Пе 050
Х 56

ХЛІБОРОБСЬКА УКРАЇНА

КНИЖКА ТРЕТЯ

Рік 1921 Збірник V і VI

118
14.05.1996

Наукова бібліотека
Національного університету
"Київо-Могилянська академія"
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

ВІДЕНЬ

—

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗА ХЛІБОРОБІВ ДЕРЖАВНИКІВ.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Вячеслав Липинський.

ЛИСТИ ДО БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ.

III.

Про національну аристократію та про три основні методи її орґанізації: класократію, охлократію і демократію.

1. Темою оцих дальших моїх »Листів« мала бути наша політична тактика, отже наша політична самоорґанізація і наші відносини, як до инших політичних ґруп, проявляючих себе внутрі України, так і до впливаючих на Україну політичних сил зовнішніх. Другими словами, я мав намір подати методи, яких, на мою думку, повинна вживати в політиці для орґанізації і побільшеня своєї сили і для здійсненя своїх завданнь та активна частина хліборобського класу, що має волю (хотіння) творити і орґанізувати українське національне життя.

Але тут, ще більше ніж в попередніх »Листах«, я зустрів великі труднощі при викладі своїх думок. Думаю, що ці труднощі стають перед кожним українським письменником-публіцистом, для якого писання не ціль, а тільки засіб; який би хотів своїм писанням побільшити творчу українську національну силу, а не тільки дати своїм землякам ще одну »раціональну« пораду на тему »як треба будувати Україну«.

Таких порад і рецептів, більше або менше льоґічних, більше або менше раціональних, можна надавати скільки завгодно. Але яка користь з тих вправ в публіцистичній стилістиці? Що з того, що істнуватимуть численні писані рецепти для українських національних політиків, коли на Україні не знайдеться людей, що матимуть волю і силу творити українську національну політику? І чи всі ці численні українські політичні рецепти своїм методом, по якому вони писані, не ослаблюють часом, замість зміцнювати, того стихийного хотіння і тієї ірраціональної сили, без яких не може повстати Україна?

Всяка соціяльно-політична теорія може бути дуже розумною, раціональною і дуже льоґічною в межах тих предпосилок, на яких вона спірається. І між теоріями України інтеліґентської: демократично - республіканської, України пролетарської: комуністично-республіканської і України хліборобської: трудово-монархічної, між всякими рецептами на орієнтацію східну чи західну — нема

ніякої льоґічної, розумової ріжниці. Всі ці ріжно побудовані і ріжно орієнтовані України теоретично можливі по стільки, по скільки вони являються зробленими пером на папері — по однаковим для всіх теорій законам льоґіки — висновками з певних прийнятих на віру предпосилок.

Але зо всіх оцих, істнуючих в теорії, раціональних і льоґічних »Україн«, в реальнім дійснім життю зможе повстати тільки одна реальна, тільки одна дійсно правдива Україна. Саме та Україна, яку своїм ірраціональним, стихийним хотінням сотворять люде, що, увірувавши в оцю свою Україну, матимуть силу і матимуть уміння, свою волю, своє хотіння тієї України, в яку вони вірять, перевести ділами в життя. Тільки реальні діла оцих живих реальних людей покажуть, котра з українських політичних теорій правдива, а котра при всій своїй раціональности, льоґічности і науковости — брехлива.

Хоч обставини, в яких я тепер живу, а перш за все надломлене здоровля, дають мені змогу тільки ділами пера працювати для здійсненя нашої державно-національної віри, але я не хочу бути тільки літератором, або фабрикантом політичних порад та творів для показчиків української літератури. Я хочу, щоб дійсно була Україна, щоб дійсно, реально, а не тільки на папері істнувала Українська Нація. Я хочу, щоб люде, що живуть на моїй рідній землі, де я вродився, виріс і виховався, витворили з себе сильну, розумну, добре зорґанізовану і поважаючу себе Націю, переставши бути темною, од всяких позаукраїнських націй залежною, себе саму ненавидячою, розпорошеною і зрадливою юрбою. Я хочу врешті, щоб найрідніщий мені, і по крови і по духу мені найблизчий український хліборобський земельний клас, сам перш за все зорґанізувавшись і якнайкраще виконуючи свої обовязки супроти Української Нації, зайняв серед неї йому належне місце. І коли я за для цього всього пишу та друкую, то хочу оцим способом передачи своїх думок, оцим якнайбільшим зусиллям думаня, допомогти до здійсненя того стихийного хотіння, яке обєднує всіх нас — всіх, що в одно віруємо і одного хочемо.

В який спосіб друкованим словом — тоб-то працею розуму, теоретичними законами льоґіки і діялектики — допомогти до того, щоб було реально зроблено, щоб здійснилось те, чого ми хочемо, в що ми віруємо? Яка роля письменника в орґанізації перемоги для армії, до якої він належить; для армії, що вся бореться своїм ділом, своїм рухом, за перемогу своєї спільної віри і яка, щоб перемогти, мусить мати в собі найбільше людей діла, людей руху, і можливо менше людей тільки слова, тоб-то якраз письменників? Як писанням, тоб-то

раціоналістичними методами друкованого слова, розвязувати проблєми чисто ірраціональні, якими єсть проблєми волі і сили, тієї волі і тієї сили, од яких залежить здійсненя так само ірраціональної в своїм заложеню і в своїх предпосилках кожної громадської політичної віри? Ось ті великі труднощі, перед якими опинився я, приступаючи до писання своїх »Листів« про нашу тактику. Ось ті питання, які болюче мусять ставати перед совістю кожного, хто хоче чесно служити словом спільному ділу, хто хоче словом »робити«, хто тільки словом може брати участь в процесі дійсної, реальної громадської творчости. І перше чим приступити до самої теми оцих моїх »Листів«, хочу попробувати намітити шляхи, на яких можна знайти на ці всі болючі питання відповідь. Може оці мої думки допоможуть стати на вірний шлях молодшому поколінню наших публіцистів-письменників: тим з посеред наших Братів-Хліборобів, кому доля, як і мені, судила на якийсь час покинути зброю чи плуга, та примусила по таборах, на еміґрації і на вигнанню словом продовжувати спільну нашу боротьбу за перемогу нашої спільної віри

---

2. Слово, коли воно має бути творчим, повинно служити життю, а не безплодно намагатись нагинати життя до своїх законів. Раціональні, розумові закони слова: закони льоґіки, закони діялєктики, тільки тоді можуть придбати творчу силу, коли вони служать не самім собі, а тому ірраціональному, нельоґічному, стихийному хотінню, з якого родиться все життя, в тім числі і само слово. Бо коли прийняти, що остаточною метою соціяльної теорії має бути: творити а не сказати, — то льоґічно сказане не завжди значить: зроблене.

Берегтись та уникати мертвої теоретичности, пустопорожньої літературности, льоґічних утопій та інтеліґентського словоблудія, мусять перш за все всі ті, хто словом береться робити своє громадське діло. Спокусу стати на Україні тими »найрозумніщими людьми«, яким тільки »нещасливі обставини« не дали нічого розумного зробити, мусять од себе гнати геть письменники, що долю свою звязали з долей України, що цілим своїм єством хочуть тієї України, і знають, що сотворити її писаними порадами для літературної, метафізичної »сорокаміліонної нації« не можливо. Бо оця »сорокаміліонна нація« істнує тільки в уяві літераторів і тільки в їх писаннях живе вона по льоґічним, але тільки на папері, законам якогось автоматичного, на оцих законах книжної »науки« побудованого розвитку . . . .

Українська Нація не поза нами, а в нас самих. Вона твориться повсякчасно творчею працею кожного з нас. Од цієї нашої власної праці, од її вартости, залежить наша внутрішня сила, якою кожний

з нас і ми всі вмісті зможемо проявити себе і одстояти себе серед оточуючих нас инших, таких самих як і наша, колєктивних громадських сил, і серед всякої »політичної конюнктури«, тоб-то хвилевої комбінації цих сил. Всякі більше напружені моменти боротьби між собою ріжних громадських ґруп — чи називаються вони війнами чи революціями — проявляють тільки степінь і якість попередньої щоденної внутрішньої праці, яку проробила в собі, в кожній своїй одиниці, кожна з цих ґруп, і по своїм наслідкам являються безмежно правдивим і справедливим показчиком внутрішнього, індивідуального змісту та внутрішньої індивідуальної сили цих ґруп.

Знайти обєктивно правдивий соціяльний закон, який автоматично, без ніякого субєктивного внутрішнього зусилля, зробив би з нас націю — неможливо. Звязувати »українську справу« з перемогою соціяльних теорій, витворених зусиллям і внутрішньою працею инших націй, або думати, що спочиваючі спокійно в бібліотеках ріжні обєктивні »наукові закони розвитку людства« зроблять для України те, чого не в силі зробити для неї своєю субєктивною працею, своїм власним стражданням, своєю власною посвятою ми самі — це значить прикривати звичайним літературно-словесним шарлатанством свою власну внутрішню нікчемність, трусливість і нездатність.

Ми абсолютно не віримо, щоб найрозумніщі професори якогось соціольоґічного інституту, перечитавши навіть всі міліони істнуючих наукових соціольоґічних творів, могли знайти обєктивний закон, по якому могла би бути сотворена Українська Нація. Бо коли у людей на Україні не буде субєктивного хотіння оцю свою націю творити, то ніякі обєктивні, наукові закони нам стати нацією не поможуть. Ще менше віримо, щоб професори соціольоґії могли, як хіміки, знайти закон, по якому могло би бути зпрепаровано оце хотіння, або, як астрономи, означити час, коли воно на нашій землі зможе появитися. Натомість, коли таке стихийне ірраціональне хотіння вже єсть, то, обсервуючи власне життя і життя инших націй, ми можемо пізнати що помагає і що заважає його розвиткові. І може пізнання тих умов, при яких ірраціональне субєктивне хотіння розвивається і перетворюється в такуж субєктивну, але вже свідому себе волю і в активну силу, буде користніще, ніж шукання раціональних та обєктивних соціяльних законів, які мали-б увільнити нас од всякого зусилля....

---

3. В кожній соціяльній ґрупі, обєднаній однаковими матеріяльними і моральними умовами спільного громадського життя, все може бути, як і у окремої людини, ірраціональне, стихийне хотіння до буття собою, до захованя, проявленя і поширеня себе. Але поки оце сти-

хийне хотіння даної ґрупи не усвідомлене нею, поки ця ґрупа не має свідомости себе і своїх бажаннь, то її хотіння дрімає і ніякими проявами руху, проявами сили не дає про себе знати. Цілі століття може трівати такий стан, аж поки в певний історичний момент певна частина цієї ґрупи не усвідомить собі свого стихийного, досі неусвідомленого хотіння. З того моменту ґрупа, досі пасивна — стає ґрупою активною; її хотіння, досі неусвідомлене, хотіння стихийне, сліпе — стає свідомим хотінням, свідомою волею, здатною творити діла.

Усвідомлювання собі оцього ірраціонального стихийного хотіння і виявленя його в виді прибраного в словесні льоґічні форми образу — стає першим завданням і обовязком праці нервів та розуму тих членів ґрупи, що належать до її думаючої і пишучої, оперуючої словом частини.

Всяка соціяльна теорія мусить бути зразу продуктом індивідуальної творчости. Але мірилом її сили і вартости являється не її »ориґінальність«, »обєктивність«, »науковість«, »льоґічність« — а здатність підіймати живих, реальних людей на творчі громадські діла. Для доказу правдивости всякої соціяльної теорії більше варте одно добровільно віддане за неї людське життя, ніж сотні »науково« написаних томів. Але знов, щоб люде віддавали за якусь соціяльну теорію своє життя, вона мусить бути для них усвідомленою, вона мусить захоплювати їх образом, який вона викликає в їх душах і який відповідає їх стихийному ірраціональному хотінню. Вона мусить бути зформулована в живім — усвідомлюючім слові, здатнім порушувати стихийне хотіння людей.

І ось тут в цім способі формулування ірраціонального хотіння в раціоналістичнім слові проявляється вся чесність, вся моральна вартість письменника. Коли він до ніякої громадської ґрупи орґанічно, всіми фібрами своєї душі не належить, коли в ньому немає безмежної любови до свого колєктиву, коли він не живе сам його життям, то в ньому не може бути громадського інстинкту і тієї ірраціональної інтуіції, яка одна тільки — а не вправи в льоґіці чи стилістиці — дає можність письменникові зформулувати в слові ірраціональне хотіння своєї громади. Тому чесність і моральність вимагала-б од людей, які в собі такої великої любови до своєї громади не мають, од людей позбавлених громадського інстинкту, щоб вони твореням соціяльних теорій і публіцистичним письменством не займались.

Крім того громада має право вимагати і звичайно вимагає від письменника, щоби він, усвідомлюючи і формулюючи заложене в нім

самім, як частині громади, спільне громадське хотіння, не вносив в цю свою працю своїх персональних, еґоістичних інтересів. Мірилом чесности і заразом найбільшою нагородою для чесного письменника-публіциста повинно служити те, що його власна, його розумом, кровю і нервами сотворена теорія, вийшовши на люде, перестає бути його теорією, а стає теорією-вірою всіх людей, що належать до даного колєктиву. Не повинно бути більшої радости для чесного письменника, коли він, зформулувавши в слові своє власне стихийне хотіння, зустріне серед своєї громади радісне признання, що це не його власні думки, що всі вже давно так думали, що вже давно всі того самого хотіли . . . .

Алеж чесність в громадській публіцистичній праці і чесність в політичнім думаню, це одна з найрідших прикмет, особливо тепер, в часах панування »преси«, в часах не виданих ще в історії орґій літературної брехні і літературного шарлатанства.

Бо рідко хто може встояти проти спокусу замінити свою громадську пустопорожність і свій тупий анті-громадський еґоізм легкою компіляцією з підручників »політичної економії«. Свою злобну заздрість до розумніщих чи багатших прикрити ідеалістичною теорією якогось »визвольного руху«. Своє особисте стихийне бажання зробити політичну карєру і добратись до державної скарбниці прибрати в словесні форми якоїсь »патріотичної фільософії«. Свою гадючу зненависть до своїх найблизчих подати в якійсь блискучій своїм стилем прозі, або зробити з неї ідеольоґічну »оборону народу«, де може навіть якась справедлива думка затроюється по дорозі між мозком і пером персональною злобою такого гадючого, безчесного письменника. До чого-ж веде оце літературне шарлатанство бачимо добре ми всі, сучасники упадку і руїни европейської культури і цивілізації, що колись була сильна епічною правдою свого громадського життя, а тепер гниє, оплутана брехнею усвідомителів і виразителів того життя.

Та й наша сучасна Україна може служити чи не одним з найбільше яскравих прикладів руйнуючої ролі всякої брехливо-усвідомлюючої літератури. Подумаймо тільки, чи так би закінчився сучасний великий стихийний рух нашого народу, коли-б наші письменники, наша інтеліґенція, ті, що цей стихийний рух усвідомлювали і в слові формулували, чесно виконували кожний своє завдання, чесно усвідомлювали хотіння тієї соціяльної ґрупи, до якої кожний з них по способу свого життя, по свому уродженю і вихованю належав. Коли-б ріжні наші наддніпрянські політики-учені з поміщиків, міщан та духовного стану, не писали в своїх публіцистичних творах неправди, що вони так політично хочуть і так політично

думають, як хочуть і як думають безземельні або малоземельні селяне і в той спосіб на селянській біді не робили-б своєї персональної публіцистично-політичної карери. Коли-б письменники з посеред нашої шляхецько-дворянської верстви — замість усвідомлювати і обєднувати свій стан для того, щоб він міг виконувати традицийну, по батьках одідичену державну ролю супроти своєї рідної землі — не спекулювали на ріжних екстериторіяльних, не звязаних з рідною землею: »російських«, »польських«, кадетських«, »кресових« і т. п. словесних »політичних проґрамах«, з яких кожна мала на меті спасти тільки шкуру свого автора, віддаючи одночасно на заріз його-ж власних, менше дотепних, сусідів та братів. Коли-б інтеліґенти, що вийшли з патріярхальної і чесної селянської хліборобської сімї, не соромились і не соромили цієї своєї сімї, в молодости одріжняючись од неї своїми калошами і червоними косоворотками, а в дозрілому віці своєю літературною ріжноманітною есерівщиною і публіцистичним бандитизмом та хуліґанством. Коли-б на пророків комуністичної чи соціялістичної моралі не позували крикливо і брехливо сини священників або статечних міщан домовласників. Коли-б ідейними провідниками українського робітництва, яке, як всякий клас, бажало класової ідеольоґії і класової орґанізації, не ставали люде ні з яким класом орґанічно не звязані: здеклясовані, позбавлені всякого громадського інстинкту, хоч може иноді персонально ідейні політики, що замість обєднати робітничий клас, розбили його на взаємно поборюючі себе політичні партії. Коли-б виховані в »общерусской« безнаціональній і руйнуючій інтеліґентській культурі фразери, що з найбільшим призирством самі ставились до всякої »національно-самостійницької« ідеольоґії, що не вміли самі завести ладу в своїх дрібних балакучих інтеліґентських »партіях« і прожити з кимсь тиждень, щоб не посваритись, не стали раптом творити »европейського, демократичного і республіканського« самостійного державного ладу, національно усвідомлювати народ і формулувати норми співжиття для »сорокаміліонної нації« і т. д. т. д.

І чи не зовсім природним, безконечно правдивим і справедливим було те, що та людська громада, яка живе на Україні, викинула в кінець кінців з поміж себе всіх своїх »усвідомителів«. »Усвідомителів«, що не зуміли чесно усвідомити хотіння тих частин громади, до якої кожний з них належав; »усвідомителів«, що одбившись од своєї громади, не живучи її орґанічним життям, тільки спекулювали словесно, тільки шукали літературних способів, щоб стати »політичними вождями«, — »батьками й отаманами народу« і »про-

відниками нації«, з якою вони нічим иншим, крім словесно-політичн спекуляції, не були звязані....

Коли неграмотний солдат, посланий на розвідку, карається смертю за брехливе донесеня, бо брехливе усвідомленя армії моя грозити їй катастрофою — то яка має бути кара грамотним інтеліґен там-письменникам, що за для особистих своїх інтересів нечесно ви конують свій обовязок, що брехливо усвідомлюють свою націю і бре ливо формулують оте стихийне хотіння, од якого залежить буття аб небуття нації?

---

4. Зформулований в слові усвідомлюючою працею письменнікі образ стихийних соціяльних бажаннь даної ґрупи, будить серед неї ці дрімаючі досі в її підсвідомости бажання. Він обєднує досі ро порошену енерґію ґрупи для боротьби за здійсненя оцих вже усвідом лених, вже всіми уявлених собі бажаннь. Ґрупа, перед тим обєднан механічно, орґанізується, її пасивне хотіння перетворюється в свідом себе волю та активну силу.

Чим чесніще усвідомлене і зформуловане в слові оце стихийн хотіння, чим більше в цю працю вложено любови письменника д своєї громади, чим більше виражений ним образ відповідає стихій ним бажанням даної ґрупи і чим більше зі здійсненям цього образ вяжеться в уяві цієї ґрупи її життя, а з нездійсненям її смерть — чим більше, одно слово, в цім образі життєвої правди і ка тастрофічности — тим більша його сила, більша його здат ність підіймати людей на діла. Чи возьмемо ми обявлене Сином Божи християнство, з його зформулованими пізніще в творах отців Церкв образами страшного суду, перемоги добра над злом і вічної муки дл грішників; чи первісний, сотворений фанатиками соціяльної справед ливости, соціялізм з образом соціяльної революції і перемоги т помсти пролетаріяту над буржуазією, яка на думку соціялістів, по дібно як діявол для середневічних християнських письменників, єст причиною всього зла на землі; чи могутні національні рухи з ї образами повної національної свободи, без якої істнувати не можут ці, що репрезентують націю — скрізь у всіх тих великих соціяльни рухах ми бачимо великі, катастрофічні, в слові зформуловані образи які настільки вяжуться з самим істнуванням даної ґрупи, що при мушують її свідомих членів віддавати за здійсненя тих образів сво життя; по вічному прикладу Бога-Людини: »смертю смерть попрати і сущим во гробі живот дарувати«....

Але всяка акція викликає реакцію. Боротьба за здійсненя образу своїх бажаннь, свого соціяльного ідеалу, абсорбує

вичерпує енерґію даної соціяльної ґрупи. З другого боку занадто великі противорічча між образом-ідеалом і його здійсненням в реальнім життю викликають зневіру, родять моменти слабости. І тут в цих моментах кризисів волі, знов страшно відповідальна роля припадає слову. Його завдання: побороти зневіру, знов усвідомити і знов зформулувати нові напрями стихийного громадського хотіння, знов підготовити нову атаку за здійсненя спільних бажаннь даної соціяльної ґрупи.

Але чи дійсно слово в цих моментах упадку стихийного хотіння, в моментах упадку епічности і правдивости життя, в часах панування літератури, виконує завжди як слід своє завдання?

Моменти зневіри в певні соціяльні ідеали, моменти упадку віри в соціяльні образи все йдуть в парі з ослабленям свідомої волі тих людських громад, які, усвідомивши собі своє стихийне хотіння, ці свої ідеали та цю віру в свої ідеали сотворили. І повний занепад якоїсь соціяльної віри являється або наслідком фізичної смерти тієї громади, серед якої дана віра повстала, або-ж наслідком повного виродженя, повної переміни під впливом ріжних обставин і в результаті повного занепаду того первісного стихийного ірраціонального хотіння, з якого ця віра була народилась.

Наприклад соціяльно-демократична теорія звязана з істнуванням і свідомою волею витвореної капіталістичним ладом здеклясованої інтеліґенції, яка зформулувала в слові стихийне незадоволеня революцийні змагання неволодіючого фабриками пролетаріяту. Теорія есерів звязана з істнуванням інтеліґентів з посеред ріжних »кающихся дворян«, які свою індеферентність до посідання землі і свою нелюбов до землі переносять на селян в моменти, коли селянство, бажаючи власне заволодіти в повну свою власність поміщицькою землею, дуже радо годиться на її »соціялізацію«. Національні ідеольоґії звязані тісно з істнуванням певних соціяльних ґруп, які можуть істнувати тільки тоді, коли сотворять на певній території, серед певного етноґрафічного колєктиву свою власну державно-національну орґанізацію. Певні ідеольоґії релігійні, які не звязані з економічним матеріяльним істнуванням якихось соціяльних ґруп, звязані з істнуванням своїх орґанізацій, своїх церков і істнують доти, доки ці церковні орґанізації здатні піддержувати свою віру. І розуміється неможливо було-б відродити писаними творами соціял-демократію, коли-б зникла здеклясована інтеліґенція, або пролетаріят, заволодівши фабриками, загубив своє первісне »революцийне« хотіння; відродити журналами есерів, коли-б зникли »кающіеся дворяне« і селяне заволоділи-б нарешті їхньою землею; словесно відродити якусь націю,

коли-б в її істнуванні був заінтересований тільки якийсь клюб літера торів і не було на даній території ані одної міцної соціяльної ґруп якої істнування залежало-б од істнування даної нації; відродит якусь релігію, коли-б її церковна орґанізація розвалилась, або сам перестала в свою релігію вірити і т. і т. д.

Думати, що словом можна відродити ідеольоґію ґрупи, що пер стала істнувати, або виродившись чи переродившись, загубила те пер вісне стихийне хотіння, з якого дана ідеольоґія повстала, це те сам що ставити, як кажуть Французи, воза поперед волів, або, як це бу вало у нас, збіратись доїхати до »Самостійної України« в »курерські поїзді російської революції«, забувши, що не од пасажирів-літераторі залежить рух соціяльних »курерських поїздів« . . . .

---

5. В двох напрямах звичайно ведеться робота слова в момент зневіри і упадку свідомої волі тих соціяльних ґруп, які ще не вироди лись або не переродились і не загубили ще свого первісного стихий ного хотіння. В напрямі раціоналізації самої соціяльно віри, самого соціяльного образу і в напрямі раціоналізаці методів боротьби за віру, раціоналізації способів здійснен даного соціяльного образу.

Одні письменники намагаються своїм словом відновити сам віру, зробивши її більше раціональною, більше переконуючою; инш знов шукають нових методів, якими-б краще можна було боротись з стару віру. Одні думають, що коли не вдалось здійснити соціяльног ідеалу, то треба словесно поправити сам той ідеал — наприклад зро бити його більше раціональним, науковим, поступовим; инші кажуть що ідеал все мусить оставатись той самий, тільки методи для йог здійсненя мусять бути кращі. Попробуймо розглянути окремо ці дв завдання слова.

Всяка раціоналізація самої віри в моменти зневіри і упадку сві домої волі має на меті: 1. переконати противника в обек тивній правдивости даної віри і тим захитати його вір в себе та зменшити тим його силу спротиву і 2. переконати са мих стомлених і зневірених борців за віру, щ їхня перемога мусить прийти навіть незалежн од їх ослабленої волі, бо того вимагає сам »обєктивна природа«, »науковість і льоґічність їхньої віри. З оцих двох бажаннь родиться переважна частин численних наукових соціольоґічних видань, які прикрашують собо бібліотеки письменників і політичних діячів, віруючих, що слово сам

ю собі має силу лікувати недужих, має властивість маґічних аклинань.

Треба зазначити, що в часах твореня держав і націй ніколи не ачимо розвитку соціяльної літератури і соціяльних теоретичних топій. Теорії найкращого і найрозумніщого будучого соціяльного аду, оперті на »обєктивних і наукових даних, взятих з законів розитку людскости«, появляються все в часах упадку і руїни старих орм людської орґанізації, витворених волею і силою попередніх поолінь. Народи, чи якісь инші соціяльні ґрупи в періоди твореня воїх орґанізацій інтересуються звичайно двома річами: оружжам практикою а не теорією віри. Оружжам, як обороною панцирем для тіла і практикою віри — моралю а не теосорією — як обороною і панцирем для духа. Натомість появи ріжних еорій віри і раціоналізація вір все знаменують собою часи упадку і озкладу старих орґанізацій.

Розвиток раціоналізму в лоні католицької Церкви йшов у парі таким моральним упадком і внутрішнім розвалом її орґанізації, що викликав Реформацію, яка в початках була рухом протесту проти аціоналізації віри, рухом містиків і фанатиків первісного християнтва. Згодом Реформація, вичерпавши своє стихийне хотіння, витворила орґанізацію з далеко більшою перевагою раціоналізму ніж у відродженої пізніще католицької Церкви. Раціоналізація соціялізму в ормі »позитивної і наукової соціялістичної теорії« йшла в парі з деґенерацією робітничих орґанізацій в дрібно-буржуазні парляментські партії і викликала серед соціялістів комуністичну єресь (III інтерціонал), яка на наших очах, вичерпуючи в російській революції своє тихийне хотіння, падає і одночасно раціоналізується, творячи »наукові« комуністичні теорії. Так само раціоналізація в XVIII віці, сотвореної стихийним хотінням наших предків за часів Богдана Хмельницького гетьманської національної української ідеї — раціоналізація, яка прийняла врешті »наукові« форми з одного боку теорії »возсоединенія Руси« а з другого теорії »триєдиної Польщи« (Польща, Русь і Литва і т. зв. »полянська теорія«) — йшла в парі з фізичним винищеням (засланням найбільше активної гетьманської старшини в Сибір, зведеням зі світу цілої плеяди Виговських і Богунів, яких розтріляла Польща), сильною політичною деґенерацією і національним упадком носителів цієї ідеї: української козацької та шляхецької верстви і викликала українську демократичну реформацію, яка тільки »в народі« стала бачити спасення української національної справи. Ця наша демократична національна реформація — народившись з опозиції шляхецьких і козацьких синів до своїх, загубивших первісну

стару національну віру, батьків та перейшовши через літературне романтичне народолюбство, — вичерпала врешті своє стихийне хотіння в твореню ріжних поступових, радикальних, демократичних, есдецьких, есерівських, комуністичних і т. п. »проґрам«. Але й ці льоґічні, наукові і раціоналістичні теорії, як показав досвід послідніх літ, не змогли потягнути за собою »народ«, для якого вони призначались, і йшли в парі з дезорґанізацією і повним моральним упадком української здеклясованої інтеліґенції, якою вони фабрикувались.

З цих прикладів бачимо, що всяка раціоналізація тієї чи иншої соціяльної віри нічого крім шкоди для даної соціяльної ґрупи не приносить. Творити »переконуючі і наукові« утопії такого чи иншого будучого соціяльного ладу, раціоналізувати і условеснювати до безконешности витворені в первісних стадіях стихийного хотіння первісні прості соціяльні образи того хотіння — це значить далі продовжувати діло упадку і руїни. Бо раціоналізація не тільки не відроджує, а навпаки ще більше присипляє стихийне хотіння даної ґрупи; вона родить руйнуючий всяке хотіння квієтизм, опортунізм, тупе та мертве доктринерство і безконешну толєрантність (в надії на »неминучу« перемогу теоретичної »вічної і правдивої науки«) до тієї реальної щоденної моральної гнилі, яка все більше дану соціяльну ґрупу розїдає. З другого боку, вона притягає до даної ґрупи найслабші і найгірші елєменти инших ґруп, які, давши себе »науково« переконати, приходять зі своїм кволим, але все-ж таки відмінним стихийним хотінням і тим ще більше в самих основах дезорґанізують та розкладають »переконавшу« та прийнявшу їх ґрупу.

Тільки в напрямі реґенерації старої віри, в напрямі відродженя живих і захоплюючих старих ідеольоґічних образів новими методами, відповідаючими зміненим зовнішнім умовам істнування даної ґрупи, може вестися творча робота слова в моменти зневіри і упадку свідомої волі. Бо дійсно переконати противника можна тільки ділом, а не словом, тільки силою, а не теорією. Бо наприклад доказати утопічність теорії диктатури пролєтаріяту зуміло багато краще своїми ділами наше селянство, ніж своїми книжками всі теоретики противо-соціялістичної науки. Бо тільки від субєктивної а не обєктивної вартости залежить здатність даної віри піднімати людей на діла. Бо будуччина твориться ділами, а не »робиться сама« і вона закрита навіть перед тими, хто її творить, але належить вона до них, а не до тих, що її тільки, хочби й науково, предсказують. Бо ніхто не може знати, що єсть за тою темною стіною, перед якою кожної хвилини зупиняється в своїм поході поділене на

тисячі своїх соціяльних вір, працююче і воююче людство. І не роздумувати перед стіною; вгадуючи ріжними способами, що там буде за нею, а перетворяти, тесати її по образу своїх стихийних ірраціональних хотінь — ось одиноке завдання всіх дійсних соціяльних творців.

Католицьку Церкву спасали у всіх часах від розкладу і упадку не учені диспути з іновірцями, диспути, що були лише раціоналістичною обороною і чисто зверхніми проявами руху, — не запевненя, що перемога католицтва передрішена Богом, а спасли її монаші ордени, що своїм завзяттям і відродженям чернечої моралі, відродженям орґанізованого релігійного фанатизму, відродили відповідно до змінених умов саму суть католицтва, як воюючої Церкви, як орґанізації того аванґарду небесних святих, що на землі бореться за перемогу добра і старих та непорушних Божих законів. Православна українська Церква відродилась в XVII століттю не полємікою з католиками, яка була вже наслідком відродженя, а відродженям аскетичного православного монашества і уморальнюючих, воюючих за свою віру Православних Брацтв. Робітничий соціялізм не »наукою і пресою«, а робітничими синдикатами і »прямою акцією« намагається спасти себе з одного боку од деморалізуючого впливу »всякої — кажучи словами синдикалістів — наволочі із інтеліґентських політиків«, а з другого од руйнуючого самі засоби продукції примітивного і варварського комунізму. Український національний рух не спасе себе фабрикацією словесних соціяльних утопій, які-б на стільки мали подобатись »народові«, що він захоплений талантом письменників, зробиться національно свідомим, аби тільки мати приємність взяти участь в будучім предсказанім і змальованім цими письменниками соціяльнім устрої. Не літературою відродиться Україна, а моральним відродженям, зростом і боротьбою тих соціяльних ґруп, які стихийно хочуть і можуть Націю Українську творити і які без Нації Української не можуть жити . . . .

Так само наша національна віра, усвідомлена і зформулована в образі українського Гетьманства-Монархії — образі, за який боролись зі своїми республіканцями, з Польщею і Москвою наші предки за Богдана і Юрія Хмельницьких, за Самойловича, за Мазепи, за Розумовського*), буде спасена од упадку не раціоналізацією її і не словесним та льоґічним переконуванням комуністів, соціялістів та республіканських демократів, що наша віра більше наукова і більше раціональна од їхніх вір. Не слова, а діла наші переконають наших

*) Боротьба між українськими монархістами і республіканцями в XVII і XVIII ст. за установленя дідичного, а не виборного Гетьманства і за скріпленя та врятування в той спосіб козацької Української Держави представлена коротко в примітках до моєї праці „Україна на Переломі“. Цю тему маю надію опрацювати незабаром ширше.

супротивників, що віра наша правдива. Тільки відродженям — реґенерацією а не раціоналізацією — самої тієї старої, по предках одідиченої і нашому власному стихийному хотінню відповідаючої віри, відродимо себе ми самі —ці, од кого залежить її здійсненя. І це відродженя нашої старої віри, а з нею і нас самих залежить од того, чи зуміємо ми знайти нові методи, відповідаючі сучасним умовам нашого істнування, які-б допомогли нам наново нашу стару віру оживити, усвідомити і в живім слові зформулувати. А вдруге, чи зуміємо ми витворити такі нові раціональні форми нашої орґанізації, які-б знов обєднали нас, які-б морально скріпили нас і які-б дали нам ту саму внутрішню силу, що в колишніх, тепер вже занепавших і загинувших орґанізаціях запевнила перемогу нашим предкам під Жовтими Водами, під Корсунем, під Пилявцями, під Конотопом і у всіх тих їхніх ділах, завдяки яким не пропала стара віра в сильну, велику і незалежну Гетьманську Україну ще й досі....

---

6. Методи для зформулування в слові стихийного хотіння даної ґрупи все однакові, чи маємо до діла з новою ґрупою, яка тільки що повстала і допіру вперше усвідомлює собі в словесних образах своє хотіння, чи маємо до діла з ґрупою історичною, старою, яка, знесилившись і вже раз зуживши в боротьбі свою свідому волю, відроджує наново свої старі образи, наново формулує своє первісне стихийне хотіння, наново орґанізується до нової боротьби за свою стару віру. І залежать ці методи, як вже вище було сказано, од тієї ірраціональної інтуіції письменника, яка дається тільки тим, хто в своїх серцях має великий вогонь любови до своєї громади, хто цілим своїм єством живе її колєктивним, спільним життям і хто чесно, без страху і не для персональних користей виконує своє письменницьке, усвідомлююче завдання....

Натомість не од інтуіції, а власне од науки, од льоґіки, од точної і пильної обсервації фактів життя і од здатности робити льоґічні висновки з цих фактів залежить здатність письменника-публіциста подавати своїй громаді методи для здійсненя спільної соціяльної віри, методи найкращої, запевнюючої громаді найбільшу внутрішню силу, громадської орґанізації. І тільки тут, в цій сфері громадського життя можливе повне панування раціоналістичних законів науки, діялектики і льоґіки....

»Науковість« якоїсь соціяльної віри або дуже мало, або зовсім не допомагає до її здійснення. Натомість соціяльна ґрупа, що не має розумних, наукових, на даних обсервуючого і критикуючого розуму опертих методів тактики і орґанізації, навряд чи зможе коли-небудь

здійснити свою соціяльну віру. Святого вогню захопленя певними соціяльними образами-ідеалами не можна сотворити наукою, але в боротьбі за здійсненя своїх ідеалів муситься пізнати добро і зло соціяльного життя; і від розумної, раціональної моралі цього соціяльного життя — моралі, якою живе дана людська громада, залежить в першій мірі перемога або упадок її соціяльних ідеалів.

Католицька Церква — найкраща орґанізація, яку знає історія людства — може служити прикладом рівноваги між стихийним хотінням і свідомим себе розумом; між тим, що наукою і критикою руйнується і тим, що наукою і критикою будується. Тільки оця рівновага між непорушностю доґм віри і все більше раціональною моралю — між постійним піддержуванням живучости і творчого напруженя первісних образів первісного стихийного хотіння і постійним зкеровуванням того хотіння (в даному прикладі релігійного містицизму) в будуючі а не руйнуючі форми все більше раціональної і розумної церковної орґанізації — заборона своїм вірним дискутувати і піддавати розумуючій критиці незмінні доґми віри, а заразом найбільше заохочування цих вірних до практикування своєї віри в рамках раціональної та розумної церковної орґанізації — ось що спасло католицьку церковну орґанізацію на протязі тисячеліть од тих страшних небезпек, через які вона проходила. Тільки раціональна орґанізація ірраціонального стихийного хотіння дала католицькій Церкві перемогу з одного боку над розкладовим, руйнуючим самі доґми віри, а значить і саму віру раціоналізмом, а з другого над взриваючим віру з середини, вибуховим, неорґанізованим фанатизмом та всяким необузданим стихийним релігійним містицизмом . . . .

Було-б річчю абсолютно безнадійною намагатись сотворити наукою і письменством хотіння Гетьманської України. Раціоналізація цього хотіння: змагання точно, критично, льоґічно, науково і переконуючо окреслити образ, доґму цього хотіння — породило-б, так як і в соціялізмі чи демократизмі наприклад, ціле множество інтеліґентських словесних гетьмансько-монархічних проґрам і ціле множество взаємно себе поборюючих доктринерських гетьмансько-монархічних політичних партій. Але так само, коли це хотіння єсть, коли воно в масах жевріє, коли воно вже раз стихийно проявило себе в образі відродженого в 1918 році стихийного і неорґанізованого Гетьманства, то покластися спокійно на саму тільки стихийність цього хотіння, на саму стихийну політичну творчість мас, на те, що здійсненя цього хотіння передрішено, мовляв, »обєктивними даними« — це значило-б допустити по прикладу демократії до появи ріжної політичної і літературної отаманії та кандидатоманії, що почне бушу-

вати вже не під демократичними, а під гетьманско-монархічними прапорами. Це значило-б допустити до повного виродженя цього хотіння в гарні, стихийні, романтичні ,але заразом руйнуючі своєю неопанованою, незорґанізованою стихийностю всякі »жупани та оселедці«, всякі авантюри ріжних самозванних »претендентів«. Це значило-б допустити, щоб страшна сила стихийного соціяльного хотіння попустому перегоріла так, як в хлистовщині наприклад перегорає і згорає хотіння релігійне, як скрізь і завжди згорає даремно всяке неопановане розумною орґанізацією, стихийне хотіння мас....

Пропаща та армія, яку літератори своїми творами і промовами думають повести в бій. Але так само пропаща та людська громада, що хоче боротись, а не може витворити з себе розумної, раціональної, моральної і здисциплінованої орґанізації; громада, що не має свого грамотного і чесного ґенерального штабу, який-би на підставі даних науки, даних обсервації, дав-би їй найбільш раціональні, найбільш розумні методи обєднання і в той спосіб стихийне, неорґанізоване хотіння перетворив-би в свідому волю і активну силу моральної, здисциплінованої, раціонально зорґанізованої і по свойому стихийному хотінню готової до бою армії. Гиґієна нічого не варта для людини, що не хоче жити, але людина, що хоче жити, без знання гиґієни обійтись не може....

Постаратись намітити головні закони політичної гиґієни державно-національних рухів; намітити раціональні методи, які-б допомогли всім нам, посідаючім однакове стихийне державно-національне хотіння, сотворити найбільше раціональні форми орґанізації і в той спосіб покласти перші основи для реальної, — не словесної перемоги оцього нашого стихийного хотіння — ось завдання, яке я поклав собі в цих своїх »Листах«.

Всі ми, як християне, хочемо Царства Небесного, і так само всі ми, як Українці — українські комуністи, соціялісти, демократи і гетьманці-монархісти — хочемо України. Але як християне ми йдемо до Царства Небесного через таку або иншу Церкву; так само як Українці до України ми можемо дійти тільки через таку або иншу громадську політично-національну орґанізацію, якої внутрішня сила і здатність довести своїх вірних до цілі залежатиме од її більшої внутрішньої моралі, од її кращих, розумніщих, більше раціональних та більше моральних методів спільної акції і спільного громадського життя. І може оця чисто письменницька праця над пізнанням методів політичної орґанізації державно-національних рухів, дорогою пильної обсервації і критичної оцінки фактів націо-

нального громадського життя; праця, якої спробу хочу, по мірі скромних сил моїх, дати в оцих »Листах« — допоможе знайти шляхи до перемоги Вам, Брати-Хлібороби, що єдино-творчим і реальним ділом, а не помішним тільки словом, тяжко боретесь в наших ще розпорошених, ще не обєднаних, ще не зорґанізованих українських хліборобських рядах . . . .

---

7. Коли, бажаючи пізнати методи політичної орґанізації державно-національних рухів, приглянемось до життя людських громад то побачимо, що істнування якогось колєктиву з певними ознаками окремішности, як відмінна розговірна мова, инший тип, характер, звичаї і т. д., ще не означає його національної індивідуальности. Ця індивідуальність, тоб-то національна а не етноґрафічна чи провінціональна окремішність, це продукт історичного процесу соціяльного життя даного колєктиву — це твір, формація історії, як кажуть одноголосно всі дослідники національного питання.

Алеж творами історії являються всі взагалі форми людського співжиття, яких поза поняттям часу помислити не можна. Твором і формацією історії єсть не тільки нація але й політична партія, професіональна спілька, співоче чи наукове товариство і т. д. Мало того — твором історії єсть однаково як і те, що єднає людей, так і те, що їх розєднує, — однаково, як народженя, життя і розвиток нації, так і її руїна, занепад і смерть.

І коли під поняттям нації розуміти зовсім окремий і індивідуальний, живий і життєздатний, з покоління в покоління переходячий твір людського співжиття, то нація єсть формацією не тільки взагалі історії, а історичного наростання і розвитку серед певного етнічно-відмінного людського колєктиву іменно конструктивних а не деструктивних, іменно орґанізуючих а не руйнуючих політичних вартостей. Витворювання і здійснювання оцих політичних конструктивних вартостей — починаючи від якоїсь політичної орґанізації, обєднаної одною національно-політичною ідеєю і кінчаючи найвищою формою національної орґанізації: національною державою — має на меті усвідомити і зорґанізувати даний людський колєктив, звязаний механічно певними вродженими йому рисами подібности і одним стихийним ірраціональним хотінням, в одну орґанічну, свідому себе цілість, що вже свідомо бореться за своє істнування, за свій розвиток, за здійсненя свого вже усвідомленого спільного національного хотіння.

Доки такий людський колєктив фізично істнує і доки він на підставі оцієї вродженої йому зовнішньої подібности, на яку складається звичайно розговірна мова, спільна територія, зближений фізичний тип, характер і т. д., розвиває в собі свої власні індивідуальні обєднуючі і орґанізуючі політичні вартости — доти істнує, живе і розвивається нація. Коли-ж колєктив фізично гине, або-ж перестає розвивати і укріпляти в собі оці свої окремі обєднуючі і орґанізуючі його для цілей самозбереженя і розвитку політичні вартости, то нація розкладається, гине, перестає яко нація істнувати.

Хто і як в данім етнічно відміннім колєктиві і на даній території, яку цей колєктив займає, веде перед в процесі його орґанізації і обєднання? Хто і як творить в ньому вищі громадські національно-конструктивні вартости? Хто і як, кажучи образно, відограє в ньому ролю дріжджів, на яких пасивне етноґрафічне тісто того колєктиву росте і перетворюється в активну націю?

Бо що це не робиться автоматично, в силу якогось, обовязуючого всіх людей, »наукового соціяльного закону«, найкращим доказом служить те, що одні етнічно відмінні колєктиви, посідаючи свій окремий характер, тип, територію, окрему розговірну мову (напр. провансальці, ґретонці, шотляндці, ріжні ґерманські племена, кашуби і т. д.), націями не стали, а инші такіж етнічно відмінні колєктиви в собі прикмети окремої індивідуальної нації розвинули. Значить не етноґрафічна маса, яко така, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять самі по собі, автоматично, націю, а творить націю якась активна ґрупа людей серед цієї етноґрафічної маси, ґрупа, що веде серед неї перед в розвитку обєднуючих, орґанізуючих, будуючих націю політичних вартостей.

Що така ґрупа, чи такі ґрупи людей в кожній нації дійсно істнують, це ми побачимо, коли уважно глянемо на життя націй. В кожній з них є більша або менша, така або — в залежности од історичної епохи та відмінних умов істнування — инша ґрупа людей, що кермує нацією, стоючи на чолі її політичних орґанізаційних установ, що витворює певні культурні, моральні, політичні і цивілізаційні вартости, які потім присвоює собі ціла нація, і якими ця нація живе і держиться. Хто вони ці »Божії люде« нації? Які їх зовнішні і внутрішні прикмети? Яка їх історична еволюція? Яких методів вживають вони для здійсненя своїх цілей? — ось ряд питань, що від них »одмахнутися« не вільно тому, кому дійсно дорога справа буття чи не буття власної нації; тому, хто в поті чола хоче знайти вихід з тієї руїни, в якій його нація опинилась . . . .

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК

Щоб не вживати довгих окреслень, назовім ці ґрупи людей »національною аристократією«. Цей термін я вважаю кращим від инших, бо він в первіснім своїм значінню власне цих, з точки погляду завданнь обєднання і орґанізації, найкращих людей означав. Пізніще його стали вживати для означеня родової аристократії, в протилежність до аристократії не родової. Але як родова аристократія, тоб-то нащадки аристократії, бувають неподібними до своїх предків і в процесі проводу і орґанізування націй, якому ці предки служили, не відограють иноді ніякої ролі, так знов »безродні« орґанізатори і правителі націй, коли вони дійсно виконують оце вічне аристократичне завдання, стають новою аристократією, предками нової національної аристократії.

Отже підкреслюю, що тут і завжди, вживаю слово аристократія не в тім насмішкуватім значінню, яке надає йому сучасна інтеліґентська демократія, не для означеня нащадків тієї чи иншої посідаючої свою історію верстви (яку зрештою все можна і слід називати її власним іменем: шляхта, козацтво, патриції, лицарство, самураї і т. д.), а в значінню первісному того слова, так би мовити в його значінню ґраматичному, для означеня тієї ґрупи найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються орґанізаторами, правителями і керманичами нації.

Рішаючим тут єсть факт, що ці люде стоять в даний момент на чолі нації, що нація їх провід признає і, під їх проводом орґанізована, вона живе, росте і розвивається. Значить ці люде серед своєї нації найкращі, без огляду на це, чи в порівнанні з аристократією инших націй, вони стоять на вищій чи низчій степені цивілізацийного, морального і політичного розвитку. І тому в цім значінню аристократією треба називати і лицарів-феодалів за часів розвитку феодалізму, і двірську французську шляхту за часів абсолютизму, і офіцерів Наполеона, і пруських »юнкерів« часів розвитку Ґерманської Імперії, і фінансову буржуазію, що править сучасною Францією чи Америкою, і російську бюрократію часів Петербурґської Імперії, і анґлійську робітничу аристократію, зорґанізовану в анґлійських робітничих орґанізаціях, яка поруч старої аристократії починає грати все більшу ролю в національнім життю Анґлії. Так само, як аристократією прийшлось би назвати навіть сучасні російські »совнаркоми«, коли-б вони не пограбували російську націю, а змогли її зорґанізувати і забезпечити їй дальший розвиток, і як предками нової української аристократії стали-б сучасні українські інтеліґентські

соціялісти та демократи, коли-б вони своїми республіканьсько-демократичними політично-орґанізацийними методами зуміли перетворити і зорґанізувати українську етноґрафічну масу в свідому і незалежну націю, коли-б вони здатні були стати тим, чим вони хочуть бути: провідниками і орґанізаторами нації, тоб-то власне національною аристократією!....

---

8. Одночасно з процесом орґанізації: конструкції і обєднування, в життю кожної нації істнує, а в певні історичні моменти з великою силою вибухає, процес деструкції і розєднування. Суть того деструктивного процесу, як я вже вище зазначив, лежить в противенстві еґоістичних, індивідуальних, безпосередніх інтересів одиниці чи ґрупи одиниць і інтересу посереднього, загального, спільного цілому національньому колєктивові. І коли це противенство, ця сутичка індивідуальних і спільних інтересів вирішається в користь спільних інтересів нації, ми бачимо перемогу тієї чи иншої аристократії і слідом за тим дальше життя та розвиток нації. Колиж беруть верх індивідуальні, еґоістичні інтереси одиниць чи певних ґруп одиниць і коли ні одна з тих ґруп не в силі в той чи инший спосіб обєднати націю, тоб-то стати національною аристократією, ми бачимо занепад нації, иноді її повну руїну і смерть.

Боротьба поміж собою цих двох течій — будуючої і руйнуючої, обєднуючої і розєднуючої — заповняє собою історію всіх націй. І перемога першої чи другої течії, перемога внутрі нації орґанізаторів чи руїнників, витвореня національної аристократії чи її винищеня — рішає скрізь і завжди про долю нації.

Які причини викликають боротьбу еґоістичних інтересів внутрі нації і при яких умовах ця загрожуюча істнуванню націй внутрішня боротьба стає для нації нешкідливою? Иншими словами: що лежить в основі деструктивних процесів внутрі націй і в який спосіб нації поборюють ці деструктивні процеси, витворюючи в своїм розвитку все нову — здатну до нового обєднування і до нової орґанізації нації — національну аристократію?

---

9. Візмім який небудь момент в історії, коли процес обєднання і орґанізації нації, відповідаючий тогочасним умовам її істнування, досяг свого апоґею; коли принціп аристократичний святкує перемогу; коли деструктивні течії, загубивши свій руйнуючий і небезпечний розмах, прибрали характер нормального і необхідного внутрішнього ферменту. Візмім наприклад період якогось »золотого віку« в історії

націй, хоч би період »золотого віку« французського феодального лицарства.

Національною аристократією тоді власне єсть воно — феодальне лицарство. Воно править нацією, воно стоїть на чолі політичних орґанізацийних форм її громадського життя. Під охороною сили меча феодального лицарства, селяне займають під плуг нові землі, гуртуючись коло нових оборонних замків; міщане і купці в городських мурах займаються промислом і торговлею; духовенство по монастирях дбає про освіту і культуру нації. І в поняттю законности, — в поняттю громадської моралі тодішньої нації — феодальне лицарство має законне право на провід. Це право воно здобуло собі своєю внутрішньою моральною вартостю і чесним виконуванням свого громадського обовязку оборони і орґанізації нації; сотвореням для своєї нації таких політичних орґанізацийних форм істнування, які дають можність нації жити, працювати, рости і розвиватись.

Оце, для тодішніх розуміється умов, спокійне, нормальне і правьовите життя в часах »золотого віку« панування феодального лицарства сприяє інтензивному економічному розвиткові нації. Нація розвиває свої технічні засоби для боротьби з природою: свої технічні засоби продукції, а також технічні засоби для боротьби з сусідами: технічні засоби війни, потрібні їй для займання все нових земель і для оборони своєї власної землі і продукції від чужих націй.

Під впливом розвитку тих матеріяльних чинників — розвитку техніки і засобів продукції: отже інтензифікації хліборобства і промислу, поширеня торговлі; далі розвитку техніки і засобів війни: отже зросту державної та військової орґанізації; врешті під впливом нагромадженя в процесі продукції великих багатств — глибоко міняється внутрішнє взаємовідношеня громадських сил внутрі нації. Під охороною феодального меча зросло число селянства; зорґанізувались в своїх цехах і ґільдіях ремісники і багаті купці; винахід пороху перемінив і ускладнив цілу оборонну систему краю.

В результаті принціп законности і моральности панування феодальної національної аристократії, який був витворився при попередніх технічно низчих умовах матеріяльного істнування нації, падає в поняттях нації тоді, коли вона під цим пануванням зросла, збагатилась і перейшла в нові, технічно вищі умови свого матеріяльного істнування. Одночасно зменшується внутрішня сила цієї феодальної аристократії. Її методи політичної орґанізації, вироблені при низчій техніці війни і праці, при більше примітивній формі державного і економічного життя, не вистачають вже для зорґанізування і опанування

вищої техніки і більше складних форм цього життя. Крім того загальне збогаченя і більша легкість істнування нищать серед значної частини феодального лицарства його первістну войовничість, невибагливість, витрівалість, розвиваючи натомість нахил до ліні, неробства, до пацифізму і мягкотілости. Дальше панування і дальша провідна роля в нації феодального лицарства, в його старих політично-орґанізацийних формах, стають неможливими.

І тут в певний момент зароджується гостра суперечність між дотеперішніми політичними формами обєднання націй, витвореними феодальною національною аристократією, і між тими новими громадськими силами нації, які під пануванням цієї аристократії народились і розвинулись. Стара феодальна аристократія, колись сильна і поважана, тепер, стративши силу і авторітет, стає предметом зненависти і гострих обвинувачень. Зовнішні прояви її сили, які колись вважались зовсім моральними і законними і які служили для обєднаня нації, тепер, при її внутрішньої безсилости, стають гріхами, що в розумінню опозиціоністів кличуть помсти у Бога; стають актами, що руйнують націю. Еґоістичний інтерес новонароджених і окріпших під пануванням феодальної аристократії соціяльних ґруп пхає їх на боротьбу зі старою аристократією. Так само еґоістичний інтерес примушує цю стару аристократію захищати свої устарівші методи орґанізації нації, свої, вже для нікого не зрозумілі, привілеї. І боротьба між нездатною вже до орґанізації нації старою арістократією і нездатними ще до цієї орґанізації кандидатами на аристократію нову — загрожує в такі моменти самому істнуванню нації, загрожує перемогою внутрішніх руїнників, а значить знищеням і упадком нації.

У тих щасливих націй — як скажім, в данім випадку у Франції, де в той момент переміг принціп обєднуючий, аристократичний — цей конфлікт вирішився в той спосіб, що частина старої феодальної аристократії, морально відродившись у внутрішній боротьбі з новими претендентами до влади, пожертвувала во імя своїх традицийних обовязків перед нацією своїми устарілими феодальними правами та привілеями і признала над собою владу, піддержаного новою аристократією, єдиного абсолютного Монарха. Супроти персоніфікованого в особі того Монарха маєстату нації і держави, ці відроджені останки старої національної аристократії признали себе рівними новій, витвореній з визволеного селянства, міщанства і т. д., новій аристократії чиновній. Злившись з цею новою аристократією, вони передали їй свій старий традицийний орґанізаторський досвід і свою стару національну культуру та спричинились до зформування того чиновного дворянства, що в часах »золотого віку« абсолютизму стало, після упадку феода-

лізму, новою французською національною аристократією. Инші нації, які від здеґенерованої феодальної оліґархії до відповідаючої тодішнім матеріяльним умовам свого істнування такої або иншої монархії перейти не змогли — нації, серед яких в цей критичний момент переміг принцип антігромадський, еґоістичний, руйнуючий, і які не здатні були витворити нової національної аристократії — заплатили за це своїм упадком і довголітньою руїною, як це сталось наприклад з нацією польською, українською і багатьма иншими.

Те саме бачимо пізніще, коли під впливом централістичних орґанізацийних форм національної аристократії часів французського абсолютизму, виросли під пануванням оцієї нової чиновної аристократії міста, розвинувся промисел і торговля і народилась нова сильна верства промислового і фінансового міщанства та численна верства всякої »разночинной« інтеліґенції, яка вже в бюрократичних державних установах абсолютизму не вміщалась. Деґенерація національної аристократії часів абсолютизму, великий зріст сили міщанства та порив оцієї здеклясованої і безробітної інтеліґенції до захопленя політичної влади — привели в кінці до нової »весни народів« і панування цієї нової аристократії міщанської. І знов деґенерація міщанської аристократії та внутрішній розвал витворених нею ріжних демократичних і парляментарних політично-орґанізацийних форм; заміна »весни народів« різнею народів, а одночасно відродженя під впливом війни прибитого було містами села і поява під впливом розвитку промислу нової верстви орґанізованого робітництва — викликали новий кризіс національної аристократії, який оце тепер в тій чи инший формі переживає весь цивілізований світ.

Взагалі, який би історичний момент в життю якої небудь нації ми не взяли, все бачимо, що в часах панування тієї чи иншої національної аристократії, матеріяльний розвиток нації — розвиток її технічних засобів війни і праці — завжди переростає розвиток політичних орґанізацийних форм цієї аристократії. Це значить, що всяка добра політична орґанізація нації, яка дійсно сприяє матеріяльному розвиткові нації, все остається позаду того розвитку. В добрім політично-орґанізацийнім устрої відбувається інтензивний розвиток матеріяльного життя, продукцийної та воєнної техніки; і під впливом матеріяльного розвитку, політично-орґанізацийний устрій, при якому відбувся цей розвиток, стає недобрим. Разом з тим недоброю стає і стара національна аристократія, що цей старий добрий

політично-орґанізацийний устрій була сотворила, і нація для опанування та зорґанізування вищих форм свого матеріяльного життя, мусить творити аристократію нову. Оце єсть вічне »perpetuum mobile« людського, громадського, політичного життя; вічна причина деструктивного процесу і боротьби ріжних еґоістичних інтересів внутрі націй.

---

10. Перше ніж шукати відповіді на питання, в який спосіб нації борються з цим деструктивним внутрішнім політичним процесом, що неминуче слідує за процесом їх економічного розвитку, і в який спосіб витворюють вони все нову, більше здатну аристократію — мусимо окреслити ті матеріяльні і моральні прикмети, що характеризують всяку національну аристократію, без огляду на історичний момент і без огляду на методи, завдяки яким вона повстала.

В постійному рухові громадського життя, в цій людській лявині, що поділена на ріжні нації, котиться в часі, борючись між собою за шматок хліба і добуваючи його тяжкою працею в боротьбі з природою — кожночасна національна аристократія мусить так обєднувати і так орґанізувати свою націю, щоб під її проводом нація мала якнайкращі матеріяльні і моральні умови для перемоги в тяжкій боротьбі за істнування.

І тому коли-б якась ґрупа людей в нації, претендуючи стати національною аристократією, поставила свою націю в умови боротьби за істнування гірші в порівнанні з иншими націями, то така ґрупа людей або згине разом зі своєю нацією, або буде усунена від проводу иншою, більше до проводу здатною ґрупою серед нації, або-ж, коли вона одна тільки серед даного етнічно-відмінного колєктиву репрезентує національну ідеольоґію, то її змете якась чужа національна аристократія, яка оцьому етнічно-відмінному колєктивові забезпечить необхідні кращі матеріяльні і моральні умови в боротьбі за істнування і одночасно дасть йому свою національну ідеольоґію, перетворить його на свою націю.

З цієї простої аксіоми, виведеної з очевидних фактів всякого соціяльного життя, ясно, що повсякчасна національна аристократія, для того, щоб змогти виконати як слід і не на жарти свою надзвичайно небезпешну і надзвичайно тяжку орґанізацийну ролю в нації, в умовах повсякчасної і повсюдешної тяжкої боротьби за матеріяльне істнування, мусить сама мати матеріяльну силу і то силу більшу, ніж яка небудь инша ґрупа в нації. Це перше.

Друге: використовування кожночасною національною аристократією своєї більшої матеріяльної сили для виконування своїх орґані-

заційних національних завданнь, мусить мати в розумінню цілої нації законну підставу, мусить відповідати тим поняттям законности і громадської моралі, якими живе в даний історичний момент ціла нація. Иншими словами, кожночасна національна аристократія мусить мати крім матеріяльної сили, ще й моральний авторітет в очах своєї нації.

Без цих двох основних прикмет: матеріяльної сили і морального авторітету — немає і не може бути національної аристократії. А без національної аристократії — без сильних і авторітетних провідників та орґанізаторів нації в її тяжкій боротьбі за істнування — немає і не може бути нації.

---

11. Звідки черпає національна аристократія свою силу?

Перш за все зі свого власного стихийного ірраціонального хотіння. І тут, як часто при студіюванню ріжних фактів громадського життя, стаємо перед чимось непояснимим. Чому у одних людей єсть ота воля до орґанізування, до громадської творчости, до проводу, до звязаного з ним риску, до жертви для громади, до влади і до сили — а у инших цієї волі нема? Чому у одних людей оця стихийна воля до влади »ставить нівощо роскоші, покой, користи, інтрати і всі привати« — як каже відома характеристика Богдана Хмельницького — а знов инші бажають тільки особистого спокою, бажають тільки, щоб ними добре правили, дали їм добру соціяльно-політичну орґанізацію, в якій вони могли-б собі спокійно жити і працювати? Відповіді на ці питання знайти не можна. Отже констатуймо лише самі факти.

Перший факт: в кожній нації єсть елементи політично пасивні і елементи політично активні, або кажучи иншими словами: єсть люде вдачі войовничої, лицарської і люде вдачі пацифістичної, обивательської.*) Другий факт: без стихийної волі до влади, до сили, до риску, до саможертви, до панування — не може повстати серед нації національна аристократія. Тому між иншим, такі етнічно відмінні колек-

*) Ці останні теж часто, не зважаючи на свою пацифістичну вдачу, простягають руки до політичного панування. Але це буває тільки в таких історичних моментах, коли до влади і панування можна дійти не рискуючи своїм життям, і коли для »політики« не тільки не треба жертвувати, але можна з неї прожити і на ній добре заробити. Цілий демократичний метод орґанізації національної аристократії за допомогою виборів і преси — словесної аґітації і анонімних писаннь — власне збудований на цьому бажанню таких пацифістичних елементів, які за ліниві до економічної продукцийної творчої праці, зробити »політичну карєру«, тоб-то без праці, без потрібної для инших занятть технічної підготовки і без всякого риску, пролізти в правителі нації та, плещучи язиком на тій чи иншій публічній трибуні і прикриваючись »посольською недоторканостю«, вдавати лицаря, що ділом і риском бореться за свої ідеали.

тиви, серед яких активні войовничі, лицарські елєменти — зі стихийною волею до влади і здатностю до саможертви для своїх політичних ідеалів — слабі, не добре зорґанізовані і нечисленні, все мусять опинитись в залежности од чужих національних аристократій. І чесні та патріотичні, але пацифістичні обивателі, які серед таких етнічно відмінних колєктивів навіть щиро захоплюються справами рідного краю, не спасуть своїх земляків од підданчої долі національно недорозвинених »провінціялів« доти, доки серед них не появляться оці войовничі лицарські елєменти, здатні конкурувати і боротись за владу з пануючою чужою національною аристократією....

Отже без такої стихийної волі до влади і сили, без політичної активности, без психольоґії і моралі войовників-лицарів, не може бути національної аристократії. І мабуть тільки сама оця стихийна, ірраціональна воля рішала про факт повстання аристократії серед тих примітивних людських громад, які живилися тільки тим, що знайшли, і у яких одинокими технічними засобами для боротьби з природою і для боротьби з иншими людьми були лише такі палиці і таке каміння, які кожний, хто тільки хотів, міг взяти і ними користуватись.

Але вже від моменту, коли люде навчились гострити палицю і обробляти камінь, одна лише воля до влади і сили не вистарчали. Той хто хотів людьми правити і людей орґанізувати, щоб придбати потрібну для цього матеріяльну силу, мусів не тільки хотіти правити, але ще й заволодіти і уміти володіти загостреною палицею і ошліфованим камінем, або-ж мусів уступити своє місце тому, в чиїх руках ця палиця і цей камінь опинились. І хоч потім, через сотні тисяч літ, ця палиця і цей камінь сильно перемінились, хоч прибрали вони всі ріжноманітні могутні форми сучасної техніки продукції і техніки війни, але суть матеріяльної сили національної аристократії осталась та сама, що тоді що й тепер.

Як тоді, так і тепер, національна аристократія, щоб мати потрібну для виконання своїх орґанізацийних завдань матеріяльну силу, мусить: 1. хотіти правити, орґанізувати та за для цього уміти жертвувати і рискувати своїм життям, 2. мусить володіти технічними засобами війни та оборони: державою, зброєю та армією, і 3. мусить володіти технічними засобами економічної продукції: землею, фабриками та

машинами.*) При чім мусить вона володіти такими технічними засобами війні і продукції, які в даний момент матеріяльного розвитку людства являються необхідними для економічного життя і для матеріяльної оборони нації в її тяжкій боротьбі за істнування. Ця вічна істина стверджується фактами з історії всіх націй у всіх історичних добах; вона освітлює і дає ключ до зрозуміння численних, на перший погляд незрозумілих прояв сучасного громадського життя.

Наприклад ґрупа людей, що на даній національній території володіла-б землею і фабриками і тому вважала-б себе аристократією, може стати дійсно національною аристократією тільки тоді, коли вона захоче сотворити ще й власну державу, тоб-то крім засобів продукції, якими вона вже володіє, ще схоче заволодіти засобами оборони своєї продукції і разом з тим засобами оборони своєї нації, якими володіла досі якась чужа аристократія. До того часу назву аристократії присвоює вона собі зовсім неслушно, бо вона єсть в дійсности тільки смирною і пасивною юрбою, якої працю та продукцію завоювала і зорґанізувала своєю державою, своєю армією, своїм риском, своїми жертвами якась чужа національна аристократія. Тому теж всяка нація, коли вона дійсно хоче стати нацією, не може зупинитись на пів дороги і вдовольнитись якоюсь »автономією«, бо без власної держави вона не

*) Для читача, який серіозно ставиться до питаннь громадського життя і який сам для себе хоче знайти правду цього життя, особливо підкреслюю, що ознакою матеріяльної сили кожночасної національної аристократії єсть володіння засобами (знаряддям) продукції: землею, фабриками, машинами, а не володіння грошима, тоб-то попередньою продукцією, скапіталізованою в формі умовних грошових знаків, які посідають тільки номінальну, а не реальну матеріяльну силу. Грошове багацтво навпаки нищить, ослаблює і розкладає кожну національну аристократію, бо звільняє її од дальшої жертви, од дальшого риску і од дальшої праці. Найкращі аристократії світа: напр. земельна аристократія англійська і німецька римські патриції, японські самураї, в добах свого розцвіту не були багаті, але володіли землею, при чім напр. японські самураї дуже невеличкими клаптиками землі. Деґенерація льордів, юнкерів, патриціїв і самураїв все йшла в парі з їх непомірним грошовим збагаченням. Так само період розвитку міщанської аристократії припадає на часи »героїчної промисловости«, коли промисловці будували свої фабрики і заводили свої машини з небезпекою для свого життя і самі ними персонально володіли. Переміна промисловця в обрізуючого спокійно купони і спекулюючого на біржі багатого банкіра, йде в парі з деґенерацією міщанської аристократії. Отже напр. матеріяльну силу для того, щоб стати національною аристократією мають однаково як великоземельні так і малоземельні хлібороби. І одні і другі, володіючи персонально землею і продукуючи хліб власною працею, можуть, коли того схочуть, стати аристократією, сотворивши власним риском і власними жертвами для своєї нації таку відповідну політичну організацію, яка їм дасть змогу правити нацією. Але правління багатого землевласника-рентієра, тоб-то капіталіста, володіючого землею за допомогою гроша і найманих управителів, звязане з не-персональним правлінням всього фінансового капіталістичного міщанства і залежить од долі того міщанства та од вічно змінливої долі і умовної вартости гроша. Анонімне, оперте на умовній силі гроша правління багатого фінансового міщанства не має нічого спільного з правлінням персонально володіючих основним реальним і незмінним засобом хліборобської продукції — землею — великоземельних чи малоземельних хліборобів-продуцентів.

матиме власної національної аристократії, а не маючи власної аристократії вона ніколи не стане нацією і лишиться по віки балакаючим на иншій мові племенем, підлягаючим державно-національній орґанізації чужої аристократії.

Але знов таке балакаюче на иншій мові племя не перетвориться в націю і не сотворить своєї національної держави тоді, коли серед нього появляться володіючі тільки пером, хочби при тім найзавзятіщі »самостійники«. Бо доки свою власну державу не захочуть своєю волею, своїм риском, своїми жертвами творити ті, що серед такого племени володіють землею, фабриками і зброєю, доти всяке »самостійництво« буде в цій країні тільки словесною політичною спекуляцією, тільки книжним чи газетним державно-політичним гаслом, пустопорожнім доти, доки в нього не віллється реальний зміст якоїсь реальної матеріяльної сили.

---

12. Як відомо в Сполучених Штатах Північної Америки живуть ще й досі, в одведених для них американським урядом загородах, нещасні, виміраючі червоношкурі Індийці. Між ними ще й сьогодня єсть багато хоробрих і войовничих з великою волею до влади вождів, що правлять своїми націями і мають в їх очах великий авторітет як по числу убитих на ловах звірів, так по числу здобутих у всяких сутичках скальпів. Але-ж як би ця індийська національна аристократія захотіла була навіть в часах, коли число Індийців було ще більше або рівне числу білих Американців, зайняти місце національної аристократії Сполучених Штатів, то це могло-би статися тільки тоді, коли-б: або біла американська нація сама знищила у себе всю свою рільничу, промислову і військову техніку та вернулась до стану, коли про силу людини рішало її володіння та уміння користуватись томагавком, — або коли-б Індийці завоювали Сполучені Штати, тоб-то витворили самі у себе таку воєнну техніку, таку державну та військову орґанізацію, яка-б перевисшила воєнну техніку і державну та військову орґанізацію білої американської аристократії. До того часу, поки такий переворот неможливий, хоробрі, лицарські і по деяким рисам свого характеру морально дуже цінні індийські вожді не можуть правити Сполученими Штатами.

Концепція »світової революції«, якою орудують московські большовики, пояснюється в першій мірі тим, що російська большовицька аристократія може удержатись при владі тільки тоді, коли весь світ знищить у себе свою рільничу, промислову і військову техніку, тоб-то дійде до такого стану, при якому зможуть ним, як і в Росії, правити хоробрі і войовничі червоноармійці. І хоч ця концепція не має нічого

спільного з теорією Маркса, яку ісповідують большовицькі вожді — бо ця теорія вчить, що пролєтаріят, усунувши від влади буржуазію і заволодівши сам технічними засобами продукції, знищить засоби війни, тоб-то держави і армії — але проте ця концепція вповні відповідає стихийним бажанням войовничої — захопившої зброю від своєї і чужої »буржуазії« — російської червоної армії поширити своє панування, грабуючи та винищуючи скрізь на своїм шляху засоби економічної продукції і економічної техніки. І відповідає ця концепція матеріяльному та моральному розвиткові тих численних елєментів сучасної російської нації, яких виразом єсть большовицьке панування і крім того відповідає вона тим вимогам, які ці елєменти ставлять до своєї аристократії. До цього питання ще поверну, коли говоритиму про методи зміни аристократії.

---

13. Сучасний державно-політичний стан на нашій Україні трохи нагадує часи народженя феодалізму в Західній Европі. Наші повстанчі отамани, як тодішні войовники-лицарі з часів упадку останніх державних слідів старої Римської Імперії, мають підлеглі їхньому мечу округи і ведуть постійну війну як з чужоземцями, так і самі поміж собою. І коли-б весь цивілізований світ міг повернути свій технічний та економічний розвиток назад до часів феодалізму, то ми мали-б дані, що наші повстанчі отамани нас зорґанізують в націю. В постійній боротьбі поміж собою вони мабуть вкінці натрапили-б на одного найздатнішого і найсильнішого, цей підчинив-би собі всю решту, став »першим серед рівних« Монархом і його династія-сімя своєю традицийною, династичною упертою і розумною політикою могла-б зібрати до купи всі українські землі, так, як наприклад династія Капетів зібрала землі французькі і сотворила французьку націю та державу.

Але коли весь цивілізований світ не зробить у себе »російської соціяльної революції«, коли він задержить свою техніку рільничу, промислову і воєнну, то нація наша, щоб вижити в цьому цивілізованому світі і щоб не попасти в ярмо до якоїсь чужої нації, не зможе собі позволити на середновічну боротьбу отаманів між собою. Вона мусітиме витворити у себе таку державну орґанізацію, при якій можна було-б знов відновити наше зруйноване хліборобство і знов почати працювати не сохами а нашими-ж власними кількалемешними плугами, косарками і молотилками; знов пустити в рух наші-ж власні зруйновані цукроварні; відбудувати наші-ж власні розторощені залізниці, телєґрафи і телєфони; закласти »Хліборобські Банки« і ріжні инші економічні орґанізації, і врешті побудувати фабрики зброї та зорґанізувати армію, якою можна-би було продукцію фабрик і плугів

нації од всяких напасників оборонити. Одно слово, мусітиме вона зробити те, що нашим отаманам, добрим орґанізаторам нації в добі переложної системи рільництва, общинного володіння землею і при великих незаселених степах — тепер, при сучасній цивілізації, не під силу.

І тільки коли за державну орґанізацію нації візьмуться ті, що володіють її засобами продукції: землею і фабриками — тоб-то хлібороби, промисловці і робітники — тоді ті, що володіють її засобами війни: зброєю і орґанізаціями озброєних людей — тоб-то отамани і їх повстанчі відділи — зможуть повернути свою лицарську войовничу вдачу на оборону, а не на нищеня та руйнування нації. Державно-національна орґанізація України не може бути ділом тільки військового стану тому, що технічний і матеріяльний розвиток Української Нації переріс вже ті орґанізацийні державно-національні форми, які може витворювати сам із себе оцей військовий лицарський стан. Тільки в рамах державно-національної орґанізації, опертої на продукуючих класах: хліборобах, промисловцях, робітниках — не змарнується той величезний і надзвичайно цінний запас стихийної національної енерґії, який виділяє з себе наша нація в формі свого найкращого військового лицарського елєменту: своїх повстанчих, воюючих (а не політикуючих) отаманів.

Тільки при міцно зорґанізованих продукуючих класах, заінтересованих в збереженю національної матеріяльної продукції, о д я к о ї з а л е ж и т ь с а м о і с т н у в а н н я ц и х к л а с і в, зможе наш лицарський стан із розпорошених войовничих банд перетворитись в орґанізовану національну армію, захищаючу продукцію і матеріяльну працю нації. В противному разі лицарська енерґія наших отаманів пропаде для нації безслідно так само, як вже раз в нашій історії надаремне пропала, як попустому перегоріла енерґія лицарів старого Запоріжжа, що зі своїми »киями« і нерозораними »широкими степами«, але без власного плуга і без мушкетів — роблених на власних фабриках — встояти проти завойовників чужинців не могли....

---

14. Коли нація, що стоїть на досить вже високім щаблі хліборобської та промислової техніки, не може управлятись і не може бути зорґанізована виключно шаблями войовничих отаманів, то ще менше можуть нею правити та її орґанізувати фільольоґи, поети, оратори, белєтристи, професори, учителі, адвокати, бугальтери, фелєтоністи, коректори і т. п. представники т. зв. свобідних — тоб-то не володіючих і не звязаних засобами продукції і війни — і н т е л і ґ е н т с ь к и х п р о ф е с і й.

Але-ж дозвольте — може тут сказати читач: а професор Вільсон, а доктор Клемансо, а оратор Бріян, а всі видатні державні мужі і правителі сучасних демократичних, тоб-то народоправних націй — хіба вони всі не належать до інтеліґенції, хіба володіють вони якими небудь засобами матеріяльної продукції — а проте правлять націями.*)

Чи дійсно вони правлять? Чи дійсно вони сотворили той державний апарат нації, при допомозі якого вони ніби-то правлять? Чи методи, якими вони доходять до своєї нібито влади, скріпляють той орґанізацийний апарат нації, тоб-то сприяють дальшому розвиткові і дальшому істнуванню нації, чи може вони його руйнують і тим самим ведуть націю до загибелі? Ось ряд дуже складних питаннь, на які проте мусіла-б знайти відповідь така нація, серед якої най-

*) Знов таки для тих, хто хоче зрозуміти факти громадського життя, підкреслюю, що інтеліґентами можна назвати тільки ту катеґорію людей в нації, які: 1. зовсім загубили орґанічний звязок з яким небудь матеріяльно продукуючим класом, тоб-то здеклясувались, і по способу свого життя і по способу свого думаня не можуть бути зараховані ані до хліборобів, ані до промисловців, ані до працюючих фізично робітників; 2. які не володіючи ані зброєю, ані засобами матеріяльної продукції: землею, фабриками, машинами — не мають власної реальної, матеріяльної сили; 3. які живуть по інтеліґентськи тому, що посідають більшу суму освіти, науки, і тому, що ця здобута в школах більша освіта забезпечує їм необхідний дохід за їхню інтеліґентську, розумову працю та звільняє їх од необхідности жити або з продукції хліба чи товарів, або жити з війни, тоб-то з жертви і риску свого життя. Отже, щоб не заблудити в лябіринті складних шляхів сучасного громадського життя і щоб уміти розріжняти основні движущі сили цього життя: його ріжні колективні хотіння — не можна до інтеліґентів зараховувати фахового вояка, який, не дивлючись на степень своєї освіти, живе з однакового для всіх вояків риску життя і який володіє реальною, матеріяльною силою: зброєю. Так само не належать до інтеліґенції більше освічені, »інтеліґентні« хлібороби, промисловці, робітники, які не здеклясувались, тоб-то не перестали орґанічно належати до своїх класів, не перестали персонально володіти засобами своєї класової продукції і не перестали жити спільними і однаковими, не дивлячись на степень освіти, громадськими хотіннями свого класу.

Здеклясовані і більше або менше учені спеціялісти в ріжних свобідних професіях, якими есть по суті інтеліґенти, діляться по своїм громадським хотінням на дві зовсім відмінні ґрупи. Одна, яка себе, свою більшу освіту, використовує на службу для громади (нації, держави, класу) і друга, яка при допомозі своєї більшої освіти використовує громаду (націю, державу, клас) для себе. Перша живе зі своєї фахової служби для громади, а друга живе з громади, яку використовує при допомозі свого фаху. Перша віддає свої більші знання або на удосконаленя продукції і орґанізації того чи иншого класу (техніки, що служать в хліборобстві і промислі, в класових політичних і економічних орґанізаціях), або на громадську службу цілій нації (священики, письменники, учителі, суді, адвокати, лікарі, сторожі порядку, служачі в шляхах сполученя, державні урядовці, що виконують накази влади і т. д) і виконує тим самим одну з найбільше почесних і найбільше тяжких громадських ролей в життю націй. Друга використовує свої більші знання для політики, тоб-то на підставі свого більшого знання претендує не на службу, а на провідну ролю в громаді (нації, державі, класі). В своїх »Листах« говоритиму тільки про оцю другу катеґорію інтеліґенції, отже тільки про здеклясовану інтеліґенцію, яка живе з політики і яка при допомозі своєї освіти преться до політичної влади, а не про інтеліґенцію, яка свій тяжкий шматок хліба заробляє своєю чесною, потрібною, фаховою службою громаді (нації, державі, класові).

більш рухливими кандидатами до влади єсть власне неволодіючі засобами продукції і війни інтеліґенти і яка з такими кандидатами ніяк не може сотворити своєї власної державно-національної влади, ніяк не може стати дійсною, реальною, пануючою на своїй землі нацією.

Бо уявім собі наприклад, що у Франції, якою сьогодня в літі (бо в осени вже може бути инший) править бувший лівий соціяліст і оратор, бувший гарячий пропаґандист антідержавного ґенерального страйку і найзавзятіщий ворог постійної державної армії — Бріян, — що у тій Франції всі засоби хліборобської і промислової продукції, отже земля, фабрики, машини, а також засоби воєнної і оборонної техніки, отже державний апарат і армія, знаходяться в руках якихось національно-індеферентних, скажім поіспанщених Французів і що національно свідомою єсть тільки антідержавна і антімілітаристична ліво-соціялістична партія Бріяна, до якої належить дуже багато інтеліґентів і яку иноді піддержують в моменти незадоволеня правлінням поіспанщених Французів ті з них, що не володіють ще засобами війни і продукції, отже скажім ще безфабричні і ще не допущені до влади робітники, і ще безземельні і так само ще не допущені до влади селяне.

Ясно, що при таких умовах, уряд і вся політична влада Бріяна (коли-б такий уряд випадково при якійсь катастрофі міг повстати) не маючи ані власної поліції, ані власної армії, ані власної — збіраної при допомозі державного апарату з продукуючих класів — державної скарбниці, сидів-би десь у приймах, скажім у Бельґії, позичав-би гроші у Бельґійців, і вся державна, національно-орґанізуюча діяльність правителя Бріяна обмежувалася-б, як і давніще, за часів його ідейної ліво-соціялістичної молодости, тільки руйнуванням державно-національної орґанізації на території Франції і тільки підбунтовуванням тих її мешканців, які не володіють засобами продукції і війни проти тих, що, володіючи цими засобами, дійсно правили-б такою поіспанщеною французською нацією.

Отже коли оратор Бріян раптом, переставши бути соціялістом, опинився на чолі уряду Франції, на чолі тієї самої держави і армії, яку він намагався колись руйнувати, то це могло статися тільки тому, бо: 1. ці, що володіють землею і фабриками та вносять податки на державу і армію, і ті, з кого складається державний та військовий апарат у Франції, почували себе вже давно такими французськими патріотами, яким тепер раптом рішив стати Бріян, і тому, що цей патріотизм вони винесли кожний зі своєї власної сімейної та класової традиції і у всякому разі не з тих соціялістичних і антіпатріотичних ґазет, які ви-

давала партія Бріяна; 2. що ця національна традиція, якою живе більшість французької нації, була сотворена в часах панування не ворогів традиції, ліво-соціялістичних ораторів Бріянів, а за панування французьких лицарів і продуцентів — володіючих тодішніми засобами хліборобської національної продукції (отже в першій мірі землею) озброєних хліборобів-землевласників — на чолі яких стояв в ті часи перший лицарь і перший власник землі — Король; 3. що так само за цих Королів був сотворений військово-оборонний апарат французької нації, отже французька держава і французька армія, які по інерції і по патріотичній традиції слухають ще й досі того, хто стоїть на чолі уряду нації, хочби навіть цей хтось, як в даному випадку Бріян, прославився в молодих літах тим, що хотів знищити державу і армію;*) 4. що ці люде, які тепер володіють у Франції засобами економічної продукції і військової техніки: — землями, фабриками, машинами, державним апаратом і армією — за для ріжних політично-парляментарних причин годяться на те, щоб нацією правив хоч не володіючий засобами ані економічної продукції, ані військової техніки, але зате популярний інтеліґент Бріян.

Значить: Бріян і подібні йому, не володіючі засобами продукції і війни, інтеліґентські правителі правлять Францією на підставі часових мандатів, тоб-то лише по дорученю тих, хто дійсно володіє у Франції землею, фабриками і зброєю. Иншими словами: матеріяльно непродукуючі здеклясовані інтеліґенти правлять націями не як національні аристократи — дійсно володіючі матеріяльною силою правителі і орґанізатори націй — а як комісіонери такої здеґенерованої вже національної аристократії, що з ріжних причин — про які мова низче — сама персонально своїми особами боїться правити націями і тому заміщає себе відповідними комісіонерами — здеклясованими інтеліґентами — яким вона це правління на підставі часових мандатів доручає.

---

15. Волхви, жреці, знахарі, астрольоґи, маґіки, ворожбити, кудесники і т. п. матеріяльно непродукуюча інтеліґенція примітивних націй могла дійсно правити націями, водити їх на війни і походи тільки доти, доки ці нації, кочуючи, не сіяли та не жали і вірили, що боротись з природою та з иншими людьми можна перш за все закли-

*) »Ми мусимо покинути часткові страйки і за допомогою ґенерального страйку враз заатакувати державу, бо щоб знищити буржуазію треба знищити державу« — так казав Бріян, коли він ще не правив Францією. Гарно-б виглядала Франція, коли-б ті, що служать у французькій армії і державі і при допомозі яких тепер править Бріян, ставились серіозно до слів і намірів інтеліґентів, що стоять часово на чолі сучасних урядів Франції.

наннями та доступним лише ученим інтеліґентам умінням здобути собі допомогу ріжних надприродних сил.

І правління цієї тодішньої інтеліґенції трівало лише доти, доки не появився перший плуг, перша найпримітивніща фабрика зброї і доки перший озброєний цією кращою фабричною зброєю хлібороб не розігнав і не розторощив підюджені своїми маґами, але не добре озброєні, не звязані з землею та не зорґанізовані своєю хліборобською працею на землі, ріжні кочові або напів-кочові народи. З того часу, коли ці народи самі перейшли до осілого хліборобського життя, волхви, жреці, маґи, заклинателі перестали правити ними, а замість того стали вони виконувати єдино їм належну і доступну ролю: морального і духовного проводу тодішніх примітивних, але вже осілих, хліборобських націй. І цею своєю дійсно інтеліґентською духовною працею стали вони допомагати правити тим, хто своїм мечем і своїм плугом здобув собі реальну матеріяльну силу для правління націями. Скрізь на цілім світі, державний орґанізацийний апарат осілих хліборобських націй був сотворений не словесностю таких чи инших здеклясованих інтеліґентів, а кровю, працею і розумом тих, що володіючи мечем і плугом, володіли реальною матеріяльною силою серед своїх націй.

Але боротьба за світську політичну владу між матеріяльно непродукуючими інтеліґентами і озброєними продуцентами все від часу до часу вибухає з великою силою і пізніще в історії осілих хліборобських націй. Основна причина цієї боротьби завжди одна і та сама: велике матеріяльне збагаченя націй під проводом і правлінням, володіючої засобами війни та продукції, дійсної національної аристократії.

Число здеклясованої інтеліґенції, тоб-то число людей в нації, не зайнятих війною та обороною нації і не зайнятих витворюванням матеріяльних, необхідних для життя цінностей, зростає сильно в націях всякий раз тоді, коли ці нації багатіють, тоб-то під проводом своєї продукуючої і воюючої національної аристократії нагромаджують таку силу багацтв, що ці нагромаджені багацтва звільняють велику частину людей в нації од обовязку війни і матеріяльної праці, та дають їм змогу віддатись всяким свобідним, не звязаним ані з війною, ані з продукцією професіям.

І доки ці, звільнені від обовязку війни і матеріяльно-продуктивної праці, інтеліґенти творять не матеріяльні а духові цінности націй, доки вони служать нації чи то словом (як інтеліґенція духовна) чи то ділом (як вишколені фаховці: адміністратори, лікарі, техніки, толкувателі законів і т. д.) — доти вони допомагають пану-

ючим воякам і продуцентам, тоб-то дійсній національній аристократії, найкраще виконувати своє завдання орґанізації нації, доти роля інтеліґенції це одна з найбільше почесних ролей в нації: роля духовників і фахово-освічених помішників національної аристократії.

Крім того в постійнім процесі боротьби між конструктивними і деструктивними течіями в нації — процесі, якого суть ми вже вище заналізували — тій здеклясованій інтеліґенції, що рветься до проводу в політичнім життю нації, припадає роля ідейних вождів опозиції; вождів тих нових, витворених економічним життям нації, громадських сил, які незадоволені методами правління і орґанізації дотеперішньої національної аристократії. Така здеклясована, не володіюча засобами війни і продукції, не звязана своїм способом життя ні з яким класом, а через те не маюча нічого до страченя і тому більше вражлива на всякі несправедливости громадського життя, інтеліґенція, що рветься до влади, все зосередковує свою політичну діяльність на найбільше покривджених і найбільше незадоволених правлінням тієї чи иншої національної аристократії частинах нації. І там, де в своїх методах правління і орґанізації національна аристократія робить помилки і зловживання, там де ці методи не доростають вже до нових потреб матеріяльного життя нації, там — одно слово — де з правління національної аристократії росте незадоволеня витворених під пануванням цієї аристократії нових громадських сил, там зараз появляється здеклясована інтеліґенція в ролі вождів і орґанізаторів оцих незадоволених елементів нації. І коли її опозицийна і критикуюча роля, завдяки добрій орґанізації національної аристократії, викликає лише потрібні реформи з боку тієї правлячої аристократії і коли інтеліґенція своєю політичною орґанізацією опозицийних елементів допомагає до народженя нових верстов аристократії з посеред незадоволених було правлінням старої аристократії нових продукцийних класів, то тоді ця ідейна політична праця інтеліґенції не приносить шкоди нації, навпаки, вона дає той необхідний і нормальний фермент, який піддержує життя і розвиток націй.*)

Словесне шарлатанство і руйнуюча політична роля здеклясованої інтеліґенції в життю націй починається допіру з хвилиною, коли ця інтеліґенція — замість критикувати старих правителів або вчити і орґанізувати нових — намагається сама правити націями; коли вона

*) Між иншим варто зазначити цікаву увагу відомого письменника професора Роберта Міхельса, що в правових західно-европейських монархіях, де міністри призначались Монархом, а не вибіравсь із парляментської більшости, ідейний рівень провідників соціялістичних партій був значно більший і зрадництво та корупція між ними були розвинені значно менше ніж в краях, де ці провідники могли ставати міністрами, завдяки своїй зручній парляментській політиці.

в цім правлінні займає місце заляканих нею вояків і продуцентів; коли вона сама, не маючи потрібної за для цього матеріяльної сили, намагається стати національною аристократією.

В корінні цього політичного руїнництва здеклясованої інтеліґенції лежить звичайна людська хиба перемішування причин з наслідками. Будучи твором і наслідком збагаченя націй та інтензивного економічного життя, сотвореного мечем, плугом і фабрикою національної аристократії, інтеліґенція думає, що це вона і видумані нею всякі словесні »наукові теорії поступу« являються творцями того життя і що тому їй, посідаючій секрети »соціяльної науки«, належиться провідна, керуюча роля в життю націй. І коли стара національна аристократія даної нації — старі вояки і продуценти — настільки вже отупіли, ослабли, здеморалізувались і вже настільки здеґенерувались, що вони здатні вірити і піддаватись словесним теревеням кандидуючих до політичної влади інтеліґентських маґів — а з другого боку, коли цими теревенями захоплюється так само нова аристократія, яка допіру народжується з нових заволодіваючих засобами продукції класів і яка ще проходить наївний період дитинства та прорізування перших зубів — то на чоло націй в таких історичних моментах висуваються політики і орґанізатори з посеред непродукуючої і невоюючої зброєю, але зате воюючої словом, пишучої і балакаючої інтеліґенції. З тієї хвилини і до часу возмужання нової аристократії, починається період остаточної деморалізації старої національної аристократії, деморалізації правлячої інтеліґенції і деморалізації цілої нації, період деморалізуючого правління тих, що — не маючи необхідної для всякого правління своєї власної матеріяльної сили — тільки підступом, дурисвітством і брехнею можуть правити націями.

Страшний моральний упадок і руїна західно-европейських націй в середніх віках ішли в парі з бажаннями тодішньої інтеліґенції, зорґанізованої в релігійній орґанізації католицької Церкви, захопити в свої руки світську владу і, усунувши здеґенероване феодальне лицарство, стати скрізь на його місце правлячою національною аристократією. Але довга боротьба між Папами та Імператорами, хоч мала свої Каносси, всеж-таки закінчилась перемогою Імператорів в світі реальному і великим моральним відродженям католицької Церкви та перемогою тодішньої інтеліґенції в світі духовному. Імператори — вожді відроджених вояків і продуцентів — стали знов правити націями, а духовна інтеліґенція, переконавшись, що її влада »не от мира сего«, стала знов творити ті найвищі людські духовні і моральні цінности, які одні, поруч машин, одріжняють людину од звіря і здержують Імператорів, вояків і продуцентів, щоб вони зі своєю матеріяль-

ною силою, забувши мораль, не повернули людства назад до стану, в якому жили колись в пещерах наші предки. Чесні і моральні, очищені од бажання захопити світську матеріяльну владу, духовники та моральні цензори Імператорів, вояків і продуцентів принесли своїм націям добро, тоді, коли воїнствуючі епископи, які при допомозі ними збунтованої, ними зфанатизованої і ними обдуреної середневічної черні хотіли зайняти місце правителів націй, нічого крім зла і крім руїни по своїх безплодних змаганнях захопити світську владу не лишили.

Позитивістична утопія Оґюста Конта, яка каже, що націями повинні правити виборні найбільш освічені інтеліґенти, останеться певне на віки неосягненою мрією тому, що од початку світа і мабуть до його кінця, націями правили, правлять і будуть правити найсильніші.

Своєї власної матеріяльної сили у здеклясованої інтеліґенції, яка ані не завойовує ані не продукує хліба та товарів, бути не може. Хтось в нації мусить її своєю зброєю, своїм риском та своїми жертвами од инших націй і од внутрішніх руїнників захищати, своєю матеріяльною продукуючою працею годувати і зодягати. Її правління все залежатиме од иншої матеріяльної сили, все залежатиме од волі тих, хто маючи ту матеріяльну силу, правити-б інтеліґентам дозволяв. Правлячі інтеліґенти, щоб правити, мусять запобігати ласки, мусять підлещуватись і підроблюватись під тих, хто їм дає можливість правити. Правителі, що не мають в собі самих матеріяльної сили, щоб правити; правителі, що правлять з чужої ласки; правителі, що своїм облесливим підхлібством деморалізують тих, ким вони правлять — це моральна хороба а не здоровля націй, це перша ознака упадку і виродженя, а не відродженя, розвитку і зросту сили націй.*)

*) Кому доводилось брати участь в наших військових, селянських і т. п. зїздах в початках російської революції, той напевно пригадує собі, як поводились на цих зїздах інтеліґенти, що хотіли бути вибрані до всяких комітетів, що хотіли захопити в свої руки політичну владу. Гасло »йти з народом«, що проголосили оці інтеліґенти, було доказом не їх »народолюбства«, а присущого всім політикуючим здеклясованим інтеліґентам матеріяльного безсилля, яке примушує їх підлещуватись до своїх мандатодавців навіть тоді, коли хвилеві, навіяні тим чи иншим масовим гіпнозом, бажання »мандатодатного і суверенного народу« грозять йому самому найбільшою катастрофою. Цим самим матеріяльним безсилям пояснюється пізніще лівіння (»вплоть до самоотрицанія« — яке замінило початкове »самоопредѣленіе«) оцих інтеліґентів і їх безконешне політичне зрадництво та перебігання в одної »партії« в другу. Ті що правлять, маючи потрібну для цього власну матеріяльну силу, можуть бути собою, можуть здержувати ворожі їх ідеям сили, можуть врешті, коли треба, вернутись до своєї продуктивної праці і одмовитись на якийсь час од політичної влади. Але ці, що не маючи власної матеріяльної сили, живуть з політики, мусять руками і ногами держатись за політичну владу, примінюючи свої »політичні ідеали« до потреб »політичного моменту«. Чим більше політично неморальна політикуюча здеклясована інтеліґенція, тим більше вона має даних удержатись при владі. Але думати, що деклясовані інтеліґенти можуть »вибороти владу, наприклад можуть »здобути самостійність« для своєї нації, це те саме, що вірити в можливість збудування дому тільки самими проєктами-плянами — будування без цегли, без заліза, без дерева, і будування без тих, що володіючи і орудуючи цеглою, деревом, залізом, одні тільки можуть, коли схочуть, свій власний дім для себе збудувати...

І те, що у відродженій по війнах Пап з Імператорами Західній Европі, найбільше освічені і найбільше моральні тодішні інтеліґенти покинули світські оборонні замки, якими вони не уміли і не могли правити, та вернулись до убогих монастирів, де вони сотворили найбільші духові цінности, що лягли в основу буйного розвитку дальшої культури Европи — це повчаюча наука не словесних теорій, а наука найглибшої мудрости: мудрости фактів життя....

---

16. Сучасний новий період старої боротьби за світську політичну владу вояків та продуцентів — хліборобів, промисловців, робітників — з матеріяльно непродукуючою і не володіючою засобами продукції інтеліґенцією — звязаний тісно з народженням і розвитком так званої демократії. Про демократію, як про один із методів орґанізації національної аристократії, буду говорити низче. Тут тільки для ілюстрації попереднього кілька слів про те, звідки повстало оте нове сучасне світське панування інтеліґенції, що тепер прибрало назву демократії.

Як світська політична влада інтеліґенції в середніх віках повстала там, де здеґенерована і здеморалізована стара феодальна аристократія, щоб удержати свої матеріяльні привилеї, уступила провід духовній інтеліґенції і заховалась сама за авторитет Пап і католицької Церкви — так світська влада інтеліґенції сучасної явилась там, де здеґенерована і здеморалізована сучасна стара національна аристократія, щоб не рискувати і не жертвувати, щоб спокійно користуватись своїми багацтвами, не править особисто, а ховається за авторитет інтеліґентських »заступників народу«, популярних »народніх вибранців і представителів«.

Крім того, як завжди так і тепер, сучасна світська влада інтеліґенції могла повстати тільки там, де нації в часах свого попереднього розвитку нагромадили такі великі запаси багацтв, що ці нагромаджені запаси дали змогу цілим масам інтеліґенції не працювати, не творити нові багацтва, а займатись виключно політикою, яка в демократіях стає спеціяльною інтеліґентською »штукою« виборів і словесної аґітації, парляментарного та пресового обдурювання націй.

Процес деґенерації старої національної аристократії і повстання світської влади інтеліґенції в сучасних демократіях представляється схематично так:

Період перший: під пануванням чиновної і земельної аристократії часів абсолютистичних і конституційних монархій зростають міста і росте в силу промислове, а головним чином купецьке та фінансове міщанство. Запаси багацтв, нагромаджені в попередніх часах, тепер капіталізуються, прибірають все більше

форму мобільного грошового капіталу, при допомозі якого можна купувати працю і жертви вояків та продуцентів, і в той спосіб їхнею працею та їхніми жертвами творити нові цінности для властителів капіталу — оцього збагаченого грошового купецького і фінансового міщанства. Одночасно, як все під пануванням кожної аристократії, витворюється за часів монархій серед широких мас працюючого і продукуючого селянства та працюючого і продукуючого робітництва елементи незадоволені з істнуючих орґанізацийних форм правління старої аристократії і на чоло цих незадоволених працюючих елементів висувається поки-що ідейна інтеліґенція, що починає ідейно боротись за порушену під пануванням старої аристократії соціяльну мораль і справедливість.

Період другий: фінансове і купецьке міщанство, придбавши велику фінансову силу, бажає відсунути від влади стару національну, чиновну і земельну, монархічну аристократію, яка — переважно володіючи іммобільним добром: землею — скільки може здержує швидкий зріст експанзивної сили ворожого їй, мобільного, інтернаціонального, переважно жидівського капіталу. Але це фінансове міщанство, володіюче засобами продукції не безпосередно, не персонально, а тільки посередно за допомогою свого капіталу, за допомогою номінальної, умовної сили гроша, може усунути стару національну аристократію не своєю власною реальною матеріяльною силою, якої у нього нема, а тільки матеріяльною силою тих, чию працю і жертви, чию реальну матеріяльну силу воно купує за свій капітал. Ліберальна фінансова і купецька буржуазія піддержує скрізь в боротьбі проти старої чиновної і земельної монархічної аристократії ідейну демократичну інтеліґенцію, яка веде до бою незадоволені, матеріяльно продукуючі, селянські і робітничі маси. І стара національна, чиновна та земельна, аристократія в цій боротьбі падає скрізь там, де вона вже настільки здеґенерована і вже настільки розложена та здеморалізована впливом нової сили гроша та капіталу, що сама вона лібералізується, сама піддається розкладовим впливам ліберального фінансового міщанства і демократичної інтеліґенції. Через те ця стара здемократизована і побуржуазнена аристократія вже не в силі сама заристократизувати селянські та робітничі маси, збільшивши їх долю володіння засобами війни (державою і армією) і засобами продукції (землею і фабриками), і не в силі сама вирвати в той спосіб ці маси з під деструктивного впливу фінансового міщанства та інтеліґентської демократії. В результаті політично-орґанізацийні монархічні форми правління старої земельної і чиновної націо-

нальної аристократії завалюються і настає час правління фінансової буржуазії при посередництві інтеліґентської республіканської демократії.

Період третій: Правління своє інтеліґентська демократія завдячує: 1. деґенерації і безсиллю старої земельної і чиновної монархічної аристократії, 2. допомозі та згоді на це фінансового міщанства і 3. матеріяльній, фізичній піддержці незадоволених старою аристократією продукуючих селянських та робітничих мас. І тому дальше її правління можливе тільки там де: 1. здеґенерована стара чиновна і земельна аристократія, щоб задержати рештки своїх посад і рештки свого багацтва, передає остаточно під провід революцийної демократичної інтеліґенції витворений цею аристократією старий державно-національний орґанізацийний апарат (державну адміністрацію і армію); 2. де фінансове і купецьке міщанство може більше заробляти при республіканськo-демократичній інтеліґентській формі правління ніж воно заробляло при формі правління конституцийно-монархічній і де воно може ще збільшувати свій капітал, спекулюючи, обрізуючи купони та все більше безсоромно купуючи працю і жертви вояків та продуцентів; 3. де незадоволені продукуючі та працюючі селянські і робітничі маси на стільки вже міцно оплутані сіткою куплених фінансовим капіталістичним міщанством інтеліґентських політиків і дрібних економічних аґентів капіталу, що вони сліпо вірять запевненням цих політиків і аґентів про можливість здобути для себе засоби продукції: землю і фабрики — тоб-то про можливість стати самім національною аристократією при допомозі виборів цих інтеліґентських політиків в правителі нації; 4. де, завдяки витвореній в попередніх століттях традицийній моралі праці, маси, не зважаючи на всю цю демократичну політичну і моральну руїну, всежтаки далі працюють і продукують, даючи змогу капіталістам спокійно спекулювати і обрізувати свої купони, а інтеліґенції займатись своєю політикою і далі правити націями.

Метод правління цієї інтеліґенції єсть очевидно продовженням методу, який довів її до влади. В боротьбі проти »старого режиму« вона здобула собі довіря покривджених і бідніщих, які думають, що це власне учені інтеліґенти — за допомогою своїх словесних заклинаннь, своєї науки, своїх промов та писаннь — зуміли не тільки знищити старий лад — усунувши від влади Монархів, »поміщиків, фабрикантів та ґенералів« — але зуміють так само сотворити лад новий. Система виборів, яка єсть основним способом правління демократичної інтеліґенції, вся приладжена до того, щоб цю віру в масах піддержати. Підбунтовуючи й далі »народ« проти »багачів«, інтеліґентські канди-

дати до влади все обіцюють йому при тім ріжні матеріяльні блага. Але позаяк інтеліґенція сама в процесі твореня цих матеріяльних благ не бере ніякої участи і позаяк ці блага підчас її правління знаходяться не в її руках, а в завідуванню капіталістів, то за ціну спокою оцих капіталістів, захованих за спиною правлячої інтеліґенції, за ціну удержаня бідних од погрому багатих, од дійсної соціяльної, а не тільки виборчої і парляментарної перманентної словесної революції — інтеліґенція видирає подачки з рук капіталістів і цими подачками живе сама та заспокоює ними найбільш подражнені апетити своїх найбільше революційних виборців.

Вся ця демократична система інтеліґентського правління може держатися доти, доки істнує державний орґанізацийний апарат і армія, витворені колись під пануванням вояків і продуцентів, і доки істнує ще в масах витворена старою національною аристократією громадська мораль, свідомість права і поняття нації. Во імя нації, під примусом громадської моралі і під фізичним примусом державного апарату, демократичний »невідомий солдат« складає свою голову за демократичного »невідомого капіталіста-спекулянта«. Во імя нації, во імя збереженя громадської продукції і праці і при допомозі права та державного апарату, демократичний правитель-інтеліґент здержує своїх виборців од занадто сильного напору на багатих, а од багатих видерає якусь подачку для себе і для своїх виборців. Інтересом нації, патріотизмом, націоналізмом, національною моралю і т. д. оперують весь час інтеліґентські патріотичні шарлатани, які при допомозі грошового, рухомого, мобільного, отже незвязаного ані з даною територією ані з даною нацією, інтернаціонального анонімного капіталу усунули і усувають від влади дійсну територіяльну національну аристократію — тих, що володіють землею, фабриками, зброєю, що володіють засобами продукції і засобами оборони нації. Державно-орґанізацийний національний апарат і національна продукція — саме ядро і підстава нації — а з ними національна мораль і сама нація нищаться в корінь під пануванням інтеліґентської »патріотичної і націоналістичної« демократії.

Коли на чолі національної армії, на чолі національного державного орґанізацийного апарату і на чолі національної продукції не стоять п е р с о н а л ь н о ті, що самі володіють зброєю, що самі продукують хліб і товари, що володіючи засобами продукції (землею і фабриками), мають матеріяльну силу для правління і д л я о д п о в і д а л ь н о с т и з а п р а в л і н н я націями; коли капіталісти та їхні інтеліґентські політичні та економічні аґенти (всякі »виборні« демократичні президенти, виборні міністри, посли, парляменти, всякі ано-

німні комерційні і фінасові спекулянти) не несуть персональної — своїми особами і своїм матеріяльним добром: землями і фабриками — одповідальности за свою владу, за своє правління; коли сама влада стає врешті на зразок грошей і грошових банків номінальною і анонімною; коли вкінці невідомо, хто дійсно править націями — то все трудніще стає знайти серед нації такого »невідомого солдата«, який би хотів умірати за невідому владу і такого анонімного »пролєтарія«, який би хотів продукувати під проводом анонімного безвідповідального хазяїна. Фінансовий грошовий капітал і його рідна дитина: правляча по його дорученю демократична інтеліґенція, мусять шукати для своєї оборони нових кондотєрів: ріжних »чорношкурих« та нечорношкурих найманих кольоніяльних військ; мусять спроваджувати для »національної продукції« ріжних »хунхузів і китайців«; мусять озброювати національною економічною та військовою технікою юрби варварів, які тільки ждуть моменту, щоб можна було захопити продукцію нації, щоб можна було найнявшу їх демократичну націю зруйнувати.

Розуміється ця нова сучасна світська влада безземельної і безфабричної інтеліґенції упаде від тих самих причин, від яких падала світська влада такої самої матеріяльно непродукуючої і здеклясованої інтеліґенції в попередніх століттях. Моральне відродженя старої земельної аристократії та її визволення з тієї ліберально-капіталістичної гнилі, якою її заразило панування гроша і капіталу; народженя нової аристократії з посеред заволодівшого вже засобами хліборобської продукції — землею — селянства і з посеред заволодіваючого вже засобами промислової продукції — фабриками — робітництва; переродженя змобілізованого селянина кондотєра, оцього »невідомого солдата« в свідомого свого імени, своєї чести і своєї ідеї лицаря; і врешті упадок національної продукції під пануванням демократії, а разом з тим сконсумованя продукції попередніх поколінь і як наслідок цього повне обезціненя гроша і винищеня капіталу — ось знамена упадку нової світської влади безсилої здеклясованої інтеліґенції. Знамена упадку оцеї новочасної »симонії«, при якій тепер, як і тоді підчас світського панування Пап, за гроші, за капітал можна було купувати все, отже і духовну а разом з нею і політичну владу правлячої духовної інтеліґенції.*)

*) Слово »симонія«, яким означали в середніх віках продажу духовного, священничого стану, походить од Симона Маґа, що хотів купити від Апостолів силу робити чудеса. Між иншим варто тут зацитувати слова Сореля: »Досвід учить, що надужиття влади, роблені дідичною аристократією, менше загалом небезпешні для правової свідомости мас, ніж надужиття, викликані режимом плютократії. Зовсім певно, що ніщо так не нищить поваги до права, як видовище злочинів, роблених всякими вискочками, які на стільки забагатіли, що можуть купувати правителів держави.« (Les illusions du progrès, ст. 297.)

Сучасні інтеліґентські правителі, як і попередники їх, мусітимуть скоритись грядучим Імператорам, вождям відроджених і новонароджених вояків та продуцентів. Вони мусітимуть вернутись в свої теперішні монастирі — в ті ріжні аполітичні культурно-національні установи — і до тієї ідейної, вказуючої тільки на соціяльні несправедливости, але не захоплюючої владу політичної діяльности, яка одна достойна інтеліґенції і яка єдине відповідає її позбавленому матеріяльної сили станові. І ці культурні, уморальнюючі, педаґоґічні, духовні завдання, до яких мусітиме вернутись інтеліґенція, такі безмежно великі, що в порівнанні з ними сучасні демократичні опереткові президентури та й загалом все парляментське і пресове інтеліґентське політичне шарлатанство перейде до історії таким дрібним і мізерним, як дрібним і мізерним у величній історії морально відродженої католицької Церкви здається нам сьогодня період світської влади Пап.

---

17. Одною з найбільше яскравих прояв сучасного бажання матеріяльно непродукуючої інтеліґенції захопити в свої руки світську владу на цілім світі єсть так звана »найбільше послідовна демократія«: інтернаціональний революційний і політичний соціялізм.

В політичнім соціялізмі зійшлись часово дві діяметрально собі протилежні течії сучасного громадського життя. З одного боку, з гори: оце бажання найбільше властолюбивої непродукуючої інтеліґенції — інтеліґенції найбільше незадоволеної своєю політично-фінансовою залежностю від капіталістів в сучасних »буржуазних демократіях« — визволитись з під цієї залежности, знищити владу капіталістів і неподільно правити світом, використавши для цього революцийну, переворотову енерґію пролєтаріяту. З другого боку, з долини: стихийне хотіння новонародженої продукуючої громадської сили — промислово-фабричного робітництва — заволодіти тим, чим хоче володіти всяка продукуюча громадська сила: — засобами продукції і війни — в данім випадку фабриками і державою, та стати в той спосіб національною аристократією, усунувши від влади сучасних правителів нації, отже в першій мірі всяких правлячих тепер, демократичних, в тім числі і соціялістичних інтеліґентів. І гостра протилежність між цими двома течіями зарисовується що разу більше в міру того, як зростає реальна матеріяльна сила робітництва, як воно чим раз більше свідомо і орґанізовано (а не тільки по найму, механічно) починає брати участь в національній продукції, як збільшується його уділ у володінню національними фабриками і національною державою.

Інтеліґентському інтернаціональному революцийному соціялізмові в мірі зросту матеріяльної сили продукуючого робітництва усувається ґрунт під ногами. Соціялістичні інтеліґенти бачать чим раз виразніще, що їх жде доля їхніх демократичних побратимів. Як ці, »зробивши демократичну революцію«, опинились в результаті в наймах у фінансового капіталу, так ті, »зробивши пролєтарську революцію«, мусять опинитись в наймах у заволодіваючого фабриками і державою продукуючого пролєтаріяту. І бороняться від тієї політично-комісіонерської ролі властолюбні соціялістичні інтеліґенти так само, як боронились від неї у всіх часах і у всіх націй всякі інтеліґенти, що покинули єдине їм доступний ідейно-політичний, духовний або технічно-аполітичний світ і, замість чесно служити своїм націям, хотіли захопити непосильну для них світську політичну владу. Одинокою зброєю позбавлених матеріяльної сили, але бажаючих влади людей єсть скрізь і завжди словесне політичне обманство.

Для прикладу наведу тут тільки кілька найбільше яскравих зразків оцієї відміни інтеліґентського словесного і політичного обманства, яке зветься »науковим« інтернаціональним революцийним соціялізмом.

Коли вірити основній тезі тієї науки, яка спірається на даних, стверджених історією розвитку людства — тієї науки, яку зрештою визнають і самі соціялістичні інтеліґенти і яка каже, що »спосіб матеріяльного життя править світом ідей і предопределяє хотіння« — то з факту, що ідею інтернаціонального соціялізму і світової диктатури пролєтаріяту сотворили люде, що жили по інтеліґентському, не звязаному з матеріяльною продукцією спосіб життя, треба зробити льоґічний висновок, що ця ідея єсть ідеєю оцих інтеліґентів, а не живучого по иншому способу матеріяльного життя, працюючого біля засобів матеріяльної продукції — біля фабрик та машин — матеріяльно продукуючого робітництва.*) І дійсно образ, який викликає в уяві ідея

*) За вийнятком двох дійсних робітників, Авґуста Бебеля і Бенуа Мальона і то зрештою дуже добрих орґанізаторів-політиків, але дуже слабих соціялістичних теоретиків, вся решта теоретиків (тоб-то людей усвідомлюючих в раціоналістичнім слові своє ірраціональне хотіння), як »утопійного«, так і т. зв. »наукового« соціялізму були інтеліґенти буржуазного походженя. Отже інтеліґентами-міщанами були теоретики соціялізму фільософічного: Сен-Сімон, Фуріє, Овен — далі теоретики соціялізму політичного: Люї Блян, Блянкі, Лассаль, врешті теоретики соціялізму наукового: Маркс, Енґельс, Родбертус. Так само до інтеліґентів міщан належить професор Едвард Давід, доктор фільософії Франц Мерінґ, адвокат Карл Лібкнехт, скінчивший університет Карл

інтернаціонального соціялізму — образ одної світової держави, що реґулює цілу світову соціялізовану продукцію — єсть образом, що неминуче вяжеться з пануванням касти, яка сама участи в матеріяльній продукції не братиме, а тільки, сидячи в своїх кабінетах серед всяких статистичних і наукових книг, буде »реґулювати« і правити продукцією соціялізованою, тоб-то такою, якої засоби — земля, фабрики, машини — будуть відібрані від продуцентів і, по скасованю приватної власности на них, будуть передані в завіду-

---

Кавтський і взагалі всі ті, що творять сучасну величезну соціялістичну літературу і пресу і що зроду віку самі матеріяльно продукуючою працею не займались і нічого спільного з засобами матеріяльної продукції — з землею, фабриками, машинами — не мали. При тім треба згадати давно всім відомий, але замало усвідомлений факт, що більшість творців і провідників інтернаціонального соціялізму, почавши од самого Маркса, належали до екстериторіяльної, звязаної міцно своєю інтернаціональною конфесийно-купецькою організацією і не звязаної з землею, полукочової жидівської раси, і що в хотіннях інтернаціонального соціялізму, усвідомлених і зформулованих його інтеліґентськими теоретиками — Жидами, захована значна доля ірраціонального стихийного хотіння оцієї інтернаціональної жидівської раси: захопити знов, все од віків утікаючу їм з рук і все для них недосяжну політичну владу над цивілізованим, осілим, хліборобським, технічно-промисловим світом. Як сильний єсть вплив Жидів в інтернаціональнім соціялізмі свідчить факт, що бажання напр. соціялістів Німців, як доцента університету Евгена Дюрінґа в 70-х роках минулого століття, далі спроба бувшого теольоґа, потім соціяліста, Ріхарда Кальбера в 90-х роках, захистити соціялізм від жидівських впливів — скінчились повним крахом і соціялістичний конґрес в Кольонії в жовтні 1893 р. раз на завжди »предав анафемі« всякі антисемітські течії в соціялізмі. Факт цей стане зрештою зрозумілим, коли згадати, що перший основоположений для дальшої соціялістичної преси соціялістичний орґан в Німеччині був видаваний за гроші Карла Гохберґа, багатого жидівського купця з Франкфурту на Майні; що акціонерами найбільшого соціялістичного французського дневника L'Humanité були жидівські капіталісти; що перший соціялістичний орґанізаційний конґрес в 1879 р. у Франції був фінансований Жидом Ісааком-Адольфом Кремією, який був алжирським ґубернатором за часів правління французького патріота-республіканця Жида Ґамбетти і т. д. і т. д.

Врешті для зрозуміння інтеліґентські здеклясованого — отже не класового не традицийного, не орґанічного — характеру інтернаціонального революцийного соціялізму, не без значіння також факт, підмічений таким видатним знавцем соціялістичного руху, як проф. Роб рт Міхельс (в його книжці: »Політичні партії — спроба аналізу оліґархічних тенденцій демократії«, зібраний надзвичайно багатий фактичний матеріял до історії соціялізму), що діти соціялістичних діячів і провідирів майже ніколи не ісповідують соціялістичної віри своїх батьків. Цей факт бачимо скрізь, де якась ідеольоґія виросла на ґрунті таких цілей і таких бажань (в даному разі інтеліґентського бажання правити світом очевидно во імя »добра« цього світу), які не звязані з орґанічними потребами матеріяльного життя даної ґрупи і од нездійсненя яких ніяка матеріяльна катастрофа даній ґрупі не грозить. Матеріяльне життя непродукуючої інтеліґенції зовсім не залежить од того, чи здійсниться інтеліґентська ідея інтернаціонального соціялізму, чи не здійсниться, і тому діти і семї провідників цієї ідеї, а часто і самі провідники, можуть спокійно, без ніякого риску для себе, од цієї ідеї одмовитись, знайшовши якийсь инший, більше моральний і більше відповідний для них від інтернаціонального соціялізму — інтеліґентський фах. І тому наприклад, коли соціялізм хліборобських дітей єсть проявою морального спантеличеня і клясового вироджения хліборобської дитини, над яким страшно болїють душею і на який иноді дуже гостро реаґують батьки, бо в цім вони слушно бачать загрозу для істнування хліборобської сімї, то »буржуазний світогляд« дітей соціялістичних інтеліґентів не тільки не турбує, а дуже часто своєю більшою практичностю тішить навіть їхніх батьків. Не диво отже, що соціялісти хліборобського походженя це загалом рідкі виїнятки, а інтеліґентська »буржуазія« соціялістичного походженя це щоденне зявище.

вання оцієї пануючої касти. Цею кастою, виконуючою інтелектуальну працю правління по дорученю одного анонімного, інперсонального, соціялізованого економічного підприємства, може бути розуміється тільки »освічена«, сама матеріяльно непродукуюча інтеліґенція.

Але ця інтеліґентська »наукова« утопія, випливаюча з нездійснимого інтеліґентського хотіння влади, з бажання захопити цю владу над соціялізованими (тоб-то відібраними від дійсних продуцентів) засобами продукції при допомозі диктатури пролєтаріяту, що в дійсности мусить бути диктатурою інтеліґентських вождів пролєтарських політичних партій, — оця інтеліґентська нездійснима утопія розбивається і нищиться образом здійснимого хотіння робітництва: заволодіти в своє — робітниче — посідання власною національною фабрикою; мати право, усунувши посередника капіталіста, одержувати од инших класів нації (хліборобів, купців, інтеліґентів) повну плату за свою працю, і охоронити власною зброєю та власною державою свою власну національну працю і свою власну національну фабрику так, щоб її не захопив часом і не підчинив собі якийсь »інтернаціональний«, добре озброєний, але ледачий і до праці нездатний инший пролєтарій.

Реальне життя все більше поглиблює широку безодню, що лежить між тими двома, зовсім відмінними хотіннями. Коли на Дрезденськім соціялістичнім конґресі інтеліґент Göhre розсказав, як він »з любови до соціялізму« зрікся карєри, майна, відрікся навіть власної »буржуазної« сімї, то йому відповіли, що все це дуже гарний сентименталізм, але робітникам нема до цього діла, бо інтеліґенти, коли і роблять жертви, то думають все-ж таки про себе, а не про робітництво. В країнах найбільше промислових, з найбільше розвиненим і найбільше здатним до участи в продукції робітництвом, це робітництво скидає з себе чим раз більше словесний гіпноз політичного соціялістичного інтернаціоналу, всяких кермованих інтеліґентами большовицьких і меншевицьких, комуністичних і напівкомуністичних партій. Провідну ролю здобувають там собі не ці партії з їх утопічними максимальними проґрамами і вульґарним виборчим утилітаризмом проґрам мінімальних, а могутні професіональні орґанізації, споживчі та витворчі (консумцийні і продукцийні) робітничі кооперативи, що під проводом найкращих орґанізаторів з посеред самих-же робітників найкраще підготовляють робітництво до заволодіння фабриками, до заволодіння засобами їхньої промислової продукції. Ці професіональні економічні робітничі орґанізації, збудовані звичайно на монархічнім і аристократичнім принціпі твердої влади своїх персонально автори-

тетних і персонально відповідальних та здатних провідників, — орґанізації дуже далекі од інтеліґентської словесности, демаґоґії і республіканства — чим раз більше витворюють з робітництва ту нову частину національної аристократії, що, володіючи матеріяльною силою, в правлінню і орґанізації своєї нації виконуватиме таку ролю і займатиме таке місце, які припадають фабричному промислу в загальному матеріяльному життю, в національній продукції цілої даної нації.

Розвиток наприклад найбільше культурного і працьовитого анґлійського робітництва — розвиток так несимпатичний всяким інтеліґентським соціялістичним партийним політикам — показує, яка велика нова національна сила родиться серед здатного до володіння засобами своєї промислової продукції робітничого класу. Робітнича анґлійська аристократія, обєднана в свої сильні, дійсно класові орґанізації, чим раз більше забірає провід цілого робітничого руху в свої руки. І як всяка дійсна (а не словесна) аристократія, що дійсно володіє, або заволодіває засобами продукції, вона так береже ці свої засоби продукції, так шанує і береже цю свою частину національного добра, що для найбільше навіть консервативного анґлійського хлібороба можливість правління Анґлією робітничого міністерського кабінету не виявляє вже сьогодня небезпеки знищеня національної продукції і небезпеки для самого істнування нації. Бо робітничий клас, здобуваючи собі своєю активною і свідомою участю в національній продукції реальну матеріяльну силу для влади, і одночасно скидаючи з себе гіпноз словесних інтеліґентських політичних інтернаціональних утопій, вступає тим самим в ряди старої національної аристократії і разом з силою здобуває собі моральний авторітет в очах цілої нації . . . .

Знов з другого боку приклад Америки — де інтернаціональний соціялістичний рух був досі дуже слабо розвинений тому, що тамошнє робітництво, завдяки непочатому багацтву краю, легко переходило в ряди власників промислових підприємств — показує, що дійсне, реальне володіння засобами продукції скрізь нищить серед робітництва інтернаціоналний соціялізм. Він держиться міцно тільки ще в таких країнах, де соціяль-демократичні політичні партії дають надію робітникам увільнитись при допомозі політики від обовязку продукцийної економічної праці і зробити в рядах цих партій інтеліґентську політичну карєру — так само, як були часи, коли орґанізація католицької Церкви давала можність селянам і дрібним міщанам позбутись своєї праці, вирватись зі свого класу і дістатись в характері священників в найвищі ряди тодішньої інтеліґенції. Але

там, де робітник стає чим раз більше собою, де росте його самоповага, де він аристократизується, де він любить і уміє працювати і де завдяки тому росте його участь у володінню засобами промислової продукції і в правлінню нацією, там пануванню інтернаціональної соціялістичної інтеліґенції приходить швидкий кінець . . . .

І як всяка інтеліґенція у всіх історичних добах, так і сучасна інтеліґенція соціялістична спасає своє панування суґґестією, що вона одна тільки в процесі боротьби володіє секретом використовування допомоги надприродніх сил і одна володіє їй тільки доступним умінням скермовувати в бажаному напрямку ділання цих сил. В даному разі оцей секрет називається »науковим соціялізмом«, який, спіраючись на науковім аналізі економічної продукції, дає наукові підстави для боротьби пролєтаріяту з буржуазією і науково предопреділяє будучий кінцевий результат цієї боротьби. Але й тут позбавлені власної матеріяльної сили інтеліґенти плутаються самі в своїй словесній »науці«.

Бо коли наприклад Ленін і Троцький, думаючи, що соціялізм єсть дійсною, непереможною науковою істиною, рішили його просто прикласти до життя (а це можуть зробити очевидно тільки люде освічені, спеціялісти від соціялістичної науки, отже тільки вони: — інтеліґентські вожді диктатури пролєтаріяту), то знов инші такіж наукові соціялісти, і то в країнах більше розвинених промислово, отже більше підготовлених, як каже соціялістична наука, до диктатури пролєтаріяту, рішили, що ця наукова істина вимагає ще підтвердженя в образі тайного, безпосереднього, рівного і т. д. демократичного голосування. І коли одні інтеліґентські соціялістичні маґи, стоючи на ґрунті відомої їм »істини«, думають зовсім слушно, що вона, як всяка істина, не потрібує підтвердженя, та ще підтвердженя анонімного, зі страхом, в одиночній камері виборчих льокалів, і на тій підставі заводять свою диктатуру, відкидаючи всякі демократичні »конституанти« — то знов инші такі самі маґи кажуть, що по відомим тільки їм »науковим законам« ще не настали »наукові обєктивні дані« для здійсненя чуда соціялістичної істини. Обидві-ж ці маґії означають на ділі: в першім випадку, в країні здійсненя соціялістичної істини, повне знищеня технічних засобів продукції, які нібито мав під диктатурою своїх інтеліґентських вождів удосконалити пролєтаріят; а у випадку другім збереженя всіх найтемніщих сторін — отже спекуляції, визиску, брехні, моральної руїни — того міщанського капіталістичного ладу, якого неминучий кінець »науково« предсказує інтеліґентська соція-

лістична наука, але який заразом вона зберігає, щоб мати можність весь час його »науково« підривати.

Розуміється робітництво, яке »не добре« розбірається в законах інтеліґентської соціялістичної маґії, рішає зовсім слушно, що для соціялістичної інтеліґенції потрібний мабуть настільки сильний капіталістичний лад, щоб пролєтаріят його не міг знищити до часу, поки того не забажають самі інтеліґенти, які самі, як астрольоґи по ріжним небесним знакам, рішать на підставі своєї науки, що вже цей лад »дозрів« до знищеня. А позаяк інтеліґентські соціялістичні вожді разом з тим дуже люблять при ріжних нагодах запевняти »буржуазію«, що якби не їх мудра політика та не їх мудре кермування робітничими масами, то ці маси давно-б уже знищили капіталістичний лад, буржуазію і зробили соціяльну революцію, — і позаяк отой міщанський капіталістичний лад цілим своїм тягарем лягає власне на продукуюче робітництво, а не на матеріяльно непродуктивну інтеліґенцію, то нічого дивного, що робітничий клас все більше одвертається од своїх інтеліґентських проводирів і все менше вірить тим, хто во імя словесних »наукових даних революцийного соціялізму« не дозволяє робітникам цей капіталістичний лад своєю дійсною реальною матеріяльною силою або »передчасно« усунути, або в бажанім для себе напрямку реформувати.

Найсильніщий арґумент, який висувають проти »російської комуністичної єреси« оці представники »більше наукової« соціялістичної науки гласить, що пролєтаріят тільки тоді переможе, коли зуміє сам власними силами зорґанізувати продукцію. Але на те, щоб перемогти — вчать ці самі люде науки — він мусить бути зорґанізований в соціялістично-демократичні політичні партії, на чолі яких, як вже слушно зауважив було навіть сам Маркс, стають »адвокати без справ, лікарі без хворих і без науки, студенти від біліярду, комівояжери та инші комісіонери торговлі, а головним чином журналісти маленької преси .... які в Інтернаціоналі знаходять для себе вихід і карєру«.*) Що спільного мають оці провідники соціялістичних політичних партій з »продукцією« і як під їх проводом робітництво навчиться краще володіти засобами продукції, це знов один з секретів інтеліґентської соціялістичної наукової маґії.

Такий самий зрештою секрет, як і те, чому непотрібна для інтернаціональної інтеліґенції боротьба націй за охорону і збільшеня потрібної робітникам своєї власної національної продукції єсть »реакцією і злом«, а потрібна для

*) L'Alliance de la démocratie — цитую за Сорелем: La décomposition du marxisme, ст. 56.

інтернаціональної інтеліґенції руйнуюча національну продукцію боротьба класів єсть »поступом і добром«.

Чому сучасна держава, як вчать теоретики соціялізму, єсть »насильством і виразом панування буржуазного класу«, а будуча соціялістична держава, де мають панувати (як напр. тепер в Росії) соціялістичні інтеліґенти, буде філянтропійною установою і формою панування добра.

Чому досі розвиток людства — на думку тих-же соціялістичних теоретиків — все витворював незадоволені з істнуючої форми політичного ладу »революцийні класи«, а той самий розвиток людства, який відбуватиметься вже під проводом соціялістичних маґів, буде йти »по науковому пляну«, по якому очевидно не предвидиться творити нові, незадоволені з соціялістичного політичного панування, »революцийні класи«.

Чому інтернаціональний соціялізм, як гласить його теорія, єсть рухом класовим, і чому соціялістичні проводирі на практиці підчас виборів звертаються, як і всяка инша інтеліґентська демократія, не до свого класу, а до »цілого народу«, якому вони обіцюють так само ріжні виборчі чудеса. І чому в результаті такої соціялістичної практики появляються серед »класового руху пролєтарів« такі орґанізації »Parteibudiger-ів«, як напр. »берлінська ліґа соціялістичних власників готелів і ресторацій« — орґанізації настільки сильні серед »пролєтаріяту«, що під їх впливом на кількох соціялістичних конґресах падали внески про боротьбу з алькоголізмом, бо соціялістичні проводирі боялись порушити інтереси тих, в чиїх руках були »алькогольні« осередки соціялістичної пропаґанди серед вибіраючого до парляментів »народу«.

Чому мілітаризм єсть »найгіршою формою класового насильства«, яку так завзято поборювали в парляментах опозицийні пацифістичні інтеліґентські соціялістичні посли, і чому червона соціялістична армія це тільки »озброєний народ«, що бореться »за найвище добро людства« — це така армія, за яку не гріх держатися руками і ногами соціялістам, що поставали на якийсь час республіканськими правителями або совітськими комісарами.

Чому, коли соціялісти ще не правлять і тільки добиваються влади — повинна істнувати »воля преси«. А коли вони вже дійшли до влади, то можуть, як напр. в Росії, виходити тільки урядові газети, або-ж, як пропонував на випадок перемоги соціялізму ще Бебель: »повинна бути призначена компетентна комісія, яка рішатиме тоді, що можна і чого не можна друкувати«.*)

*) Цитую за Р. Міхельсом: Політичні партії, французське видання, ст. 290.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ "КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Чому »знищеня панування буржуазії« можливе тільки »шляхом революції«, а знищеня панування соціялістичних комісарів відбудеться шляхом лагідної симпатичної еволюції, бо як що вірити соціялістичним маґам, їх »держава сама одміраєе«, її правителі-янголи, самі добровільно зречуться свого панування і т. д. і т. д. . . . .

Розуміється було-б річчу безнадійною словом боротись з оцим словесним шарлатанством. Воно зникне само собою тоді, коли зникне можливість політичного правління інтеліґенції, яка, щоб правити, оцього шарлатанства вживає. Доля »інтернаціонального революційного соціялізму« звязана з долею всеї — однаково як »буржуазної« так і »соціялістичної« — інтеліґентської демократії. І, як ціла інтеліґентська демократія, зчезне він тоді, коли народні продукуючі маси, ставши віч-навіч з голодом, перестануть вірити в »науково доказану« перемогу »соціялістичних проґрам«; тоді, коли вони самі переконаються, що »новий і кращий лад« твориться новою і краще зорґанізованою працею, а не заклинанням і ворожінням соціялістичних маґів; коли нації, зруйновані пануванням безсилої інтеліґенції, мусітимуть так інтензивно і тяжко працювати, що харчування цілої хмари інтеліґентських політиків стане для них неможливим; і коли в наслідок цього всього сучасний інтеліґент-правитель, подібно як його предок з часів середновічча, перетвориться із зітхаючого до всесвітньої »інтернаціональної« влади політичного властолюбивого діяча, або в чесного фаховця: помішника правлячого нацією озброєного продуцента, — або в дійсно ідейного, своїм власним життям стверджуючого свою укохану істину — новочасного убогого пустельника-монаха: працюючого для культури, духовного учителя і просвітителя своєї нації . . . .

А поки що інтеліґентський інтернаціональний соціялізм мусить далі руйнувати нації. І то тим більше, чим більше дана нація темна, неграмотна, — чим більше вона не любить і не вміє працювати, — чим більше вірить вона в спасательну і чудодійну силу партийних »соціяльних проґрам«, — чим більше вона наближається до тієї стадії розвитку націй, коли замість добре горати та інтензивно обробляти поле, кликали знахорів, які своїми словесними заклинаннями повинні були спровадити добрий урожай . . . .

І у нас нічого, крім повної руїни, не лишиться од тієї політичної боротьби, яку ведуть проміж собою за владу, при допомозі розаґітованих інтеліґентською словесностю наших темних мас, соціялісти II-го, II½ і соціялісти III-го інтернаціоналу. Всі ці українські інтеліґенти, що під проводом соціяліста Петлюри, при піддержці соціяліста Пілсудського, намагаються нищити тих українських інтеліґентів, що при піддержці соціяліста Леніна і під проводом соціяліста Раков-

ського розстрілюють соціялістів, які піддержують Петлюру. Бо світська політична влада непродукуючої, не володіючої засобами продукції і через те матеріяльно безсилої інтеліґенції, спіраючись скрізь і завжди на словеснім обманстві і брехні, кінчилась скрізь і завжди »перемішанням всіх язиків«, »стовпотворінням вавилонським«, — кінчилась для всіх націй руїною моральною, а вслід за тим і повною руїною матеріяльною.

---

18. Оцим же самим змаганням безсилої здеклясованої інтеліґенції захопити в свої руки політичну владу і провід в нації не городській, а в нації сільський, хліборобській, — пояснюється такий на перший погляд дивовижний факт, як поява на Україні есеровщини.

Будучі історики російської революції будуть колись голову ламати над питанням: в який спосіб на Україні, що вже в XVII-ім століттю, навіть у своїй степовій частині, стала під впливом зросту хліборобської культури переходити від спільного володіння землею до володіння приватного, — на Україні, яка за повне приватне і дідичне по лицарському праву меча, »козацькою шаблею« здобуте право до землі, вела вікову боротьбу з Польщею, з Москвою, з Татарами і врешті зі своїми внутрішніми общинниками, репрезентованими в часах великої Руїни півкочовою уходницькою Січю Запорожською*) — на Україні, яка в кінці кінців, не зважаючи на дальші повсякчасні перешкоди з боку общинницького петербурґського російського уряду, що насильно заводив в ній аракчеївські общини, що нарочито піддержував скрізь спільність і замкнутість »крестьянскихъ обществъ«, виграла цю вікову боротьбу і закріпила скрізь на своїй території перевагу приватного (чи то хуторського, чи то »подворного«) землеволодіння — в який спосіб в цій хліборобській Україні, в XX-ім століттю, в самім вже кінці многостолітнього процесу інтензифікації хліборобства і під впливом цієї інтензифікації закріпленя землі в повну приватну власність, раптом на чоло селянських мас вибилась на якийсь час партія, що в своїх

*) В історії Січи Запорожської треба розріжняти виразно два зовсім відмінні періоди: Перший до часів Гетьманування Богдана Хмельницького, коли Січ була висунутим найдалі в Дикі Степи аванпостом хліборобської культури, козацькою лицарською школою для боротьби з кочовниками — і період другий по смерти Хмельницького, коли Січ, злигавшись з Татарами, стала аванпостом кочовників в їх боротьбі з хліборобами, стала пристановищем і опорою всіх тих півкочових (уходницьких, рибальських, ловецьких і т. д.) українських елементів, які стояли за неподільність козацьких військових земель і які були страшно незадоволені з заведеня на »городовій« Гетьманській Україні приватного козацького землеволодіння. Але позаяк ця перемога приватного землеволодіння була наслідком стихийного процесу інтензифікації та поширеня хліборобства і перемоги плуга над нерозораним степом то нова Січ, заступниця степу, мусіла в цій боротьбі з плугом упасти.

писаннях пропонувала »соціялізацію землі«, тоб-то знищеня приватної власности на землю, иншими словами поворот до давно пройдених низчих форм хліборобства і до звязаної з примітивним хліборобством примітивної земельної общини.

І коли ці історики не звернуть уваги на факт, що перед війною, а особливо підчас війни, здеґенерований російсько-петербурґський уряд наплодив по своїх бюрократичних, не даючих ніякої технічної освіти школах, цілі юрби здеклясованої інтеліґенції і півінтеліґенції — то вони відповіді на це питання не знайдуть. Тільки появою оцієї здеклясованої, до ніякої продукцийної праці непідготовленої і нездатної інтеліґенції і півінтеліґенції — появою її в таких страшних масах, які в своїй десятиміліонній армії, в своїм державнім апараті, в своїх »земсоюзах«, »земгорах« і т. д. здатна була прогодувати тільки змобілізована дореволюцийна Росія — пояснюється той факт, що ця інтеліґенція і півінтеліґенція, не знайшовши для себе бюрократичних посад в Галичині, в Костянтинополі та инших краях, що їх мала завоювати стара Росія, кинулась підчас революції на українське село і там, по розпаді російської армії, бюрократії, »земсоюзів« і »земгорів«, стала шукати виходу для своєї звички до командування, для своєї волі до матеріяльно непродукуючого, за сором для себе матеріяльну працю вважаючого, інтеліґентського способу життя.

Знищеня приватної власности на землю це ідея-образ, що захопив оцю здеклясовану інтеліґенцію, яка по розвалі петербурґської Росії лишилась без посад і стала шукати собі політичної роботи на селі. Цей образ-ідея вповні відповідав її стихийним хотінням політичного проводу над позбавленим в її уяві приватно-власницького права до землі, отже над позбавленим своєї матеріяльної сили, »поінтеліґентщеним«, коли так можна сказати, селянством.

Селянин землевласник, селянин володіючий основним засобом хліборобської продукції і підставою своєї матеріяльної сили: землею — це, як зовсім слушно кажуть есеровські теоретики, »монополіст« — це сам собі пан, який сам має матеріяльну силу для влади; який може правити сам, і який до політичної влади над собою інтеліґента — по скільки цей інтеліґент не стероризує його якоюсь чужою найнятою армією, або не оплутає сіткою демократичного анонімного інтернаціонального фінансового капіталу — не допустить.

Вирвати у селянства, як багатшого так і бідніщого, оцей »монополь« сили: вирвати у нього землю, оцю матеріяльну

підставу всякої хліборобської політичної сили: перетворити гордих селян-хазяїв, що з посмішкою ставляться до всякої міської інтеліґентщини, в незвязану тисячними нитками приватної власности з землею, покірливу, рабську, тремтячу перед всяким інтеліґентом (будь це петербурґський чиновник, український соціяль-революціонер, чи большовицький комісар) общинницьку череду; дати такий общинний стадний земельний устрій селянству, щоб воно в цім стаднім земельнім устрої не могло витворити само з себе своїх-же власних сильніщих правителів і тому не могло обійтись без інтеліґентських проводирів — ось стихийне бажання, як старих петербурґських »мирових посередників« і »земських начальників«, так і їх духовних спадкоємців: всяких українських і неукраїнських есерів. Бажання всіх тих, кого старий петербурґський, общинницький і по духу кочовий, не хліборобський, російський уряд підготовляв по своїх школах на більших або менших бюрократів, на більших або менших доглядачів і погоничів »благоденствуючого« під пануванням тієї чи иншої інтеліґентської бюрократії »хліборобського народу«.

»На село, на орґанізацийну роботу між селянством, повинні піти всі трудово-інтеліґентські елементи ,які не мають якоїсь конкретної цінної роботи по містах« — пише провідник українських есерів і ніколи нічого спільного з селом не мавший професор. Грушевський.*)

А що міст на Україні дуже мало і що вся »конкретна і цінна робота по містах« була вже у нас зайнята інтеліґенцією російською, польською і жидівською, то інтеліґенція українська вся дійсно кину-

*) »Борітеся-поборете« — закордонний орґан У. П. С. Р., ч. 4. Там же подана проф. Грушевським така зворушлива ідилічна картина соціялізованого села, яка хіба тільки в золотому сні могла приснитись якомусь старому російському бюрократові. Уявім собі таку волость — пише він — де єсть громадська цегельня, тартаки, бровар, винокурня, одна або дві цукроварні і всякі инші заводи. Працюють в них місцеві селяне під проводом місцевих механіків і інструкторів в часах, коли робота в полі не вимагає всеї енерґії. Викопавши і звізши буряки, ячмінь (?!) і бараболю, селяне зварили собі за шість місяців цукор на цукроварні, накурили пива, горівки, скільки треба для спожитку (»согласно табели о винокуреніи« додав-би тут старий бюрократ), виткали полотно з льну і коноплі, нашили обувя і всякого иншого реміння з шкіри. Робочий день при сім був невеликий, шість годинний що найбільше, працьовано по дві, три, чотирі переміни... Коли на оранку, косовицю і жнива вийде вся трудова людність громади, коли являться до помочи ще й машини, 16 годинна робота на полі теж спаде може до 8—10 годин в середнім рахунку. Селянин тепер прогодує не тільки своїх, він прийме охоче чимало всякої сторонньої людности, перед усім кваліфікованих робітників, всякого рода техників, а також і культурних робітників. Він може обставити їх зовсім прилично з матеріяльної сторони. Потяг з міста на село піде на зустріч запотребованя села-громади у всякого рода спеціялістах професіоністах і т. д. і т. д. Найбільше сумним одначе, а заразом найбільше характерним являться те, що ці милі есеровські фантазії про ідиллю соціялізованого села не перешкодили проф. Грушевському в літі 1921 р. предлагати свої реальні послуги большовикам, які реально на ділі винищують те саме українське село, за долю якого так ніби турбувався есерствующий інтеліґент Грушевський.

лась »на орґанізацийну роботу« на село. І як захопленя влади над міським пролетаріятом, під гаслом інтернаціонального соціялізму, стало політичною »конкретною і цінною роботою« інтеліґенції по містах — так захопленя влади над селянством, під гаслом соціялізації землі і знищеня »панів та куркулів« землевласників, стало політичною »конкретною і цінною роботою« інтеліґенції по селах.

Теорію спільного володіння землею, на якій можна було-б оперти »українську соціялізацію землі« оці інтеліґенти і півінтеліґенти застали вже готову. В єдино доступній їм російській літературі, ця теорія була зформульована: з одного боку ріжними нездатними і залінивими до хліборобської праці, романтичними »кающимися россійскими дворянами«, а з другого — ідеольоґами офіціяльної бюрократії, для якої община, тримаюча мілілони російського селянства в одній сліпій, темній, примітивній юрбі, здавалась зовсім слушно підставою і опорою петербурґського самодержавія. Треба було тільки оцю мертву раціоналістичну теорію оживити силою свого ірраціонального стихийного хотіння політичної влади і проводу над українським селом. І подібно тому, як утопійний ідейний соціялізм, під впливом зросту властолюбивого хотіння міщанської політикуючої інтеліґенції, перетворився у всякі політичні, бажаючі влади, соціяль-демократичні партії — так само старе, з одного боку ідейно-утопійне, а з другого мертвоказьонне російське »общинництво« перетворилось раптом, під впливом хотіння державних посад здемобілізованої в 1917 році інтеліґенції, в величезну політичну українську партію соціялістів-революціонерів.

І так само, як в політичнім городськім соціялізмі зустрілись часово дві діяметрально собі протилежні — міщансько-інтеліґентська і пролетарсько-робітнича — громадські течії, так і в українській політичній сільській есеровщині, здеклясовані, до продукційної праці нездатні, бюрократичною російською школою покалічені інтеліґенти, в своїх бажаннях захопити політичну владу, зустрілись зі стихийним бажанням безземельного і малоземельного селянства не дати нізащо в руки заможнішим сільським хазяям пустуючої хвилево, під впливом розбоїв і погромів, сусідньої поміщицької землі.

Розуміється не есеровської соціялізації хотіли оці, голосувавші за есеровські виборчі списки, безземельні та малоземельні селяне. Розуміється ніхто з них не збірався віддавати в общинне і соціялізоване володіння свого города, чи своєї одної або двох десятин. Розуміється нікому з них не спадало на думку вимагати од багатшого сусіда, щоб він пожертвував »обтеству« в »громадське користування« свою власну, по батьках одідичену землю. Вони хотіли тільки, щоб поміщицька — як у нас на Правобережжі кажуть: »скарбова« —

земля, що віками давала їм прожиток і заробіток, не дісталась на власність в руки посідаючих інветар заможніщих селян, у яких, при сучасній системі їх хазяйства, це бідне селянство прожитку і заробітку вже не мало-б. І як давніще, при касуванню напр. сервітутів, за удержаня цих сервітутів, тоб-то за удержаня старих, пережитих, реакцийних форм землеволодіння, стояли завжди оці бідні малоземельні селяне, бо, маючи небагато землі, вони випасали свою худобу в поміщицькому лісі і на спільній з поміщиком толоці — так тепер за удержаня неподільности і непродажности »скарбової« землі, за право користування (а не за право общинного володіння!) цією поміщицькою землею, иншими словами за своє старинне право сервітута до цієї землі, стали, як один, всі ті селяне, які, не маючи своїх коней, волів, возів і плугів, не могли мати надії, що їм, як багатіям, вдасться цю землю на власність купити....

Але крім цієї катеґорії »есерів« була ще багато небезпешніща катеґорія инша. Ті самі, що вже в XVII століттю (при тодішніх земельних просторах!) скаржились на »дуків«, що за ними »всі луги і луки« і що »козаку-нетязі нема де коня попасти«. Ті самі сучасні козаки-нетяги, що, як тоді так і тепер, з найбільшою погордою ставлячись до тяжкої хліборобської праці, ненавидять всею душею той плуг, що займає все нові землі і все урізає пасовиська, де можна було так легко, свобідно, без тяжкої праці табуни коней та овець випасати. Це весь той, на жаль ще численний у нас, нашою нацією на протязі віків ще не вповні засимільований східний кочовий елемент, який хоч мусів з бідою пристосуватись до нових умов істнування, але своєї дідичної расової зненависти до осілого хлібороба не позбувся.

Він все орґанічно потрібує коло себе пустих, порожніх земель. Йому завжди, чи в XVII-ім чи в XX-ім століттю все треба »прирізки« і то прирізки розуміється »без викупа«, бо-ж він цієї прирізки не хоче так як хлібороб: для збільшеня, для інтензифікації своєї хліборобської праці — а для того, щоб власне менше працювати, менше горати, а більше випасати, щоб вільніще, свободніще, безробітніще можна було жити. Земля на власність йому не потрібна; він її не любить, бо він з неї не живе. Коли йому стає »тісно« він не добуває, як західний европеєць, як український хлібороб, як китаєць, з тієї самої землі замість одного — два пуди зерна. Він просто оцю »бісову тісноту« кидає і шукає нових порожніх земель. Або-ж.... в рядах тієї чи иншої »красної армії«

йде він огнем і мечем на сусідні хліборобські культури, йде на захід »ширити ідеї Карла Маркса«.

Велике відродженя оцих східних кочових елементів, їх страшна радість, їх безконешне щастя, що вони можуть поторощити косарки, порозвинчувати трактори і молотилки, поламати плуги, попалити »економії«, заводи і фабрики, поздіймати рельси і шпали, порізати телеґрафні дроти — це одна з найбільше характерних рис російської так званої революції. Не на пасивному, прибитому бідному малоземельному і безземельному але працьовитому хліборобові, який тільки і мріє, щоб десь доробитись земельки, — а ось на цьому активному войовничому, скрізь на мітінґах виступаючому »свідомому соціялістичному сільському елементі« будували свої пляни захопленя на Україні політичної влади всі есерствующі інтеліґенти Однаково як старі: хоч розумні та енерґійні, але еґоістичні, політично криводушні, хитрі і лукаві амбітники, духові спадкоємці наших колишних прототопів Максимів Філімонових*), — так і молоді: в своїх бажаннях »будувати соціялістичну Україну« щирі та ідейні, але наївні, недоучені і збаламучені по школах »военнаго времени«, наші гарні здемобілізовані хлопчаки....

Багато більше практичні в ділах політичної влади і адміністрації, посідаючі вікову традицію панування кочовників над хліборобами, російські большовики багато швидше ніж наші старі і молоді есери зрозуміли дійсний стан річей на українському селі. Знаючи, як 1 есери, що головний і найнебезпешніщий ворог панування всякої інтеліґентської бюрократії — однаково чи петербурґської, чи есеровської, чи большовицької — це селянин-хазяїн землевласник, вони рішили його вкрай знищити і обезсилити, але знищити не утопійною есеровською соціялізацією, з якої цей селянин-хазяїн сміявся, а реальною »Вохрою« (военною внутрішньою комуністичною охраною, складеною з надійних, переважно інородних елементів) і так само реальними, як стара петербурґська поліція і »охранка«, місцевими сільськими »комбедами«.

Політично розбитий »Вохрою« і »комбедами«, перед тим опльований, осмішений і в той спосіб морально обезсилений своїми »рідними« есерами, український селянин-хазяїн, оцей есеровською і боль-

*) Яка шкода, що проф. Грушевський не довів своєї великої історії до часів »великої Руїни«. Ми-б напевне більше знали про оцього протопопа Філімонова, одного з найбільше освічених і енерґійних людей свого часу, який »з ненависти і заздрости до людей значних« кликав на Україну московських воєвод; який був ідейним вдохновителем тодішньої, теж посвоєму есеровської Пушкарівщини та Брюховеччини; якого Москва вживала скрізь, де тільки треба було розбити небезпешну для неї українську козацько-старшинську національну силу і якого, використавши для своїх цілей, вона кинула врешті в тюрму, поводячись з ним жорстоко і з погордою.

шовицькою »Україною« побитий »куркуль«, був, як економічна сила, проте використаний большовиками. Але як старий петербурґський уряд в залежність од »крестьянскаго общества« — так само і большовики поставили того небезпешного »куркуля« в залежність од »Комбєда«; в таку залежність од темної і ледачої, ненавидячої всяку більшу інтензивність праці — юрби, щоб він не міг визволитись з під панування тієї юрби, щоб він не міг удосконалити свого хазяйства, щоб він не міг порости в силу, щоб він не міг ніколи стати тим хліборобом, якого поява розторощує скрізь і завжди всяке панування півкочових, однаково чи петербурґських, чи большовицьких, чи есеровських, інтеліґентських баскаків.

Економічна необхідність примусила большовиків оддати »куркулю« пустуючі поміщицькі землі. Але віддали вони їх тільки в оренду*) і при тім так, що скрізь задержана неподільність і непорушність цих поміщицьких земель тому, що »комбєди« дістали на ці землі право сервітута, тоб-то право одержувати з »куркулів«, орендаторів поміщицької землі, ріжні економічні користи, які вилились тепер переважно в форму натуральної повинности-дані. І так само, як перед століттями, мусить український хлібороб і тепер цю дань в натурі зі своєї праці всяким баскакам, всяким ледачим але озброєним кочовникам, всяким ідеалізованим нашими есерами »людям татарським« платити . . . .

Розуміється оцей реально пристосований до визиску хліборобської праці большовицький кочовничий державний апарат знищив зразу ефемерну словесну популярність есерів. »Комбєди« примусили хлібороба працювати на себе, не »прапануючи« йому, як есери, якусь утопійну соціялізацію, а вживаючи до цього озброєну реальну військову силу. Вони задержали скрізь непорушно витворені хліборобським економічним життям на України всі форми приватного землеволодіння, як »крестьянскаго« так і »дворянскаго«, але політично пристосували їх до панування над ними нехліборобських: кочових та інтеліґентських елементів. І одночасно . . . . викинули зразу »за шиворотъ« скрізь наших соціялізаторів есерів.

Бо виїзжаючи по владу з міста на село, забули наші есери, що влада не твориться словесним шарлатанством: що в супереч відомій приказці, трудніще »на селі дурити«; що інтеліґент, який хоче панувати над хліборобом і тому береться соціялізувати йому землю, крім

*) По большовицьким законам поміщицька земля віддається селянам в оренду на девять літ, отже так, щоб орендатори не могли придбати до неї десятилітнього права давности і в той спосіб землю за собою закріпити. Це один з численних прикладів, як часто закони життя нещадно нищать закони теоретичної льоґіки і як часто дійсність готує гіркі розчарування для її словесних фальсифікаторів.

своїх ґазеток, промов і брошурок, мусить ще мати за собою: або набрану з Калмиків, Інґушів і Текінців »Вохру«, або-ж демократичний інтернаціональний фінасовий капітал....

Але шкоду своєю словесностю принесли есери нашому селу не меншу, чим приносить її скрізь всяка здеклясована інтеліґенція, що пхається до політичної влади. Розуміється шкоду не безпосередню, бо навіть на це не стало сили та ідейности у наших більше хитрих чим завзятих інтеліґентських демаґоґів, а шкоду посередню тим, що вони, як їх духові попередники з часів Руїни, прочистили тільки своєю аґітацією шлях для російсько-большовицького панування в Україні.

Есери своєю »політичною діяльностю« підрізали морально єдину українську національну силу, яка могла була встояти проти большовизму: вони підрізали хазяйовите, хліборобське, більше чи менше земельне українське землевласницьке селянство. І ослабивши українського »пана і куркуля«, вони підготовили на Україні панування »Вохри« і »комбедів«. Замість явити світу »нове слово« української соціялізації, вони розвиток хліборобської культури на Україні повернули на цілі століття назад.

Бо підготовлене есерами панування большовиків на Україні означає збереженя і законсервування всеї поміщицької землі, без огляду на її культурну, національну і економічну вартість; без огляду на те, чи той, хто володів нею, був дійсно необхідним для України творцем її національного багацтва, господарем-хліборобом, чи це був якийсь »городський аґрарій«, який хотів лише ренту за свою землю діставати.

Бо панування большовиків зупинило на довгі часи економічно і національно корисний процес парцеляції таких лятифундій, які ані культурностю свого господарства, ані патріотизмом свого хазяїна і його любовю до рідної землі — не були з Україною звязані і на місці яких став уже було появлятись скрізь скуповуючий і прибіраючий ці лятифундії до своїх міцних рук новий український земельний аристократ: дійсно тілом і душею з рідною землею звязаний хлібороб-селянин землевласник.

Бо панування большовиків, знищивши культурні інтензивні хліборобські господарства і знищивши хліборобський промисел, зменшило »трудовміщаємість« України, зменшило верстак праці для малоземельних і безземельних селян і взагалі для цілої Української Нації. Воно найбільше скривдить власне це найбідніще селянство, бо примусить його, шукаючи праці, цілими масами (так як це було в XVII ст. за часів першої Руїни) тікати світ за очі з України. Воно найбільше ослабить національну силу України, бо знищивши її хліборобську

культуру і розганяючи по світі селянство, воно відчинить на розтіж двері для чужої національно і крайнє ворожої Україні західно-европейської як капіталістичної так і хліборобської кольонізації.

Бо врешті панування большовиків зупинило на Україні той найважніщий і рішаючий для будуччини Української Нації процес, який вже розпочався було за Гетьманщини: процес національного обєднання в один міцний український хліборобський клас найбільше культурних, найбільше звязаних з рідною предківською землею старих (помосковлених було і зпольщених) хліборобів-дворян з тим новим, молодим, сильним і енерґійним хліборобським аристократичним елементом, що його почала вже у великому числі витворювати з себе наша працьовита і хазяйовита крестянська маса.

Підготовлене українськими есерствующими інтеліґентами панування большовиків стало впоперек шляху національного відродженя України. Воно задержало національне відродженя і політичну орґанізацію того єдиного, володіючого матеріяльною силою на Україні, хліборобського класу, який один тільки в стані, маючи для цього ту матеріяльну силу, сотворити Українську Державу; який один тільки в стані дати державну орґанізацію своїй нації і тим задержати як навалу руїнників-кочовників зі Сходу, так і ще небезпешніщу навалу хижацького демократичного інтернаціонального фінансового капіталу і ворожої чуженаціональної хліборобської кольонізації з Заходу. Інтеліґентські безсилі есерствующі патріоти, як властолюбиві інтеліґентські патріоти всіх націй і всіх країв, своїм непосильним для них бажанням захопити політичну владу, принесли найбільшу шкоду своїй нації. Вони перешкодили тільки наростанню тієї єдиної реальної національної сили, без якої Україна — це поетично-публіцистична інтеліґентська літературна утопія, — тієї єдиної реальної політичної хліборобської сили, без якої істнування Держави, а значить і Нації Української неможливе....

---

19. Чи може без приватної власности на землю істнувати нація?

Чи в стані така нація, що не звязана з землею міліонами своїх хліборобів, які вросли в цю землю корінням дідичної приватної власности — витворити в собі поняття »батьківщини«, поняття рідної своєї землі?

Чи така »соціялізована« нація в момент небезпеки не перекочувала-б собі просто на инші пасовиська, на »нові вольности«, так як це зробили в XVIII віці ідеалізовані нашими есерами общинницькі

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

і не звязані приватною власностю зі своєю землею запорожські січовики ?

Чи інстинкт оборони од чужинця своєї землі (іменно інтсинкт, бо, як знаємо, неможна нікого »уговорити« покласти свою голову за вітчину) може зародитись і вирости у нації, якої ядро не тільки не матиме інстинкту земельної власности, а навпаки буде лише придумувати ріжні способи, якби »найкраще« роздавати землю?

Чи для нації хлібороб, що поляже а не поступиться своєю межею, не більше цінний, ніж якийсь демократичний »кающійся дворянин«, що готов всіх »для святого спокою« своєю землею наділяти? І якби на Україні колись прийшли до влади селяне-хлібороби, то по своїй психольоґії чи здатні вони були-б робити такі територіяльні уступки сусідам, які роблять наші демократичні інтеліґенти?

Чи може виробитись національна традиція (без якої не буває націй) там, де земля не держиться століттями в одній сімї, там, де не переходить вона, а з нею її історія і любов до неї, з батька на сина? І чому наше національне відродженя не почалось на землях общинницького Запоріжжа, або серед нащадків Запорожців, скажім десь на общинницьких станицях Кубані, а почалось воно власне на так ненавистній нашим соціялізаторам городовій, приватно власницькій, Гетьманській Україні серед осілого земельного козацтва і в Україні Західній серед осілої земельної правобічної шляхти?

Чи основна ріжниця між нами і тими, кого ми називаємо Москалями, не полягає часом у тому, що в Московщині, в процесі твореня нації, релігійно і язиково засимільовані елєменти кочові монґольські одержали рішучу політичну перевагу над елєментами осілими, хліборобськими, над нашими рідними братами по крови, духу і культурі — над Великорусами? І чи не близьким та співзгучним нашому власному бажанню являється бажання оцих великоруських осілих хліборобських елєментів відродитись національно, перестати бути »общероссами«, а стати »великороссами« і скинути той безнаціональний, кочовий, монґольсько-інородний державний прес, який висить над потатарщеною від століть, а потім петербурщеною Москвою так само, як оце над нами висить тепер Ганджа Андибер-Раковський? І чи в національнім відродженю як московських, як білоруських, так і наших українських хліборобських осілих елєментів не лежить часом єдиний шлях до великої будуччини нашого Европейського Сходу; і чи ці три братні нації не зможуть жити кожна в своїй власній національній державі, в тіснім союзі і згоді між собою тоді, коли це будуть держави хліборобські, а не — як дотеперішня Росія — держави кочові, завойовницькі? Бо чи укладається наприклад в думці україн-

ського хлібороба назвати Архангельськ або Москву Україною, коли-б Архангельськ і Москва навіть були в якійсь політичній залежности від України? І як зовсім нормально згучить те, що на Карпатах, як і на Камчатці, в Манджурії, як і в Київі і в Костянтинополі скрізь може бути »Россія«? Бо чи стара бюрократична та й нова большовицька общинницька Росія не була скрізь там, де станула російська армія, де став урядувати комісар чи ісправник і де зупинились російські кочові кібітки ? І чи Україна можлива там, де нема вже українського плуга, де нема вже того »хохла, что пришел и степь распахал«, як кажуть надволжські Татари. Та й чи не такою самою земельною, а не кочово-експанзивною, отже не ворожою, не небезпешною нам, стане відроджена Великорусь хліборобська?

Чи одною з головних причин упадку Мазепи, і взагалі всього нашого політичного безсилля супроти Москви по смерти Хмельницького, не було те, що, під впливом перемоги общинницьких елементів на Лівобережжі, старі тамошні маґнацькі лятифундії не були закріплені в повне приватне володіння, яке-б дало заволодівшій ними новій козацькій аристократії матеріяльну силу для боротьби за свою державну незалежність, а були обернуті в напівприватні, залежні од кожночасної політичної влади »маєтности ранґові«? І чи ці »напівсоціялізовані«, коли так можна сказати, маєтности ранґові не поставили тодішню нову українську національну аристократію в таку саму страшну залежність од »розпреділяючого« українську землю московського уряду, в якій опинились тепер селяне »куркулі«, що од большовицького уряду одержують »розпреділену« їм в оренду стару поміщицьку землю? І чи теперішні поміщики не зможуть, як і тодішня шляхта підчас Руїни*), вертатись назад до своїх маєтків під умовою, що вони вповні визнають большовицьку владу і стануть послушними їй »ранґовими« орендаторами своєї бувшої власної землі?

І чи врешті наша многострадницька історія, од початку і по сьогодняшній день, не обертається вся коло одного-єдиного фатального питання: хто — кочовник чи хлібороб — переможе у нас? І чи не найбільшою нашою національною траґедією єсть те, що досі не зміг фактично перемогти у нас ані один, ані другий; що ми не стали міцною державою кочовників, державою юрби, державою

*) Іменно за Руїни, а не при Гетьмані Хмельницькім. Цей останній сам старий дідичний землевласник, властитель Суботова, розумів все державне і національне значіння приватної земельної власности і повертаючій шляхті дозволяв »маєтностями дідичними, де-б вони не находились у тих, хто склав присягу вірности, володіти вільно зо всіма доходами« (Про це ширші подробиці читач може знайти в моїй книжці »Україна на Переломі« 1657—1659, Відень 1920).

охлократичною, якою стала заполонена своїми кочовниками великоруська Московщина, але й не стали ми державою хліборобською, бо все-ж таки кочовників серед нас була велика сила. І чому в результаті на цьому фатальному пограниччу між цивілізацією плуга і цивілізацією степу, всі свої войовничі державні елементи ми досі віддавали кочовій Москві, а найбільше культурні верхи елементів хліборобських ми віддавали Польщі? . . . .

Все це питання, коло яких той, хто не хоче безрадно блукати по тяжких шляхах нашого громадського життя, спокійно і без ясної, правдивої, як це життя, відповіді пройти не може . . . .

---

20. Вище я старався показати, якою, на тлі нашого стихийного ірраціонального процесу боротьби хлібороба з кочовником, була роля тієї свідомої інтеліґенції, що, не маючи сама матеріяльної сили, не володіючи ані землею, ані зброєю, хотіла захопити владу на селі, хотіла стати селянською національною українською аристократією. Перемога над українським хліборобом кочової охлократії — тоб-то большовицької озброєної аристократії юрби — була підготовлена властолюбивими українськими інтеліґентами есерами. Але, коли український хлібороб не зміг противопоставити залізній орґанізації большовицькій такої-ж залізної орґанізації своєї; коли, оперта на розумнім раціональнім умінню правити ледачою і хижацькою юрбою, прекрасно зорґанізована большовицька аристократія охлократична не зустріла на Україні такої-ж прекрасно зорґанізованої, опертої на розумнім і раціональнім умінню правити продукуючими класами, аристократії класократичної*) хліборобської — то в цьому винна теж і наша інтеліґентська демократія, яка деморалізувала, дурила і розкладала український хліборобський клас з гори — тоді, коли інтеліґентські есери його підривали знизу . . . .

---

*) Сово »класократія«, вжите вперше М. В. Кочубеєм в його статті в попередній книжці »Хліборобської України«, на мою думку найкраще відповідає тому поняттю, яке ми мусимо в образі панування і правління аристократії продукуючих класів, класів володіючих засобами продукції і засобами війни. Бо коли слово охлократія все означало панування такої аристократії, яка уміє захопити в свої руки правління незорґанізованою — в процесі матеріяльної продукції ще не здиференціованою на класи — юрбою (охлос = юрба); коли слово демократія означає панування виборної аристократії, при чім такої аристократії, яка для виконування спеціяльно політичних завданнь вибірається не поодинокими класами, а цілим перемішаним в одну купу виборців »народом« (демос = народ) — то слово класократія найкраще означає панування такої аристократії, яку виділяють із себе орґанічно, в процесі орґанізації свого економічного і політичного життя, здиференціовані вже по способу матеріяльної продукції, але ще демократичною виборчою механікою не перемішані, продукуючі класи, класи, що володіють самі засобами продукції (землею і фабриками) і засобами війни та оборони (державою та армією) своєї нації. Про основні характерні прикмети охлократичного, демократичного і класократичного методу орґанізації національної аристократії буде мова в другій частині цих »Листів« у слідуючій книжці »Хліборобської України«.

Наша здеклясована інтеліґентська демократія — в протилежність до наших всеж таки ориґінальних і »самобитних« інтеліґентських есерів — нічим від такої-ж інтеліґентської демократії всесвітньої не ріжниться.

Як скрізь так і у нас, в добі політичної деґенерації і упадку нашої старої — володіючої землею — національної аристократії, наша здеклясована інтеліґенція відограла ролю того необхідного в життю нації ферменту, ролю тих ідейних провідників опозиції, які своєю революційною діяльностю вказують старій національній аристократії на її хиби, і які прискорюють серед безправних досі і недопущених до влади, але працьовитих і продукуючих класів процес народженя аристократії нової.

Роля нашої інтеліґенції в процесі еманципації селянства; її роля в літературнім відроджені Української Нації, в сотвореню тієї національної реформації, що відновила первісну стихийну національну віру, після того, як стара наша аристократія, знайшовши в помосковлені та попольщені раціональний вихід з української траґедії, цю стару ірраціональну віру своїх батьків-Хмельниччан була загубила; врешті політична опозиція синів проти зневірених в »державну здатність Української Нації« і перейшовших на »культурництво« батьків — все це факти настільки відомі, що говорити про них не приходиться. Оцей період опозицийної ідейної боротьби української здеклясованої інтеліґенції останеться єдиною гарною і світлою сторінкою її історії. Підчас того опозицийного періоду, як скрізь так і у нас, здобула собі інтеліґентська українська демократія той моральний авторітет серед свідомої частини Української Нації, який згодом вона повернула необачно в свій »виборчий політичний капітал«.

І знов, як скрізь так і у нас, хвилева прострація і хвилева непідготовленість нашої старої національної аристократії до політичної влади підчас революції, спокусила нашу здеклясовану інтеліґенцію захопити тоді цю політичну владу в свої руки. З того часу, як завжди і скрізь, починається період інтеліґентського удавання із себе правителів; період політичного обманства тих, хто, не посідаючи матеріяльної сили для політичної влади, не володіючи засобами війни і засобами продукції, хоче проте за всяку ціну ту владу для себе здобути.

Специфічною траґедією української інтеліґенції було те, що вона прийшла до влади не так як в Европі, вже у готових, вже зорґанізованих і дозрілих націй, а у нації, що в тяжких борюканнях з внутрішніми і зовнішніми руїнниками, доніру

орґанізується, допіру формується, допіру народжується до національного життя. Вона прийшла до влади в нації, яка ще не витворила в собі навіть того основного земельного хліборобського класу, коло якого скрізь і завжди починається допіру процес наростання і зросту в гору кожної нації.

Отже наша здеклясована інтеліґенція приступаючи до влади не застала: 1. ані сотвореного старою монархічною земельною аристократією українського державного і військового апарату, який-би можна було, скинувши Монарха і цю аристократію, перебрати для користування в свої руки, 2. ані здобувшого собі силу під пануванням старої аристократії свого власного українського, чи зукраїнізованого жидівського, фінансового міщанства, яке за ціну поваленя Монарха і земельної аристократії, піддержувало-б і фінансувало українську революцийну інтеліґентську демократію, 3. ані витвореного, як у инших націй під пануванням єдиного національного Монарха і єдиної національної земельної аристократії, єдиного поняття нації і моралі нації, які дозволили-б здеклясованій інтеліґенції словесними гаслами патріотизму і словесними гаслами добра нації прикривати і піддержувати своє політичне панування.

А не застала вона того всього для одної дуже простої і ясної, але, як звичайно з простими і ясними річами буває, непомітної зразу причини: тому, що основа і початок кожної нації: земельна українська аристократія ще ніколи — за винятком кількох коротких літ панування Великого Богдана — на Україні не правила і не панувала. Бо пануюча колись у нас за Київських Князів варяжська охлократія, сама збіраючи дань, не володіла землею*); а пізніща, по смерти Богдана, втеча недорізаних власними українськими руїнниками, хоч і заволодівших нарешті землею українських козацьких і шляхецьких »панів« під опіку польської і московської держави — означала довгий період панування знов таки не цих земельних панів, а власне нове пану-

*) Цей факт для зрозуміння нашої гіркої історичної долі вартий особливої уваги. Про нього і про три, все незакінчені, періоди народженя нашої земельної аристократії (перший: перебитий навалою кочовників, власними »татарськими людьми« і вмішанням Литви та Польщи, коли Варяги за Галицько-Волинської Держави стали нарешті осідати на землі в Галичині, Волині, Поліссю і Чернигівщині; другий: перебитий власними запорожськими січовиками вмішанням Москви та Польщи, коли за Гетьмана Богдана стало осідати на землі козацтво; врешті період третій сучасний: перебитий власними есерами, большовицьким наїздом і вмішанням Москви та Польщи під проводом їх соціялістичних правителів, Пілсудського і Леніна, коли за Гетьманщини розпочався процес формування українського хліборобського класу) говоритиму ширше в другій частині цих »Листів«.

вання на Україні, в тій чи иншій формі, не хліборобської, не земельної, а чиновної, озброєної охлократії . . . .

Недостача власного старого державного апарату спричинила нерішучість наших інтеліґентських правителів в справі, для всякої інтеліґентської демократії так ясної, як справа національно-державної самостійности власної нації. І тільки завдяки большовикам, які рішуче нашу демократію од старого »сфедерованого« російського державного апарату прогнали, пояснюється оце завзяте самостійництво на еміґрації тих, що на території України, в період свого розцвіту, вважали самостійність за »контрреволюцію« і національну зраду.*) Але що прийшло зовні, так само од зовнішніх причин може легко загинути. Думаю, що гірко мусіли-б розчаруватись прихильники державної незалежности України тоді, коли-б одинокими оборонцями цієї незалежности залишились ріжні »народні республіканці«, які, допомігши зруйнувати єдино реально істнуючу Гетьманську Державу, тепер так завзято по своїх ґазетах за »самостійність« розпинаються . . . .

Відсутність власного фінансового міщанства, примусила нашу здеклясовану інтеліґенцію завзято шукати по цілім світі отієї маґічної сили, що держить на президентурах, посольствах і в парляментах всесвітню інтеліґентську демократію. Звідси її віра в надприродні сили Антанти; звідси її по суті безплодні, а по своїй формі принижуючі, політичні союзи з Польщею; звідси її поклони перед всемогущим Сіоном; звідси її смішні масонські льожи; звідси врешті продаж »Дніпровських Порогів« — одно слово все, що могло-б притягнути на Україну отого вірного союзника демократії: інтернаціональний фінансовий капітал. Капітал, який би »признав Україну«, який схотів би мати Україну і який »позичив-би нашій інтеліґенції свою грошеву силу з умовою, щоб вона цю демократичну і республіканську Україну своїми словесно-патріотичними заклинаннями збудувала, а потім, своєю »популярностю« в народі, властителів капіталу од соціяльної революції і од того народа захищала.

Але інтернаціональний капітал не йде, бо він, досвідчений, знає, що національний патріотизм на Україні не такий вже »дозрілий«, щоб на нім можна було заробляти і, обрізуючи купони, через інтеліґентських демократичних політиків »добро народу і нації« захищати.

Отже остається нашій безсилій але властолюбивій інтеліґентській демократії одно. Піддержати принаймні свій старий опозицийний моральний авторітет в очах народу: вдавати, що вона і далі бореться з »ворогами« того »народу«; що вона і далі »захищає народ перед

*) Напр заява Ґенерального Секретаріяту з д. 3 падолиста 1917 р. т. д.

"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

зажерливими панами«. Бо коли-б з очей того народу спала ця остання полуда, коли-б і він перестав нарешті вірити, що демаґоґічні інтеліґенти своєю політикою виборюють для нього новий лад, то розуміється од всіх республік, а од нашої »народньої« тим паче, не залишилось-би ніякогісінького сліда.

Піддержуванням всіма засобами оцієї суґестії брехні пояснюється її безглузде повстання проти Гетьмана; повстання, яке в результаті їй же найбільше, не тільки фізично, але й морально пошкодило, бо навряд чи вдасться тепер народ переконати, що перебування в приймах у Маршалка Пілсудського більш почесне і більш патріотичне для українського інтеліґента демократа, чим праця для Нації і Держави під проводом свого власного Українського Гетьмана. Тим самим пояснюється і той дивний факт, що, сидячи на еміґрації, наша інтеліґентська демократія, замість просто дати прилюдний доказ своїх державних талантів і орґанізацийних змаганнь, тільки лає на всі лади »хліборобів« і то з таким завзяттям, з такою пасією, що для стороннього глядача здавалось би, що це власне ці хлібороби її з України вигнали, що за Гетьманщини їй життя не було, що не тоді власне вона написала найбільше ґазет і книжок, що не тоді власне вона здобула собі найбільшу »популярність« і т. д.

Тим самим пояснюється її »соціялізм«, з яким по суті вона вже давним давно розпращалася і з яким нічого спільного не має, але держить його в своїх політичних псевдонімах про запас, тому, щоб колись при нагоді, як що знов прийдеться »народ« підбунтовувати, можна було ним покористуватись. Тим самим врешті пояснюється її найбільше злочинна робота: розбивання єдности українського хліборобського класу в той спосіб, що вони — всі оці вчорашні соціялісти і розпреділителі землі — сьогодня проголошують себе оборонцями »куркуля« .... очевидно знов таки оборонцями перед »зажерливими панами«. І коли наші есери, роблячи свою політичну ставку на українського кочовника, принаймні були послідовні в своїй політиці; коли »соціялізуючи землю«, вони своє хотіння політичної влади прибрали хоч в реально безглузду, але теоретично льоґічну ідею, — то наші збанкрутовані демократи, роблячи свою останню політичну ставку на українського »куркуля«, дають ще тільки лишній доказ свого ідейного безголовя та політичного обманства.

Бо де справді кінчиться оцей милий »народньо-республіканський куркуль« і починається поганий »гетьмансько-хліборобський пан«? Скільки десятин треба мати в Республіці для того, щоб зватись »українським патріотом« і скільки десятин, щоб бути »царським ґенералом«, або »московським чи польським поміщиком«? І хто повірить, що на-

ціональні інтереси «хліборобського селянства« будуть якраз захищати ті, що бігають по цілій Европі, шукаючи інтернаціонального капіталіста. Капіталіста, який би захотів і зумів оплутати того самого селянина-хлібороба так, щоб він, як наприклад селянин французський, не зміг ніяк вже визволитись від нього, і від панування інтеліґентської демократії; щоб кожний наш будучий народній республіканський посол репрезентував не тільки національну ідею, але одночасно ще й якусь капіталістичну »фірму«; і щоб економічна залежність нашого селянина од цієї »фірми« була настільки сильна, щоб вела вона неодмінно за собою і політичну залежність од її репрезентанта . . . .

Та й чи повірить оцей »куркуль« або »середняк« нашим інтеліґентським бувшим соціялістичним, а тепер аґрарізованим демократам, що якби знайшлись настільки наївні, ледачі і грошево багаті українські »пани«, які-б змогли дати владу в руки оцим нашим демократам, то ті демократи »во імя оборони інтересів селянина« відсунули-б від себе таких панів і не робили-б любісенько геть чисто все, що цим »панам« було-б треба так само, як наприклад »ліві соціялісти« Бріяни у Франції роблять геть чисто все, що треба скромній, тихій, патріотичній, республіканській, тільки торгуючій і спекулюючій, тільки з »представниками народу«, а не з самим народом балакаючій — французській фінансовій буржуазії . . . .

Але небезпека для нас від демократії все-ж таки не в тім всім. Небезпека в тім, що якби навіть нашій інтеліґентській демократії вдалось зі всіх »куркулів« і »селян« поробити »народніх республіканців«, якби вдалось їй вмовити в них, що во імя свого патріотизму вони повинні пристати на такий лад, при якому правлять »найбільше щирі патріоти« — тоб-то на Народню Республіку — то чи оця Республіка, оцей інтеліґентський демократично-республіканський метод орґанізації нації, дасть українському »куркулеві«, дасть взагалі українському хліборобові т у р е а л ь н у о р ґ а н і з о в а н у с и л у, якою-б він міг скинути реальну орґанізовану силу большовицького кочовника. І ось тут, в повній нездатности інтеліґентської демократії до цього діла, за яке вона береться, весь її деморалізуючий вплив, вся велика небезпека від неї для українських хліборобів і для цілої Української Нації.

Бо в цім смертельнім українськім поєдинку між кочовником і хліборобом — залізній охлократичній орґанізації кочовників, щоб перемогти, треба протипоставити залізну класократичну орґанізацію хліборобів. Кажучи образно: масовим нальотам степової юрби, яку жене на хліборобів голод і жадоба здобичі; нальотам юрби, яку в

залізних кліщах держить дротяна нагайка її фанатичних, спаяних страхом смерти в одно тіло провідників — треба протипоставити спаяну моральною залізною дисципліною хліборобську фаланґу: таку спартанську фаланґу, що повільно, крок за кроком, людина при людині, невідступно і нещадно розторощує орду; що непорушною стіною своїх штиків, опертих на власну силу свого плуга і на почуттю моральної лицарської дисципліни, нищить запал кочового нальоту, розбиває найстрашніщу зброю кочовників: масовий гіпноз, який веде юрби до бою.

Єдина можлива орґанізація для такої фаланґи це — класократична Трудова Монархія. Люде звязані однаковим способом праці і однаковим способом думаня, люде володіючі однаковими засобами продукції і люде, яким знищеня цих засобів продукції — в даному разі землі і господарства — грозить неминучою смертю, мусять бути зорґанізовані так, щоб ніхто не важився покинути братні ряди; щоб не було між ними зрадників; щоб ніхто на власну руку, навіть в найкращих намірах, не посмів вийти з рядів, бо на його місці робиться брешь, через яку може вскочити в середину бушуюча кругом ворожа кочова юрба. На лицарській чести; на послуху вождям і на відповідальности вождів; на обєднанню всіх в особі Одного, Того, хто цю єдність ,цю нерозривність всіх персоніфікує — одно слово: на принціпі монархічнім — спірається класократична орґанізація хліборобів.

Чи зможуть дати таку залізну орґанізацію хліборобам інтеліґентські демократи, які для своїх політичних цілей поділять їх на мало-, середне- і велико-земельні партії. Які, предлагаючи себе на провідників, будуть ці партії одну на одну цькувати. Які поставлять десятки »кандидатів« у верховні правителі нації і будуть всіми силами старатись, щоб переміг не такий кандидат, що своїм власним авторітетом, своєю власною невсипущою працею, своїм завзяттям і своєю відданостю загальній справі, завів-би дійсну дисципліну, примусив-би всіх себе поважати і слухати, і примусив-би всіх, рівняючись на нього, якнайкраще і з якнайбільшим зусиллям працювати, — а такий, що буде найбільше »демократичний« і »популярний«, що буде найбільше приємний своїм виборцям, що пообіцює всім все, кому чого тільки треба; такий врешті, що за ціну патріотичної словесности позвільняє патріотичних балакунів од дійсної патріотичної роботи....

Не інтеліґентським демократам повести хліборобів всіх — і великих і середних і малих — в той страшний бій з кочовниками, од якого залежать їх власні, кожного з цих хліборобів, або смерть або життя. Бо демократія — яка всіма силами преться до влади, яка за всяку ціну хоче стати національною аристократією, а при тім вдає перед

»народом«, що вона не хоче влади, що вона не єсть аристократією — творить власне найгірший тип аристократії. Вона дає нації таких провідників, які замість досконалити себе, намагаються »усвідомлювати« своїх виборців і які всю відповідальність за свої помилки, за своє безсилля і за свою нікчемність переносять із себе на вибравший їх »суверенний народ«....

Цю істину своїм інстинктом добре розумів отой невчений і неграмотний »куркуль«, який вже за Центральної Ради гнав од себе геть тих всіх, що й тепер предлагають йому »заступати його інтереси«. І деморалізуючий вплив інтеліґентської демократії фатально відбився не на цих здорових і сильних »низах« українського хліборобського класу, а власне на його ослаблених своєю історичною минувшиною, здеморалізованих прикладом фінансової буржуазії, його більшеземельних заможніщих »верхах«.

Гетьманщина впала не тому, що інтеліґенти зробили проти неї »повстання« і повставши опинились за кордоном. Гетьманщина, сама її суть, її історична роля, була захитана від того дня, коли ті, що тоді правили, розігнавши зїзд селянських спілок, стали одночасно балакати з демократичними балакунами. Фатальним для істнування Гетьманщини було те, що стара наша земельна аристократія замість, по прикладу своїх батьків, дідів і прадідів, самій пійти до хліборобського народу; самій поговорити зі своїм рідним хоч і меншеземельним братом-хліборобом; самій взятися до його орґанізації, ставши в один ряд з його-ж власними авторітетними і сильними провідниками, — стала, по прикладу трусливих представників інтернаціонального капіталу, шукати собі поміж тими чи иншими інтеліґентами таких »популярних« комісіонерів, які-б своєю зручною політикою її од »народу« захищали.

Або не треба було чіпати Центральної Ради і — признавши, що сидячі в ній інтеліґентські державні мужі своєю »популярностю« здатні правити »народом« і здатні здержувати його од руїни і грабунків — просто фінансувати та піддержувати цих державних мужів і самім сидіти спокійно по своїх кутках, ось так, як це робить приміром зі своїми Сеймами »побуржуазнена« стара земельна аристократія польська. Або-ж, признавши зовсім слушно, що здеклясована інтеліґенція нездатна Україною правити, самім взяти владу в свої руки. Але тоді вже самім піти до »народу« і говорити іменно з »народом«, а не балакати — як з його »представниками« — з зібраними в ріжних українських і російських »демократичних« партіях тими самими, інтеліґентськими державними мужами.

Замість далі орґанізувати хліборобів, що почали вже було обєднуватись в перших часах Гетьманства, замість всіма силами творити одиноку підставу Української Держави: озброєну хліборобську силу, хліборобську армію — і підставу для тієї армії: класову хліборобську політичну і економічну орґанізацію — ми займались балачками з інтеліґентськими діячами, з яких одні верещали про помсту над нами сорокаміліонного українського народу, а другі про помсту над нами ста сорока міліонної »единой и недѣлимой Россіи«. В дійсности однім і другим було так само близько до українського і »єдіно нєдєлімого« російського народу, як близько до України і Росії з Відня, Варшави, Букарешту чи Берліна, де ми разом тепер з тими ріжними демократичними »представниками народа« сидимо.

Бо єдиним в дійсности нашим серйозним ворогом і ворогом достойним того, щоб з ним силою помірятись, був і єсть прекрасно своєю схлократичною большовицькою аристократією зорґанізований всеросійський кочовник. І що ми під впливом суґестії інтеліґентсько-демократичної брехні не сотворили досі власної залізної класової хліборобської орґанізації; що ми не витворили досі з нашого хліборобського класу власної сильної і здатної до проводу верстви — в цьому винні не тільки демократичні інтеліґенти, що говорили, а винні в цьому ще більше ми самі, що їх слухали.

Полуду на наші очі навіяла оця загально европейська демократична зараза, якої суть, на мою думку, прекрасно схарактеризував Арколео. Чуючи той гамір і ґвалт, який іде тепер по цілому світі од діяній інтеліґентських правителів сучасних демократій, »звичайно тремтять — пише він — перед цими людьми, бо думають, що з ними йде навала якихось розпузданих зголоднілих бестій. Але як придивитись уважно, то видко, що це безладна купа молюсків, дуже жадна на здобич, але по суті безобидна«.

І траґедія України не в тім, що нею хочуть правити ці по суті безобидні крикуни і разлагателі, які, не володіючи засобами продукції і війни, не мають власної матеріяльної сили на те, щоб правити. А траґедія її в тому, що нею не правлять ті, що, володіючи засобами продукції і маючи власну силу, могли-б правити, коли-б тільки хотіли і вміли правити. Перша Гетьманщина доказала, що таке хотіння єсть. А уміння здобувається навіть тими помилками, яких наробили ми самі за першої Гетьманщини....

Великий кризіс національної аристократії, що його переживає тепер ціла Европа, у нас на Україні придбав особливо гострі і складні форми, тому, бо прийшов на одну пору з процесом формування нації.

Без матеріяльної сили: без володіння засобами продукції (землею, фабриками), без володіння засобами війни (державою, армією), і без морального авторітету не може бути національної аристократії.

У нас в дійсности править большовицька охлократія, яка володіє засобами війни — державним апаратом і армією — але не володіє засобами продукції — землею і фабриками. При тім, як кочовники-чужинці, як аристократія юрби, вона не має морального авторітету в очах нашої здиференціованої вже на класи, інтензивно працюючої та інтензивно продукуючої, переважно хліборобської нації.

Хочуть правити нами інтеліґентські демократи, які, маючи колись моральний авторітет в очах принаймні свідомої частини нації, тепер своєю політикою цей авторітет знищили, і які, не володіючи ані засобами війни, ані засобами продукції, не мають власної матеріяльної сили для влади.

Врешті могли-б правити в нашій хліборобській Україні ті, що володіючи засобами нашої хліборобської продукції — землею і хліборобською технікою — і маючи власну матеріяльну силу, мають основну реальну підставу для влади. Але для цього вони мусіли-б заволодіти ще засобами війни (державним апаратом і армією) і придбати в очах цілої нації моральний авторітет для своєї влади.

Про методи орґанізації, що одна тільки може дати силу потрібну для заволодіння державним апаратом і армією, тим, хто володіє вже засобами продукції — буду говорити далі. Тепер перехожу до другого питання: як повстає і від чого залежить моральний авторітет всякої національної аристократії.

Писано в літі 1921 р.

Продовженя в слідуючій книжці.

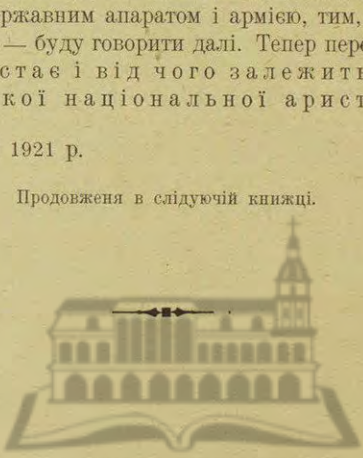

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Дмитро Дорошенко.

Замітки до історії 1918 року на Україні.

Історія української революції і звязаної з нею відбудови української державности та скорого її потому занепаду діждалася вже двох трьохтомових праць: одна, це »Відродження нації« В. Винниченка (Відень, 1920), друга — »Українська Революція, розвідки і матеріяли« П. Христюка (Відень, 1921). Можна, здавалось би, тільки радіти, що такі важні в історії нашого народу події, як революція 1917 р. і все, що по ній діялось, знайшли вже своїх істориків. Покійний Драгоманов писав колись, що »історія тим нікого й не вчить, що її дуже запізно дають людям«. Тепер подано її саме по гарячих слідах подій, тоді, коли ще, можна сказати, в ушах наших стоїть гомін, викликаний тими подіями; до того сама історія списана рукою людей, що брали дуже жваву участь в діях, стояли в самому їх осередку, так би мовити, були творцями історії. Це, з одного боку, збільшує інтерес їхніх праць, але з другого вже наперед викликає певні сумніви що-до безсторонности, обєктивности і критичного відношеня до подій з боку авторів, учасників і самовидців. Як би ще вони поставили собі метою дати мемуари, записати лише те, що діялось в їхній притомности та з їхньою участю: це надало б їх праці значіння записок історичних діячів; це зробило б їх дуже цінними як для історичної науки, так і для сучасного читача, що тепер хотів би розглянутись і розібратись в подіях недавнього-минулого, знайти ключ для розгадки певних фактів та явищ, що не знаходять собі повного зясування і освітленя в сухих офіціяльних документах. Обидва автори поставили собі завдання значно ширше: вони намагаються дати загальну картину великого руху 1917—1919 років, зясувати його пружини, вияснити причини його розвитку й упадку; але роблять вони це кожний з свого партійного становища; д. Винниченко трактує всі події з погляду ідей комунізму; хоч сам він якраз у своїй політичній діяльности 1917—1919 років стояв на чолі течії ворожої до комунізму (чи лучше сказати »большовизму«), але тепер, перемінивши погляди, вважає свою діяльність і своїх колишніх товаришів та спільників за глибоко помилкову, шкідливу, і тому вся його трьох-томова праця носить, до певної міри, характер покаянний. Автор другої праці, д. Христюк, стоїть на ґрунті поглядів »лівої (революційної) частини української демократії«. Обидва автори стоять на ріжних і доволі ворожих взаємно позиціях: д. Христюк на сторінках видання ґрупи українських ес-ерів »Борітеся-поборете« вмістив статтю, в якій намагається спростувати висновки д. Винниченка в його »Відродженні нації«, а »Нова Доба«, орґан д. Винниченка, у відповідь на це висміює д. Христюка і називає його, разом з його однодумцями »переодягнутими хуторянами«, »українським хуторянським міщанством« (»Нова Доба«, 1921, № 10). Уже

з цього одного можна бачити, як далекі обидва автори від безсторонности і як субєктивно трактують події.

І справді: коли перечитати обидві трьох-томові праці, то навіть читач зовсім чужий українським інтересам і українській »злобі дня« мусів би признати, що кожна з них не є історичним твором, а всього тільки політичним памфлєтом: надто бо виразно свідчить про це навіть самий тон обох праць. З огляду на це я не вважав би потрібним озиватись з приводу праць дд. Винниченка і Христюка, переконаний в безцільности якоїсь полєміки з їх думками, тим більше, що результат діяльности »лівої, революційної української демократії« що-до нашого краю — у всіх, так би мовити, перед очима і говорить сам за себе. Але обидві книги являються досі одинокими працями, які трактують події недавнього минулого в їх цілому, одинокими, що доступні для широкої громади; при чому одна з них, видана під фірмою »Institut Sociologique Ukrainienne«, ніби тим самим претендує на якусь науковість; дехто може справді подумати, що це якась публікація наукового характеру. На ділі книга крім претенсіозного заголовного титулу нічого спільного з наукою не має. Єдине, що в ній має певний, коли хочете, науковий інтерес, це виписки й передруки з старих часописів, текстів офіціяльних документів і т. п. Як би автор обмежився тільки зібранням до купи і оголошеням усього цього матеріялу, то справді прислужився б історичній науці і мав би цілком право видати те під фірмою »Соціольоґічного Інституту«, до речи, ще дуже мало відомого своєю науковою діяльностю серед широкого громадянства.

В своїх замітках я не збіраюсь торкатися цілого періоду 1917 до 1920 років, обговореного в працях д. Винниченка і д. Христюка, бо це вимагало б дуже багато місця й часу. Я поки що думаю зупинитись на тих розділах їх праць, де говориться про часи істнування Української Держави в 1918 році, в так званому Гетьманському її періоді. Роблю це тому, що мені особисто довелося брати участь в будуванні цієї Держави. Цей період і для д. Винниченка, і для д. Христюка являється сам по собі одіозним: вони обидва ставляться непримиримо вороже до самої ідеї Гетьманщини. Не диво, що обидва трактують увесь цей період надто субєктивно, вишукуючи в ньому самі лишень темні сторони, згущуючи фарби, а часом таки допускаючись і грубих фактичних помилок. Особа Гетьмана, його Уряд, — Рада Міністрів — являються для них метою дуже різких нападів, знущаннь і глузування. Сама вже форма цих нападів, цей специфічний тон, вирахований на дуже примітивний літературний смак, звільняють мене від потреби полємізувати з писаннями дд. Винниченка й Христюка: що стосується кріпких слів, соковитих виразів та дуже вже яскравих художніх образів, я наперед уступаю обом їм поле; вони в цьому ділі майстри, і змагатися з ними дуже тяжко. Я хочу спробувати лише спростувати по сути фактичні помилки й неточности, помічені мною в їхніх писаннях, по скільки мова йде про справи, мені, як свідкові або учасникові відомі.

ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Думаю проте, що для майбутнього історика короткого періоду відновленої української державности мої замітки, як близького

учасника і свідка подій, матимуть якусь вагу, а для сучасного читача може вияснять не один з тих моментів, що досі або дуже мало зясовані, або свідомо затемнюються і перекручуються. Я маю тут на увазі не тільки названих мною авторів, д. Винниченка і д. Христюка, але взагалі більшість публіцистів з табору демократичної інтеліґенції, яка й досі витрачає значну частину свого хисту й своєї енерґії на те, аби представити Гетьманщину та її діячів в як найчорнішому світлі — і перед своїми, і перед чужими, вважаючи очевидно, що спокійне, обєктивне порівнання двох однаково вже минулих періодів нашої недавньої історії — Гетьманщини й доби правління революційно-соціялістичної української демократії — вийшло б не на користь останньої!

Найбільше гніву з боку авторів обох історій Гетьманщини випало на долю кабінету міністрів Української Держави під головуванням Ф. А. Лизогуба. Це була »банда розбійників«, каже В. Винниченко, »кумпанія наймитів буржуазії, що припала всією жадною мордою до смашного пирога — влади« (ст. 38, III-го тому), це були »як на вибір, відомі реакціонери, монархісти, і україножери«, каже д. Христюк (т. III, ст. 11). Але найбільше обвинувачення Гетьманських міністрів полягає в тому, що вони — не Українці, що це все були »руські поміщики, ґенерали і фабриканти« (В. Винниченко, »Відродження нації«, т. III, ст. 36).

Я мушу сказати, що кабінетові Ф. А. Лизогуба з самого початку його сформування робилися закиди, що він — не національний, що в ньому нема, або зовсім мало Українців. Вважали, що в такому свойому складі він не може задовольнити українське громадянство, а через те, мовляв, не може утворитися ґрунту для »примирення« цього громадянства з новим Гетьманським ладом. Тим більше здавалося мені помилкою, що деякі громадські українські діячі ухилилися від участи в Уряді; мені здавалось, що вони, вступивши до кабінету, могли коли не взяти стерно правління цілком в свої руки, то принаймні впливати на нього так, щоб не було підстави для побоюваннь за національний курс, за державну самостійність України і т. и. Коли десь коло 8—10-го травня Ф. А. Лизогуб викликав мене до себе в Гетьманський Будинок і предложив вступити до його кабінету, я, між иншим, заявив йому, що мій вступ матиме якесь політичне значіння тільки тоді, коли до кабінету вступить принаймні ще кілька українських діячів, відомих українському громадянству. Ф. А. Лизогуб відповів мені, що пропозиції українським громадським діячам уже було роблено, але всі відмовляються. Я справді пригадав, як сам А. В. Ніковський розповідав мені, що до нього приходив ще перший тимчасовий голова ради міністрів, М. Устимович, і пропонував йому і иншим Українцям вступити до кабінету, але він, »з обуреням« відкинув цю пропозицію. Все ж таки я порадив Ф. А. Лизогубу звернутися ще до декого, і назвав, між иншим, Ол. Гн. Лотоцького й К. А. Мацієвича. Ф. А. Лизогуб зараз же взяв у мене адресу Ол. Гн. Лотоцького (він виїхав був з Київа на Полтавщину) і двічі йому телеґрафував, а мене попрохав написати Лотоцькому від себе. Але той відмовився, так само як відмовився й К. А. Мацієвич; останнього я стрів після його розмови з Ф. А. Лизогубом, і він сказав мені, що умовою свого вступу він

поставив прийняття певних законів що-до аґрарної справи; але цих умов Ф. А. Лизогуб прийняти не схотів, тоді й К. А. Мацієвич зрікся вступити до кабінету міністрів. Я навожу ці деталі для того, щоб пригадати, що коли, на думку декого, кабінет був »не український«, то в тім була певна вина і з боку самих »Українців«.

Після ріжних періпетій я вступив до кабінету на посаду керуючого міністерством закордонних справ (а з липня був призначений уже звичайним міністром). Кого я побачив в цьому кабінеті Українців, чи не-Українців? Перше ніж одповісти на це питання я вважаю потрібним зупинитись на питанні більш загальному: кого властиво можна вважати за Українця, а кого ні? В українських ґеоґрафічних підручниках говориться про сорока-міліонну українську націю. Цим арґументом »від 40 міліонів« найбільше люблять послуговуватись деякі теперішні дипльомати, добиваючись на цій підставі визнання незалежности України великими й малими державами світа. Отже ці 40 міліонів мусять з когось складатись. Мусять в їх склад увійти всі ті, хто з діда-прадіда походить з українського роду, родився й виріс на Україні (беру самі звичайні, сказати б вульґарні прикмети національної приналежности), при статистичних переписах означав себе як »Малоросса« або (рідше) »Украинца«. І ще єсть одна важна прикмета: вживання мови; але її треба прикладати до людей хоч трохи освічених чи навіть просто грамотних — з дуже великими застереженями, як що не хочемо дуже понизити число отих міліонів.

До революції всі Українці, (говорячи це, маю весь час на увазі самих лише Українців з бувшої Росії) поділялись на дві дуже нерівні ґрупи: »свідомих« і »несвідомих«. Перших було небагато: одні казали, що всі вони, разом з їхніми адресами, зазначені в »катальозі українофілів« або, инакше кажучи, в спискові членів »Благотворительнаго Общества изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ« в Петербурзі; другі казали, що число »свідомих« покривається числом передплатників »Ради«. Так або инакше це число не переходило кількох тисяч. Це одна ґрупа. Друга ґрупа: сорок міліонів мінус цих кілька тисячів. Такий поділ мав якийсь резон до революції, але тепер, після 1917 року, він мусів втратити абсолютно всяку рацію, бо инакше треба було би признати, що »Українці« — це якась секта, партія (як їх звичайно й хочуть представити вороги українства), а не нація. Великий рух 1917—1918 років був по справедливости національним відродженням, тому, що тисячі, десятки, сотні тисячів, нарешті міліони людей уперше довідались, що вони всі — члени одної Української Нації, уперше почули це імя, уперше його зрозуміли. Певна річ, що й перед тим, обєктивно, вони ні на хвилину не переставали бути Українцями, хоч і не знали свого імени. Отже після всього цього дивно, що єсть іще люде, які вважають звичайних, природжених Українців за не-Українців. Так, наприклад, В. К. Винниченко, говорячи в своїм »Відродженні нації« про кабінет міністрів Ф. А. Лизогуба, не визнає його членів за Українців; в моїй присутности проф. М. С. Грушевський публічно на зборах чеських учених і політиків у Празі, в початку літа 1919 р. заявив, що в цьому кабінеті »не було ані одного Українця« (забувши, очевидно, що тим »одним Українцем« міг бути принаймні я,

з яким проф. Грушевський знайомий як з »Українцем« з 1904 року).

Я передчуваю, що тут мені можуть зауважити: »не можна ж уважати за Українців тих, хто належить до російської кадетської або октябристської партії!« Але, в такому разі, я запитаю: як же ж бути з тими сотнями й тисячами безперечних Українців, що тепер і в війську Української Народньої Республіки служать і взагалі для України працюють, які колись до найбільш численної »народньої« партії на Україні, до »Союза русскаго народа«, належали? Адже справді це була найчисленніща, правильно орґанізована, з внесками, з відзнаками, своїми власними будинками, пресою і т. д. партія на Україні, до якої належали десятки тисячів селян, попів, дрібної інтеліґенції, міщан — виключно православних Українців. Знов же таки, як бути з тими безперечними »свідомими« Українцями, що колись до російських ес-децької, ес-еровської партії належали, а тепер належать до російської комуністичної партії, проти самостійности української виступали й виступають і в тій чи иншій формі, таким чи иншим способом »общерусское единство« обороняють?

Я думаю, що арґументом для запереченя належности до української нації приналежність до якоїсь російської політичної партії (особливо перед відбудовою Української Держави) служити не може. Тим більше не може служити таким арґументом колишня служба в російській армії або взагалі в російських державних установах. Справді, чому, наприклад, ґенерал Рогоза, Гетьманський міністр, або ґенерал Дашкевич, начальник Гетьманського штабу, уважаються за »російських« ґенералів, а приміром »українство« ґенералів Ґрекова, Юнакова, Петрова не викликає сумніву? Чому присутність на службі демократичної Української Народньої Республіки ґрафа Тишкевича або барона Василька, або князя Трубецького, не викликала ніяких сумнівів наших демократично-республіканських і національних пуристів, а от служба барона Штейнґеля Гетьманському Урядові муляла їм очі? Де критерій, щоб ставити на карб Гетьманському Урядові службу при ньому д. Лєрхе або сенатора Рейнбота, і мовчки збувати службу Українській Народній Республіці дд. Зархі або Ієронімуса? Та не буду більше ставити питаннь — їх можна продовжувати без кінця і все ж не вирішити сумнівів — а вернусь до моєї безпосередньої теми.

Щоб зясувати, чи були в кабінеті Ф. А. Лизогуба Українці, чи не були, не зостається иншого способу, як перебрати всіх його членів по імени і зробити »провірку« їх національної приналежности на підставі зазначених мною вище »вульґарних« прикмет: походженя й наймення, додаючи ще (з погляду вимог »свідомости«) дещо з їх власної діяльности як перед вступом до кабінету, так і в ньому самому.

Отже починаю з голови кабінету, самого Федора Андрієвича Лизогуба, »старого царського бюрократа, реакціонера«, по атестації одного з компетентних істориків Української Революції (не буду згадувати инших атестацій того самого автора, що свідчать більше про його дотепність у висміюванні українських прізвищ, ніж про ознайом-

лення з тим, про що він пише). Чи вважати його за Українця? Походженям він — потомок стародавнього козацького роду, дуже заслуженого колись у »Війську Запорожському«, син Андрія Лизогуба, сердешного Шевченкового приятеля (див. його портрет і згадки про нього в Шевченковій біоґрафії Кониського), брат відомого »народовольця« Дмитра Лизогуба, страченого царським правительством р. 1879 в Одесі. Сам Федор Андрієвич ніколи на царській службі не був, а служив увесь свій вік по виборах в земстві, і тільки в 1916 р. вступив був на урядову службу на Кавказі (в канцелярію Намістника Кавказу). Відомий, як голова Полтавського Губерніяльного Земства, тим, що дуже сприяв розвиткові народнього українського мистецтва; його заходами заведено було по земських школах і майстернях обовязкове уживання національних мотивів у виробах. Його заходами збудовано Полтавський Земський Дім, цю чудову памятку національного українського стилю в будівництві; його стараннями Полтавське Губерніяльне Земство взяло на себе почин у збіранні жертов на памятник Шевченкові в Київі. Коли літом 1909 року Царь Микола II приїхав у Полтаву на ювилейні свята (Полтавського бою 1709 року) і оглядаючи Земський Дім, здивувався українським в ньому написам і взагалі його стилю та внутрішнім оздобам, Ф. А. Лизогуб, на велике огірченя всіх оточувавших царя міністрів і придворних, по-над офіціяльну проґраму привітань, пояснив йому в довгій промові, що він, царь, перебуває зараз в національному українському будинкові, поставленому в серці України, що Українці люблять і дорожать своєю культурою, як дорогоцінною спадщиною по своїх дідах, люблять і шанують свою мову, і через те в цьому будинкові скрізь українські написи. Царь мовчки вислухав слова Федора Андрієвича, міністри накинулись на нього, коли царь вийшов, — як він зважився говорити те, що зовсім не входило в проґраму церемоніялу царської зустрічи, а історик української революції назвав його »старим бюрократичним льокаєм« (»Відродження нації«, т. III, ст. 55).

Одним з головних діячів кабінету, спочатку міністр закордонних справ, а потім, після мого вступу до кабінету, міністр народньої освіти, був Микола Прокопович Василенко, родом з Глухівського повіту на Чернігівщині, член »Старої Громади«, товариш голови Українського Наукового Товариства в Київі, відомий український історіоґраф і давній співробітник »Кіевской Старины« і львівських »Записок«.

Міністр юстиції, професор харківського університету, Михайло Павлович Чубинський, син відомого українського етноґрафа й діяча Павла Чубинського, співробітник »Украинской Жизни«.

Міністр шляхів, Борис Аполонович Бутенко, перед тим будівничий і управитель Подільської залізниці. Російська преса в Київі закидала йому »занадто поспішну й насильну українізацію«; »Кіевская Мысль«, характеризуючи його діяльність, писала, що він в кабінеті міністрів »являлся наиболѣе ярымъ сторонникомъ немедленной украинизаціи, и въ своемъ вѣдомствѣ проводилъ ее съ исключительной стремительностью« (»Кіевская Мысль«, № 193, 22 жовтня 1918 р.).

Міністр здоровля, др. В. Ю. Любинський. Про нього та сама »Кіевская Мысль« писала, що він »всегда поддерживалъ министровъ-украинизаторовъ; украинизаторская политика проводилась имъ и въ министерствѣ здравоохраненія«. І справді, коли явилась Директорія, то їй нікого було викидати з міністерства здоровля, і всі урядовці, починаючи з товариша міністра д-ра Яковенка, залишились на своїх посадах.

Міністр продовольчих справ, Юрій Ю. Соколовський, давній український громадянин у Полтаві. Його »українство« видко також не викликало сумнівів, коли він на початку Директорії їздив з дипльоматичним дорученям до Румунії та Сербії разом з К. А. Мацієвичем та В. К. Прокоповичем.

Міністр ісповідань, професор Київського університету св. Володимира й нового Українського Державного Університету, родом з Проскурівського повіту на Поділлі, Василь Васильович Зіньківський; в своїм міністерстві він переводив національний український курс (головними його помішниками були д. Мирович, що потім був тов. міністра за часів Директорії, і В. М. Чеховський). Він був поставлений в дуже тяжке становище вибором на митрополита відомого гонителя українства арх. Антонія Храповицького, і я мушу признати, що в цілій цій історії він поводився з надзвичайним тактом і льояльностю що-до настроїв і бажаннь українського громадянства.

Військовий міністр, А. Ф. Рогоза, бойовий ґенерал, з великими військовими заслугами, походив з старого українського роду і прослужив цілий вік на Україні. Це була людина абсолютно аполітична, тип справжнього вояка. Він завжди підперав усі справи національного характеру, і з окрема всі мої пропозиції та призначеня.

Державним секретарем, а потім міністром внутрішних справ був Ігорь Ол. Кістяковський, син відомого українського вченого, професора Київського університету, Олександра Кістяковського, брат також відомого українського вченого й громадського діяча, професора Українського Державного Університета в Київі, Богдана Кістяковського; сам у свій час піддержував матеріяльно »Украинскую Жизнь«, видавану в Москві С. В. Петлюрою.

З половини літа замість М. Чубинського міністром юстиції став Ів. Ф. Романов, син української письменниці Одарки Романової. Це був, так би мовити, переконаний »русофіл« і обороняв російську мову в своїм відомстві »не за страх, а за совість«. Виходив що-до цього з переконання, що російська культура пустила на Україні таке глибоке коріння, що радикальна українізація повела б до великої ломки, обнизила б рівень судової справи й викликала б опір та неохоту серед широких кругів зросійщеної інтеліґенції на Україні.

Міністром фінансів від самого початку й до кінця був Ан. К. Ржепецький, з старої київської української шляхти, банковий і міський діяч у Київі, людина мішаної польсько- російської культури. До національних українських стремліннь ставився він байдуже, але Україну любив і працював для неї чесно. Я в початку війни мав з ним багато прикрих сутичок на ґрунті орґанізації комітетів допомоги

біженцям у Київі, де він виступав проти окремого українського допомогового товариства. Особисто для мене він був крайнє одіозною фіґурою ще перед 1918 роком, і в самому кабінеті довелось мені багато з ним змагатись. Але я мушу віддати йому, як свойому супротивникові, справедливість: він був добрим і вірним слугою Української Держави.

З решти членів кабінету зостається назвати: міністра земельних справ, В. Колокольцова, земського діяча з Харьківщини, міністра торгу й промисловости С. М. Гутника, одеського біржового й банкового діяча, родом Жида; міністра праці, професора Київського політехнікума Ю. В. Ваґнера (належав до партії народніх соціялістів) і державного контрольора А. Г. Афанасьєва, відомого в Київі лектора по історії. Пізніше, по виході в липні місяці з кабінету Ю. Ю. Соколовського, міністром продовольчих справ зробивсь С. Н. Гербель, херсонський дідич і колишній харьківський ґубернатор, дуже добрий орґанізатор і знавець свого діла. Він був прихильником обєднання з Росією в майбутньому і з його іменем звязаний останній, »федеративний« кабінет Гетьманщини.*)

Оттак перебравши в своїй памяти всіх міністрів кабінету А. Ф. Лизогуба, знову кажу, що трудно погодитись з твердженям, ніби в ньому »не було ні одного Українця« та що він складався виключно з »руських поміщиків, ґенералів і фабрикантів«. Инша річ, розуміється, політичні переконання кожного з міністрів, їх відношеня до національного питання, що було таким дражливим моментом при оцінці їхньої діяльности, як міністрів Української Держави. Я не ставлю собі метою якогось виправдування, апольоґії їх діяльности, тим більше, що ніхто з них того не потрібує і мене на те не уповажнив. Але я вважаю потрібним засвідчити те, що я знаю і думаю про них, пригадати важніщі моменти з діяльности кабінету й його окремих членів і цим подати з свого боку деякі причинки для майбутнього історика 1918 року на Україні. Не знаю, який буде присуд безстороннього історика, а з ним і потомних поколіннь, але гадаю, що в усякому разі, це буде в його очах ґрупа політичних діячів України, що так або инакше, добре чи погано, вірно чи помиляючись — згодом це буде видніще — але чесно, як уміли, працювали для добра Української Держави, хоч може і не так уявляли собі форму й межі української державности, як ті, що їх тепер обвинувачують в зраді або в злісному цієї Держави руйнуванні.

Малюючи картину політичного життя на Україні і характеризуючи діяльність Гетьманського Уряду, і д. Винниченко, і д. Христюк уживають дуже різких, але на жаль зовсім загальних, а часто і голословних висловів; картина, правда, виграє що-до своєї барвности,

*) Скільки пригадую собі, то й товариші міністрів, що складали т. зв. Малу Раду Міністрів, де обмірковувалися дрібніщі справи державного урядування, були також або природні Українці, або люде, що виросли на Україні, працювали в ній і були запрошені, як знавці ріжних галузів державного господарства; до першої катеґорії належали, між ин., В П. Мазуренко (теперішній комуніст), тов. мін. фінансів; С. В. Бородаєвський, тов. мін. торгу; тов мін. праці В. А. Косинський; д-р Яковенко, тов. мін здоровля, В. Чубинський та Лукашевич, товариші мін. шляхів; П. І. Холодний, тов. мін. освіти; Д. Кулябко Корецький, тов. мін. вн. справ, та ин.; до другої катеґорії належали дд. В. Ауербах, В. Брунст, А. Лінау та инші.

але фарби ці дуже дешеві; вони ще були б на місті в якихось проклямаціях або передовицях популярних соціялістично-революційних ґазеток, але в книгах, що претендують на назву історії української революції, вони роблять дуже вбоге враження: »гетьманщина хотіла привернути на Україні старі, цілком царські або ще й гірші порядки« (Христюк, ст. 8); Гетьманський Уряд хотів »здерти останню шкіру з народу, щоб утопити українського робітника і селянина в морі крови, щоб протоптати стежку до єдиної-неділимої царської, реакційно-поміщицької Росії« (там-же, ст. 36); українські капіталісти »на робітничих кістках будували свій добробут« (там-же, ст. 49); поміщики »намагались знищити селянство фізично і морально, вживаючи нечуваних ображуючих людську гідність середньовічних кар, ґвалтуючи жіноче населення« (там-же, ст. 59). Нема де правди діти це все висловлено дуже мальовниче, але для історика було би далеко цікавіще, як би автор підкріпив свої твердженя фактами, довів, що це все було дійсно так, щоб читач і сам міг зробити той висновок, що його висловлює автор. Іще більш виразно та яскраво, з властивим йому таланом, змальовує д. Винниченко »сласну лють аґрарних паразітів«, наче сам смакує, вимальовуючи, як то поміщики »закопували людей по шию в землю й тримали так до смерти, а пані й панночки в елеґантських убраннях з прутиками в руках забавлялись тим, що люто остервеніло били таких закопаних по голові, по лиці, по очах« (Відродження нації«, т. III, ст. 48); на жаль, він не подає ніяких даних, що свідчили б, що такі варварські факти мали місце, та що це, навіть як що де й було, являлось не окремим актом якогось дикого, нелюдського ексцесу, а системою, типовим явищем. В такій же загальній формі воно не має ніякої ваги, бо невідомо, чи це дійсний факт, чи плід багатої уяви художника-автора.

Для того, щоб дати більш реальний образ того, що виявляв собою Гетьманський Уряд і вияснити, чи був він справді таким людожерним, як його малюють наші історики-демократи, треба просто пригадати, хоча б у загальних рисах, його діяльність і обставини його праці. Це я й спробую тут зробити, оговорюючись наперед, що не маючи на еміґрації під рукою документальних даних (закони, циркуляри, накази, роспорядженя, протоколи засідань і т. д.), мусітиму більше покладатись на власну память і на мої враження, — отже трактуючи минуле в характері споминів. Розуміється, для того, щоб скласти хоча б побіжну, загальну історію 1918 року, треба зібрати попереду й видати відповідний документальний матеріял. Всякі спомини, записки сучасників гратимуть для майбутнього історика лише помішну ролю, і ділом історичної критики буде оцінити цей помішний матеріял що-до його ймовірности. Коли мої замітки дадуть хоч які-небудь причинки, хоч в чому-небудь освітлять правдиво певні моменти з історії відновленої 1918 р. Гетьманщини, та спростують її вільне й невільне фальшування, я буду вважати своє завдання виконаним.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Говорячи про діяльність кабінету міністрів Української Держави з Ф. А. Лизогубом на чолі, треба мати на увазі, що рідко коли якому урядові доводилось працювати серед таких тяжких і невдячних обставин, як цьому кабінетові. Країна тільки що пережила гро-

мадянську війну, за яку можна уважати боротьбу з большовиками з осени 1917 до весни 1918 року; ця громадянська війна припала як раз на закінченя великої світової війни (на східному фронті), і через те замість правильної ліквідації війни відбувалась стихійна демобілізація великого многоміліонового фронту. Розбурхане демаґоґічними гаслами »соціялізації« народнє море ще хвилювалося. Задумавши цю соціялізацію, провідники української демократії гадали, що таким способом підірвано буде в корні вплив чужого земельного панства, але забували, чи не хотіли знати, що значна частина цього панства зовсім не »чужа«, а що це єсть свої ж таки українські культурні класи, лише зросійщені або зпольщені. Завданням національного відродження мало би бути притягненя цих класів на службу своєї нації, політики ж Центральної Ради робили все, щоб цих людей відштохнути та загнати їх силоміць в російський або польський табор. Одна частина селянства була роздратована й озлоблена соціялістичними експериментами і бачила в них для себе лише руїну та загибель. Друга частина, під впливом демаґоґії та під вражінням загального розстрою громадського життя, прийняла гасла цієї соціялізації зовсім буквально й елементарно, заходившись зпочатку розбивати винокурні та сахарні, а потім руйнувати й палити панські економії, рубати ліси, грабувати всяке майно й худобу. У нас на Україні така стихійна соціялізація почалася вже в жовтні 1917 року. Ґенеральний Секретаріят, занятий високою політикою і менше всього упорядкуванням внутрішніх відносин в краю, не спромігся навіть навязати реґулярних зносин з своїми ж губерніяльними комісарами (памятаю, як я, тоді губерніяльний комісар Чернігівщини, тільки з великими труднощами, і так би мовити, через особливу протекцію особистого секретаря при особі голови Ґенерального Секретаріяту міг добитись пяти-хвилинної аудієнції у п. голови, а на моїх очах комісар Волині, не маючи цієї змоги, мусів повернутись до Житомира, не добившись аудієнції; нема що й казати, що одержати відповідь на телеґрами не було чого й думати: українському урядові було не до таких дрібниць! Він і не мав ніякого впливу на місцеве життя. Бачучи сам своє безсилля, він обмежувався відозвами та закликами до населеня. А тимчасом уже відбувалася самочинна стихійна демобілізація фронту і запілля; з північного сходу насували большовики, і полумя загальної пожежи та руїни обхопило наш край з двох боків: на заході, з фронту насували збольшовичені московські дивізії (між иншим знамениті гвардейські дивізії під проводом »корпусного командира« пані Бош) і вогнем та мечем нищили й плюндрували Поділля. Завдяки українізованому ще влітку 34-му корпусу ґенерала П. Скоропадського (пізніщого Гетьмана) вдалося задержати цю лявину, обеззброїти большовицькі частини і направити рух демобілізованих Москалів по-за Україну, через Полісся й Білорусь на їх батьківщину. Я памятаю, з якою радостю повідомляв мене по прямому дроту з Київа (я перебував у Чернігові) військовий ґенеральний секретарь Петлюра про те, що ґенерал Скоропадський заняв лінію Жмеринка—Фастів і одбив большовицький рух на Київ. Але завдяки політиці деяких проводирів Центральної Ради й Ґенерального Секретаріяту розпався й цей український корпус, що числив уже тоді коло 60.000 людей і був одинокою орґанізованою на

той час українською армією.*) Правобережна Україна залишилась безборонною.

Не краще стояли справи і на Лівобережжу, де большовики потоптом пройшли до самого Київа, знищивши кинуту на убій українським Військовим Секретаріятом горстку героїчної молоді під Крутами, і після десятиденного дикого бомбардування міліонового міста захопили Київ та вирізали в ньому коло 5000 людей. Увесь край обернувся в одне безкрає море анархії, де йшла крівава усобиця й нищеня одної частини населеня другою. Соціялісти й революціонери Центральної Ради, що посіяли своєю демаґоґічною політикою зерна цієї анархії, мусіли втікати, як утікали й обидва теперішні історики революції, слухаючи по дорозі, як лаяв і проклинав їх народ (див. 2-й т. Христюка, ст. 128; Винниченко, 2-й т., ст. 260). Хто залишився, забутий чи покинутий своїми товаришами, того хапали й розстрілювали большовики, як »контр-революціонера« й »буржуя«. Сам провідник Центральної Ради й ідейний керманич українських ес-ерів з їх соціялізацією, стягнув на себе найбільшу зненависть українських і московських большовиків, і його гарний шостиповерховий в українському стилі будинок, що пишався на горі над усім Київом, був спеціяльно зруйнований до тла вогнем большовицьких гармат Юрка Коцюбинського.

Коли в марті 1918 р., наслідком Берестейського договору пішли по Україні на поміч Уряду Центральної Ради, запрохані ним на допомогу, Німці й Австро-Мадяри та пройшли всю Україну від Збруча до Дону, маючи в своїм аванґарді жменю українського війська, червоних та чорних »гайдамаків«, то цей похід позначився трупами не тільки московських або жидівських комуністів, що попадали під руку, але й своїх же Українців-большовиків (от як Неронович, розстріляний коло Миргорода). І в той час як одні Українці з ентузіязмом вітали Петлюру та його гайдамаків на Софійській площі й радісно прислухались до все завміраючого гуку гармат за Дніпром, то инші Українці в той же день писали, що »ці гармати бють не по большовиках, а по українській революції« (так писав В. Єланський в »Боротьбі«, що її вийшло два числа по повороті української влади до Київа і зараз же потому ґазету закрито).

Уряд Української Народньої Республіки дожидали в ті дні у Київі з великою нетерплячкою та з великими надіями; всі сподівались, що він повернеться обновленим і збагаченим пережитим досвідом. Тим більше було розчарування, коли всі побачили »знакомыя все лица« і почули »ті самі пісні«. Досить було поглянути на характерну фіґуру премієра, — що двічі потому чистосердешно каявся,

*) В половині падолиста я приїхав з Чернігова прохати якоїсь військової сили для збереженя величезного майна (сотні гармат, тисячі коней, десятки тисячів штук усякої воєнної амуніції), покинутого на призволяще Москалями, що розбрелися до-дому. Я не міг добитись нічого ні у Військовому Секретаріяті, ні в уряді. Один тільки тодішній начальник київської військової округи Шинкарь признався мені по щирости, що вони не можуть дати ні одного козака, бо самі не мають. „А як же з корпусом Скоропадського?“ питався я. „Скоропадського кликати ми боїмось, щоб він іще чого д брого не зробився Гетьманом“, — почув я відповідь. Такі самі побоювання чув я в тих же кругах і трохи пізніще, в січні 1918 року.

один раз перед Німцями, а другий раз тепер перед большовиками, — щоб стратити надію на те, що тепер щось зміниться на краще і на розумніще. Можна собі уявити, як повинні були при близчому ознайомлені розчаруватися й Німці в таких нових »союзниках« і якої думки набратися взагалі про українську державність і політику, репрезентовану таким діячами!

Отже, повернувшися до Київа, уряд український не приніс для краю ні жаданого спокою, ні задоволеня. Елементи руїнницькі затаїли злобу, принишкли і тільки дожидали слушного часу, щоб знову підняти голову і зверху сісти. З селянами-хліборобами Центральна Рада та її міністри навіть говорити не хотіли, нову соціялізацію виготовляючи та змагаючись між собою за те, кому більше міністерських портфелів припаде: ес-декам, чи ес-ерам. А тимчасом безладдя й хаос панували по всьому краю і не виявлялися на зверх в формі нової різанини тільки тому, що тепер на Україні стояло кілька сот тисяч німецького й австро-угорського війська.

Я пригадую ці всім відомі й памятні факти тільки для того, щоб нагадати, які настрої панували в нашому краю, як глибоко був він розворушений з глибини до верху, скільки обопільної соціяльної, національної й політичної зненависти накопичилося у взаємних відносинах ріжних кругів його населеня між собою. Для того, щоб без болючих потрясень перейти до нормального, мирного життя, треба було знайти таку лінію порядкування краєм, яка вела б як до найскоршого полагодженя загострених соціяльних відносин, дала би змогу вернутись до спокійної праці в промислі й сільському господарстві, не давала б місця для зводженя класових рахунків, не дратувала б, а втихомирювала. Твердість і суворість мусіли бути виявлені в боротьбі з проявами анархії, розбою та грабунку.

Як відомо, цим вимогам життя не зумів відповісти ес-ерівський Уряд Центральної Ради. Не зумів він дати собі ради й з новими союзниками та оборонцями, а навпаки попсував і загострив відносини. Наслідком того всього влада перейшла до инших рук і прибрала иншу форму, більше відповідну вимогам історичного моменту. Я не буду торкатись питання про те, як повстала у нас Гетьманщина, тим більше, що саме в часи перевороту мене не було на Україні і про всі його обставини я довідався вже по-повороті. Не бувши причетним до орґанізації перевороту і не знавши фактично, що він підготовлюється, я мушу проте сказати, що сподівання якоїсь зміни у Київі протягом цілого квітня місяця було загальним; про це говорилося одверто, цього дожидали й думали, що це може змінити політичне становище на краще, принаймні вивести українську політику з якогось мертвого тупика. Тепер я можу тільки дивуватись, як тодішній український уряд не тільки не робив жадних спроб зворухнутись з мертвої точки, але навіть не вживав ніяких заходів для охорони себе і репрезентованого ним ладу. Це пояснити можу тільки крайнім його маразмом та нікчемностю. Я певен, що як би поміркованї українські круги зуміли б збутися гіпнозу соціялістично-революційної фразеольоґії та виявили більше національно-політичної прозорливости, то не тільки б узяли цілком владу до своїх рук по перевороті, але й самий переворот було б проведено так, що він мав би характер національної ре-

акції проти соціялістичної демаґоґії. Не було б напевно тоді й таких непотрібних явищ, як роззброєня українських частин, або таких ексцесів, як грубий розгон німецькою військовою владою Центральної Ради. Коли хто й виявив в квітні-травні 1918 року ганебну слабодухість і нікчемну безсилість волі, так це поміркованї українські круги, так звані соціялісти-федералісти. За ними тоді було слово й діло, але вони іспиту, зробленого їм історією, не склали. Дуже сумно й прикро мені це констатувати, але я певен, що більша частина з них по щирости признається в цьому принаймні перед самими собою. Та що було — минулося, і більше не повернеться.

Фатальною справою для українських відносин весною 1918 року була би аґрарна реакція в формі повної реставрації дореволюційного ладу, а тимчасом вона почала виявлятися зараз же по приході Німців та Австро-Угорців і то в дуже різкій і дражливій формі (див. про се у Христюка, т. II, ст. 163—165). Колиж настала Гетьманщина, то багато земельних власників, як великих, так і середніх, зрозуміли її як свого роду гасло для подібної реставрації. Гетьманський Уряд досить довго не міг справитися з ріжними самочинними »карними відділами«, що повстали ще за часів Центральної Ради і складались з ріжних пройдисвітів. Треба було йому самому впорядкуватись і опанувати становищем на місцях, щоб припинити всякі самочинні та беззаконні виступи. Завдання його утруднювалося тим, що »ліва революційна демократія українська« з самого початку Гетьманського правління докладала всіх своїх сил, щоб роздмухати соціяльну усобицю й викликати селянські розрухи. В той час як права демократія, по словам д. Христюка, все ж таки цінила »збереження української державности« й спускалася аж до »пертрактацій з гетьманськими урядовими сферами« (ст. 25, т. III), ліва частина повела роботу »в напрямі свого світогляду і своїх переконань«, себ-то почала провокувати селянські повстання, підпали й грабування маєтків, мордування поміщиків і т. д. »Працюючі не мають за часів капіталізму батьківщини: вони мають її доперва завоювати і то не шляхом утворення єдиного національного фронту, а клясовою боротьбою працюючих проти гнобителів в міжнародньому масштабі« (т. III, ст. 98). Такий був світогляд лівої демократії, як атестує його д. Христюк. В дусі цього світогляду й почала вона »працювати«. Майбутній історик українського »відродження« не буде дуже дивуватись характерові цього світогляду, коли довідається з книги д. Христюка, що такий світогляд виробився на зїздах, де »російсько-єврейська фракція була чисельно більшою як українська«, і де »в цій фракції були представлені російські большовики« (т. III, ст. 16).

Фактично утворювалося таке становище в краї: розбишацтва »карних відділів«, їхні здирства при стяганні »контрибуцій« озлоблялі селян і вносили ще більшу ріжнацію між середніх та дрібних хліборобів. Участь німецьких, а особливо австро-угорських військ в »карних експедиціях« дратувала селян іще дужче. Повстання і напади на відділи німецького та австро-угорського війська потягали за собою кріваві репресії, і так творилося свого роду зачароване коло: повстан-

ські банди нападали на Німців, ці карали за такі напади, знов нові банди виступали, щоб помститись, і так тяглося без краю. Українські соціялісти-революціонери і большовики вели енерґійну пропаганду повстанської боротьби і самі в ній брали участь. В краю не можна було досягти справжнього внутрішнього спокою. Тепер же колишні вдохновителі цього українського самопожирання і принесеня української державности в жертву партійним і демаґоґічним інтересам, обвиновачують в орґанізації »карних відділів« і в їхніх ексцесах — Гетьманський Уряд, хоч самі признають, що заворушеня почались іще за Центральної Ради, та що вже в травні місяці, себ-то коли Гетьманський Уряд ледве ще встиг стати твердою ногою, »вся Україна горіла в огні повстаннь: горіли поміщицкі маєтки, підпалені селянством, горіли селянські села (?) підпалені німецькою артилерією« (Христюк, т. III, ст. 50—51).

До труднощів, які мав перед собою Уряд і сам Гетьман, треба додати ворогування не тільки з боку лівої української демократії, що не визнавала батьківщини й єдиного українського фронту, але і з боку лівої демократії російської, яка дивилась на Україну тільки як на базу, з якої можна було би відбудувати єдину-неділиму Росію, поваливши засобами України большовиків. Уже з кінця 1917 р. вся Україна, а особливо Київ, зробились притулком для втікачів з совітської Росії. Сюди поверталися насамперед українські громадяне, а громадянином України міг бути всякий, хто там уродився, був звязаний матеріяльними чи родинними інтересами: треба було зареєструватись в українського консула й добути паспорт, а тоді сяк чи так можна було пробіратись на Україну. По друге тікало до нас багато Росіян, рятуючись від большовицького раю. Поруч звичайних обивателів, »буржуїв«, що линули на Україну, так як і тепер утікають з Росії до Польщи, Фінляндії та инших сусідніх держав, наїхало багато російської інтеліґенції всяких мастей, од октябристів і кадетів до есерів та ес-деків. Вони являлись сюди з своїми політичними плянами, комбінаціями й махінаціями. Вони не тільки скріплювали собою сили російського елєменту на Україні, але одверто виступали проти української державности. Ці люде зовсім не почували ніякої вдячности за те, що Україна давала їм притулок, вони скреготали зубами проти нашої Держави, готові були руйнувати її, аби тільки використати її сили й засоби для відбудови своєї »єдиної-неділимої«. І це не тільки праві ґрупи, на які звичайно звалюють усі обвинуваченя в коромолах проти української держави, але й ліві російські елєменти. Ось, приміром, В. Станкевич, колишній комісар при головній команді російської армії за часів Керенського, сам оповідає, як він, разом з членами »лівих орґанізацій«, робив змову проти Гетьмана ; метою цієї змови було, скинувши і вбивши Гетьмана, »передати владу кругам, що купчилися коло Союза Відродження Росії, який мусів координувати свою діяльність з Уфімською Директорією«. Між иншими методами роботи цих російських патріотів в їх руйнуванні Української Держави, було орґанізування спеціяльного відділу саботажників, що мали всіми способами розвалювати рух на залізницях. Змовники були такі певні в успіху, що вже склали наперед кабінет міністрів з Одинцем на чолі, тим самим Одинцем, що за часів Центральної Ради фіґу-

рував як міністр по великоросійським справам, а тепер грає якусь ролю в комбінаціях відомого Савінкова у Варшаві. До змови було притягнуто багато військових, навіть таких, що належали до вищого командування української армії.*)

Так зрада звила собі кубло в кругах, що мусіли служити підпорою й обороною Української Держави. Я памятаю, як мені в Гетьманському Будинкові дуже часто оповідали, що ось, мовляв, викрито нову змову проти Гетьмана й цілого Уряду. Одного разу показували навіть цілий реєстр осіб, які мали впасти жертвами цієї змови в разі її успіху; там стояло моє прізвище, Б. А. Бутенка, С. П. Шелухина й ще кількох десятків Українців, що займали ріжні становища на урядовій службі. Цю змову вперто звязували з іменем ґенерала С., який займав один час високу посаду в найближчому оточені Гетьмана. Не знаю, на скільки цьому була правда, але одного дня ґенерал С. був раптово звільнений і усунутий зі служби. Я не надавав тоді особливої ваги цим оповіданням, які виходили від невеликої ґрупи старшин-Українців, близьких до особи Гетьмана і, признаюсь, дещо відносив на карб їхньої фантазії, але тепер, після оповідання Станкевича бачу, що вони мали рацію. Та проте атмосфера якоїсь непевности й постійної напружености завжди почувалася на верхах Гетьманського Уряду, а такі події, як замордування фельдмаршала Айхгорна або катастрофа порохових складів на Звіринці раз-у-раз нагадували, як сильно київська атмосфера була насичена горючою матерією.

Тому то я дуже піддержував думку про сформування бриґади Січових Стрільців, приходив до Гетьмана в цій справі разом з дд. Коновальцем та Мельником і упевняв Гетьмана, що Січові Стрільці будуть частиною, на яку можна буде завжди цілком покластися і яка, в разі потреби, готова буде за нього, Гетьмана, голови свої положити. Я певен і сьогодні, що так би й було, як би обставини склались инакше . . .

Всі згадані тут мною тяжкі, просто таки траґічні обставини роботи Українського Уряду, стали мені ясні вже в перші дні мого вступу до кабінету міністрів. Тільки що почав я брати участь в засіданнях кабінету, спочатку лиш прислухаючись та придивляючись до того, що там робилося, як до мене стали надходити вісти про безчинства та розбишацтва, які чинили ріжні »карні відділи«. До мене почали являтись знайомі мені особисто люде, яким я не мав жадних підстав не вірити, й оповідали про діяльність цих відділів. Зібравши кілька таких фактів, я звернувся до Ф. А. Лизогуба. Він був страшенно обурений цим, що я йому розповів, і заявив мені, що він як міністр внутрішніх справ сам бореться проти цих відділів, що вони повстали цілком самочинно, користуючись з того, що на провінції взагалі не було ніякої орґанізованої державної сили; він казав мені, що Уряд, в міру того, як орґанізовує адміністраційний апарат на місцях, зараз же припиняє всякі самочинні виступи. Він обіцяв розглянути ті випадки, про які я його повідомив і просив мене наперед подавати йому

*) Див. „Воспоминанія" В. Б. Станкевича, Берлін, 1920, ст. 324—325. Там же про те, як В. Мякотин писав записку для держав Entente-и про потребу зробити з України російську базу для протибольшовицької боротьби.

всі відомости, які доходитимуть до мене про ріжні надуживтя. З того часу, на кожному свойому черговому докладі Голові Ради Міністрів, я мав записаними в своїй нотатці окрім пунктів з закордонної політики ще по кілька пунктів з »політики внутрішньої«, себ-то ріжні скарги з місць про арешти, труси, заборони і т. п. З такими самими пунктами являвся я на доклади й до Гетьмана. Всі скарги й жалі на надуживтя місцевої адміністрації, що надходили до мене, малювали одну й ту саму картину, як під претекстом боротьби з »большовизмом« адміністрація дуже часто вела боротьбу з свідомими українськими елементами далекими від усякого большовизму; виглядало так, ніби справді нищено український національний рух під прапором і во імя української державности. Це був якийсь абсурд! Розуміється, і Гетьман, і Голова Ради Міністрів уважно ставились до представлюваних мною фактів і здавали собі справу в тому, як такі факти шкідливо відбивались на настроях громадянства. Памятаю, як був обурений Гетьман, коли довідався про арешт В. К. Винниченка 28 червня 1918 р. в Каневі і як зараз вислав свого начальника штабу з наказом негайно його увільнити. Але бувало так, що ні Гетьман, ні Голова Ради Міністрів не могли дати собі ради з самовільним поступованям адміністрації на місцях. Діло в тому, що провінціяльна адміністрація часто-густо складалася з елементів, які в Українцях-соціялістах бачили таких же самих ворогів Держави, як і в московських большовиках. Ці люде мало рахувались з тим, що масовий національний рух український з початку революції прибрав собі форми й гасла соціяльно-революційні. То инша річ, що часто-густо цей соціялізм і революційність були лиш бутафорією, фразою, модою, і що багато людей, зовсім мирних і архі-буржуазних іменували себе »соціялістами-революціонерами« або »соціяль-демократами« і т. д. Цього попросту вимагав «добрий тон« і приклад начальства, починаючи з самого Петербурга. Так само не мала в собі нічого »страшного« й засвоєна з весни 1917 р. гучна фразеольоґія, яка з часом губила свій зміст і вивітрювалась. Знов же з другого боку дуже часто в нових революційних установах, ріжних »исполкомах« та »совдепах« повиринали й верховодили ріжні пройдисвіти та демаґоґи, що дуже допекли обивателю, а особливо землевласнику — хліборобу. Отже тепер, коли місцева адміністрація, в особі губерніяльних та повітових старост і начальників державної варти опинилися в руках елементів, що зазнали лиха за попереднього режиму, то спокуса віддячитись за свої недавні кривди та образи була дуже велика і ґрунт для зведеня порахунків на полі соціяльних відносин був готовий. Вибір адміністрації при таких обставинах треба було робити особливо обережно, іменуючи на посади людей тактовних, щоб не тільки не дратували нікого серед населеня, але навпаки, всіми силами й способами його заспокоювали. На жаль призначувані в поспіху по перевороті аґенти місцевої влади дуже часто не відповідали цим вимогам. Помилкою, на мою думку, було звільненя відразу, одним розчерком пера, так як це робила потім Директорія, всієї адміністрації від попереднього режиму. Уже був перед очима приклад, як російське »Временное Правительство« зруйнувало таким способом весь адміністраційний апарат на місцях, якого не могло потім нічим путнім замінити. Якою карикатурою на

адміністрацію являлись виборні повітові власти, це добре тямив кожний, хто мав з ними діло. Я, наприклад, скажу, по свойому досвіду, як губерніяльний комісар Чернігівщини попереду від »Временнаго Правительства«, а потім від Ґенерального Секретаріяту, що не знаю, якого Гоголя або Щедрина треба було би, щоб змалювати повітову адміністрацію, яку я застав там в осени 1917 р. Але треба було знати, що за рік часу і з нових людей виробилися подекуди діячі, які вповні відповідали свойому призначеню, які вже здобули досвід, навчились орієнтуватись в обставинах бурхливого часу. Може таких людей була й меншість, але як раз цю меншість треба було зберегти, тим більше що серед неї чимало було давніх українських діячів, відданих українській державности. Масове звільненя цих людей було помилкою Гетьманського Уряду. Ще більшою помилкою було призначеня на відповідальні посади людей, що в минулому виступали як активні вороги й переслідники українського національного руху.

Мені прийшлося дуже багато говорити на ці теми як з Головою Ради Міністрів, так і з самим Гетьманом. Обоє цілком розуміли мене й погожувалися зі мною; не раз вони згожувалися на те, щоб усунути людей, які на посадах відповідальних представників Української Держави служили, так би мовити, живими символами неґації всякої тіні української державности. Але кожного разу мені було ставлено питання: а кого ж зі »справжніх Українців« я можу рекомендувати на посаду губерніяльних старост. От тут і був для мене перепят. Скільки я не умовляв людей, ніхто не згожувався йти на адміністративні посади; наприклад, на таку важну посаду, як губерніяльний староста Київщини, не згодився ні один з чотирьох кандидатів, з якими я вів розмову: один не хотів взагалі служити по адміністрації, хоч усе одно займав адміністраційну посаду в иншому міністерстві, другий не хотів іти на »неспокійну« посаду, хоч таку ж саму посаду мав за Центральної Ради; третій не хотів взагалі служити »Гетьманському Урядові«, четвертому не дозволяла партія. Так само не вдалось умовити нікого йти на губерніяльне староство й по других областях.*) Скільки я не доводив, на скільки важно фактично брати в свої руки державний апарат не тільки в центрі, але й на місцях, що маючи в руках цей апарат, можна не тільки добре його орґанізувати в бажаному для себе дусі, але й впливати потім на центральну владу, всі мої резони були ніщо перед страхом »заплямити« своє добре імя, порушити партійну дисципліну. Розуміється, партійні лідери й провідники, які вели політичну гру в широкому масштабі, сподіваючись, що їх таки знову покликано буде до влади, і цілячи не на якесь там староство чи радництво в міністерстві, а на міністерські портфелі, здержували своїх однопартійників од співпраці з Гетьманським Урядом, роблячи з цього свого роду засіб пресії на Уряд в справі зміни кабінету. Таке відношеня до справи будування Української Держави було цілком в дусі людей, що дивляться на

*) Один тільки О. Ф. Скоропис-Полтуховський зостався служити на Холмщині й Підляшшу, де встиг при дуже тяжких обставинах зробити багато добра для цього краю для української справи взагалі. Там же, на його посту, забрали його по упадку Української Держави Поляки і завдали в тяжку неволю.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

владу як на »смашний пиріг« (В. Винниченко, т. III, ст. 38) або взагалі як на »хліб« (П. Христюк, т. III, ст. 62).

Другий закид, який звичайно робився і досі робиться кабінетові Ф. А. Лизогуба в кругах української демократичної інтеліґенції, так це його »русофільство«, його »російська орієнтація«. Що всі міністри з цього кабінету були прихильниками Росії, це чиста правда; вони були прихильниками, звісно, не царської Росії з її централізаційно-бюрократичним режимом, а Росії обновленої, конституційної, децентралізованої; і це не диво, бо майже всі вони, за виїмком двох-трьох, що раніще в політиці участи не брали зовсім, були люде, що самі в тій чи иншій формі брали участь в боротьбі проти старого ладу, а Микола Василенко, наприклад, не далі як в 1907 році висидів цілий рік в тюрмі по суду, як редактор радикальних і українофільських »Кіевскихъ Откликовъ«. Отже вони були настроєні за добре порозуміння з майбутньою відновленою Росією, за тісний союз з нею, навіть за державну спілку. Чи була це »зрада« Українській Державі? Я думаю, що ні. Працюючи з цими людьми день-у-день шість місяців, я бачив, що вони щиро й сумлінно служать Українській Державі, так як дай Боже, щоб до віку служили їй найзавзятіщі наші самостійники із республіканців і демократів.

Але їхня »російська орієнтація« в зовнішній політиці, себ-то думка, що Україна мусить, наче з якого обовязку чи з глибокої внутрішньої потреби, за всяку ціну допомагати Росії скинути з себе большовицьке панування й завести демократичний лад, — здавалася мені тоді й тепер здається зовсім не обґрунтованою реальними інтересами самої України ; молода Українська Держава мусіла попереду сама сконсолідуватися, укріпитися, а тоді б може прийшов час думати про допомогу комусь иншому; та й сама »поміч« Росії — питання дуже сумнівне й спірне з ріжних поглядів: большовизм у Росії — зявище, що виросло орґанічно з природи російського духа і має певне коріння в історії й укладі російських соціяльно-економічних відносин; він відповідає й глибоким імперіялістичним, державницьким стремлінням російського народу. Недурно бо один з видатних большовицьких діячів Московщини, Д. Мануїльський, заявив репортерам київських ґазет на питання, в якій формі могла би відновитись давня російська держава: »я вважаю«, сказав він, »що взагалі Росія може відродитись або як єдина монархія, або як єдина федеративна республіка совітів. Жадної середньої форми я собі не уявляю«.*) Та й як би там не було, большовизм у Росії був для нас питанням її внутрішнього життя, до якого втручатись ми мали таке саме право, як і большовики втручатись до наших внутрішніх справ. Пізніщий досвід показав, крім того, що всяка зовнішня інтервенція той большовизм тільки скріпляла, бо викликала національну російську реакцію. Ми вели з радянською Росією мирові переговори, і завданням нашим було як найшвидче і як найвигідніше для себе з цією Росією помиритись, щоб віддатись внутрішньому будуванню нашої молодої Держави.

Безумовно хибною й шкідливою здавалася мені також і »внутрішня« російська орієнтація декого з міністрів, їх постійне оглядання

*) Київський „Русскій Голосъ", 1918, ч 116, 23 жовтня.

на російсько-жидівську демократію й буржуазію в краю, якій вони надавали більшої ваги, ніж вона того в дійсности заслуговувала. Коли ж ріжні російські круги, одігрівшись на Україні, почали показувати свої зуби та снувати коромоли проти нашої молодої Держави, а міністри-кадети їм ще й потурали, як наприклад було в історії з Мілюковим, коли моя пропозиція вислати його з Київа викликала цілу бурю з боку кадетів, то для мене принаймні стало ясно, що нема иншого виходу, як тільки добиватись реорґанізації цілого кабінету й заміни »русофілів« представниками української демократії з її більш поміркованих і державно настроєних елементів. Так, видко, думав і Гетьман, бо вже в липні говорив зі мною про потребу »українізації« кабінету й нових заходів, щоб притягти до участи в ньому національні українські круги.

Я мушу одначе зауважити, що »російська орієнтація« частини міністрів перші місяці не виявлялась в сфері практичної політики, та й взагалі не треба її уявляти собі стремлінням якось обмежити самостійність та суверенність Української Держави і силоміць спаяти з Росією, привести в залежність від неї. Це була певність в конечности й природности тісної спілки з Росією в імя самих же українських інтересів, тільки, певна річ, не з Росією большовицькою, а майбутньою, обновленою, правовою Росією. Поки такої Росії в дійсности не істнувало, доти й »русофільство« мало ідеальний, плятонічний характер. Коли ж під вражінням невдач Німців на західному фронті знов почали виявлятись перспективи реставрації Росії побідними державами Entente-и,тоді й російська орієнтація кадетської ґрупи міністрів, що відбивали собою загальні настрої зросійщеної інтеліґенції в країні, почала прибірати більш реальний характер і виявилась в їх політиці.

Що до цього дуже цікаво пригадати, як дивились на своє становище і на свої завдання в кабінеті міністрів М. Василенко і А. Ржепецький в початку своєї роботи, скоро по Гетьманському перевороті. Я маю на увазі їх промови, сказані на зїзді кадетської партії в Київі 8—11 травня. Ці промови говорені були перед кадетами, отже перед »своєю« партійною авдиторією, а не перед »чужою«, і тому можна думати, що промовці говорили, рахуючись саме з її поглядами, принціпами й настроями, а не з тими, що їх трималася демократична українська інтеліґенція того часу. Тим цікавіще пригадати їх, і я думаю, що наші читачі не будуть ремствувати, коли я наведу ці промови в найбільш характерних уступах.*)

М. П. Василенко сказав: »я прийняв обовязки міністра, уважаючи це своїм обовязком. Я не думаю виправдуватися. Я не зійду з позиції ,котра потрібна для добра Батьківщини, не дивлячись ні на які напади. Треба поставити межі революції яко руїні. Ідея нації на Україні поглибила ідею Держави. Національна ідея була сильнійша й Українська Республіка будувалася на національ'ім принціпі. Українська культура повинна вступити в боротьбу з російською культурою. Ся боротьба буде допомагати розвиткові української культури.

*) Цитую за „Вістником політики, літератури й життя", що виходив у Відні (1918 р., ч. 21, ст. 319—320).

Україна може й повинна творитися яко самостійна держава. Я не бачу в сім нічого небезпечного й неприродного для культури. Мені казали: як можна працювати, опираючися на чужоземну силу? Але ми вже маємо в історії такі приклади: Болгарія утворилася під охороною російських штиків... На питання, котре може викликати багато балачок — про наші відносини до центральних держав, — я скажу вам, панове, що я завжди мав переконання, що наші економічні інтереси нас звязують з Німеччиною. Всім ясно, що інтереси держави повинні будуватися на реальній політиці, а не на сантиментальних міркуваннях...«

А. К. Ржепецький в своїй позачерговій промові заявив: »Я не хочу каятися в утвореню гетьманства і в зближеню з новими союзниками, бо я був переконаний, що иншого виходу для 40-міліонового народу не було. Тут потрібна була сміливість, сміливість в свідомости й в переконанні. Фінансове становище нашого краю ви знаєте. Всюди руїна, а фінанси держави залежать від стану промислу, торговлі й сільського господарства... Я увійшов в міністерство тому, що обміркувавши питання про добробут країни, прийшов до переконання, що можемо істнувати тільки відокремившися від Росії. Кажуть, що коли потопають дві близькі особи, не можна відокремлюватися одному від другого, а погибати разом, але сього сказати про 40-міліоновий народ не можна... Росія випустила на 40 міліярдів паперових грошей, коли їх виплатить, вона мусить загинути. Ми випустили на 150 міліонів. Можемо випустити ще на 1—2 міліярди. Але коли ми не утворимо своєї грошевої системи, море російських грошей залле нас. Тому ми повинні цілком змінити весь апарат грошевої системи, утворивши власну грошеву систему і власне забезпечення сих грошей... Треба звернути особливу увагу на межі України. Сі межі повинні дати те, що необхідне для її економічного розвитку... Нам необхідне приєднання Криму, який нам дасть вино, садовину, купелеві місця, гавані й доки. Не можна навіть уявити собі, як наша держава може істнувати без Криму...«

Я не маю ніяких підстав думати, що все, що було сказано в цих промовах, говорилось нещиро. Своєю діяльністю в Уряді Української Держави д. Ржепецький довів, що в ньому Держава мала чесного, сумлінного міністра фінансів, який порівнюючи за короткий час зумів поставити фінанси України так, що можна було спокійно дивитись в будучність; він обстоював її економічні інтереси твердо й непохитно, чи то в умовах з Німцями, чи в розкладі внутрішніх або зовнішніх видатків. Але гіпноз »рятування близької потопаючої особи« тяжив і на ньому, так як і на инших українських міністрах-кадетах, і фатально помстився як над ними самими, так і над долею Української Держави, а також над самою ідеєю обновленої, вільної Росії, яку вони перед тим ціле своє життя обстоювали.

Фактично в кабінеті Ф. А. Лизогуба склались дві ґрупи: одна, що складалася з міністрів-кадетів з їх тільки що окресленою мною »російською« орієнтацією, і друга менша, яку я дозволив би собі назвати »самостійницькою« або »національною«, як би обидва терміни

відповідали дійсности того, що я хочу означити. Ця менша ґрупа робила спроби орґанізуватись і сконсолідуватись. Коли міністром внутрішніх справ призначено було Ігоря Ол. Кістяковського (здається, в середині червня місяця), то ця ґрупа міністрів зійшлася на нараду і умовилася держатися спільного курсу і взаємно себе піддержувати; курс мав бути строго національний український, ворожий кадетським тенденціям опертись в державній роботі на російську демократію та їх зітханням до єдиної Росії. До ґрупи пристали крім Кістяковського, Б. Бутенко, В. Любинський, ґенерал Рогоза і я. Ґрупа працювала солідарно якийсь місяць, поки внутрішня політика Кістяковського не відштовхнула від нього мене, а потім і инших. Але в справах чисто-національного характеру, наприклад, в справі мови, українських культурно-національних інституцій, просвіти, ми до кінця йшли всі разом.

Я вважаю до речі сказати тут кілька слів про розвиток українського культурно-національного життя за часів Гетьманської Влади. Хоч і як теперішні демократичні історики намагаються змаловажити й зменшити те, що було зроблено за Гетьмана для української культури (д-ій Винниченко, не можучи очевидно заперечити самих фактів, каже, ніби українська національна робота велась Гетьманським Урядом по наказу з Берліну, — див. його »Відродження Нації«, III, ст. 62—67; прихильники теорії українського руху, яко »німецької інтриґи« несподівано в особі д. Винниченка зустрічають собі союзника!), але факт зостається фактом, що зроблено було дуже багато. Державний апарат в цілому було українізовано; все діловодство в державних установах, починаючи від Ради Міністрів, велося на українській мові; всі закони, накази, розпорядженя, офіціяльні орґани міністерств друкувалися українською мовою. І як що часом мова якогось офіціяльного паперу різала вухо людини, вихованої на Коцюбинському й на Лесі Українці, то не треба забувати, що за один рік не можна удосконалити мову так, щоб вона була бездоганною в канцелярському діловодстві і досягла того рівеня, який уже придбала собі в літературі й деяких галузях науки; ще важче за такий короткий час навчитися як слід уживання цієї мови службовому персоналу 40-міліонової Держави. Але говорити, що все, що досягнуто на полі розвитку національної культури, себ-то мови, письменства, мистецтва, просвіти, в тому числі заснування Академії Наук, двох державних університетів, сотні середніх шкіл, державного театру, національного архіву, національної бібліотеки, говорити, що все це »мало в суті цілком декоративний характер« та що спеціяльно заходи на полі освіти »мали на оці не дійсну освіту народніх мас, а лише декорацію освіти« (Христюк, III, ст. 75), це значить свідомо дурити себе і других. Доволі поглянути на число періодичних виданнь, книжок, брошур, надрукованих за часів Гетьманщини, на число заснованих »Просвіт« і всяких инших культурно-національних орґанізацій українських, щоб признати, що назвати цю добу »добою національної контр-революції«, як каже д. Винниченко, можна тільки в партійному засліпленю. Що на ґрунті боротьби двох культур, двох мов — української й російської — траплялися сутички й непорозуміння, це річ цілком природна: трудно було й сподіватися, щоб українська мова відразу здобула відповіда-

юче її значінню державної мови місце там, де що-найменьше $^{99}/_{100}$ освічених людей говорило по російськи, де не пройшло ще й року від заведеня навчання цієї мови по школах; зробити це одними декретами й наказами було тяжко, особливо при впертій українській вдачі*); йти шляхом »перемальовування вивісок«, як це зробила Директорія, значило дискредитувати й осмішувати саму ідею »українізації«. Цю українізацію (в школі і взагалі в культурному житті) ґрунтовно перевести тільки й можна було — постепенно, підготовивши кадри вчителів, виробивши термінольоґію, видавши підручники і т. д. До всього цього були зроблені потрібні заходи і за якийсь недовгий час це все дало би свої наслідки, не вважаючи на те, як висловився про українську мову той або инший урядовець. І коли в жовтні місяці 1918 р. вищі чини Державної Канцелярії (в тому числі директор Департаменту Законодавчих справ Володковський, бувший юрисконсульт галицьких ґенерал-губернаторів Бобринського й Трепова, і секретарь Ради Міністрів Дітятін) подали так гарно зложену записку про здатність української мови для державного діловодства, то це свідчить не про занепад самої справи вживання української мови як державної, — як це хоче представити д. Христюк (III, ст. 72), а про великий поступ на цьому полі. І навіть такий факт, як постанова Сенату, щоб протоколи засіданнь Сенату складались на двох мовах: українській і московській, ледве чи дає підставу твердити, ніби тим самим »українську мову і культуру було загнано на задвірки державного і суспільного життя на Україні« (Христюк, III, ст. 77). Взагалі міряти українську державність міркою мови, переносити таку важну і складну справу на ґрунт язикових відносин при сучасному стані розвитку й поширеню знання української мови, річ дуже невдячна. Тут на кожному кроці можна впасти в суперечність з самим собою, так само як і в справі т. зв. »фаховців«. Відомо, що цих фаховців розмірно не менше служило й служить при Уряді Української Народньої Республіки, як за Гетьмана (я вже не кажу, скільки »фаховців« служить тепер на Україні радянський!), але тільки на карб Гетьманському Урядові ставлять службу »фаховців«.

З властивою йому рішучостю вислову д. Христюк каже, що першою справою Гетьманського Уряду було »задушеня по всій Україні всієї демократичної преси«. Що це його твердженя принаймні дуже неточне, про те свідчать його ж цитати з тієї самої демократичної преси і то доволі численні і з ріжних часописів. Виходить, преса не була »задушена«. Що ж стосується істнування цензури і ріжних репресій проти преси, то це все зясовується тим самим, про що тепер одверто оповідає д. Христюк: енерґійною боротьбою »лівої демократії« проти Української Держави. Уряд цієї Держави, як і кожний уряд, мусів боронитися. І нарікання на урядові репресії дивно чути з боку людей, що тепер ідеалізують »радянські порядки«, де, як відомо, державна система обороняється не цензурою, а способами далеко більш радикальними. Може нікому иншому не доводилося так багато і

*) Я думаю, багато кому відомий факт, що в деяких українських родинах діти „свідомих“ батьків уперто говорили з ними-же по російськи, яко протест проти примусу з боку батьків — уживати української мови! Хоч це й дивовижа, але факт!

вперто змагатися з практикою міністерства внутрішніх справ під керуванням І. Кістяковського, як авторові цих рядків. Я мушу зазначити також, що цілий ряд міністрів в самому кабінеті виступав раз-у-раз з гострою критикою системи Кістяковського, його безоглядних і часто безпідставних трусів та арештів. Але я вважаю, що ніякого морального права не мають ставити подібні докори люде, що осужують такі способи боротьби не принціпіяльно, не в пристосуванні до кого б то не було, а тільки відносно певної кляси або певної партії. Це єсть »готентотська« мораль: добре, коли я вкраду, а зле, коли в мене крадуть. Коли ж винуватити І. Кістяковського за українську кров, пролиту підчас втихомирювання розрухів, то треба в рівній мірі осудити й тих, хто на ці розрухи підбурював, хто їх сіяв своєю демаґоґією і отруйною пропаґандою соціяльної зненависти й ворогування.*)

Про зовнішню політику кабінету Ф. А. Лизогуба я вже говорив у своїх споминах у кн. II—IV »Хліборобської України« і не маю що тут більше додати, хіба сказати ще кілька слів про тодішні українсько-німецькі відносини. Що присутність кількасоттисячного німецького війська на нашій території обумовлювала собою великий вплив Німців на нашу зовнішню і внутрішню політику, це ясно і зрозуміло само собою, і та іронія й злісне кепкування, з якими увесь час і д. Винниченко і д. Христюк про той вплив говорять, кладучи його на карб спеціяльно Гетьманського Уряду, може бути обернута проти них самих: бачили, мовляв, очі, що купували, — кликали Німців, то наперед мусіли знати, що вони прийдуть не для того, щоб дати панам Винниченкам і Христюкам змогу вільно робити свої соціяльно-політичні експерименти і в цих експериментах проходити науку суспільного життя на кошт українського народу. Дивитись на справу німецької допомоги так, як дивляться дд. Винниченко й Христюк, можна тільки з партійного погляду; з погляду ж державно-національних інтересів збройна поміч могучої ще тоді Німеччини була виїмково щасливою нагодою збудувати й укріпити Українську Державу, і цю нагоду, що ледве чи коли в такій формі більше повториться, треба було використати. Присутність Німців на Україні був факт, перед яким поставила Україну Центральна Рада, але не зуміла його використати. Завданням людей, що прийшли на зміну діячам Центральної Ради, було використати німецьку силу для скріпленя нашої Держави і потому яко мога швидче і спокійніще з-під опіки тої сили визволитись, втягнувши Україну в орбіту всесвітньої політики. Коли ж історики української революції і досі цього не зрозуміли, тим гірше для них самих.

Наївно, розуміється, думати, що Німці, які тоді вели не на життя, а на смерть героїчну боротьбу з цілим світом, прийшли до нас за-для

*) Обвиноваучючи Гетьманський Уряд в репресіях проти робітничого руху, д. Христюк, одначе сам признає що цей Уряд підтримував „національні українські професійні робітничі організації“ і толерував соціяль-демократів меньшевиків (III, ст. 45), але бачучи, мабуть, що сам собі протирічить таким способом, поясняє таку політику Уряду його „лицемірством“.

прекрасних очей Грушевського й Голубовича. Вони робили й поводились так, як наказував їм власний їх інтерес. Інтереси німецького й українського народу на той час збіглися до-купи, і цю спільність інтересів кожна сторона повинна була використати для себе. Німці робили помилки — і не одну. З українського боку може роблено їх ще більше. В цьому був весь траґізм становища, траґізм не для дд. Винниченка та Христюка, з яких перший вже знайшов собі опору і потіху в московських большовиках, а другий до того ж самого хилиться, — траґізм був і є для великої справи української державности. І коли виявляти з приводу цього всього якісь емоціяльні почуття, то треба не сміятись, а плакати . . .

До одної з помилок німецької політики, помилок, що в останньому результаті, думаю, відбились некорисно на становищу самих Німців, я зараховую їх позицію в справі формування української армії. Ця справа, само собою зрозуміло, була особливо цікава й близька Гетьманові, яко військовій людині. Він ладен був узятися до цієї справи з самого початку свого правління, але, скільки мені відомо, на перешкоді тому стали Німці, які вважали, що формувати самостійну українську армію, »несвоєчасно« і що Українську Державу поки-що охоронить союзне військо. Отже крім дивізії ґенерала Натієва, що стояла на Харківщині, крім дивізії »Сірожупанників« ґенерала Сокири-Яхонтова, що прийшла на Україну в половині серпня, та крім корпусу кордонної охорони, наша Держава не мала власної оружної сили. В кінці літа Гетьман добув згоду союзників на формування бригади Січових Стрільців і ґвардейської »Сердюцької Дивізії«. Тільки коли військова фортуна на західньому фронті почала Німцям зраджувати, вони перестали противитись формуванню української армії. Тоді то був прийнятий в Раді Мінсітрів плян орґанізації української армії, вироблений начальником нашого ґенерального штабу полковником Сливинським. По цьому пляну армія мала складатись по територіяльному принціпу з восьми корпусів усіх родів зброї; час служби в піхоті мав бути двохлітній, в артилєрії й кінноті трьохлітній. Перша бранка рекрутів мала відбутися по пляну в падолисті 1918 р. і дати 80.000 людей, друга в березні 1919 р. й дати 140.000, що разом з 60.000 людей, що вже були в істнуючих частинах, дало би на весну 1919 р. контингент в 280.000 людей. Був прийнятий Радою Міністрів обрахунок видатків на цю армію і приступлено до формування старшинських кадрів, до заготовленя контингенту коней, запасів харчу й фуражу, до опорядженя казарм.

Що до флоту, то справа й тут залежала від політики Німеччини, що все хиталася сюди й туди, і знов же таки аж в осени, в жовтні можна було вважати, що питання про передачу нам усього чорноморського флоту й берегових укріплень остаточно вирішена в нашу користь. Багато вплинули на таке вирішеня особисті заходи Гетьмана перед імператором Вільгельмом II. Тимчасом у нас уже було зорґанізовано цілком морське міністерство, наладжена берегова охорона, портова служба, почалися роботи, щоб витягти з моря затоплені дредноути і т. ин. Як відомо, на чорноморський флот заявляв свої претензії уряд совітської Росії.

Я навів ці загально відомі факти головне тому, що сучасний історик української революції твердить, ніби »гетьманський уряд нічого не зробив для створення української армії« (Христюк, III, ст. 118). Щоб зясувати також історію т. зв. »українізації« кабінету міністрів, тенденційно перекручену тим же самим істориком, я вважаю потрібним коротко переказати її тут на основі моїх особистих споминів та вражіннь.

Справа реорґанізації кабінету виникла вже в перших днях червня. Я вже згадував, що Гетьман з самого початку старався притягти до участи в Уряді діячів національного українського напрямку. Коли це не повелось і кабінет почав роботу в тому складі, як я вище зазначив, міняти його склад хоча частково було вже значно трудніще, бо доводилось порушати систематичність праці, розстроювати наладжену роботу, як це завжди буває при таких змінах. Я мушу зазначити, що Гетьман ані одної хвилини не був принціпіяльно проти не тільки часткової зміни, але й повної українізації кабінету. Але на практиці він бачив перед собою ряд труднощів, що здавалися йому трудно поборимими. Йому хотілося мати перш за все уряд, що вів би ділову працю відновленя спокійного господарського життя України, піднесеня її матеріяльного добробуту і ставився б обережно і тактовно до ріжних національних і соціяльних ґруп нашого краю, не загострюючи болючих питаннь і ладнаючи також з нашими союзниками, присутність військ яких на Україні та економічно-господарську заінтересованість треба було брати як факт. З боку національних українських партій, йому здавалось, не видко було стільки обережного, розважливого відношеня до всіх цих питаннь, як те було необхідно для кермування такою великою Державою як Україна і в таких складних і тяжких умовинах . Українські політичні партії всі майже без виїмку були соціялістичні і саму форму Гетьманщини як державного ладу приймали мов неминуче зло, якого не було поки-що змоги усунути. Отже зрозуміло, що віддати представникам цих партій, хоча б і так званим »ес-ефам« (соціялістам-федералістам), що на своїм зїзді 10—12 травня в Київі признали Гетьманський Уряд не тільки »абсолютистичним і антідемократичним, але й реакційним та протидержавним«, не здавалося так простою річчю. Само собою розуміється, що й думка Урядів Центральних Держав і їх погляд на склад Українського Уряду грали не останню ролю. Цим Державам дуже залежало на тім, щоб Україною кермував Уряд, який би льояльно додержувався всіх прийнятих умов та зобовязань.

Одначе вже в початку липня Гетьман заявив мені, що готовий на »українізацію« кабінету, аби тільки знайдено було людину, що ставши на чолі його, могла б служити порукою збереженя всіх вищезазначених умов строго державного відношеня до своїх обовязків Голови Українського Уряду і не викликала б гострої опозиції з боку ніякої впливової політичної ґрупи. Кандидатів було намічено троє: І. Л. Шрага, П. Я. Дорошенка і пр. Д. І. Багалія. Мені було доручено по черзі вести з цими особами переговори. Я поїхав до Чернігова і говорив там з І. Л. Шрагом. На жаль, здоровля І. Л. Шрага було вже в такому стані, що, як заявила мені його дружина, везти

його в Київ на кермування кабінетом міністрів значило свідомо везти його на смерть в 2—3 тижневий строк. При такому стані було ясно, що настоювати на згоді Іллі Л-ча і звалити йому на плечи хоча б саме формування кабінету було річчю неможливою. П. Я. Дорошенка я привіз з собою до Київа, але він рішуче відмовився і цим разом, і кілька разів пізніще; окрім старого віку й підтоптаного здоровля, надломленого ще важкими родинними втратами, він мотивував своє зреченя незвичкою до роботи в такому широкому масштабі та при таких бурхливих обставинах . . . Він залишився в Київі на посаді Головноуправляючого справами мистецтва і Національної культури.

Проф. Д. І. Багалія (тоді ректора Харківського університету, раніще міського голову в Харькові й члена російської Державної Ради) я викликав телеґрамою до Київа. Він приїхав, але на всі мої умовляння рішуче відмовився, мотивуючи головно тим, що остаток свого віку він присвятив написанню великої 6-ти томової історії України і ніякі резони, що робити історію більша громадська заслуга, ніж її писати, не помогли.

Відмова всіх трьох кандидатів затягла справу. Було рішено, що Головою кабінету зостанеться Ф. А. Лизогуб, але до кабінету буде запрошено трьох-чотирьох Українців (малося на увазі запросити П. Я. Стебницького, Ол. Гн. Лотоцького, Е. Х. Чикаленка і Д. І. Багалія). Так стояла справа в другій половині липня. Вона попала на мертву точку, з якої зійшла аж на початку жовтня. Трохи не кожну свою розмову з Гетьманом кінчав я пригадкою про потребу скоріщої зміни кабінету, але мені говорено, що треба ще трошки зачекати, що ось зясується те або друге, наприклад, наслідки подорожі за кордон Голови Ради Міністрів, або самого Гетьмана. Тимчасом мною велася деяка підготовча робота: за моїм посередництвом Гетьман особисто знайомився де з ким з намічених кандидатів, а я зі свого боку провадив розвідку, хто б з наших політичних діячів при певних умовах згодився на вступ. Моє становище в кабінеті зробилося двохзначним і прикрим: працюючи разом з людьми, яких я особисто поважав і цінив як діячів і як людей, я примушений був робити те, що в простомові зветься »внутрішнім підкопом«. Але я чим далі, то все більше переконувався сам, що далі кабінет в такому складі який був, істнувати не може, що він уже своє діло для переходового часу зробив і тепер конче мусять прийти люде твердого українського національно-державного напряму. Ясно було, що війна близиться до свого кінця, що скоро доля України має рішатися вже не односторонньою ґрупою світових держав, а цілим спільним їх концертом (так уявлялося в серпні-вересні 1918 року), отже український Уряд мусів складатися з людей, що при всякій міжнародній конюнктурі й ускладненях на Заході та на Сході могли відстояти твердо й непорушно ідею повної державної самостійности й суверенности України в усій чистоті й повноті. Само собою розуміється, що разом зі зміною кабінету мала пійти земельна реформа на основі примусової парцеляції, себ-то викупу у землевласників і парцеляції між малоземельними хліборобами, амністія, переміна місцевої адміністрації, скріпленя національного курсу, скликаня в можливо скорому часі Сойму. Так воно все й було

в замірах Гетьмана. До цього також робилися приготовленя. Все це, певна річ, не могло бути секретом для цілого кабінету міністрів, і ті його члени, що в своїх політичних концепціях стояли за майбутній державний союз, унію з Росією, рішили дати на питанні про закордонну політику нашу і відносини до Росії ґенеральний бій прихильникам національно-самостійницького курсу. Це почало виявлятися вже заздалегідь в збільшеню уваги членів кабінету до діяльности міністерства закордонних справ, до його персонального складу, орґанізації зносин з нейтральними державами й державами Entente-и. Становище в кабінеті почало робитися напруженим і для мене особисто дуже неприємним. На початку жовтня вже почалися переговори з Українським Національним Союзом, на першій порі за моїм формальним посередництвом (я перший раз запросив од імени Гетьмана і привіз до нього В. К. Винниченка, А. В. Ніковського й Ф. П. Шевця). Тоді члени кабінету кадети поспішилися з своєю відомою запискою в справі бажання федерації з Росією (її підписало девять міністрів і державний секретарь Завадський, одні зразу, инші після оголошеня її на засіданні Ради Міністрів). Записка ця заскочила инших членів кабінету, в тому числі й мене, несподівано. Як тільки М. П. Василенко прочитав її, взявши голос для позачергової заяви, зараз вихопився міністр Гутник і сказав: »та що тут, панове, думати довго: взяти всім та й підписати без дебатів!« Але Б. А. Бутенко перший, а за ним і инші, запротестували, кажучи, що взагалі не можуть підписуватись під чимсь, не ознайомившись добре зі змістом (справді, після першого прочитання і не можна було докладно схопити зміст тієї записки), а по-друге, в записці порушено такі питання, що їх не можна вирішати не обміркувавши. Більшість Ради Міністрів заявила, що вона підписалась уже під запискою, або тут же прилучається до неї. Але меншість (в тім числі міністри Лизогуб, Кістяковський, Бутенко, Любинський, Рогоза і я) настояла, щоб записку було попереду надруковано й роздано всім членам кабінету для ознайомленя, як це робилося з усіма законопроєктами і важніщими внесенями. Так і ухвалили. Але д-ій Гутник поспішив передати записку до »Кіевской Мысли«, і вона на другий же день там появилась. Замість обміркування записки по суті, у вечорі на Раді Міністрів довелося говорити про некоректність цього вчинку д. Гутника. Та й взагалі уже дебатувати не було чого! Стало відомо, що Гетьман розпускає старий кабінет, і це останнє засідання старого кабінету обернулося, так би мовити, в імпровізований суд над політикою міністерства закордонних справ і моїм особистим поводженям що-до кабінету. М. П. Василенко, І. Ф. Романов, А. К. Ржепецький в ряді промов осудили цю політику й це поводженя, першу як згубну для Держави, друге як некоректне з мого боку що-до товаришів по спільній роботі. »Я знаю«, закінчив М. П. Василенко, »після нас прийдуть сюди ес-ефи, але чи принесе це користь Українській Державі і Українському Народові, чи не поведе це скоро до великих заколотів і потрясень, це покаже будучність«. Це був останній раз, коли я бачився з своїми товаришами по кабінету Ф. А. Лизогуба.

22 жовтня вже був сформований новий кабінет, до якого з українських громадських діячів увійшли: П. Я. Стебницький, Ол. Гн. Ло-

тоцький, М. А. Славинський, В. М. Леонтович, А. Г. Вязлов. З старих членів кабінету зосталися, окрім Ф. А. Лизогуба, що залишився яко Голова Ради Міністрів, іще: Б. А. Бутенко, В. Ю. Любинський, А. Ф. Рогоза, С. Н. Гербель, А. К. Ржепецький і я. З по-за національних українських кругів увійшов С. Ф. Мерінґ, промисловий та сільсько-господарський діяч з Київщини, — на пост міністра торгу й промисловости. Пост міністра внутрішніх справ зостався незанятий, і обовязки міністра виконував тимчасово товариш міністра В. Рейнбот. Та мені не довелось ні разу прийняти участь в його засіданнях, бо того ж 22-го жовтня я виїхав в службову подорож за-кордон.

Так закінчилось істнування першого кабінету Української Держави і разом моя в ньому участь. Підводячи підрахунок його праці, треба мати на увазі не тільки обєктивні умови, серед яких довелося йому працювати і які я зазначив уже вище, але також і завдання, які він сам собі ставив. Вже в першій заяві кабінету від 10 травня було зазначено, що він уважає себе за уряд чисто діловий, тимчасовий і переходовий та що головне завдання його було: »зміцнити на Україні державний лад і в умовах повного спокою та справжньої волі довести країну до хвилі скликаня народнього представництва, яке висловить справжню, ніяким напором з ніякого боку непофальшовану волю українського народа що до будучого державного ладу на Україні«.

Довести Україну до скликаня народнього представництва не судилось ні першому кабінетові Ф. А. Лизогуба, ні другому, »українізованому«, як не судилось це жадному з потомних урядів українських. Уже в той час як »Національний Союз« вів переговори про вступ своїх представників до кабінету, його провідники з В. К. Винниченком на чолі вирішили робити повстання проти Гетьманського Уряду. С. О. Єфремову коштувало великих зусилль, як він мені оповідав пізніше, умовити В. К. Винниченка не починати повстання, доки в кабінеті сиділи представники українських національних партій, а виждати хоч поки вияснится .як їм там поведеться. Отже мирним полагодженям відносин навіть тоді, коли влада переходила конституційним способом до »справжніх« українських рук, Національний Союз не вдовольнився. Йому треба було нових потрясень, повстання, збройної боротьби; він не зупинився перед тим, щоб почати переговори з представниками держави, яка була в стані війни з Україною. Що з того всього могло вийти, не трудно було наперед догадатись. Ось приміром д. Станкевич так просто і каже: »ни для кого не представлялось сомнѣнія, что вслѣдъ за украинцами (себ-то Директорією) въ Кіевъ войдутъ большевики«.*) Коли так, то ясно, чому тепер усі

*) Воспоминанія, ст. 329.

Про те як привідці повстання старалися втягти в змову проти Української Держави членів російської большовицької мирової делеґації, оповідає нам, як про одну з своїх заслуг перед рідним краєм, сам д. Винниченко (III, ст. 158—159). Ці таємні переговори між представниками Укр. Нац. Союза з одного боку і представниками чужої держави, яка тільки ще вела з нами переговори про замирення — з другого, відбувалися в помешканні одного з найвищих урядовців Укгаїнської Держави. Що, на мою думку, в цілій цій історії найбільше дивовижне, так це те, що ті самі українські діячі, яких московські большовики потім просто одурили й вигнали з України, мають наївність дорікати большовикам в їх так би мовити некоректности й недодержанні слова. (Відр. нації, III, ст. 159).

привідці повстання й творці сучасної української руїни мусять виливати потоки наклепу, знущання, лайки і всяких обвинувачень проти Гетьманського Уряду: вони стараються цією дорогою знайти хоч яке-небудь виправдання для того, що вони самі зробили з своєю країною і з своїм народом.

Не досягнувши своєї головної мети, яку він сам собі ставив, кабінет Ф. А. Лизогуба проте виконав дуже солідну роботу що-до встановленя державного ладу й орґанізації України в упорядковану, з усіми формами державного апарату Державу. Те, що він зробив на цьому полі, треба було тільки далі розвивати й удосконалювати. Можна сперечатися за той чи инший характер окремих, вироблених кабінетом і прийнятих законопроєктів, досконалости тої чи иншої галузі наладженого ним державного апарату, але не можна легковажити виконаної ним ділової роботи: коло 300 прийнятих законопроєктів, серед яких бачимо такі поважні, як закон про право продажу та купівлі землі по-за міськими оселями (14 червня 1918 р.), про українське підданство (2 липня 1918 р.), закони про мійське й земське самоврядування (5-го й 23-го вересня), про орґанізацію Державного Сенату, Земельного Банку, про орґанізацію української армії (11 жовтня), Академії Наук, університетів і т. д. Було принято штати для міністерств і всіх місцевих установ, принято орґанізацію цілого ряду нових вищих інституцій та урядів, взагалі переведено за малий порівнюючи час велитенську законодавчо-орґанізаційну роботу, що мусіла би послужити підставою для дальшої праці над виробленям і удосконаленям державного українського апарату, вже при співробітництві народнього представництва, державного українського Сойму, про близьке скликаня якого заповідав лист Гетьмана на імя Голови Ради Міністрів 15 жовтня 1918 р. Україна дістала свою певну валюту, забезпечену між иншими 400 міліонами валюти німецької й австро-угорської, наладився транспорт, морська й сухопутна комунікація, почав знову працювати промисел; хліб і цукор, згромаджені в руках Уряду, служили солідним еквівалєнтом для одержаня закордоном потрібних виробів, орґанізовано було прикордонну охорону й митні збори, приступлено до орґанізації армії, для якої вже в жовтні були готові кадри й рахувалося 63.000 кадрового континґенту, установлено дипльоматичні й консульські зносини з цілим рядом нейтральних держав і приступлено до підготовленя таких же зносин з державами Entente-и. У внутрішньому житті заслуговує уваги блискучий розвиток культурно-національного життя на полі просвіти, школи, видавництва. Взагалі за пів-року було нагромаджено стільки матеріяльних і духовних цінностей, що не вважаючи на всю послідуючу руїну, недобитки української державности в формі уряду Української Народньої Республіки і досі живуть відсотками з надбаного тоді капіталу тих чи инших цінностей. Розуміється, діяльність Уряду мала свої тіневі боки, які я тут і позазначував; було нароблено чимало помилок, часами фатальних; але не помиляється тільки той, хто нічого не робить, і вся наша історія останніх років — один безперервний ланцюг помилок . . . .

У всякому разі називати кабінет міністрів під головуванням Ф. А. Лизогуба »бандою розбійників« або »кумпанією наймитів бур-

жуазії«, як це робить д. Винниченко в своїй історії (III, ст. 38) — це не значить допомагати читачеві зясувати собі історичну правду.

На цьому поки я й закінчу свої замітки та спомини. Думаю, що багато з того, що пишуть тепер про наше недавнє-минуле історики української революції, такі як д. Винниченко або д. Христюк, спростується й виявиться в дійсному світлі тоді, коли буде оголошено більше документального матеріялу: осуджувати й обвинувачувати своїх політичних супротивників легко, доки такі історики оперують на порожньому місті. Коли ж факти, зясовані документами, промовлятимуть самі за себе, тоді нінащо не придадуться ні апльомб, ні лайка, ні тенденційне перекручування: »правда, як олива, на верх вийде«.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Михайло Тимофіїв.

До наших економічних перспектив.

III.

Хліборобський банк.

Цей нарис є продовженям і розвитком думок статті »Майбутнє нашої грошової системи« (»Хліборобська Україна«, ч. II—IV).

Завданням його є дати конкретний плян налагодженя розрахункового обороту на Україні, а також відновленя господарського звязку між Україною та закордонними ринками.

Це є чисто практично-орґанізаційне завдання і виконати його можна лише базуючись на фактах дійсного господарського життя України, а не на більш або менш абстрактних, теоретично-наукових концепціях політико-економістів та соціяльних утопістів чужих країн, якими б приваблюючими вони иноді не здавались.

В яких формах нині виражається у нас на практиці народньо-господарський товарообіг?

Х ходив на село »вимінювати«, — виміняв за жіночу блюзку .... фунтів масла і .... фунт. хліба; в селі У трупа акторів, даючи виставу, брала за місця першого ряду по 20 шт. яєць; лікарю, якого хлібороб запросив на родини, »заплатили« пів пуда меду і дві курки; в N повіті за фунт соли »дають« .... фунтів пшенишного борошна; кооперативи району К постановили розраховуватись поміж собою не на гроші, а на товари; коваль взяв за полагодженя воза .... пудів пшениці; за бичка заплачено .... пудів хліба і .... фунт. сала; в А районі »розверстка« державних податків виносила .... пудів хліба, ... пуд. мяса, ... пуд. картоплі і .... кожухів; в В районі за пачку набоїв дають ... фунт. хліба; повстанський відділ »платив« за коні по .... пудів цукру, а в містечку Т. дядько, загортаючи оселедця в »совітську« тисячерублівку, жартуючи казав, що »гроші« хоч на це, а таки здадуться.

Все це оповідання самовидців, яким нема підстави не вірити, або звідомленя большовицьких часописів. Все це є прості і ясні факти, зрозумілі для кожного з тих, хто переживав на Україні »процес одмірання грошового господарства«.

Які перешкоди ставить такий метод розрахунків для нормального розвитку господарського обороту — зрозуміло само по собі. Він, роблючи процес товарообміну*), дуже скомплікованим, розєднує про-

*) Під словом »товар« ми тут, як і скрізь, розуміємо всі ті речі, які власниками їх призначаються на продаж або для обміну на инші речі. В цьому розумінню і робота і послуга, яка виконується або в обмін, або за гроші — це товар, такий-же самий, як і хліб, призначений на продаж; в той-же час послуга »по дружбі«, робота, за яку не вимагається ніякого еквіваленту, — так само, як і хліб, одіж і т. и., що не на продаж — це не товар.

дуцента зі споживачем, убиває продукцію на ринок і сприяє дальшій атомізації й без того зруйнованого нашого народнього господарства.

Функцію легкого і зручного сполученя між продуцентом і споживачем в країнах, де істнує налагоджене грошове господарство, виконують, як відомо, гроші: марки, фунти стерлінґів, франки й т. д. Колись у нас цю функцію виконували рублі, потім карбованці, гривні.

Завдяки рядові причин, яких тут близче розглядати не будемо, на Україні гроші протягом останніх літ втратили здібність виконувати свою »покупну силу« і народнє господарство було примушене обходитись без них і вернутись до примітивного способу, давно і, здавалось, назавжди забутого, — натурального товарообміну, а грошова система стала »одмірати«.

Перед нами стоїть ділєма: для відновленя та оживленя господарського обороту потрібно або, щоб »обуявша сіль« народнього господарства — грошова система — знов відродилась, одержала силу виконувати свою функцію, щоб гроші знов стали загальною міркою всіх вартостей, щоб вони знов стали представляти собою »Beteiligungsmöglichkeit, Beteiligungsmittel und Beteiligungsmaß am Sozialprodukte« або, щоб система натурального товарообміну, яка нині істнує на Україні, була орґанізована в таких зручних і елястичних формах, які замінили-б собою зруйновану грошову систему і були корисні для розвитку всього народнього господарства, а не служили для нього гальмуючим чинником.

В цьому пункті думки дослідувачів можуть розійтись в трьох напрямках. Одні вважатимуть, що санація нинішньої, або орґанізація нової грошової системи на Україні можлива і потрібна, а натомість натуральному товарообмінові ніколи не можна надати таких форм, при яких він, по своїй зручности, міг-би замінити собою грошову систему. Другі, навпаки, можуть доводити, що колись істнувавша у нас грошова система вже зруйнована так безнадійно, що вона не може ні в якому разі бути відбудована шляхом технічно-фінансових реформ, що орґанізація нової грошової системи вимагає таких передумов, яких нині в нашому народньому господарстві нема й не може бути ще протягом ряду літ або й десятиліття і що навпаки — є можливість удосконалити істнуючу систему товарообміну натурального, довести її до дуже високого ступня розвитку та, що цей метод якраз найбільше відповідає сучасному станові господарства та економічним потенціям нашого краю. Треті, нарешті, можуть не визнавати принціпової ріжниці між грошовим та товарообмінним типами господарства і будувати на цьому якісь инші пляни.

Кожний з цих поглядів може базуватись на якійсь з численних істнуючих нині систем теоретично-економічного світогляду.

Виклад і критика всіх цих систем завели-б нас дуже далеко. На цю тему написано десятки наукових праць, з якими нам довелось познайомитись, а, певно, сотні нам невідомих. Ми менше всього думаємо ще збільшувати це число.

Короткі критичні уваги, що до плянів санації нашої »Währung« читач знайде в відділі про Хліб. Банк і державу (ст. 135—139), а тако-ж в додатках про »пляни санації« і »проблєму включеня«.

Колиб виявилось, що й чисто теоретичні проблєми не лежать поза межами уваги нашого громадянства і з цього приводу виникне дискусія — ми охоче візьмемо в ній участь; тут-же дозволимо собі війти прямо »in medias res« і, признавши, що форми нині істнуючого натурального товарообміну ми вважаємо придатними до найбільш удосконаленого розвитку, спробуємо вказати в якій спосіб це, на нашу думку, можливо.

* * *

В країнах з істнуючою грошовою системою загальною міркою всіх вартостей служать гроші. В країнах, де грошового господарства не істнує, завжди, з ходом часу, з усієї маси товарів виділяється який небудь один або певна ґрупа товарів, яка перебірає на себе цю функцію — »pecunia«: скот, священні скайки, хліб, тютюн, золото і т. и. (див. нашу попередню статтю в »Хліб. Укр.«).

Чи є у нас якийсь один, або кілька таких товарів, які-б надавались до виконування такої функції? Другими словами — чи є у нас такий рід товару, який має для України рішаюче значіння, символізує собою основну покупну силу її населеня, по якому рівняються природно ціни на всі инші товари нашої народньо-господарської споживи і продукції?

Думаю, що двох відповідів на це питання дати не можна. Так — хліб, його продукція, опреділяли завжди покупну силу України однаково, як на внутрішньому, так і на закордонному ринку; на хлібні ціни орієнтувались і ціни на всі инші вироби сільсько-господарської продукції; од їх хитання залежало подорожченя або подешевшаня життя; по ним рівнялась висота заробітньої платні, що далі безпосереднє відбивалось на висоті цін на всі инші товари.

В другу чергу можна назвати ще цілий ряд товарів. Серед них вугіллю, залізу і цукру належали-б дуже почесні місця — але не вони були чинником, що опреділяв становище. Цим чинником для нас завжди був, і ще на довго лишиться, хліб — головним чином пшениця, жито, овес і ячмінь, як основа всього нашого добробуту.

Чи є у нас якісь цінности другого роду, які могли-би виражати нашу покупну силу — капітали, вложені в чужих країнах, золото, вироби великої індустрії, розраховані на експорт і т. и.? Двох відповідів на це також не буде.

Коли так і коли вірно те, що від рівня цін на хліб залежить стан цін всіх головніщих продуктів на всесвітньому ринкові і що цей хліб являється основним нашим активом для товарообміну між нами та закордоном, то з цього висновок, що хліб як підстава всього нашого господарського обороту і природна мірка нашої покупної сили найкраще надається до виконування ролі посередника при товарообміні.

Инше питання — чи може він по технічним і орґанізаційним причинам бути безпосереднє, положений в основу розрахункового обороту, чи скрита в нім покупна сила може бути виражена в мобільній формі лише після того, як перейде через якісь абстрактні символи вартости — рублі, марки, фунти і т. и.

* * *

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ

Коли »в добрі старі часи« господар купував коня на ярмарку і платив банкнотами — це одне діло. Продавець ховав гроші в кешеню і знав, що в цій кешені він зберігає певну, так-би мовити, сконденсовану покупну силу на всі товари, які істнують на ринку в розмірі, що відповідає числовій висоті суми, на яку ці банкноти значили. Може, для того, щоб придбати ноти на купівлю коня господар перед тим мусів продати пару сот пудів хліба — це продавця коней не торкалось. Инша річ колиб господар запропонував йому »обміняти« коня на хліб. Продавець напевно-б не згодився, бо хлібна торговля не його фах і возитися з цим грузом йому незручно, йому потрібні не ці пара сот пудів хліба в натурі, а їх покупна, чи товарообмінна сила, символізована в зручній мобільній формі. Коли-б був спосіб виразити в такій формі товарообмінну силу хліба — цей обмін напевно-б не зустрів з його боку опору.

Ясно, що такою формою не може бути самий хліб в натурі — він за важкий і має за великій обєм при, порівнюючи, низькій товарообмінній вартости, щоб ним можна було переводити розрахунки безпосереднє — наприклад виймаючи його з кешені або з оклунка.

Але, звичайно, це не значить, щоб не можна було переводити розрахунків хлібом в той спосіб, щоб передавати не саме зерно, а лише право на розпоряджения ним. В цьому випадку квиток, чи цертифікат на право одержаня певної кількости даного сорту хліба, виданий заслуговуючою довірря орґанізацією, ні чим би ні по суті, ні по формі не відріжнявся від банкнота, який був таким-же квитком на право одержаня золота. Степень розповсюдженя та покупна сила ціх цертифікатів залежала-б в найпершій мірі — як і значіння банкнота — від степені довірря до його забезпечености, яке залежить од поважности банку-емітента і від порівнюючої вартости товара — в даному випадку золота чи хліба — відносно инших товарів в даний час на даному ринку.

Значить питання про можливість положеня хліба в основу переведеня товарообмінних розрахунків у великому розмірі залежить од того чи: 1. можливо утворити таку орґанізацію, якої цертифікати на право одержаня хліба користувались-би таким-же абсолютним довіррям, як, напр., колись кредитові білети державного банку і 2. чи сама фізична природа хліба допускає його »обезличеня«, »штандарізацію«, чи окремі партії його по своїй якости — удільній вазі, сорту, степені засміченості і т. д. — настільки ріжняться поміж собою, що він для цього не надається?

Що до першого, то одразу бере на себе очі така ріжниця між становищем колишнього державного банку і нашої проєктуємої орґанізації. Запас золота, яким були забезпечені ноти державного банку, був складений в його льохах і цей одинокий центральний банк був єдиним його посідачем; Хлібні-ж запаси навпаки, являються приватною власностю багатьох міліонів хліборобів, розсіяних по всій Україні і не можуть бути зосереджені в руках одної державної установи, яка-б ними мала право і силу розпоряджуватись.*)

*) В теорії це можливо для комуністичної держави, але на практиці, як це стало для всіх очевидно, примінити цю теорію неможливо.

Але з другого боку зрозуміло, що кожний хлібороб зможе, коли того схоче, ґарантувати певну кількість таких цертифікатів на право одержаня хліба — бо він сам його продукує і має — і, що в кожному селі і в кожній окрузі зможуть утворитися хліборобські орґанізації, кредитоздібність яких в цьому відношеню не викликала-б жадного сумніву.

Вже зі сказаного випливають такі висновки: 1. орґанізація, яка може ґарантувати хлібні цертифікати і дійсно додержувати даної ґарантії не може бути урядовою установою, а лише приватно-господарською спілкою ґрупи людей, які цей хліб продукують і 2. ця орґанізація — коли вона взагалі можлива — то лише як широко децентралістична, як ряд добровільних союзів окремих і самостійних хліборобських банків, а не як одна строго централізована, хоч приватно-господарська установа.

Зупинимось коротко на ціх моментах.

По всій Україні хліб являється основним товарообмінним засобом наших хліборобів. Кожний з них має прямий інтерес в тому, щоб мати можливість надати цій своїй потенціяльній покупній силі мобільну, зручну для вжитку форму. Єдиною підходящою для цього формою являються квитки, варанти, цертифікати, чи як-би їх не називати, на п р а в о одержаня хліба предявником такого квитка.

Щоб цім квиткам вірили в своїй окрузі треба, щоб за них відповідали не окремі господарі, а їх більша, солідна і кредитоздібна ґрупа, але щоб цім квиткам вірили і приймали їх як розрахунковий засіб і в инших місцевостях — треба, щоб їх ґарантували також і туземні хліборобські анальоґічні орґанізації і щоб квитки инших хліборобських банків вони розвязували так само, як і свої власні. Значить треба, щоб всі Хліборобські Банки були обєднані в одній — принаймні розрахунковій — спілці.

Така многобанкова, децентралістична система нотних установ довела на практиці свою життєздатність. В Сполучених Штатах Америки цю функцію виконує, напр., більше 7500 самостійних приватних Nationalbank-ів зі своїми областними союзами і центром — Federal Reserve Board, який виконує лише функції догляду за закономірностю і відає технікою постачання нот.

Але при оцінці шансів що до можливости створеня таких союзів самостійних Хліборобських Банків на Україні — треба рахуватись з деякими несприятливими обставинами, а найбільше з питанням про можливість »штандарізації« хліба. Справді — лише розрахунковий союз Хліборобських Банків може уможливити для цертифікатів кожного з них циркуляцію по всій Україні, без чого вони не могли-б виконувати функції загального посередника в товарообороті, але така взаємна порука ріжних банків можлива лише тоді, коли »пуд пшениці якости А« є чимсь цілком точно означеним і завжди собі тотожнім, як, напр., завжди собі тотожній »фунт золота 56. проби«.

Коли-ж сорти і якість українського хліба настільки ріжняться поміж собою, що для них не можна виробити спільних умов — тоді трудно говорити і про можливість такого хлібного »clearing«.

Нам звичайно відомо, що є пшениця і пшениця — товарообмінна вартість однакового числа вагових частин якої не завжди буває рівною.

Відомо також те, що 2 проби золота ріжного походженя відріжняються поміж собою значно менше ніж 2 проби хліба. І коли-б ми жили не на Україні, а, напр., на півдні Африки, продукували, не хліб, а золото і потребували не конкретно для нас досягаємої, а зручніщої з теоретично-мислимих розрахункових систем, то при виборі товара, який найбільше надається служити підставою для розрахунків, певно зупинились-би на золоті. Не робимо цього тому, що золота у нас нема і за нього ми мусіли-б платити, тоді як хліб у нас є і за цей хліб нам мусітимуть платити инші.

А в тому, що хліб, хоч і менше ніж золото, а всеж надається до штандарізації, може переконати самого невіруючого хочби один погляд на листок одної з великих світових хлібних бірж, або факт істнування всесвітньої ціни на хліб, так само як і факт істнування хлібного clearing-у. Справді, що значить хоч-би така замітка: »New York May 16, Wheat, — Cash market closed irregular, $1^1/_4$ c. lower to $2^3/_4$ c. higher, № 2 red winter $171^1/_2$ c; № 2 mixted Durum $166^1/_2$ c.; № 2 hard winter $177^1/_2$ c.; № 3 dark spring $159^1/_2$ c. f. o. b. New York?«

В статті, присвяченій хлібній торговлі та її методам і техніці ми зупинимось на цьому докладно. Тут зазначимо лише, що ці нотатки означають ціни на окремі сорти пшениці в центах за бушель, при чім ані покупець, ані продавець, які цією пшеницею торгують, її не бачать і не потребують бачити. Цертифікат хлібного інспектора, який ставить дану партію під той чи инший № (один з чотирьох), характеризуючий її якість, є цілком вистарчаючою ґарантією для того, щоби документи, на право одержаня хліба переходили через десятки рук не викликаючи жадного сумніву що до якости самого хліба. »Wheat № 2 red winter« — є завжди та сама, собі тотжна по якости пшениця, з якої-б партії і від якого-б хлібороба вона не походила. Так само і з иншими хлібами, які являються предметом всесвітньої торговлі — житом, вівсом, ячменем.

Вже ця практика всесвітнього торгу була-б неможливою, коли-б хліб до штандарізації не надавався.

Инша річ, що для України в цьому напрямку треба зробити ще багато. Але нехай навіть зпочатку в цьому відношеню будуть де-які тертя і непорозуміння — все-ж цертифікат на »пуд пшениці« завжди репрезентуватиме цю реальну вартість і, думається, що при виборі між ціми »не удосконаленими« і не абсолютно штандарізованими у відношеню до свого реального забезпеченя цертифікатами і всякими иншими розрахунковими засобами, які на нашому ринку істнують — миколаївськими, совітськими, гривнями і т. и., які абсолютно ідентичні по між собою хоч-би в тому відношеню, що зовсім нічого не варті — учасники господарського обороту вагатимуться не довго.

Роблючи висновки зі сказаного, констатуємо що: 1. потребу що до удосконаленя істнуючих форм товарообміну на Україні ми маємо; 2. ґрупу товарів, які надаються для того, щоб виконувати на Україні (не в Анґлії, не в Австрії, а на Україні, не »sub spetiae aeternitatis« а в першій половині XX століття) функцію розрахункового

посередника при товарообміні ми також маємо; 3. орґанізацію, або ряд орґанізацій, Хліборобські Банки, які були-б в стані перевести це завдання в життя, ми — при умові, що серед нас знайдуться відповідні люде і що вироблений ними плян діяльности виявиться практичним та раціональним — створити можемо.

До спроби намітити основні лінії такої орґанізації, Хліборобських Банків, ми зараз і переходимо, зазначивши, що цю конструкцію не вважаємо остаточною, закінченою або, тим більше, найкращою з усіх мислимих. Навпаки, гадаємо, що основний тип »Хліборобських Банків« зможе викристалізуватися лише після довгої спільної теоретичної і, головне, практичної роботи цілого ряду людей, відданих цій ідеї, а тому і за співробітництво і за критичні уваги будемо вельми вдячні тим, хто з доброю волею і серіозною увагою робитиме їх.

§ 1. Хліборобські Банки засновуються з ціллю: а) налагодженя розрахункового обороту на Україні; б) орґанізації сільсько-господарського короткосрочного кредиту; в) налагодженя товарообміну між українськими хліборобами та закордонними ринками споживи і постачання.

§ 2. Хліборобський Банк, є приватно-господарською орґанізацією членів хліборобського класу. Він закладається ними в першу чергу для задоволеня їх власних господарських потреб.

Підкреслюємо приватно-господарський характер орґанізації для того, щоб виділити: а) її добровільний характер, б) її незвязаність і незалежність од державних фінансів, державної валютової проґрами і політики. Завдяки цьому Хліборобський Банк може істнувати при всякій владі (коли звичайно її політика не буде направлена на знищеня хліборобського класу і його добробуту).

§ 3. Всяка кількість фізичних або юридичних осіб (не менше 15), які посідають власну землю і ведуть на ній власне хліборобське господарство, можуть обєднатися в товариство і заснувати в місці свого осідку »Хліборобський Банк«, при умові, що виконають вимоги »нормального статута Хліборобських Банків«.

Надання права на засновування »Хліб. Б.« лише особам, які ведуть власне хліборобське господарство, вважаємо необхідним для того, щоб спекулятивні елементи не захопили цієї орґанізації в свої руки і не зробили її знарядом визиску хліборобських мас.

Вимога що до мінімального числа членів-фундаторів »не менше 15« підлягає дискусії.

Американські National Bank-и, з устава і практики яких нами чимало почерпнуто для цього проєкту*), вимагають, щоби число членів-фундаторів було не менше 5, наші кооперативні орґанізації — 7 членів.

Для нашої справи важно, щоб, з одного боку, члени Хліборобського Банку могли внести досить великий основний капітал в зерні, що при домінуючій на Україні системі дрібного землеволодіння для малої кількости господарів неможливо, а з другого — щоб найбільш активні і здібні до орґанізації елементи серед хліборобів не були ослаблені необхідностю тягти за собою завелику пасивну масу.

Дуже бажано почути відносно цього думку фаховців по орґанізації наших селянських кооперативів.

Право на засновування »Хліборобського Банку«, а не філії Хліборобського Банку в місці осідку кожної такої ґрупи хліборобів, указує на те, що в основу нашого пляну покладено децентралістичний принціп і, що кожний такий банк має бути цілком самостійною установою викликаною до життя місцевими потребами і з місцевими людьми на чолі. З цього приводу може бути багацько суперечок.

Ми зупинилися на цьому типі орґанізації тому, що не вважаємо можливим почати її утвореня згори, напр., з районних, або областних центральних обєднань, бо такі авторитетні і діяльні центри не можуть утворитися до того часу поки в процесі самодіяльности і завдяки самодіяльности хліборобських елементів на місцях не розівється свідомість потреби в таких областних центрах економічного життя Хліборобських Банків і поки вони не почнуть по своїй ініціятиві з низу, чи з періферії їх будувати. Коли цей процес »інтеґрації« почнеться — тоді утворяться і областні і Всеукраїнський Союз Хліборобських Банків. До того-ж часу кожний сільський банк мусить бути цілком самостійною установою, звязаною в своїй діяльности лише вимогами закономірности і громадського контролю.

Цей принціп, так мало популярний серед українського громадянства, яке звикло починати »з центральних обєднань« (і тому ніколи не мало часу, щоб дійти до періферій і справді утворити живу орґанізацію), яскраво оправдав себе в орґанізації американських нотних банків і при наших сучасних обставинах уявляється нам єдиним можливим до переведеня, бо нині довірря у населеня, а зокрема у багато раз обдурених хліборобів, є лише до тих людей і тих орґанізацій, які воно бачить на місці, а не до далеких »центрів«.

§ 4. Складковий капітал Хліборобських Банків мусить бути внесений в формі а) пшениці, б) жита, в) вівса, ґ) ячменю — якости, відповідаючої умовам спеціяльної інструкції.

Цей пункт нашого проєкту Хліборобського Банку значно ріжниться зі статутами всіх істнуючих банкових, торговельних і промислових орґанізацій. В останніх скрізь і завжди капітал вноситься або,

* Див. додаток ч. IV, а).

принаймні, »виражається« і записується не в товарі, а в абстрактних одиницях вартости — в грошах. Навіть в нотних банках, де підставою і забезпеченям нот являється товар — золото, воно в звідомленях ціх банків приводиться не в сумі ваги, а в своїй номінальній вартости відносно грошей: »Золота в сировому виді або в закордонних монетах, рахуючи кільоґрам по 2784 марки — 1.166,382.000 марок« — читаємо, наприклад, в звідомленю Райхсбанку. Так само і в усіх инших випадках, коли, напр., який небудь банк має власний будинок, цінні папери, запаси товарів на своїх складах, то в рівновазі (балянсі) його всі ці речі виступають не як такі, а в переводі їх на суму грошових одиниць, до якої вони прирівнюються.

У нас тут ні про які гроші не згадується. Наш »пуд пшениці« чи »пуд жита« являється для Хліборобського Банка сам по собі одиницею вартости, яка не потребує, щоб її оцінювали міряючи на якісь гроші.

Инша річ, що цей »пуд пшениці« завжди має риночну вартість і що за нього завжди можна одержати певну кількість долярів, марок, рублів або гривень, але міркою вартости рубля чи доляра для нас служитиме »пуд пшениці«, а не навпаки.

Так і в рівновазі »Хліб. Банку« ці »пуди хліба« виступатимуть як основа розрахунку, а всі инші цінности — будинки, цінні папери, ріжні сорти грошей своєї і чужих держав — виступатимуть, як товар, вартість якого міряється кількостю вагових частин хліба, що за них треба віддати.

Цей пункт є основним для всього нашого пляну.

Введено його, як і збудовано весь цей плян тому, що наше народнє господарство, завдяки банкроцтву старої грошової системи, опинилось без »абстрактної мірки вартостей« і що, на нашу думку, сконструувати таку »абстрактну мірку вартости« ,яка задовольняла-би вимоги здорового розвитку економічних відносин на Україні, не вдасться нікому ще довго, до того часу, поки не відновиться і не сконсолідується наше н а р о д н є господарство і, поки не увійде в норму наше розбурхане політичне життя.

Чекати поки все це станеться і нічого не робити, щоб залагодити свої пекучі господарські потреби, щоб налагодити товарообмін у себе і поміж нами та закордоном ми не можемо і тому примушені обходитись без абстрактної мірки вартости, а вживати замість неї свою клясову, цілком конкретну вартість і разом з тим мірку порівнюючої вартости — »пуди хліба«.

Думаємо, що ця конкретна вартість для всіх наших і закордонних контрагентів буде незрівняно більш придатною і привабною для посередництва при товарообміні ніж всі нині дійсно »ідеальні« і »абстрактні« мірки порівнюючої вартости, якими в вигляді керенок, совітських і ин. конкретно можуть користатися лиш миші, поїдаючи їх в скринях, де вони переховуються.

На зазначених чотирьох сортах хліба ми зупинилися тому, що вони мають для нас найбільше значіння, а також тому, що лише на

ці чотирі сорти хліба істнує »всесвітня ціна«, що дуже важно для нас, бо лише через її посередництво ми можемо звязатися з закордонними ринками.

Що до інструкції відносно якости хліба, допускаємого яко капітал і яко депозіт в Хліб. Банки, то вона мусить орієнтуватись на два моменти: 1. узанці світових хлібних бірж і 2. реальне становище нашого сільського господарства. По першому питанню сподіваємось видати спеціяльну розвідку, а друге може бути вирішене тільки на місці і в процесі реальної роботи.

§ 5. Мінімальна кількість цього складкового капіталу має виносити в селищах до 3000 мешканців — 25.000 пуд., до 6000 мешканців — 50.000 пуд., до 50.000 мешканців — 100.000 пуд., більше 50.000 мешканців — 200.000 пуд. хліба зазначених чотирьох сортів.

Обґрунтовувати чому ми взяли такі, а не инші цифри — не будемо. Чи підходящі вони чи ні, може показати лише практика. Можливо, що цифра 25.000 пуд., для банків в малих селищах, завелика, тим більше, що у нас нині нема підходящих складів. Але скільки не думати про це, все одно, цього питання не можна вирішити, сидючи закордоном. Воно само вирішиться на місцях.

Далі може бути цілий ряд варіянтів про те, коли банк може почати функціонувати, чи лише після того, як весь хліб вже зложено в його коморах, чи при певній частині і зобовязанях на инші частини з правом переховувати цю рештку у себе, в своїй власній коморі. Це питання дуже важне в звязку з браком добрих складів. Всі такі питання також треба відложити до початку реальної роботи — там буде видніще.

§ 6. За діяльність банка члени його відповідають в розмірі подвійної суми їх вкладу до основного капіталу банка.

Думається, що така відповідальність дає певні ґарантії, а разом з тим не доводить пайщиків до цілковитої руїни у випадку якогось нещастя — пожежі, сарани, засухи і т. п.

§ 7. Всі паї участи в складковому капіталі Хліборобського Банку іменні і можуть передаватися лише: 1. в спадщину і 2. по передаточному надпису.

В обох випадках лише особам, які ведуть своє хліборобське господарство.

Цей пункт вводиться для захисту Хліб. Б. від втягненя в біржову спекуляцію акціями його і для охорони клясового характеру цієї орґанізації від втручаня сторонніх, хижацьких елементів.

§ 8. До висоти 90% цього складкового капіталу плюс 95% суми депозитів зазначених сортів хліба Хліборобський Банк має право, емітувати цертифікати в ріжних купюрах на предявника, в тексті яких мусить бути зазначено: а) вагова кількість, рід і якість хліба; б) адреса і підписи дирекції емітуючого банку; в) нумерація і підписи орґанізації, яка відає технічним виготовленям цертифікатів і контролем над емісійною діяльністю Хліборобських Банків.

Подібні документи на право одержаня хліба не є нашою вигадкою. Вони, у вигляді коносаментів, варантів, накладних, шлюс-контрактів і т. п., істнують вже давно у всесвітньому торговельному обороті. Не новиною є також їх анонімний характер.

Такі документи часто служили також і підставою розрахункового і кредитового обороту.

Единим новим моментом у цертифікаті Хліб. Б. є лише одна нова його функція, а саме те, що він може на Україні заступити собою місце платничого засобу, виступаючи в процесі товарообміну не через посередництво грошового кредиту, а безпосередно.

Пояснимо це прикладом. Австрійський хлібороб зсипав до комори свого сільсько-господарського товариства певну кількість хліба і одержав на це посвідку — »Lagerschein«. — Він потребує зробити закупки. Їде до кредитового товариства, одержує там під залог цього Lagerschein-у гроші і купує, що йому треба.

»Цертифікат« Хліборобського Банку є ні чим иншим, як таким Lagerschein-ом. Але закладати його за гроші для українського хлібороба нема рації, бо на Україні гроші нічого не варті, а за самий цертифікат він може безпосередно виміняти всякого другого товару.

З огляду на цю ріжницю функції, яку він має виконувати і форма його мусить одріжнятися від західно-европейського варанта.

1. Щоб виконувати функцію розрахункового засобу безпосередно, він мусить емітуватись і в дрібних і в великих купюрах, наприклад, од ¼ фунта і до 1000 пудів.

2. Він має бути виготовленим на міцному папері, в зручному для схованки і передачі і недоступному для підробленя вигляді.

Для дрібних купюр, які виконуватимуть ту саму функцію, що й дрібна розмінна монета, може бути використувана форма металевої або порцелянової марки — напр. для купюр од ¼ фунта до 1 пуда. Для більших купюр — звичайно форма зобовязаня на папері, приблизно така сама, яку мають всі нинішні банкноти, з тою лише ріжницею, що вони значитимуть не на »гривню«, »марку« або »доляр«, а на »пуд жита № 1« (або якости А), »25 пудів ячменю № 3«, »100 пудів озимої пшениці № 1« і т. и.

100 пудів пшениці „А“ **Всеукраїнська Рада** 100 пудів пшениці „А“

Союзних Хліборобських Банків

Цертифікат № 78.397

дійсний для клерінґу в Областних Обєднанях: Київ, Харьків, Полтава, Миколаїв, Бердянск, Вінниця.

Голова Ради: ПІДПИС.

Генеральний Радник: ПІДПИС.

Управитель Технічно-Емісійного Відділу: ПІДПИС.

100 пудів пшениці „А“

Хліборобський Банк № 154

села Крупського Золотоношського повіту на Полтавщині негайно видає предявникові цього сто пудів пшениці, якости „А“.

№ 375 Директор: ПІДПИС.

Скарбник: ПІДПИС.

с. Крупське

28-го падолиста 1924 р.

100 пудів пшениці „А“

В самому тексті цього цертифікату згадується 3 орґанізації: а) Всеукраїнська Рада Союзних Хліборобських Банків, на блянку якої цертифікат виготовлено — про неї див. докладніще стор. 124. Ця установа завідує технікою постачання цертифікатів, друкує формуляри їх, реґіструє та передає до розпоряджения окремих Хліборобських Банків і контролює емісійну діяльність ціх банків що до її закономірности.

б) Хліборобський Банк-емітент. Він одержує від В. Р. С. Х. Б. готові формуляри і, коли вважає потрібним та має належне забезпеченя хлібом, випускає цертифікат в оборот, поставивши на ньому свій штемпель, свій номер і підписи свого директора та завідуючого емісійним відділом. Для цього на формулярах В. Р. С. Х. Б. залишається незаповнене текстом місце і нею-ж виготовлюються та передаються до розпорядимости окремих Хліборобських Банків відповідні штемпелі. Зрозуміло, що без цього штемпеля і підписів банку-емітента цертифікат не дійсний, бо матеріяльна ґарантія — депозит хліба — вперше надається йому банками.

в) Примітка »Дійсний для клерінґу« означає, що, згідно договору між Хліборобськими Банками, проти предявленя цього цертифікату зобовязується видати хліб не тільки Хліб. Банк села Крупського, який його випустив, а також союзні областні обєднаня в Київі, Одесі, Полтаві і др., там де вони вже заснувались і до яких Банк села Крупського через свій районний союз (§ 14) входить автоматично членом.

Ця орґанізація має дуже велике значіння, бо без неї цертифікати окремих Хліб. Банків не могли-б виконувати ролі розрахункового засобу по всій Україні.

Питання про техніку дальших розрахунків між самими банками-членами не може бути предрішено зарані, бо ці способи викристалізуються в процесі роботи. Пояснім прикладом:

Люди з цертифікатами Крупського Банку їдуть до Одеси, щоб дістати товари, які привезено морем з закордону. Одеський Clearing House зобовязаний видати проти ціх цертифікатів хліб зі своїх складів. Колиб число вимог з Одеси на Крупське компенсувалося числом вимог Крупського на Одесу, то нікому з них перевозити хліб в натурі не довелось-би, але коли активні вимоги Одеси перевисять суму, яку вона винна Крупському, то ріжницю мусить Крупське покрити хлібом в натурі, — значить перевезти його до складів Одеси. Перевозка вимагає певних коштів. Хто ці кошти має покрити? Звичайно Крупське. В який спосіб покривати кошти перевозки — може бути багато варіянтів. Напр., Одеса акцептуючи цертифікат Крупського може удержати певний % на перевозку, видасть за крупський цертифікат на 100 пудів всього 95 пудів зерна або видасть всі 100 пудів, але тоді Крупський Банк мусітиме доставити на свій рахунок ці 100 пудів до Одеси і т. д. Який з ціх, або инших можливих способів, буде принятий — покаже практика.

Нам здається, мусить бути вибраний такий спосіб, який не допускав-би до утвореня ріжниці в курсі цертифікатів окремих банків на зовні. Власник цертифіката — громадянство — мусить скрізь одержувати за нього номінальну кількість зерна без »disagio«. Для цього банки, знаючи з досвіду в яких пунктах предявляється найбільше їхніх цертифікатів до розвязаня і скільки % коштує туди транспорт хліба, могли-би при емісії ґарантувати собі це покриття в той спосіб, що емітуючи цертифікат на 100 пудів Крупський Банк мусів-би взяти за нього 105 пудів натурою (не рахуючи резерва), тоді як Одеський тільки 100 пудів. Це створило-би дійсний парітет між всіми цертифікатами, як розрахунковим засобом і не перешкоджувало-б а лише виражало-б процес будування порівнюючої вартости хліба в окремих місцевостях.

Ясно, що при додержані зазначених умов і при порядній орґанізації Хліборобських Банків »цертифікати їх будуть скрізь охоче прийматися в обороті і, напевно, дуже скоро витіснять собою всі инші істнуючі на Україні розрахункові засоби.

Але (підкреслюємо це найгостріще) цертифікати Хліборобських Банків хоч і надаються в значній мірі до виконаня функції платничого засобу, яку в инших країнах, і колись у нас, виконували гроші, всеж грошима не будуть і ні в якій мірі на це не претендують. Гроші — є санкціонований державою обовязковий і законний платничий засіб. (Можна сперечатись про те, чи держава опреділяє »Werteinheit«, але ясно, що »Nominalität der Werteinheit« опреділяє во всякому разі держава.)

Хлібні цертифікати зовсім не обовязковий платничий засіб. Як що хто не схоче його прийняти — має право відмовитись, як що держава не схоче збірати податків з хліборобів в цертифікатах — це її повна воля. Ніякого примусового курсу цертифікати не можуть мати. Розрахунки ними — це чисто приватна справа тих, кому такий спосіб

розрахунків подобається, кому-ж не подобається — може шукати иншого способу, нехай розраховується в керенках, совітських та ин.

Ясно, що виконуючи на Україні функцію варанта і функцію платничого засобу, цей цертифікат на закордонному ринку не матиме значіння платничої сили тому, що тут скрізь є свої розрахункові системи — маркова, франкова і т. и. Тут за ним залишиться лише значіння варанта, таке саме, яке й нині мають коносаменти та Lagerschein-и, на підставі яких відбувається процес всесвітньої хлібної торговлі.

Вартість його на хлібній біржі кожної держави буде рівна вартости суми вагових частин хліба, яку він репрезентує на даному ринку, в даній чужоземній валюті.

Обмеженя права на емісію цертифікатів до висоти 90% складкового і 95% депозитового капіталу має на меті досягненя найбільшого їх забезпеченя, утвореня резервового капіталу банків і покриття дійсних втрат, яких не завжди можна уникнути при хлібних операціях (усушка, усипка, миші і т. п.).

§ 9. Крім емісійної діяльности Хліборобські Банки мають право переводити всякого роду торговельні, промислові і кредитові операції як самостійно, так і в спілці з иншими фізичними або юридичними особами, як на свій, так і на чужий страх і ризик. Комерційна сторона діяльности мусить вестись цілком окремо і незалежно від емісійної, з окремим рахівництвом, окремим адміністраційним та ревізійним апаратом і з окремою відповідальностю на випадок конкурсу.

В останньому випадку в першу чергу задовольняються вимоги власників цертифікатів і вже після них — усіх инших кредиторів банку.

Емісійна діяльність для Хліборобських Банків є не самоціллю, а лише засобом для того, щоб звязатись з ринками (внутрішнім і зовнішнім) і шляхом утвореня зручного розрахункового засобу оживити товарообмінний оборот в народньому господарстві. Це надає йому ясно виражений характер комерційної установи.

Основне завдання Хліб. Б., як нотного банку — стежити за тим, аби цертифікати його були як найкраще забезпечені і мали відповідно високий і твердий »міжвалютний курс«.

Завдання-ж його, як установи комерційної — вести діло так, щоб капітал ніколи не лежав дурно, а обертався як найшвидше, приносячи певний зиск.

Залежність емісійного відділу від комерційного могла-би в певних випадках довести до того, що банк, переоцінивши свої сили — свої кредитові потенції — і заплутавшись в комерційних підприємствах, які не завжди бувають удатні, міг-би, попавши під конкурс, оказатись не в стані задовольнити вимог своїх кредиторів по церти-

фікатам і цим внести панічні настрої в широкі кола, де вони обертаються.

Коли цертифікат Хліб. Б. має заступати собою місце платничого засобу, то він мусить мати абсолютну (в межах людських досягнень) забезпеченість, яка не може бути поставлена в залежність від успіхів або невдач комерційної діяльности банка.

Тому (ідучи за прикладом Bank of England) ми вважаємо що необхідно:

1. нотний відділ Хліб. Б. цілком відділити від комерційного;

2. у випадку конкурса в першу чергу задовольняти з активів банку вимоги по розвязаню цертифікатів, так само, як це робиться в Північній Америці;

3. звязати всі банки, які війдуть між собою в платничу спілку, круговою порукою за емісійну діяльність (не за комерційну) і утворити спільний ревізійний і контрольний апарат для цієї области, не звязуючи ціми вимогами комерційних відділів банків.

Як має виглядати цей поділ на практиці?

Емісійний відділ Хліб. Б. має виконувати лише чисто механічні функції. Приняв до складу хліб (провіривши, звичайно, його якість) — видає депоненту на відповідну суму цертифікати. Повертаються цертифікати назад до банку, яко вимога на хліб, — видає хліб і переховує блянки цертифікатів не пускаючи їх ні при яких обставинах в оборот до того часу, поки знов не припливе до нього депозит хліба, який має ґарантувати цю емісію.

Більше ніяких функцій емісійний відділ не має — він лише складчик, переховувач і рахівник хліба та цертифікатів на нього.

До свого комерційного відділу він ставиться так само, як і до всякого иншого клієнта, видає йому цертифікати лише після одержаня від нього хліба і видає хліб лише проти цертифікатів так само, як Issue Departament анґлійського банку відає Banking Departament того-ж банка ноти лише проти золота і золото лише проти нот.

Зовсім инше завдання стоїть перед комерційним відділом. Він, напр., хоче за свій ризик купити закордоном партію сільсько-господарських машин. Для цього він мусить мати закордонну валюту. Він дістає її в той спосіб, що на хлібній біржі, потрібної йому держави, продає цертифікати свого емісійного відділу і за них одержує закордонну валюту. За цю валюту купує машини, транспортує їх на Україну і знов продає їх лише за цертифікати.

Для більшої ясности представимо докладніще хід цієї трансакції.

В селі Х засновується Хліборобський Банк з капіталом в 25 тисяч пудів пшениці. Ця пшениця йде на склад емісійного відділу Х. Б. через комерційний відділ. На підставі цього вкладу емісійний відділ має право видати комерційному цертифікатів на 22.500 пудів пшениці. Комерційний відділ продає їх на Гамбурґській біржі, одержує за них, допустимо, 2 міліони німецьких марок (сучасна ціна), закуповує на ці марки в Німеччині товар, транспортує його на Україну і продає проти цертифікатів свого банку. Заробить він при цьому звичайно тільки тоді, коли, розпродавши машини на Україні, одер-

жить за них суму, більшу від 22.500 пудів. Допустимо, що він виміняв ці машини за 30.000 пудів. Значить, закінчив цю операцію з прибутком в 7500 пудів і починає якісь нові комерційні операції.

Який стан емісійного відділу був в ріжні моменти переведеня цієї операції?

1. В моменті заснування банка він одержав зерно і видав комерційному відділові цертифікати на нього.

2. Зерно лишалось в його коморі поки Гамбурґський покупець не прислав цертифікатів з вимогою видати зерно.

3. Після видачи зерна емісійний відділ залишився з: а) повернутими йому цертифікатами на 22.500 пудів, вживати яких не має права, а мусить лише переховувати яко виправдуючи документи на витрачений хліб, б) з 2500 пудів резервової пшениці. Фактично комора його замкнута і роботи в цьому періоді нема.

4. Товари прийшли на Україну і продаються за цертифікати, але цертифікатів нема ні в кого, крім емісійного відділу, бо вони всі повернуті йому гамбурґським купцем.

Хлібороби, які хотять купити машини, мусять перше дістати цертифікати від емісійного відділу. Вони можуть зробити це лише в той спосіб, що, вноситимуть до нього хліб в натурі після чого одержуть за внесений хліб цертифікати і ними платитимуть комерційному відділові за машини.

5. Машини продані. В складі емісійного відділу лежить 32.500 пудів хліба, а комерційний має цертифікатів на 29.250 пудів, з якими може починати нові операції.

Комерційний відділ може і не сам вести торговельні операції, він може давати свої цертифікати в позику иншим торговельним орґанізаціям під забезпеченя якимись товарами — вовною, салом, машинами, залізом, золотом і т. д., або цінними паперами — акціями, облігаціями і инш., або чужоземними валютами чи девізами. Він може акцептувати векселі, приймати депозити, брати участь в емісії акцій якогось товариства, що засновується при його участи, може сам кредитуватись в инших орґанізаціях, засновувати свої власні підприємства, купувати майно і т. д. Все це не торкається емісійного відділу, який має лише одну, чисто механічну, функцію — видавати хліб лише проти цертифікатів і цертифікати проти хліба, однаково чи свойому власному комерційному відділові, чи стороннім клієнтам.

Зазначений тут обсяг діяльности Хліб. Б. ставить дуже великі вимоги до персоналу, який провадитиме її в відношеню до рівня його розвитку загального та комерційного, активности та здібности.

Зрозуміло, що далеко не всі банки зможуть відповідати цім вимогам в однаковій степені.

Орґанізація Хліб. Б. мусить найперше рахуватись з тими дійсними можливостями і тим дійсним розвитком майбутніх її провідників, який маємо нині.

Тому не можна вимагати заснованя комерційних відділів при кожному з банків, а тим більше, не можна вимагати, щоб вони приймали на себе всі зазначені функції.

Знайдуться талановиті, енерґійні і підготовлені люди — вони зуміють високо поставити комерційний відділ свого банку, вони

заснують і оживлять там цілий ряд галузів місцевої промисловости, зуміють звязатися з ринками продукції і постачання, орґанізують місцевий кредит.

Не знайдеться таких людей — даний Хліб. Б. буде лише коморою, яка видає і приймає хліб проти цертифікатів, даючи тим для своїх клієнтів можливість користуватися зручним розрахунковим засобом і ніякої ширшої діяльности проявляти не буде.

Функцію комерційного відділу, в цьому випадку, можуть, до певної міри, виконувати районні та областні спілки.

Але важно, що і в цьому випадку місцевий Хліборобський Банк буде, самим фактом свого істнування, виконувати величезну ролю в народньому господарстві, як один з членів нотної системи і як одно зі звен Всеукраїнської Орґанізації Хліборобських Банків.

§ 10. Окремим Хліборобським Банкам, які проістнували не менше 5 літ і визнані »Всеукраїнською Радою Союзних Хліборобських Банків« зразковими, може бути надане, під ґарантією Областного Обєднання право »елястичної емісії« хлібних цертифікатів на ґрунті товарних векселів, забезпечених иншими товарами.

Цього пункту розвивати докладніще тут не будемо. Він має на увазі дати вихід на той випадок, коли б у нас народилося явище анальоґічне »Geldknappheit«, країн у яких розрахункові системи базовані на золоті .

Зараз він має для нас лише теоретичне значіння і введеням його ми хочемо лише попередити можливий закид про те, що при зрості народньо-господарського обороту Хліборобські Банки не зможуть постачати розрахункових засобів в потрібній для обороту кількости і будуть »звязувати« забагато капіталу в зерні.

Тим, кого це питання цікавить, радимо ознайомитись з системою елястичної емісії німецького Райхсбанку перед війною і аналізом її, даним Ф. Бендіксеном.

По цьому зразку могла-би розвиватись елястична емісія Хліборобського Банку, коли-б у ній виявилася дійсна потреба.

Цієї потреби поки-що не має і не може бути до того часу, як народньо-господарський оборот не набуде дуже швидкого темпу, не стане сильним.

До того-ж часу нам не доводиться думати про елястичну емісію і всі наші зусилля мусять бути направлені на утвореня емісійної системи з абсолютним, реальним покриттям.

§. 11. Окремі Хліборобські Банки можуть вступати поміж собою в товариські спілки і утворювати районні союзи, яким можуть передавати по добровільній згоді виконання частини своїх функцій крім емісійної.

Ми сказали »можуть«, а не мусять.

Звичайно, легко було-б сказати »мусять« і намалювати по привичній схемі: — всі сільські банки обєднуються у волосні, волосні — в повітові, повітові — в губернські і губернські у Всеукраїнський. Але ніякого зовнішнього примусу для таких приватно-господарських орґанізацій, як кожний Хліборобський Банк бути не може і не повинно. Спілки поміж ними будуть засновуватись добровільно, але тільки тоді, коли практика кожного з них покаже, що це конче потрібно для поширеня, скріпленя, удешевленя своїх власних операцій.

Кожний Банк буде входити в спілки лише з тими сусідніми Банками, які будуть корисними для всіх спілчан. Це залежить від багатьох умов, яких згори предбачити не можна. Найбільшу ролю відограватиме почуття взаємного довірря, а тому й не можна робити спроби накинути окремим Хліборобським Банкам такий схематичний і бюрократичний плян. Життя само зробить це ліпше.

§ 12. Основним завданням Районних Союзів є координація провадженя комерційної та кредитової роботи ними, замість окремих Банків, а також виконування їх комісійних доручень, провадженя інструкторської та ревізійної діяльности поміж своїми членами.

Емісійної діяльности Районні Союзи не ведуть, але зобовязуються служити »Clearing House« для своїх членів, а також розвязувати їх цертифікати хлібом в натурі.

Капітал для Районних Союзів складають Хліборобські Банки — його члени — відчисляючи для цього певний відсоток зі свого капіталу.

Не всякий сільський Хліборобський Банк знайде в собі сили для провадженя комерційної діяльности. Не скрізь це й потрібно. Але у всякому, хоч і невеличкому районному економічному центрі орґанізація, яка-б виконувала цю роботу, конче потрібна. Треба продати хліб — це легше, скоріще і вигідніще зробить центр, ніж окремий Хліборобський Банк. Треба закупити товари і доставити їх на села. Це також краще зробити гуртом. Треба поставити коло залізничої станції елеватор. Це під силу лиш обєднаню. Треба збудувати паровий млин, ґуральню, тютюнову фабрику і т. д. Цього знов таки не зможе зробити окремий Хліборобський Банк своїми власними силами.

Районне Обєднання, до якого буде належати кілька десятків або сот Хліборобських Банків і кожний з них внесе 5—6% свого капіталу готівкою, та на таку-ж суму відкриє кредит, це буде вже велика економічна сила і значний центр господарського життя, який зможе держати відповідно підготовлених служачих і провадити комерційні операції в великому розмірі.

Дуже поважну ролю відограватиме такий союз і як місцевий Clearing House, який обмінює і розвязує в готівці цертифікати всіх

своїх членів. Завдяки цьому цертифікати одержуть значіння й силу платничого засобу для всього району, на який поширена діяльність союза. Цей мотив відограє, певно, велику ролю для прискореня процесу інтеґрації Хліборобських Банків і заснування по між ними таких союзів.

Районний Союз сам емісійної діяльности не веде — тому, що не має для того необхідних передумов — свого власного хліборобського господарства і своєї хлібної продукції, яка-б цю емісію забезпечувала.

Можливо, що коли виявиться потреба в елястичній емісії — це право (див. § 10) краще надати Районному Союзбанкові, ніж окремим Хліборобським Банкам, але про це говорити ще зарано. Натомісць кредитова політика, зокрема акцепт товарових векселів, ставить його в такеж відношеня до емісійних Хліборобських Банків і до ринку розрахункових засобів, в якому стоять великі акцийні західно-европейські депозитові та кредитові банки до своїх центральних нотних установ. Вони не емітують грошових знаків, але разом з тим творять розрахункові засоби в вигляді чеків, векселів, »Buchgeld« і т. д. які »покриті« та »забезпечені« товарним оборотом і заміняють собою грошові знаки.

§ 13. Районні Союзи Хліборобських Банків для тих-же цілей, що заклалися самі, можуть утворювати Областні Обєднання.

Окремі Хліборобські Банки, які не входять в Районні Союзи, можуть вступати в члени Областного Обєднання безпосереднє.

Капітал для Областного Обєднання складається його членами шляхом одчисленя певного відсотку зі свого власного капіталу.

На України може бути більше десятка тисяч Хліборобських Банків. Це, звичайно, цифра провізорична, але (порівнюючи наприклад з Америкою) не велика для 40 міліонного краю, який живе майже виключно з хліборобства. Ясно, що з цієї маси може виникнути дуже багато дрібних Районних Союзів, які будуть в стані справлятись лише з чисто місцевими завданнями і для ширшої роботи не матимуть ані потрібних засобів, ані відповідних людських сил. Тому, цілком природно, що більше широкі завдання вони мусітимуть виконувати спільними силами і для того вступати в великі Областні Обєднання відповідно великим центрам.

Скільки таких областних центрів має бути, сказати з гори не можна, але думається, що їх буде 4—5.

Завдання їх те саме, що комерційних відділів кожного Хліборобського Банку і Районних Союзів, лише в поширеному розмірі.

Що до їх правної форми, то вони, як і Районні Союзи, більше наближаються до типу акційних товариств з обмеженим колом акціонерів, тоді як окремі Хліборобські Банки близче підходять до типу сільсько-господарських кооперативів.

§ 14. Там, де вже істнують Районні Союзи або Областні Обєднання Хліборобських Банків, всі новозасновуємі Хліборобські Банки обовязково мусять вступати в члени їх і підлягати контрольному та ревізійному догляду цих установ.

Цей пункт не протирічить § 11. Там мова йшла про період орґанізаційний, в якому мусить бути дана найбільша свобода індивідуальній ініціятиві. Тут говориться про ту стадію розвитку, коли вже виробиться певний рівень Хліборобських Банків, коли їх діяльність уже набуде певних загальних форм. На цій ступіні громадська орґанізація — Районні Союзи і Областні Обєднання — буде уже творчим, а не гальмуючим чинником.

Разом з тим ясно, що допущеня цертифікатів нового Банку до Clearing-у, гласна ревізія і контроля над його діяльностю з боку громадської орґанізації є могутнім засобом як для піднесеня кредиту і економічних потенцій самого нового Банку, так і для безпечности громадян, які довірили цьому Банкові певні цінности. Тому на цій ступіні розвитку »синдикалізація« Хліборобських Банків має бути обовязковою.

§ 15. Всі істнуючі Хліборобські Банки, а також їх Районні Союзи та Областні Обєднання виділяють з поміж себе одну »Всеукраїнську Раду Союзних Хліборобських Банків«.

Головні завдання її такі:

а) технічне виготовленя »цертифікатів«, реґістрація їх та постачання ними окремих Хліборобських Банків;

б) контроля над емісійною діяльностю всіх Хліборобських Банків — стежа за додержаням ними всіх формальних приписів що до емісії, повсякчасної присутности покриття цертифікатів і т. д.;

в) щотижневе опублікування сводок про стан емісії Хліборобських Банків, аналіз цих сводок з народньо-господарського погляду і наукове освітленя їх;

г) виробленя загальних і обовязкових для всіх Хліборобських Банків норм емісійної діяльности — в тім числі й елястичної емісії — форм звідомлень, книговодства і т. д.;

д) розгляд і вирішеня всіх суперечок поміж Районними та Областними Обєднаннями, що до

меж їх компетенції, законности й етичности їх нотної, кредитової та торговельної політики;

е) розгляд і затвердженя справ, що до заснування нових Хліборобських Банків на Україні;

є) розгляд справ що до заснування філій та контор Українських Хліборобських Банків закордоном, догляд та провід їх діяльности;

з) виконування функцій центрального Clearing House-у для всієї системи Хліборобських Банків;

і) підтримування і плеканя економічного та духового взязку поміж ними;

ї) стежа за становищем всесвітнього хлібного, товарового і грошового ринку і вживання заходів для забезпеченя при всякій політичній та економічній ситуації інтересів українських хліборобів;

й) заступництво перед урядом, а також перед громадськими, як своїми, так і закордонними економічними орґанізаціями інтересів хліборобського класу, особливо по питанням податкової, а також торговельної політики;

и) ні емісійної ні комерційної діяльности Всеукраїнська Рада Союзних Хліборобських Банків за свій рахунок і для власного зиску не веде. Тільки в тих випадках, коли того вимагатимуть потреби скріпленя міжвалютового курсу цертифікатів або взагалі інтереси всієї системи, обєднаних в ній, господарських сил України, вона може робити відповідні інтервенції так само, як роблять це инші центральні банки для скріпленя курсу своїх нот або для потреб народнього господарства, яке вони обслуговують;

к) капітал Всеукраїнської Ради Союзних Хліборобських Банків складається всіма її членами шляхом одчисленя певного % їх основних і резервових капіталів.

Сама потреба такого центрального орґану настільки очевидна, що обґрунтовувати її не будемо.

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА БІБЛІОТЕКА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Натомісць коротко зупинимось на розгляді деяких точок її діяльности.

Правом емісії, як ми вже зазначили, користуються лише окремі Хліборобські Банки, але технічним постачанням їх, реґістрацією і контролем має завідувати »Всеукраїнська Рада Союзних Хліборобських Банків«, бо лише при цій умові: 1. всі цертифікати матимуть одноманітну форму, що має велике технічне і психольоґічне значіння, 2. буде забезпечено дійсну реґістрацію кількости цертифікатів, випущених в оборот по всій Україні, 3. техніка їх виготовленя може бути поставлена на висоту, яка виключає можливість підробки, 4. буде досягнуто те, що цертифікати прийматимуться в обороті по всій Україні незалежно від того, який сільський банк їх емітував, бо Всеукраїнська Рада Союзних Хліборобських Банків, будучи Clearing Hous-ом Хліборобських Банків всієї України, зможе забезпечити розвязаня всіх цертифікатів в кожному місці і кожним банком.

Значіння цього центрального Clearing House-у не можна зменшувати. Коли в країнах з грошовими системами через такі орґанізації проходять щотижднево сотні міліярдів, при чому вони зберігають величезні кошти на перевозку металу та банкнотів і уможливлюють надзвичайно скорий і зручний спосіб розрахунків, чим сприяють розвиткові народньо-господарськового обороту, то тим більше для нас, яким би довелось без орґанізації clearig-у розраховуватись перевозячи з місця на місце не порівняючи легке золото і ще легші папірці, а важкий і громоздкий хліб — вона, роблючи перевозки хліба потрібними лише в місця, які його споживають або експортують і, виключаючи потребу в перевозках для фінансових розрахунків, має першорядне значіння і, власне, уможливлює істнування всієї нашої системи. Без орґанізації центрального Clearing House-у розрахункова система, базована на хлібі не тільки багато уступала-б всім иншим системам по своїй елястичности, а була-б просто неможливою, тоді як при її істнуванню ця система може бути, на нашу думку, самою певною з усіх істнуючих і не менше від них зручною.

Решта зазначених тут обовязків і відповідних їм прав Всеукраїнської Ради Союзних Хліборобських Банків не вимагає пояснень окрім, хіба, одного загального: кожний Хліборобський Банк є чисто приватно-господарською установою, яка працює на власний зиск і кермується в своїй діяльности найперше матеріяльними інтересами своїх членів. Те саме і Районні та Областні Союзи.

Чи є такий мотив »власного інтересу« для Всеукраїнської Ради Союзних Хліборобських Банків і коли є, то де треба його шукати і як розуміти?

Для Всеукраїнської Ради Союзних Хліборобських Банків, як для центру всього економічного життя хліборобського класу, а разом з тим і всього українського народнього господарства являється власним інтересом якраз цей загальний інтерес всього народнього господарства і инших »власних інтересів« у неї бути не може.

Тут ми підходимо до моменту, коли »кількість переходить в якість« шляхом поширеня кола осіб, у »власному« інтересі яких пра-

цює Всеукраїнська Рада Союзних Хліборобських Банків. На все населеня України вона, зостаючись по формі та по сути чисто господарським союзом активних ґруп хліборобського населеня, набуває разом з тим значіння установи, яка ставить своїм завданням досягненя загального блага, звичайно в межах обсягу своєї діяльности.

* * *

Ми дали нарис основ орґанізації системи Хліборобських Банків на Україні. Можна було-б ще додати до цього пункту про поділ прибутків поміж учасниками цієї системи, про орґанізацію управління нею і про способи ліквідації окремих складових її частин.

Ми тут цього не робимо, бо ясно, що коли утвориться орґанізація, яка даватиме прибутки, то вона зуміє і поділити їх; ясно також, що кермувати нею будуть ті люди, які її зорґанізують і цьому ділу щиро себе присвятять, а ліквідуватись окремі Хліборобські Банки мають загалом так само, як і всякі инші приватно-господарськи установи.

В додатках про орґанізацію анґлійської, американської та німецької нотної системи читач знайде де-що цікаве і для ціх справ.

Робити якісь свої пропозиції в цьому напрямку ще не має реальної потреби. Натомісць, думаємо, що варто ще раз кинути загальний погляд на предложений плян, щоби уявити собі його як одно ціле, а також зробити загальну оцінку його потенціяльного значіння і його розміру.

Одним, наш плян може уявлятись занадто »революційним« у відношеню до теперішніх шабльонів і методів орґанізації розрахункового господарства. Другі, навпаки, можуть сказати і довести, що в ньому ми не сказали і не пропонуємо нічого нового в відношеню до того, що уже було по частинах орґанізовано иншими і закинути нам недостаток ориґінальности конструкції.

Зазначивши, що ми менше всього претендуємо на »новизну« або »ориґінальність«, дозволимо висказати і свою думку в цій справі.

Справді, що нового дає цей плян?

1. Децентралістична, многобанкова система емісії розрахункових засобів, реґулюєма головним чином лише однообразністю забезпеченя і контролю — це не нова думка і ще менше наша »ориґінальна« думка. Ця система вже коло сотні літ істнує в Північній Америці і, як бачимо, лиха для неї від того нема.

2. Система сільських складів зерна, що підлягають громадському контролю — вона здавна і майже до останніх часів істнувала на Україні по наказу російського уряду з метою забезпечити населеня »неприкосновеннымъ запасомъ« на випадок голоду.

3. Система хлібних цертифікатів (під ріжними назвами) не є ні в якій мірі нашою вигадкою — по ній ведеться, майже без винятку, ціла всесвітня хлібна торговля. Ми лише поширюємо і де в чому реформуємо цю систему на і для України, завдяки чому цертифікат може бути використовуваний і для переведеня біжучих розрахунків в щоденному життю широкими колами населеня.

4. Система анальоґічна Районним та Областним Обєднанням окремих Хліборобських Банків для кращого використування своїх економо-

мічних потенцій, під иншою назвою і в меншому розмірі вже з великім успіхом примінялась на Україні нашою сільсько-господарською кооперацією.

5. Орґанізація центрального хлібного »Clearing House« — чим вона має одріжнятися від орґанізації створеної »The Liverpool corn Trad Association« для взаїмного виміну вимог хлібних біржовиків і чому, блискуче оправдавши себе напр. в Ліверпулі та Льондоні, вона не зможе народитись і працювати на Україні?

Нарешті система товарообмінних, а не грошових розрахунків не пропонується нами вперше з якоїсь пристрасти, а істнує дійсно на Україні вже від кількох літ і ми лише хочемо її удосконалити та раціонально використати.

З погляду окремих складових частин нашого пляну дурно було-б шукати в ньому чогось »нового«, »не здійснимого«, бо кожна з них вже довела на ділі свою практичність і здатність до життя та до розвитку.

У всьому цьому є дійсно лише один новий момент, а саме думка, що все те, що роблять або робили в цьому відношеню американські банкіри, наше волосне »начальство« та інтернаціональні біржові хлібні торговці з а н а с, не з меншим успіхом можуть робити українські хлібороби с а м і д л я с е б е.

Це є дійсно думка революційна, бо досі українські хлібороби лише продукували хліб і ждали поки його заберуть по тій ціні »яку дадуть«, а тут їм пропонується злучитися в орґанізацію і обійтись без посередників. Цю революцію перевести ми мусимо, коли не хочемо заслужено, по своїй вині, зробитись обєктом нещадного визиску з боку закордонного капіталу і його місцевих аґентів.

* * *

Що може бути, коли українські хлібороби залишаться пасивними і чекатимуть поки їх »включать« у всесвітній господарський оборот?

На це є лиш одна відповідь*) — закордонні капіталісти заснують на Україні свої »факторії«, а їхні місцеві аґенти коло них будуть вимінювати закордонні товари проти хліборобських виробів і, користуючись нашим товарним голодом та неможливостю нашої конкуренції, будуть нещадно нас визискувати.

Про нашу господарську самодіяльність, в цьому випадку, не можна буде й думати, вона буде в корні підрізана відсутностю у нас »капіталу«.

Наша молода кооперація загине зовсім, або буде зведена на ступінь самого дрібного і підрядного фактора економічного життя України.

Наша Держава, яка в цьому випадку буде цілком залежна від закордонних кредиторів м у с і т и м е виконувати лише ролю жандарма, охороняючого інтереси закордонного капіталу від туземного населеня.

"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

*) Див. додатки: »Пляни санації« і »Проблема включеня«.

Жид закордонний і Жид місцевий безроздільно запанує на Україні і боротися проти нього не буде ніякої можливости, бо економічна ініціятива і політична влада буде в його руках.*)

* * *

Чи справді таке майбутнє для нас неминуче, чи дійсно ми не маємо капіталу і так потребуємо шукати його за всяку ціну, через всяких посередників закордоном?

Не торкаючись в цьому звязку таких наших активів, як цукор, вугілля, залізо та марґанець, обмежившись навіть не всім капіталом, який уявляє собою хліборобська продукція, а лише 4-ма зазначеними сортами хліба, мусимо сказати, що думка про нашу бідність на оборотний капітал єсть абсурд, є старий і негідний обман і самообман.

Инша річ, коли говорити про наше уміння мобілізувати і використовувати цей капітал. На ці здібности ми, дійсно, траґічно бідні і, поки не прокинеться наша воля до господарської самодіяльности і самодопомоги — будемо завжди клясичними »бідними багатіями«, потребуючими чужої »культурної« допомоги.

Пригадаймо собі, що наша середня річна продукція 4-х зазначених хлібів (за період 1909—1913 рр.) виносила — 1.131,760.000 пудів, що з цього вивозилося:

закордон	261.580	тисяч пудів
до Росії	78.335	» »
	339.915	тисяч пудів
На продаж на внутрішньому українському ринку йшло**)	140.000	» »
Всього на продаж йшло***)	479.915	тисяч пудів

Допустимо, що скілька літ мирної праці і ми знов досягнемо цієї цифри продукції (що цілком можливе) і уявім собі, що вся ця кількість хліба, яка призначена на продаж, перейде через Хліборобські Банки, то побачимо, що це дало-б коло 480 міліонів пудів хліба оборотного капіталу. Ці 480 міліонів пудів, в переводі на валюти ин-

*) Мусимо це сказати не з принціпового юдофобства, а лише тому, що добре знаємо про те, що ніяка верства людности на Україні, за винятком Жидів, не зможе дістати закордонного кредиту, необхідного в цьому випадку для господарської діяльности або, взагалі, опертись на закордонний капітал і, що тому саме, панування закордонного капіталу на Україні мусілоб неминуче конкретно знайти свій вираз в цілковитому пануванні Жидів над нею у всіх ділянках її економічного, та політичного життя.

Цю думку, як і, взагалі, свою думку про економічні взаємовідносини поміж нами та нашими Жидами сподіваємось розвинути в одному з наступних чисел »Хліборобської України«.

**) На жаль, не маю зараз можливости установити цифру споживи хліба на внутр. укр. ринку мушу приводити її по памяти.

***) Зрозуміло, що через Хліборобський Банк може пройти не весь зібраний хліб, а лише та його частина, що власником призначається не для спожитку своєї сімї та худоби, а на продаж — однаково чи на внутрішньому, чи на закордонному ринку.

ших держав по нинішньому міжвалютовому курсу*) репрезентували би собою коло 400 міліонів долярів, більше 30 міліярдів німецьких марок, коло 2½ міліярдів швайцарських франків, більше 110 міліонів анґлійських фунтів, більше 300 міліярдів австрійських корон і т. д.

Орґанізація, яка мала-би до розпорядимости, такий оборотний капітал, не потребувала-б ні звідкіль ніяких кредитів для обслуговування свого клієнта — українського хлібороба, а разом з тим всього українського господарства. Вона сама була-б одною з найбільших і найбагатших всесвітніх орґанізацій по свойому капіталу, найбільшою і найпевніщою по степені своєї кредитоздібности.

При її істнуванню не закордонний капітал та його аґенти кермували-б нами та висмоктували з нас останнє, а ми самі могли-би власними силами будувати своє майбутнє і перед закордоном виступати, як рівновартний йому чинник всесвітнього господарського життя.

Лише при умові істнування цієї, або близької до неї по духу орґанізації ми завжди зможемо одержати за продукти своєї праці відповідний і рівновартний еквівалент від закордону. Лише при цій орґанізації могли-б получити трівки економічні підстави класової солідарности українських хліборобів — не солідарність поміж рівно пригніченими рабами, базована на спільній ненависти до експльоататора, а солідарність справді вільних хозяїв, які згуртувались у спілку для досягнення спільної мети. І лише при цій орґанізації наша Держава зможе знайти міцну опору в своїх, а не чужих господарських силах, які дадуть їй можливість скріпитись і істнувати самостійно для себе, а не для близьких чи далеких сусідів та всякого роду »національних меншостей«.

Щоби до Хліборобських Банків приплив зазначений оборотний капітал (як і багато инших капіталів, про які ми в цьому звязку не згадуємо) потрібно, щоби вони уявляли з себе орґанізований апарат, здібний прийняти і розпорядитись цім капіталом. Иншими словами — щоб одержати цей оборотний капітал Хліборобські Банки мусітимуть попереду мати свій основний капітал і людей, які його складуть і ним кермуватимуть.

Яка мусить бути сума основного капіталу всіх Хліборобських Банків, щоб вони були в силі підняти весь хлібний оборот України і обслужити її вимоги в розрахункових засобах?

---

*) По курсу 16. V. 1921 р. (»The Times«, 17. V. 1921 р.):

Пшениця No. 2 loco Ню-Йорк коштувала за бушель						171·5 цент.
жито No. 2	»	»	»	»		156·75 »
ячмінь	»	»	»	»		72 »
овес	»	»	»	»		51·5 »

Приймаючи на увагу, що бушель пшениці = 60 lvs., жита = 56 lvs., ячменю = 48 lvs. і вівса = 32 lvs. (анґлійських фунтів) одержемо в переводі на пуди такі ціни (без дробів центів):

Пшениця	1 пуд	=	103 центи
жито	1 »	=	101 »
ячмінь	1 »	=	54 »
овес	1 »	=	58 »

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНИ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

A priori цього сказати, звичайно, не можна, але на деякі анальоґії цікаво звернути увагу.

Основний капітал The Bank of England, якій стоїть в центрі всесвітнього платничого і торговельного обороту і являється посередником по виплатам багатьох міліярдів фунтів стерлінґів, виносить всього 14,533.000 L. Основний капітал Banque de France рівний 182,5 міліонів франків, Deutsche Reichsbank-у — 180 міліонів марок, бувшого Російського Державного Банку — 55 міліонів рублів. Нарешті сума основних капіталів сьоми тисяч пятисот чотирнадцятьох американських National-Bank-ів управнених до нотної емісії виносить 1068 міліонів долярів.

Не забуваймо, що все це держави більші від України, з непорівняючи більше розвинутим капіталістичним господарством і більшими вимогами що до кількости платничих засобів в обороті.

Площа землі на Україні, занятої під посів хліба, рівна коло 18 міліонів десятин.

Для того, щоби сума основного капіталу Українських Хліборобських Банків зрівнялася (по вище наведеному курсу) з абсолютною сумою основного капіталу анґлійського банку треба, щоби всі українські хлібороби внесли до основного капіталу своїх банків всього по 3 пуди хліба з засіяної десятини!

Цю суму орґанізовані і свідомі українські хлібороби могли-б скласти, звичайно, жартуючи, — тим більше, що це не була-б ніяка жертва, а лише вигідне поміщеня свого капіталу . Але, на жаль, з такою масовою свідомостю рахуватись поки що не можна і розвиток всієї орґанізації треба ставити не в залежности від цифрових даних статистики української хлібної продукції в минулому, а від присутности серед нас тих живих сил, які зможуть її закласти і повести.

Коли кинемо погляд на історію американських нотних банків, досвідом яких ми в багатьох випадках користувались, то побачимо таку схему їх розвитку:

Рік	Число National Bank-ів	Їх основний капітал в міліонах долярів
1863	66	7·2
1864	508	86·8
1865	1513	393·2
1875	2086	505·5
1885	2732	529·4
1895	3712	657·1
1905	5757	799·8
1912	7431	1052·9

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Ми не будемо розвивати тут певної анальоґії між нашим сучасним становищем і минулим Північної Америки, порівнання не є доказом, і це одвело-б нас далеко від цілі нашої роботи.

Але на стіхійний зріст цієї орґанізації, що виникала скрізь з ініціятиви місцевих людей (відкривати філії їм було заборонено) не можна не звернути уваги.

Отже-ж і там не було в ті часи потрібної кількости фаховців банкового діла, вони вироблялися в самому процесі роботи. Там не було шабльону орґанізації, прикладу якоїсь зі старших держав, люди творили її самі під пресією реальних вимог життя. І там не було зпочатку великих капіталістів-пайщиків.*)

Капітали рівної, по міжвалютовому курсу, висоти могли-б у нас легко зложити хліборобські спільки з кількох десятків хозяїв в кожному селі.

Ясно, що справа орґанізації Хліборобських Банків по всій Україні не є питанням наших матеріяльних можливостей, ці можливости ми маємо в повній мірі; вона є питанням виключно нашого орґанізаційного хисту, нашої здібности зрозуміти свої власні інтереси і зуміти їх оборонити, використовуючи для того реальні можливости. Коли знайдуться свої люди — вони цю орґанізацію сотворять і розвинуть, коли ціх людей (2—3 чоловіка з ініціятивою) на селі не знайдеться — нас »включать« в систему всесвітнього господарства чужі.

Думається, що елементи здібні до орґанізаційної роботи у нас є. В першу чергу значну кількість їх мусить постачити наша колишня кредитова і сільсько-господарська кооперація, бо, лише при умові, що будуть істнувати Хліборобські Банки, обидві ці, нині зруйновані, галузі кооперації зможуть не тільки відродитись, але й досягти, небувалого в історії кооперації, розвитку. В противному разі, відсутність капіталу і неможливість дістати кредит буде для них рівнозначною неможливости продовжувати свою діяльність.

Рівно велику ролю в цьому зможе відограти та хліборобська інтеліґенція ріжних ступнів, яку дали наші дрібні, середні й великі земельні власники і, яка зможе, порівнюючи скоро, зорієнтуватись в справі і придбати собі технічний досвід, відповідний рівню розвитку і підготовки та культури кожного, без чого вести справи не можливо.

Чимало людей з фаховою комерційною освітою дадуть родини нашого сільського духовенства. Чимало техніків банкового та комерційного діла прийде на службу до цієї орґанізації з усіх сторін. Людей зібрати або найняти буде можна. Але не менше від кількости важна і якість ціх людей і той загальний дух, який вони внесуть зі собою до орґанізації і від якого, власне, залежить її успіх.

Спільна робота та спільна ідея мусять зпаяти ці, по свойому минулому і настроям, досить ще відчужені елементи і утворити з них дружну робочу громаду, в якій кожний виконуватиме ту функцію, до якої він підготовлений та здібний.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

*) Мінімальний капітал для кожного з National Bank-ів має виносити в місцях: до 3.000 мешканців 25.000 долярів, до 6.000 мешканців 50.000 долярів, до 50.000 мешканців 100.000 долярів, вище 50.000 мешканців 200.000 долярів, що зовсім не є великими сумами.

Це, власне, та проблєма витвореня провідної хліборобської верстви,*) без вирішеня якої всяке наше діло буде згори засуджене на невдачу.

Кольосальне орґанізаційне завдання стоїть перед хліборобами — вони самі мусять налагодити своє господарське життя — опанувати торговлею продуктами своєї праці, утворити свою хліборобську сільську індустрію, власними силами орґанізувати хліборобський кредит. Хліборобські Банки можуть дати тверду опору для всеї цеї роботи.

Але, поки вся господарська енерґія дрібного хлібороба направлена на те, щоб »взяти землю«, вся культура, досвід та закордонні звязки хлібороба великого щоб »не дати землі«, а мрії »верхів« української кооперації не йдуть далі червоного манікюра на нігтях, подорожей по найдорощим курортам та наївної гри в »европейську економічну політику«, до якої вони (за винятком рідких одиниць) ні по культурі своїй, ні по робочому стажу абсолютно не надаються — всякі спроби викресати з людей нашого класу т в о р ч у енерґію зостануться »фантастичними мріями«.

Думається і хочеться вірити, що ті можливости — і ідеального і матеріяльного порядку, які відкриваються перед нами, коли ми схочемо працювати і зуміємо налагодити свою працю в орґанізованих формах, — зменшать у одних заборчу« жадність, другим замінять страчену частину маєтків, а третіх примусять забути і про червоний манікюр і про високу політику та зроблять їх тим-же чим вони були — добрими та скромними робітниками.

Коли-б хоч десяту долю тої енерґії, з якою ми взаємно себе гриземо, вдалось повернути на продуктивну роботу — за десяток літ Україна стала-б щасливою і гордою своїм щастям Державою. І цей час, раніще чи пізніще, а мусить прийти.

* * *

Досі ми висловлювались »взагалі«, без опреділеня часу, місця і умов, при яких ми вважали-б можливим почати проведеня в життя плянуємої орґанізації.

Справді, при яких умовах вона може початись?

Найкраще було-б, звичайно, коли-б всі зацікавлені в цьому українські хлібороби мали можливість зїхатись на своїй землі, в центрі своєї Держави, договоритись про справу в деталях, виділити свій орґанізаційний центр, який тимчасово виконував-би функції »Всеукраїнської Ради Союзних Хліборобських Банків« і почати при спокійних умовах працю по виробленому пляну.

Зараз це неможливо, або, до певної міри було-б можливо лише в тому випадку, коли-б на совітській Україні большовики допустили до такого роду господарської самоорґанізації хліборобського класу і коли-б була ґарантія, що і допустивши її, вони не зроблять цього лише для того, щоби мати змогу краще грабувати набиті хлібом комори Хліборобських Банків.

Коли-б нинішнє модне бажання большовиків підняти продукцію народнього господарства дійсно йшло хоч трошки далі від виголо-

*) Див. В. Липинський: Листи до братів-хліборобів.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА "КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

шеня відповідних промов і мало-відповідних декретів, то не було-б a priori виключеним, щоб вони згодились на заснування Хліборобських Банків і розвиткові їх не заважали.*)

Сказане в рівній мірі стосується і до українських хліборобів, які живуть в місцевостях, окупованих нині Польщею.

Орґанізація грошового господарства в Польщі також на краю загибелі і не виключено, що незабаром настане той час, коли польська марка, так само, як і совітський рубель, перестане фактично виконувати функцію платничого засобу і населеня примушене буде також перейти, як воно це на Радянській Україні вже зробило, до системи натурального товарообміну.

В цьому випадку Хліборобські Банки могли-би відограти величезну ролю і врятувати українських хліборобів від дуже великого лиха. Думається, теоретично, що для польської держави, рівно як і для »Ради народних комісарів« не було-б рації переслідувати цю орґанізацію. Що-ж торкається самих українських хліборобів на цій теріторії, то ясно, що яку-б ціну в польських марках їм за хліб не платили — все одно світового парітету вони не одержать, завдяки величезній потері на курсі при переводі через майже безнадійно хистку і непевну польську валюту.

Український хлібороб не мусить забувати, що виражаючи свій хліб в банкових цертифікатах, він завжди утримує в своїх руках можливість продати його по всесвітній ціні за ту валюту, яка йому буде потрібна — фунти стерлінґів, франки, німецькі марки і т. д., продаючи-ж його за польські марки він ставить свою долю в залежність від їх курсу, який, пострибавши ще кілька раз в гору і вниз під впливом мілітарних та дипльоматичних подій, заспокоїться врешті на точці рівній 0 під впливом внутрішніх економічних чинників, які до цього ведуть.

З окрема волинським та галицьким кооператорам, спільно з хліборобськими збігцями до Польщи варто-би звернути на це увагу і в такий спосіб взяти в свої руки прикордонну торговлю і спробувати звязатись з европейськими товаровими ринками та хлібними біржами.

Ця робота, при всьому її неминучому, на перших порах »кустарному« характері, могла-б мати велике значіння для майбутнього, вона зібрала-би багатий орґанізаційний досвід і в ній виробилось-би кілька сот людей підготовлених до майбутньої праці в широкому розмірі.

Коли-ж на шляху до орґанізованої праці хліборобів в цьому напрямку ріжні політичні влади, з боку своїх урядових чинників, будуть заважати, що було-б прямим порушеням законів, істнуючих в польській державі, а також льоґічно не може бути сполучене зі системою, що мусить істнувати (по змісту декретів) на Радянській Україні

*) В останні часи в газетах кілька разів майнула звістка, що большовики ввели хлібну валюту, при чім пуд пшениці обявлений рівним 100 совітським руб. Щоб уникнути непорозуміння підкреслимо, що всяки спроби установленя якогось твердого парітету між хлібом і грошима, ми вважаємо за грубі помилки з теоретичного боку, за шкідливі і ґвалтовні вчинки з погляду господарського і безнадійні що до можливости їх переведеня.

Не знаємо, чи варто говорити, що з нашим проєктом ці спроби не мають і не можуть мати нічого спільного.

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ

після одміни хлібної монополії і заміни її »разверсткою«, — думку про широку орґанізацію Хліборобських Банків довелось-би залишити до того часу, поки в той, чи инший спосіб — парляментарної, дипльоматичної чи збройної боротьби — хлібороби не виборять собі право самім рішати про свою долю.

Право хліборобів на орґанізацію своїх банків в тому вигляді, як тут накреслено, ідентичне з правом їх на вільне розпорядженя продуктами своєї праці.

Це право ми мусимо собі при всяких умовах виборити, бо без нього ми завжди будемо не вільними господарями, а кріпаками тих, хто право це від нас одіймає.

Закінчуючи цей відділ статті підкреслимо ще раз, що нашого пляну Хліборобських Банків ми:

1. не вважаємо остаточно виробленим, а навпаки, гадаємо, що остаточна форма його найбільше раціональної орґанізації може викристалізуватись лише в процесі громадської теоретичної, а перед усім практичної роботи. Тому всіх, хто співчуває її цілям, закликаємо до співробітництва.

Питаннь, які вимагають фахового освітленя з боку хліборобів-практиків та аґрономів, з боку банковців, біржовиків та хлібних торговців, з боку орґанізаторів сільсько-господарської кооперації і з боку політико-економічних теоретиків та юристів тут дуже багато і праця по кожному з ціх напрямків може дати дуже корисні наслідки.

Від тих-же, хто не поділяє основ наших думок, було би бажано почути обґрунтований виклад про мотиви як теоретично-наукового, так і практично-орґанізаційного характеру, які опреділяють цю їх позицію в зазначеному циклі питаннь.

2. Орґанізацію Хліборобських Банків ми не вважаємо за панацію від усіх зол, які нищать наш економічний добробут і не дають відродитись та зміцніти нашому народньому господарству. Але думаємо, що »Хліборобський Банк«, даючи ключ до розрішеня ряду основних проблєм — а) відродженя розрахункової спільности; б) опанування хліборобським класом своїми »скритими« капіталами і уможливленя їх »мобілізації«; в) безпосереднього звязку хліборобських орґанізацій з всесвітніми товарними ринками; г) часткового розрішеня питаннь про місцевий сільсько-господарський, індустріяльний та торговельний кредит — може багато зпричинитись і побічно оказати навіть рішаючий вплив на вирішеня і багатьох инших питаннь народньо-господарського життя України.

* * *

В цьому звязку ми досі зовсім не торкались проблєми української валюти, орґанізації державних фінансів, фінансових можливостей для відродженя нашої великої промисловости, шляхів і т. д., а також соціяльного та державно-політичного значіння Хліборобських Банків в ряду инших чинників, опреділяючих наше майбутнє, не торкались і багатьох инших проблєм по тій причині, що це й не входило

в межі теми даної статті, яка у вихідному пункті свойому базувалась на приватно-господарських інтересах членів хліборобського класу.

Але ясно, що така орґанізація, коли вона утвориться, буде мати великий вплив на все економічне, політичне і соціяльне життя України. Тому дозволимо собі коротко спинитися над деякими з ціх справ, а найперше над ролею Хліборобських Банків, як орґанізаторів розрахункової системи в Державі.

* * *

Звичка до того, що розрахункові засоби для населеня постачає Держава і що ціми розрахунковими засобами являються гроші, настільки глибоко вкорінилася в психіку нашої інтеліґенції під впливом вікової звички до російської грошової системи, що перемогти її інерцію зовсім не легко.

Виходячи з цієї своєрідної »державної теорії грошей«, Хліборобським Банкам можуть зробити закид, що вони, беручи на себе, між иншим, постачання розрахункових засобів, тим самим перебірають на себе частину прав і функцій Держави, не перебіраючи одночасно її обовязків, зокрема що до виплати готівкою по її старим паперовим грошам.

Для вияснення нашого дійсного становища мусимо ще раз гостро підкреслити, що на емісію грошей, »legal tender«, »законного і обовязкового платничого засобу« Хліборобські Банки ні в якій мірі не претендують і в цю справу зовсім не втручаються.

Цертифікати Хліборобських Банків, як і всякі инші квитки на право одержаня товару можуть або прийматись в товарообміннім обороті, або не прийматись зовсім, можуть бути допущені Державою для внесеня податків і можуть бути, коли вона того не схоче, до цього не допущені. Ніякого примусового курсу вони посідати не можуть і ніяких перешкод державній ініціятиві та творчости для відновленя грошового господарства, введеня нової грошової системи не ставлять. Навпаки, самодіяльність населеня в орґанізації платничої спільности і через неї народнього господарства являється, на наше переконання, передумовою для уможливленя створеня в майбутньому нової державної грошової системи і підготовчої до цього роботи.

Ми не думаємо захищати позицію тих, хто переконаний, що лише державна влада може і має право зорґанізувати і кермувати в своїх межах системою грошового господарства. Але станемо на хвилину на цю точку погляду, допустимо, що Держава мусить це робити і спробуємо уявити собі в який спосіб, коли саме і з якими коштами вона може до цієї роботи підійти? Почнемо з питання »коли« це для Держави буде можливо?

Ясно, що протягом ряду літ Держава нічого позитивного в цій области зробити не зможе, (див. додаток »Пляни санації«) бо на це їй не дозволить те, що вона має многоміліярдний борг населеню в виді тої маси нот, які випущені дотеперішніми владами і являється його

вимогами до Держави. Всяка державна влада, яка тепер схоче ввести якусь нову грошову систему, мусить раніше дати собі раду зі старою — розвязатись в той чи инший спосіб з усіма ціми зобовязанями.

Такої можливости для Держави тепер немає і, думаємо, що не буде ще довгий ряд літ або й десятиліть.

Крім того, щоб пустити в хід нову грошову систему необхідно, щоб на ці нові гроші був створений попит.

Коли-б Держава мала змогу забезпечити свої нові гроші якимсь товаром — вони відразу мали-б попит в тому розмірі, який істнує на цей товар — золото, хліб, закордонна валюта і т. д.

Держава наша такого товару не має і в потрібній кількости не може мати тому, що вона сама, яко Держава, цінностей не продукує (теоретично це можливо лише для комуністичної держави, практично це взагалі неможливо) і дістати таких цінностей не має звідкіль або невигідно (великі закордонні позики — утопія, ні на чим не обґрунтована і, на нашу думку непотрібна).

Коли так, то наша Держава мусить на довго покинути всяку думку про можливість для неї орґанізувати власними силами реалістичну грошову систему і мусить виждати поки витворяться необхідні передумови для введеня системи чисто номіналістичної.

Ціми передумовами являються (див. напр. K. Elster: »Die Seele des Geldes«) »Produktions- und Konsum-Gemeinschaft« — істнування єдиного орґанізованого народнього, а не тільки кількох міліонів розріжнених індівідуальних господарств. Кажемо »виждати поки витворяться«, а не »сотворити«, бо це завдання є під силу лише для самого народньо-господарського процесу орґанічної інтеґрації, а не урядової політики та заходів.

Рівночасно Держава також мусить виждати поки зліквідується її сучасний, номінально безмежно великій борг населеню у вигляді міліярдів паперових грошей, а це знов може статись лише в той спосіб, що він сам собою, за допомогою часу, мишей і зміни псіхольоґічного настрою населеня, анулюється без всяких заходів і циркулярів технічно-фінансового характеру.

Таким чином найкращою грошовою політикою для Держави ще на довго буде принціп невтручання і цілковитої резиґнації від цієї справи.

Допустимо, що державна влада не зрозуміла і не декляруючи про своє відношеня до старої грошової системи, не збільшуючи по змозі інфляції грошових знаків, але не роблючи спроб девальвації та контракції, які однаково позитивних результатів дати не можуть, тільки будитимуть у населеня нездійсними надії та оживлятимуть у нього почуття кредитора Держави, продовжує збірати податки для свого істнування натурою і обмежує своє завдання охороною, а не орґанізацією господарського життя.

Міліярди паперових грошових знаків лежатимуть як і нині у населеня нерухомо, нікому не допомагаючи і не заважаючи. Тоді господарський процес піде по за ціми »грошима«. Він знайде для себе инші зручні форми розрахунків і, при допомозі Хліборобських,

а може й цукрових та гірничих*) банків налагодиться без допомоги державної грошової системи.

За певний період часу населеня звикне до того modus-у. Рівнобіжно зі збільшеням продукції загальний рівень його добробуту підійметься і, завдяки цьому, питання про старі запаси паперових грошей втратить свою гостроту; — на них дивитимуться просто, як на колекцію папірців, які відбивають в собі історію нашої, тоді вже минулої, руїни, а не як на векселі, видані Державою населеню, по яким Держава ще не заплатила.

При сильно зростаючому товарообмінному обороті може почати відчуватись недостача в розрахункових засобах, які постачаються зазначеними банкнотами (коли принціп елястичної емісії буде відкинутий), кредит стане дорощим, ніж це бажано для інтензивного розвитку народнього господарства. З боку нововиникаючих галузів індустрії можуть початися нарікання на те, що ті частини господарства, які мають свої емісійні банки, поставлені в кращі умовини, ніж вони і т. д. При таких умовах до Держави почнуть ставитись вимоги, щоб вона налагодила грошову систему, без якої народньому господарству стає тісно.

Лише в цей момент, але ні в якім разі не раніще може початись державна інтервенція в цю справу і, коли час для неї буде вибраний вірно, то нові державні гроші, незалежно від того, чи будуть вони чимсь »забезпечені« чи ні, будуть мати дійсне значіння платничого засобу, бо вони появляться, як наслідок попиту на них з боку відродженого народнього господарства.

Держава тоді може обявити, наприклад, що податки з тютюнової, хемичної і т. д. промисловости вона на далі збіратиме не тільки в товарових цертифікатах зазначених банків, а також в своїх нових грошах, — напр., в »дукачах«, при чім інтересантам пропонує на вибір — вносити на 1951-ий рік податки або в хлібних цертифікатах або ціми »дукачами«, при чім 1 »дукач« вона приймає наприклад замість 10 пудів хліба.**)

---

*) Ми не бачимо перешкод, які унеможливлювали б організацію наряду з Хліборобськими також цукрових і гірничих банків. Думки цієї не розвиваємо, бо гадаємо, що коли потреба в них виникне, то це зроблять відповідні заінтересовані кола самі.

При цій системі товарових цертифікатів, базованих на 3-х головних типах товарів української продукції, ми, до певної міри, наблизились-би до ідеалу, який виставляється деякими теоретиками — паралелізму між товарною і нотною продукцією. Але і цю думку можна, звичайно, легко і дешевим коштом гіпертрофуючи довести до абсурду; на підставі її вимагати, напр., банкнота на »шклянку зельтерської води«, »абажуру на лямпу« і т. д. Для людини з нормальною уявою ріжниця між можливостю бан»нота на »1 пуд цукру« і, напр., »1 маринований гриб« або »1 золотий годинник« настільки очевидна, що не вимагає дальших пояснень.

**) Звичайно, цей „парітет" Держава може установити лише для себе, для ринку вона цього зробити не зможе і той же „дукач", який Держава пропонує приймати за 10 пудів хліба, може на ринку, в залежности від умов попиту, та предложеня коштувати 15 пудів або 1 пуд, а то й нічого, як нинішні гроші.

Лише при тих умовах, на які тут указується, у Держави буде можливість впливати на стан цього курсу і реґулювати його, але, звичайно, шляхом розумної емісійної політики.

Так само може вона постепенно зробити і з митними прибутками, і при віддачі в оренду державного майна і, взагалі, з усіма галузями державних прибутків.

Завдяки цьому »дукачів« почнуть шукати як на внутрішньому, так і на закордонному ринках, за них віддаватимуть реальні цінности.

Міжвалютовий курс такого »дукача« Держава, в цьому випадку, зможе держати на любій, вибраній нею самою, висоті і, порівнюючи, легко реґулювати його шляхом збільшеня чи зменшеня розмірів емісії.

Коли ця валютова державна політика буде вестись розумно, то через кілька літ її »дукач« дійсно зможе стати загально принятим платничим засобом, новою українською грошовою одиницею, а українське народнє господарство почне знов приймати характер грошового, а не товарообмінного.

Сама щоденна практика в цей час вільно виявить, які розрахункові і платничі засоби для господарського обороту зручніці: чи товарові цертифікати, чи »legal tender« — абстрактні одиниці вартости — гроші, емітовані Державою і, відповідно цьому, піде дальший розвиток.

В першому випадку за хліборобськими і иншими товаровими банками іхня функція, яко нотних установ залишитися »на завжди«, а урядова емісія відограватиме другорядну ролю; в другому — Хліборобські Банки всю свою увагу сконцентрують на комерційній і кредитовій діяльности, а нотну емісію, відповідно новим потребам скоротять. Сперечатися про це і доводити льоґічними арґументами, яка система »сама по собі«, »sub spetiae aeternitatis« є кращою — було-би по меншій мірі безплодною софістикою. Справді, цертифікат на »пуд хліба« буде завжди кращим від номіналістичного »дукача« тому, що він має реальну вартість, яка міряється споживною і товарообмінною вартостю пуда хліба, на підставі якого він емітований. Але ціна на хліб відносно инших товарів хитається, часто під впливом стихійних причин, і свідомо впливати на ці хитання ми зможемо лише в дуже обмеженому розмірі. Крім того, кількість »пудів хліба« в цертифікатах залежить не від того, скільки розрахункових засобів потребує народнє господарство, а від того, скільки хліба є на складах банків. В цьому випадку продукція товару реґулює емісію, а емісія може впливати на стан продукції лише посереднє.

При чисто-ж номіналістичній системі державної емісії грошей, навпаки, шляхом збільшеня емісії можна впливати на подешевшаня кредиту і, через це, на збільшеня продукції і знов, через »контракцію« грошей оберегати народнє господарство від гіперпродукції і гіперспекуляції в певних напрямках (в теорії до бажаних розмірів).

Обидві ці системи мають багато »за« і не менше »проти«.

При ідеально розумному уряді і при ідеально щасливих політичних обставинах кращою була-би чисто номіналістична державна грошова система. При уряді, якому ця оцінка не в повній мірі відповідає або при політичних невдачах — державна грошова система і право уряду нею розпоряджатися руйнує, як ми це добре знаємо, все народнє господарство.

Передрішати, який принціп, чи Хліборобських Банків, чи державної емісії врешті переможе було-би рівнозначно тому, що сперечатись: чи буде через »X« літ у нас ідеально розумний уряд і централізоване народнє господарство, чи на це сподіватися тяжко.

Наша »формула переходу«, яка ставить це питання в залежности не від апріорних тверджень, а від того, яка система на ділі виявить себе кращою, дає, здається, єдине можливе для неї вирішеня.

* * *

Щоби закінчити нашу розвідку зупинимося ще в кількох словах на питанні, як відібється орґанізація Хліборобського Банку на інтересах инших кол населеня — робітництва, трудової інтеліґенції, промислових кол і т. д.

Думається, що істнування в обороті цінних хліборобських цертифікатів, замість нічого не вартих грошових знаків одразу значно поліпшило-б становище тих ґруп населеня, які живуть з продажу своєї праці. І робітник, і лікар, і вчитель, і інжинір і т. д. з цього моменту стали-б одержувати за свою працю дійсні цінности, які мають товарообмінну вартість і які уможливлюють для посідачів їх задоволеня своїх матеріяльних потреб. В якій мірі піднявся-би добробут кожної з цих ґруп робітників — цього, звичайно, сказати a priori не можна, бо це в кожному випадкові залежить, як при цій системі, так і при всякій иншій, від умов попиту і предложеня даного роду праці. Але ясно, що лікарю зручніще одержати за візит до хворого цертифікат на X пудів пшениці, за який він зможе легко і без клопоту виміняти потрібні йому товари, »розплачуючись« за них банкнотами, ніж одержавши живу курку та скілька фунтів меду, ходити з ними й шукати, чи не знайдеться охочий виміняти в нього цей »товар в натурі« на скілька ґрам хінину та перевязочний матеріял. Те саме і для всіх инших учасників господарського процесу на Україні. Але не треба забувати також, що добробут всіх фізичних та духовних робітників на Україні дуже тісно і безпосереднє звязаний з добробутом хліборобського класу і залежить від нього. Матимуть хлібороби капітал — вони будуватимуть і школи і дороги і лічниці і церкви, купуватимуть і мануфактуру і книжки і машини, а завдяки цьому попиту, всі ті, хто причасний до одної з цих і сотні инших галузей господарського життя, будуть мати можливість добре жити, працюючи по свойому фаху. Не буде у хлібороба капіталу — він на ринку нічого не купуватиме, буде якось на самоті перебиватись і, врешті, сам з голоду не пропаде, але заробітку коло себе не дасть ні промисловцеві, ні інтеліґентові, ні робітникові, бо не матиме чим цього оплатити.

Спеціяльно що до промисловости і найбільше дрібної промисловости, не звязаної з закордонним капіталом то, здається, що вона зможе в нас виникнути і розвиватися лише в тому випадку, коли Хліборобський Банк буде істнувати і зможе постачати для неї так необхідний капітал і кредит. Помимо Хліборобського Банку навряд щоб знайшлась якась можливість змобілізувати для вжитку ті цінности — землю, будинки і т. д., — які наші дрібні місцеві підприємці посідають. Хіба що знайдуться Жиди, які позичать на це гроші, але це буде вже скрита форма інтервенції закордонного капіталу, який і

дорого коштує і, коли йде в такі некультурні країни як наша, то лише маючи на увазі свої цілком певні цілі, які з нашими народньо-господарськими цілями мають дуже мало спільного.

Що ж до промисловости великої, а найперше металюрґічної, вугляної та цукрової, то для неї істнування Хліборобського Банку вперше витворить на Україні сильний ринок збуту бо, розвиватись в краю де немає розрахункових засобів, ці галузі промисловости не можуть і вже через це Хліборобський Банк для них є необхідною передумовою їх власного розвитку.

Ми не будемо розвивати тут думок про те, що і гірничий і цукровий промисли могли-би зорґанізувати свої банки по принціпу Хліборобського (звичайно з великими змінами, яких вимагає їх чисто капіталістичний характер). Це справа, за яку варто братись лише тим, хто добре знає внутрішні відносини провідних ґруп, а також характер капіталу, звязків і плянів закордонних посідачів їх акцій. Але, які б ці пляни не були, вони все одно не зможуть розрішити проблеми збуту своїх виробів на Україні не прийнявши принціпу Хліборобського Банку, бо в противному разі їм довелося-б або засновувати свої факторії для товарообміну, або користуватись посередництвом инших факторій, або обмежитись працею на експорт в країни з сильною валютою. Ні це, ні друге, ані третє для них по всьому розміру їх діяльности не підходить і єдине, що може уможливити їх власний розвиток — це відродженя сильного і йомкого українського ринку, яке, нам здається, без Хліборобського Банка неможливе.

Сказане тут відносно нашої великої промисловости відноситься ще в більшій мірі до промисловости закордонної, для якої Україна була завжди і ще довго буде великим ринком збуту. Німецький, чеський, анґлійський і т. д. фабрикант однаково потребує сильного українського ринку, який платитиме йому за його товари в марках, коронах, фунтах стерлінґів і т. и. Це звичайно, можливо лише тоді, коли українське населеня матиме змогу купити ці чужі платничі засоби. При посередництві »факторій« цей товарообмін, викликаючи забагато накладних видатків, які потонуть в кешені посередників, не зможе бути налагоджений у відповідній мірі і буде не усилювати, а ослаблювати наш ринок, що закордонним продуцентам не вигідно. Натомісць Хліборобський Банк такий сталий і постійно зростаючий в силі ринок збуту створити зможе, а тим самим сприятиме і інтересам закордонної індустрії.

Є лише одна ґрупа, яка з істнуванням Українського Хліборобського Банку ніколи примиритися не зможе, бо він загрожує її життєвим інтересам. Це ґрупа, яка вже протягом довгого періоду часу звикла до паразітного істнування на тілі українського народнього господарства взагалі, і на хліборобському орґанізмові зокрема.

Це ті, про яких відомий анґлійський дослідувач Росії Sir Donald Mackenzie Wallace з подивом розповідає, що »вони купують на селах пшеницю по 11 рублів четверть, транспортують її на свій кошт до моря і продають експортерам по 10 рублів і при цьому ще ухитряються одержати бариш!«

При істнуванню Хліборобського Банка для них скінчиться на завжди той час, коли вони могли оплутувати хліборобів боргами по 52—360% а то й більше і цім примушувати його продавати за ніщо хліб на корню, засмічувати українське збіжжа до такої міри, що для торговлі ним були створені на закордонних ринках окремі лише для українського хліба істнуючі, узанці. Минеться час. Коли вони могли, проводячи політику своїх закордонних патронів, цілком панувати над українським товаровим ринком, позбавляючи українські хліборобські орґанізації, всякої можливости власної господарсько - торговельної ініціятиви а українською конкуренцією збивати всесвітню ціну на хліб.

Цій майже 200 тисячній армії аґентів закордонного визискуючого фінансового капіталу доведеться шукати иншого поля для приложеня своїх сил і специфічних здібностей.

Але про долю ціх ґруп населеня нам турбуватись не доведеться — вони самі собі добре дають раду і, поки що, завжди пливали в горі.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

ДОДАТКИ.

I. До теорії господарства грошового і господарства товарообмінного.

В статті »Майбутнє нашої грошової системи« ми дали нарис історії розвитку грошового господарства. Ми бачили, що воно розвинулося з господарства товарообмінного і що історичним корінєм грошей був товар. Але виросши з цього коріня і розвинувшись в модерному соціяльному господарстві до ролі ґенерального номінатора вартости гроші тим самим і завдяки цьому перестали бути товаром.*) Навпаки: з цього моменту »всі річеві товари і робота, споживчі матеріяли і продукційні засоби — всі вони стоять проти грошей, як соціяльний продукт, у відношеню до якого гроші представляють собою можливість участи в ньому, засіб до придбання права на цю участь і мірку її« каже видатний теоретик грошового господарства К. Ельстер**) і »Сущности нашого модерного господарства, яке ми звемо грошовим, не можна зрозуміти ясно, коли розглядати його, як дальший розвиток попереднього йому індивідуального господарства, — лише навпаки — як його протилежність до першого«.***)

»Купівля не є обмін, грошовий оборот не є обмінний оборот і грошове господарство зовсім не є господарством товарообмінним.†)

Сущностю цього модерного господарства, яка так гостро відріжняє його структуру є його соціяльний характер — спільність всеї громади в продукції на ринок, спільність в споживі продуктів цього ринку і спільність в способі розранхунків грошима, які на цьому ринку ходять і лише для якого вони істнують.

»Гроші являються можливостю участи (Beteiligungsmöglichkeit) в соціяльному продукті; але соціяльний продукт може зявитися вперше в громадському господарстві (Gemeinwirtschaft) і лише в ньому. Таким чином істнування грошей по самому свойому поняттю привязано до істнування соціяльного продукта, а істнування соціяльного продукта знов до факта громадського, спільного (Gemeinwirtschaft) господарства. Нема спільного господарства — не може бути соціяльного продукта, не може бути й грошей. Виникши вперше спільно з громадським господарством і лише завдяки йому, гроші мусять знов зникнути, як

*) Тут говориться, звичайно, про гроші тої країни де вони, як такі, як legal tender, циркулюють. Гроші чужих держав є такий же товар, як і всі инші річі, ціна яких міряється в числах одиниць туземних грошей.

**) Die Seele des Geldes. Jena, 1920. Ст. 125.

***) Ibid. Ст. 12.

†) Ibid. Ст. 20.

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТУ "КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

тільки перестане істнувати спільне громадське господарство і саме з цієї причини; бо разом з ним одпадуть ті льоґічні передумови, на яких вони збудовані.«*)

Українське народнє господарство нині як раз переживає останні стадії цього процесу. Воно атомізувалося, розбилося на міліони індивідуальних господарств. Тому саме і платнича спільність між всіми членами цього бувшого народнього господарства — колишня грошова система — зруйнована.

Валютова інфляторська діяльність всіх численних урядів України після Гетьманського періоду сприяла прискореню цього процесу і дає ґарантії, що він дійде до свого льоґічного кінця. В результаті »одмірання грошового господарства«, про яке пишуть большовики, буде неминуче його смертю.

І відродженя грошового господарства вимагає, як своєї передумови, найперше відродженя народньо-господарської продукції на ринок. До того-ж часу говорити про реформу грошового господарства — значить не розуміти зовсім його підстав.

Це становище принціпово ріжниться від того, в якому живуть нині всі европейські держави. Перед ними стоїть питання — як упорядкувати і уреґулювати істнуюче грошове господарство, перед нами — як дійти до того, щоби воно почало істнувати, щоби воно відродилося знова **в** процесі натурального товарообміну і **з** цього процесу.

Наш плян орґанізації »Хліборобських Банків« є спробою намітити до цього шлях — дати ключ до розрішеня »Problem der Anfang«, на місці якої цілий ряд видатних теоретиків ставить своє »ignoramus«.

* * *

II. Пляни санації.

Нам скажуть, — все це »теорія«, в дійсности справа стоїть простіще і краще. Гроші не мають покупної сили, бо їх за багато випущено. Коли зменшити їх кількість у населеня — тим самим буде піднята їх вартість і завдяки переведеню послідовного ряду реформ — уніфікації, контракції, девальвації і т. д. — наші істнуючі гроші знов набудуть колишньої вартости і грошове господарство в такий спосіб буде на Україні відбудоване.

Забудемо на хвилину, що всі ці пляни базуються на теоретично невірних передпосилках і зупинимося коротко на технічних можливостях переведеня такого роду санації.

* * *

*) Ibid. Ст. 179. Приводячи деякі висновки цитованого автора ми, на жаль, не можемо тут докладніще спинитися на теорії сучасного господарського устрою в цілому і теорії грошей в „модерному“ та „відсталому“ господарстві зокрема. Але вказати, що тут є цілий ряд проблєм, і дуже важних, з якими і ми, хоч і не в дискусійній формі, рахувались і звернути увагу на потребу ряду спеціяльних студій ціх питаннь — ми вважали за доцільне.

Уже під час світової війни, коли курс російського паперового рубля впав відносно свого золотого парітету, як на внутрішньому, так і на закордонних ринках, — почали серед громадянства циркулювати чутки про »девальвацію«. Тоді під цим терміном розуміли звичайно зменшеня законної кількости вагових частин золота в одиниці вартости — рублі до такої степені, щоби державний банк був в стані відновити розвязування своїх нот в золоті.

Для доказу користи і можливости такої реформи приводились анальоґічні приклади з історії російського фінансового господарства — девальвацію 1839 року, коли паперові »асиґнації« були стянуті і обміняні на нові »кредитові білєти« по курсу 350 руб. асиґнаціями рівняються 100 рублям кредитовими білєтами, які мали розвязуватись сріблом по номінальній вартости.

Пригадували також реформи Вітте, який в 1897 р. деклярував, що на далі золотий імперіял, який перед тим по закону був рівний 10 рублям, буде мати законну вартість 15 рублів і в той спосіб, установивши нове, відповідаюче стану ринка відношеня між ціною золота і паперових грошей, ввів знов золотий оборот і скріпив курс рубля.

Коли-б після війни не сталося всім відомих подій, — цей або анальоґічний плян був би цілком можливим до здійсненя. Успіх його залежав би лише від зручности в виборі часу і такту міністра фінансів.

У всякому разі передумови для цього пляну: 1. факт істнування в тодішній Росії грошового господарства; 2. запас золота, на якому базувалась емісійна діяльність державного банку; 3. відсутність зявища інфляції в тих фантастичних розмірах як тепер — т о д і були і, значить, т о д і можна було думати про поворот, шляхом переведеня девальвації, до вільного золотого обороту.

Обставини теперішнього господарського життя, коли: 1. паперові гроші не мають майже ніякої покупної сили і коли населеня вернулося до форм натурального товарообміну, коли грошове господарство »одмірає«; 2. коли державного золотого запасу нема, бо його розтаскано і розкрадено вже тепер, а те, що лишилося большовики ще встигнуть розікрасти; 3. коли держава для »реального« забезпеченя немає нічого, крім неоплатних зовнішніх і внутрішніх боргів — ціх передумов для девальвації в розумінню уможливленя переходу до вільного золотого обороту нема й не може бути.

Але не дивлячись на всю ясність цього висновку для всякої людини з тверезим розумом — деякі кола все ж досі ще носяться з ідеєю »девальвації« і використовуючі абсолютне незнайомство подавляючої більшости нашого громадянства з державно-фінансовими справами і нерозуміння самого терміну »девальвація« — поширюють якісь надії та обдурюють других і самих себе його гіпнозом.

Зрозуміло, коли про таку девальвацію думає тепер, наприклад, Анґлія для того, — щоб її золоті розсипи на півдні Африки стали знов рентабельними, але абсолютно не зрозуміло чого хотять і на що надіються наші »девальватори« цього типу і звідкіль вони те золото гадають здобути.

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

* * *

Може в слово »девальвація« вони вкладають инший змість — напр. вживають його в розумінню »контракція« — зменшеня кількости паперових грошових знаків у населеня без цілі досягти введеня золотого обороту?

Напр. Держава може випустити новий сорт паперових грошей, назвати їх »дукачами«, або »кунами«, оголосити, що лише ці, нові гроші є законним платничим засобом і запропонувати населеню обмінювати свої старі грошові знаки на ці нові по певному курсу.

Або ще простіще — оголосити обовязкове штемпелювання грошей і при цьому частину предявлених грошових знаків не повертати, а знищувати.

Історичні приклади »контракції« такого роду вже не раз бували. Згадаємо для прикладу хоч би Арґентинську, коли в 1882 р. паперові пезети були стягнуті й обміняні проти нових, також паперових, по курсу 1 нова пезета рівняється 25 старим, або чеську контракцію 1919 р., коли уряд стягаючи ноти у населеня половину їх нищив, а другу половину вертав назад зі штемпелєм, прольонґуючим правне значіння ціх нот, яко законного платничого засобу на території Чехо-Словацької Держави.

При такій контракції не мається на увазі переходити на золото, а лише, зменшивши механічно кількість грошових знаків, які бувши в руках населеня, являються вимогою на участь в споживі продажних товарів ринку, — тим самим підняти їх покупну силу відносно ціх товарів.

Грошових знаків, за які продається товар, зменшилось напр. на половину ніж було раніш. В той же час сума продажних товарів на ринку не зменшилась — ясно, що ціна товарів мусить упасти, а курс грошей піднятися і установитись на рівні, відповідаючому новому відношеню між попитом та предложеням їх на ринку.

Ми бачимо, що ці заходи, напр., у Чехії та Угорщині дали досить позитивні результати.

Але й така контракція — що вона може дати нам на Україні? — Поперед усього нагадаємо, що в нас є не один сорт грошових знаків, а цілі десятки відмін ріжних сортів; що ми вже пережили цілий ряд »реформ« — досить згадати про мартосовські грабунки магазинів і витягання портсігарів та годинників у приватних людей »для створеня золотого запасу« — (не відомо у кого), постійні взаємні декляративні ануляції певних сортів грошових знаків — большовиками українських та денікінських і навпаки — другими владами большовицьких, »штмпелювання« та »контракції« які, по чуткам біжучої преси, переводять по власній ініціятиві навіть вожді повстанчих відділів на хвилево занятій території; згадаємо, що про цілі фабрики фальшивих грошей, проти яких так завзято боровся російський уряд ще під час світової війни, вже давно не чути — це напевно не тому, щоб ці фабрики зразу після революції перестали істнувати, а мабуть лише через те, що нині не фальшивих грошей взагалі не має і навряд, щоб можна було тепер одріжнити »підроблені« гроші від »справжніх«, а тим більше зробити з того якісь практично-доцільні висновки.

Правда, цей промисел умірає помалу сам по собі, бо кошти паперу і друку перевищують покупну силу з них виготовлених »гро-

шей« і фабрики стають не рентабельними. До недавна ще так-сяк держалися »миколаївські«, але вже від кількох місяців і вони зникли з листка навіть віденської біржи »за непотрібностю«.

Як при таких умовах мислимо перевести контракцію? Які знаки проти яких вимінювати і по якому курсу?

Цей »курс« в кожному селі ріжний і хитається для самих улюблених сортів між нульом і якоюсь »безконечною малою« величиною.

Але допустимо, що якийсь Дон-Кіхот од девальвації надумав таки цю контракцію переводити. Раніше всього він, звичайно, мусівби перевести »уніфікацію« — всі істнуючі відміни паперових грошових знаків замінити по певному, для кожного з них окремому, курсу проти одного, вибраного ним сорту паперців. Не будемо вже згадувати, що багато власників нот почуватимуть себе невдоволеними курсом і »для захисту своїх інтересів« візьмуться за вила та кулемети — як це було вже при спробі Колчака »девальвувати« керенки.

Допустимо, що цей Дон-Кіхот знайшов і папір і друкарню для заготовки відповідної кількости нових нот, що бунти не скинули уряду, який цю уніфікацію проводить, що всі непорозуміння з »курсом« залагоджені і, що у населеня лежить не 20—30 сортів паперців, а лише один сорт їх, наприклад »куна«.

Що-ж далі? Яка буде вартість тих кун? Така сама, звичайно, як і тих сортів папірців, на місце яких вони прийшли і зрозуміло чому. Не буде на »куни« попиту на ринку так само, як не буде його на »совітськи« та »аеропляни«. Попиту не буде тому, що в нас немає р и н к у, на якому б ці »куни« могли виконувати функцію сполученя продуцента зі споживачем.

На Україні продукує тепер лише хлібороб, але позаяк потрібних для нього індустріяльних виробів на ринку немає, то й він продукує не на ринок, тепер для нього непотрібний, а лише для себе.

Продавати свої вироби чи за старі керенки, чи за нові куни він однаково не буде, бо за ці »гроші« він нічого не зможе купити. І так буде до тої пори, поки на ринку не зявляться індустріяльні товари, які можна купити л и ш е за »куну«. До того ж часу він »обмінюватиме« свої вироби на блюзки, ряси, обручки і т. п. натурою або знов таки буде обмінювати їх на марки, фунти стерлінґів і т. п. Ясно чому так — володіння певною кількостю німецьких марок, чи анґлійських фунтів дає йому доступ до товарового ринку зазначених держав, тоді як володіння »куною« ніякого ринку для нього не відкриває.*)

Тому, і це ми мусимо дуже твердо запамятати, — можливости повороту України до упорядкованого грошового господарства, утвореня і скріпленя української валюти треба шукати не на шляху технічно-грошових та фінансових реформ, а лише і виключно на шляху самовідродженя і самоорґанізації продуктивних сил нашого краю, який один лише може вперше створити для цього необхідні передумови.

* * *

*) Єдиною можливостю пустити в оборот цю „куну“ було-б налагодженя постачання самою Державою — нове видання большовицької політики, результати якої ми бачимо.

III. Проблєма включеня.

Инша річ коли говорити не про орґанізацію у нас грошового господарства власними силами, а про »включеня« України у всесвітній господарський оборот за »допомогою« чужоземної фінансової сили. Для цього є цілий ряд способів і можливостей.

Про одну з них ми вже згадували — це можливість розповсюдженя на Україні чужих платничих засобів: німецьких марок, анґлійських фунтів, французських та швайцарських франків, японських єн і т. д.

Зрозуміло, що на зголоднівшій на індустріяльні вироби і не маючій власних розрахункових засобів Україні може утворитись, і вже істнує, великій попит на чужі платничі засоби, які відкривають перед власниками їх всесвітній товаровий ринок.

Зрозуміло також, що коли-б ми були маленьким народцем, як напр. населеня республіки Панамської, князівства Ліхтенштайнського або українська кольонія на Далекому Сході — платничі засоби якоїсь з сусідніх або протеґуючих нас держав могли би замінити для нас неістнуючу власну грошову систему.

Цілком можливо, наприклад, що серед Українців »Зеленого Клину« на Далекому Сході автоматично прийметься японська грошова система і розрахунковим засобом у них буде єна. Передумови для цього в них є, бо: 1. їх порівнюючи не багато, 2. вони тісно звязані і залежні від японського ринку і 3. Японія має добре орґанізовану грошову систему. Наслідком цього, звичайно, буде їх васальна залежність від Японії. Для них це може бути на короткий час навіть вигідно.

Але Україна є просто завелика для того, щоб її можна було так нишком, механічно »включити« в грошову систему одної з істнуючих держав (тим більше, що сусіди наші самі путнього грошового господарства не мають) — це викликало-б завеликі хитання в них самих і було-б неодмінно звязано з розрішеням цілого комплєксу важних політичних проблєм всесвітнього значіння.

Для нас таке розрішеня означало б просто перехід на становище кольонії одної з економічно і політично сильних держав — Анґлії, Америки, Німеччини, Японії або Франції і ліквідацію думок про нашу державну незалежність, і тому сумнівно, щоб було можливим таке плянове включеня нас до якоїсь системи.

Скоріще всього нам доведеться, коли ми не проявимо ініціятиви і не зуміємо самоорґанізуватися, ще довго переживати стан господарської анархії.

Згори — від уряду — будуть як з мішка сипатись циркуляри і декрети що до переведеня технічно-грошових »реформ« — штемпельовок, девальвацій, контракцій, емісії нових сортів паперових грошей, проби випуска срібної та мідної монети і т. д. Разом з тим уряд не в силі буде відмінити системи натуральних повинностей — »разверстки« в тому чи иншому вигляді і видатки Держави на урядовий апарат по збору і порядкуванню цією »разверсткою« будуть все рости in infinitum, все більше заплутуючи й гальмуючи господарське життя. В низах все буде так, як і нині — індівідуальні господарства

будуть переводити свій товарообмін в самих грубих і примітивних формах, посередництво в товарообміні між нами і закордоном буде в руках »факторій«. Ріжні закордонні платничі засоби матимуть у нас дуже велику ціну і так, як, напр., в деяких частинах Китаю, служитимуть суроґатом, заміняючим, до певної міри, відсутність власних розрахункових засобів. Спекуляція цінами валютами досягне небувалих розмірів і наше народнє господарство буде обєктом систематичного й хижацького визиску з боку всіх, хто лише схоче присвятити цьому ділу свій час.

В якій спосіб при таких обставинах зможуть розвиватися продукційні сили України, як зможе бути орґанізований необхідний для нашого господарства кредит — це питання на які відповідь ясна: — ніяк, або так, що краще, коли б його не було зовсім.

Протягом кількох літ наші хлібороби-господарі при цій »системі« можуть перетворитися в безправних і безвольних рабів закордонного капіталу і його місцевих аґентів з усіма наслідками такого рабства — темнотою, злиднями, ледарством, демократизмом і злобою, яка доводитиме до періодичних повторень диких, жорстоких і безплодних погромів та революцій.

* * *

Крім такого чисто механічного причіпленя до чужої валюти є ще кілька випробуваних способів.

На світі не сама лише Україна є краєм, що не спромігся досі сам налагодити свого грошового або розрахункового господарства. Цю долю з нею поділяють майже всі африканські »самостійні«, або напів самостійні держави, частина держав азіятських та частина середнє- і південно-американських держав. »Допомога« зовні приходить в таких випадках звичайно в одній з двох форм: або такі країни причеплюються волею чи неволею до держави — патрона (напр. Алжир, Мароко, Сірія, Індо-Китай і т. д. — до валюти французької, Ліхтенштайн — до швайцарської, Колюмбія і ин. — до анґлійської і т. д.), або в патронуючій державі засновуються спеціяльні банки для нотної емісії в таких некультурних країнах. Практика »South African Reserve Bank«'у в Південній Африці, »Yokohama Specie Bank Ltd.« в Манджурії, »Bank of Chosen« в Кореї, »Deutch-Ostafrikanische Bank« в колишній Німецькій Африці, »Deutch-Asiatische Bank« в Китаї та районі Кіао-чау, »Російсько-Азіятський Банк« в китайських областях і практика багатьох инших банків, що засновуються з цією метою навіть в таких державах, як Портуґалія — дає дуже багато ріжноманітного й поучаючого матеріялу.

Шабльон орґанізації загалом скрізь однаковий: в патронуючій країні засновується капіталістичний консорціум, який бере від свого уряду концесію на право випуску нот на даній некультурній території. Коли таку концесію він одержить, то відкриває в зазначених країнах свої відділи. Ці відділи кредитують туземних та европейських купців, як імпортуючих товари з країн культурних та експортуючих туземні сирівці і вироби, своїми нотами, або акцептують їхні

векселі на чужу валюту. Завдяки тому, що кредитовані банком купці продають привезені з закордону товари на місці лише за ноти цього банку — створюється попит населеня на ці ноти, їх шукають в обмін за туземні товари і ноти одержують завдяки цьому покупну силу та значіння розрахункового засобу серед цього населеня.

Ясно само по собі, що банк-емітент реґулюючи по свойому бажанню і для своєї вигоди емісію і проводючи відповідну комерційним інтересам своїх акціонерів та політичним інтересам своєї держави політику і, спіраючись при цім на мілітарну та дипльоматичну силу своєї держави, дуже скоро стає господарем-монополістом туземного ринку і вершителєм долі туземного населеня, якому доводиться дуже дорого розплачуватись за цю »допомогу«.

Подібні перспективи стоятимуть неминуче і перед нами, коли б ми поластилися на цього роду допомогу.

Підкреслюємо, що ноти ціх банків не завжди є грошима і що від заснування їх на Україні справа санації старої нашої грошової системи, а тим більше справа налагодженя нової державної валюти не посунулась-би ні на крок вперед.

Ці кольоніяльні банки в найкращому випадку виконували б лише мізерну частину тої позитивної роботи, яку може виконати »Хліборобський Банк«, але радикально відріжнялися б від нього тим, що весь дохід од їх операцій відпливав би негайно за кордон в кешені закордонних акціонерів, а не зоставався б, як при Хліборобських Банках, на Україні для служби дальшому розвиткові народнього господарства. Такі кольоніяльні банки були б для нас не резервуаром, в який з усіх боків стікаються сили для спільної праці по відновленю народнього господарства — як це неодмінно буде при системі Хліборобських Банків, а навпаки — всякий кольоніяльний банк на Україні неодмінно виконуватиме функцію помпи, що викачуватиме останні соки з нашого народньо-господарського орґанізму.

* * *

Є ще спосіб — і як кажуть його прихильники дуже простий: — треба дістати закордонний кредит, всього яку небудь пару сот міліонів долярів в золоті, і на ґрунті цього кредиту випустити нові гроші.

Коли знайдуться такі наївні люде, що дійсно цей кредит дадуть — ми нічого не маємо проти переведеня цього пляну.

Але, щоби дати такий кредит та ще в золоті, — треба бути дуже наївною і дуже багатою людиною.

Крім того не ясно — кому мають дати такий кредит — Державі, чи ґрупі приватних осіб? Коли Державі — то і цей кредит не поможе, бо вона має завеликі закордонні та внутрішні борги. Цього кредиту не вистане навіть на те, щоби дати собі раду з дотеперішньою емісією. Коли ж мова йде про кредит приватним особам, то невже-ж не ясно, що для кредитодавця далеко зручніще, безпечніще і вигідніще заснувати свій власний кольоніяльний банк з рядом товарообмінних факторій при ньому?

Думається, що лише або дуже наївні люде, або дуже безсоромні демаґоґи можуть в наші часи носиться та спекулювати такими проєктами.

Щоби зрозуміти дійсне становище закордонного кредитового ринку, його тенденції та апетити дозволимо собі звернути увагу читача на єдиний проєкт, який має під собою деякі реальні підстави і може частково здійснитись — це ухвалений »союзом народів« проєкт амстердамського банкіра Ter Meulen'a.

Подаємо його в перекладі:

1. Щоби зробити можливим для обіднівших націй, які нині не в стані на терпимих умовах дістати на інтернаціональному грошовому ринку кредитів, придбати довірря, якого вони потрібують для здобуття засобів на покриття необхідного їм ввозу, має бути заснована під »аусціціями« Союзу Народів інтернаціональна комісія.

2. Ця комісія складається з представників банкових і торговельних кол інтернаціонального значіння, які призначаються Радою Союза Народів.

3. Ця комісія має бути уповноважена закладати суб-комісії в тих країнах або ґрупах країн, які приєднаються до цього проєкту і передавати їм свої права.

4. Уряди країн, бажаючих приєднатися до цього проєкту, мають повідомити комісію, які точно описані матеріяльні ґарантії вони можуть предложити для забезпеченя комерційних кредитів, одержуваних од горожан експортових країн.

Комісія після аналізу названих ґарантій по власному праву зафіксує розмір кредитів, на які вона згоджується дати дозвіл.

6. Відповідні уряди одержуть тоді право виготовити облігації до висоти суми призначеної для цього комісією, при чому кожна з ціх облігацій має бути виставлена в певній чужій валюті, яка визначається в момент емісії зазначених облігацій.

7. Строк і висота опроцентованя ціх облігацій опреділяються відповідним урядом зі згодою комісії.

8. Опроцентованя мусить бути забезпечене з попередніх внесків з доходів од раніще вказаних матеріяльних ґарантій.

9. Застановлені обєкти (забезпеченя) мають бути зпочатку під управлінням зазначеного уряду або міжнародньої комісії — відповідно до того, як в кожному окремому випадку вирішить названа комісія.

10. Комісія має право, во всякий час звертатися до Ради Союзу Народів з представленям про передачу в її руки управління ціми застановленими обєктами від відповідного уряду.

11. Вирішеня Ради Союзу Народів має бути в цьому випадку безапеляційним.

12. Як тільки боргові зобовязаня будуть в такий спосіб виготовлені — відповідні уряди одержать можливість ставити їх до розпорядимости своїх горожан з тим, щоб останні вживали їх як забезпеченя для кредитів на імпорт.

13. Висота суми купор ціх боргових зобовязань а також валюта, в якій вони мають бути виставлені, будуть означатися відповідно до характеру операції, якій вони мають служити, кожний раз окремо.

14. Зазначений уряд може або вимагати від своїх підданних, яким він передаватиме ці боргові зобовязаня, окремих забезпечень, або — коли знайде це непотрібним — таких забезпечень не вимагати.

15. Строк і висота опроцентованя позик ціх боргових зобовязань мають бути опреділені умовою між відповідним урядом і його дебітором. Цей строк і висота опроцентованя не мусять неодмінно бути ті самі, що для самих боргових зобовязань держави.

16. Імпортер, коли він просить у свого уряду позику з ціх боргових зобовязань, має попереду представити докази, що він уже перед цим одержав од інтернаціональної комісії ясно виражений дозвіл на переведеня тої операції, для якої ці боргові зобовязаня мають служити забезпеченям.

17. Кожне боргове зобовязаня, перед тим як воно буде відповідним урядом вручено імпортеру, мусить бути контрасиґновано комісією, для доказу того, що воно зареґістровано.

18. Імпортер, після того як він одержав згоду комісії і контрасиґновані нею боргові зобовязаня, передає їх закордонному експортеру яко забезпеченя на весь час операції.

19. Зі свого боку експортер має зразу повернути йому купони переданих яко забезпеченя боргових зобовязань, а після кінця операції і самі боргові зобовязаня.

20. Як тільки імпортер одержить назад чи купони ,чи самі боргові зобовязаня, він має повернути їх свойому урядові.

21. Повернуті урядові боргові зобовязаня мусять бути анульовані і можуть бути по черзі замінені иншими борговими зобовязанями, чи в тій самій валюті, чи в иншій, до висоти рівної їм суми.

22. Експортер сам, чи підприємство, якому він заложив ці боргові зобовязаня і яке виступає замість нього, мають право — у випадку, коли імпортер не виконає договору — або зберігати у себе одержані яко забезпеченя боргові зобовязаня аж до їх розміну, або продати їх у звичайний спосіб.

23. У другому випадку зпочатку треба дати можність урядові в короткий строк викупити виставлені ним боргові зобовязаня.

24. Коли на випадок продажу цього боргового зобовязаня буде одержана сума більша від тої, яку винен імпортер експортерові — останній мусітиме передати надвижку до розпорядимости урядові, яким виставлені ці боргові зобовязаня.

25. Прибутки від обектів, даних яко забезпеченя, мають бути вжиті для покриття боргових зобовязань у такий спосіб:

26. Чи то комісія, чи відповідний уряд має зарані взяти з зазначених прибутків суму, яка потрібна для закупна чужої валюти, щоби з ціх грошей оплачувати купони всіх ріжночасно і в ріжних валютах випускаємих боргових зобовязань.

27. Далі, ці самі комісії чи відповідні уряди мають заснувати закордоном у відповідних валютах вистарчаючий фонд погашеня для оплати 10% боргових зобовязань, які знаходяться в кожній чужій країні.

28. Крім того вони мають через виплати наперед (prélèvemen t заснувати резерви в одній або кількох чужих валютах, для оплати проданих боргових зобовязань згідно з § 22.

29. Висота ціх спеціяльних резервів має бути в кожному випадку опреділена комісією.

30. З кінцем кожного року, коли всі названі операції закінчаться, всі можливі рештки лишаються до вільної розпорядимости зазначеному урядові.

31. Кожний уряд матиме право вживати свої власні боргові зобовязаня як заставу для кредитів, які ним самим призначаються для окремих видів імпорту за його власний рахунок. В кожному такому випадкові має бути в такий спосіб заздалегідь одержана згода комісії для ціх окремих видів імпорту, які уряд хоче перевести.

32. У випадках, коли який будь уряд, якому залишено право розпорядженя застановленими ним обєктами (забезпеченями) ,не виконає своїх зобовязань, відповідний експортер має про це повідомити комісію ,яка звернеться до Ради Союзу Народів з проханням, щоби контроля над названими обєктами забезпеченя була передана їй.

33. Згода комісії необхідна у всіх випадках, коли боргові зобовязаня, ґарантовані зазначеними забезпеченями, мають бути дані в застав. Ця згода в принціпі буде даватися лише для імпорту сирівців або предметів першої необхідности.

34. Разом з тим комісія має право, коли вона того хоче, заздалегідь дозволити імпорт точно зазначеної кількости ціх товарів.

35. Але навіть коли мова йде про такий рід загально-дозволеного імпорту, про кожну операцію мусить бути повідомлена комісія для її реґістрації.

36. Рівно ж необхідна кожного разу згода комісії і на строк одкриваємого кредиту.

* * *

Всім нашім землякам, які мають ще якісь надії на серіозну допомогу з закордону, радимо як найуважніще простудіювати цей плян і уявити собі необхідні наслідки від його переведеня в державах, для »допомоги« яким він призначений.

Щоб уникнути підозріння в односторонности ми навмисне подали тут не реферат про зміст цього проєкту, а його дослівний текст.

Висновки з нього зробити не трудно і ми тут обмежимося лише підкресленям таких основних точок:

1. Предумовою здійсненя цього пляну являється істнування інтернаціонального »уряду над урядами« в особі Ради Союзу Народів — юридично, а в особі »людей з банкових і торговельних кол інтернаціонального значіння« (§ 2) — інтернаціональної комісії — фактично.

2. Цей »уряд над урядами« має право контролі не тільки надо всіми галузями державних прибутків, які будуть заставлені для забезпеченя кредитів, не тільки над кожною партією товару, який держава бажатиме ввезти до себе на підставі ціх кредитів — більше того: комісія має право втручатися у взаїмовідносини поміж державою та підданими цієї держави, вимагаючи, щоб держава давала кредит лише тим особам, які заздалегідь матимуть дозвіл на це від інтернаціональної комісії.

3. Комісія має право в любий момент, за згодою »Ради Союзу Народів«, перебірати від держави в свої руки розпорядженя заставленими обєктами.

Не трудно зрозуміти, що при сучасному кредитовому голоді в збіднілих державах (голод цей в найбільшій мірі поясняється старою заборженостю держав у »людей банкового та торговельного світу інтернаціонального значіння« і при тій міцній орґанізації »інтернаціональних« кредитодавців, яка проти цих держав стоїть під захистом »Союза Народів« — дуже скоро всі головніщі джерела державних доходів опиняться в руках цієї орґанізації інтернаціональних фінансістів і держави все глибше й глибше загрузатимуть у багні неоплатних боргів і процентів по ним.

4. Але зберігаючи за собою всі права і всі можливости до цілковитого опанованя всіми господарськими активами держав, ні ця інтернаціональна комісія, ні »Союз Народів« не переймають ні в якій мірі на себе відповідальности за те, що їхня »допомога« дасть можливість задовольненя хоч самих насущних потреб опікуємних ними держав, або принаймні хоч за те, що ці держави одержать еквівалєнт, відповідаючій принятим на себе зобовязаням. — Комісія сама грошей не дає, вона лише підписує »для реґістрації«, а не для співвідповдальности боргові зобовязаня держав, — після чого ці зобовязаня »можуть бути продані в звичайний спосіб«, — тоб-то на біржі або в банках, де безроздільно панують ті самі кола, що виділили з себе комісію — продані по курсу, який під впливом їхньої-ж політики установлюється. Висота офіціяльного опроцентованя в проєкті не зазначена, але є всі підстави думати, що вона, тим більше в звязку з курсовою політикою і з короткосрочним характером цих зобовязань, буде замаскованим в більшій чи меншій степені глитайством. — Про це можна з певностю судити, глянувши на листок курсів найкращих державних паперів навіть таких багатих країн, як Анґлія або Америка.

Роль »Союза Народів«, як це яскраво виступає з багатьох пунктів цього проєкту, зводиться тут лише до того, щоби надавати правну санкцію вчинкам комісії інтернаціональних фінансістів і своїм дипльоматичним та мілітарним апаратом, поставленим de facto до їх розпорядимости негайно приглушувати всякі спроби держав-дебіторів вийти з її послуху.

* * *

Спроби переведеня цього проєкту в життя вже намічаються і незабаром стануть явними їх перші наслідки. Здійсненя цього проєкту в великому масштабі означало-б цілковиту перемогу принціпа всесвітнього суверенітету інтернаціонального фінансового капіталу над принціпом суверенности національних держав.

Інтернаціональний фінансовий капітал, вся могутність впливів якого досі базувалася лише на його економічному значінню та дипльоматичній зручности його представників, має ціль при допомозі підставної особи — »Ради Союзу Народів« одержати також правну та мілітарну силу, без якої переведеня його плянів у національних державах ніколи не буде цілком забезпечене. Чи вдасться йому це, чи

ні — цього ми торкатися тут не будемо, бо це не входить в межі нашої теми. Натомість вияснити — чи маємо ми хоч які небудь підстави вірити, що переведеня ціх плянів дало б Україні можливість зорґанізуватись і сконсолідуватись як економічно, так і політично — мусить кожний, хто хоче знайти для української економічної політики ясні орієнтаційні знаки.

Що до останніх, то думки ріжних людей можуть розійтись по багатьом напрямкам, але думається, що у всякого, хто уважно перечитав всі 36 пунктів приведеного проєкту, виросте тверде переконаня, що поки »у людей банкового та торговельного світу інтернаціонального значіння« будуть такі тенденції — нам нічого сподіватися на їхню допомогу в орґанізації свого господарського життя взагалі і своєї розрахункової системи зокрема, а треба власними силами пробиватися вперед по власним шляхам. На щастя можливости для цього ми маємо.

* * *

IV. Схеми орґанізації нотних систем.

а) Нотна система Сполучених Держав Північної Америки.

Правом емісії платничих і розрахункових засобів (паперових грошей і банкнотів) в Північній Америці користуються нині: 1. держава, 2. National Bank-и (національні банки) і 3. Federal reserve bank-и (союзні областні банки), створені законом 23. XII. 1913 року.

До державної емісії належать: 1. так звані »greenbaks« (»зелені спинки«) — державні паперові гроші. Сума їх по закону не має перевисшувати 300 міліонів долярів; 2. ноти державної скарбниці, забезпечені сировим золотом; 3. золоті цертифікати, забезпечені золотом в монетах; 4. срібні цертифікати — емітуються урядом для того, щоби покрити видатки на закупаємі ним що місяця 4 міліона унцій срібла.

До емісії National Bank-ів належать ноти випускаємі ними з дозволу comptroller of the currency на підставі депонованих ціми банками в правлінню державного скарбу боргових зобовязань Сполучених Держав Америки.

Ноти емітуємі Federal reserve bank-ами мають бути забезпечені золотими резервами, здатними до дісконту товаровими векселями, коносаментами і т. д. Державних боргових зобовязань ці банки не мають права вживати, як підстави для емісії нот (за винятком так званих »circulating notes«, яких вони можуть емітувати до 25 міліонів долярів річно на підставі державних боргових зобовязань).

Trustbank-и, хоч по закону і мають право на емісію нот, але ним не користуються, бо в таких випадках мусять платити 10% податку з емітованої суми.

Найбільше значіння мали досі ноти »національних банків«.

По думці закону 1913 року вони протягом 22-х років мусять бути виведені з обороту і замінені нотами союзних обласних банків. На підставі закону про національні банки — всяка кількість фізичних осіб (не менше 5) може заснувати товариство для веденя всіх банкових операцій, в тому числі й нотної емісії.

Керування справами ціх банків ведеться радою, яка складається не менше як з пятьох членів. Кожний член мусить посідати не менше 10 (а для банків з капіталом в 25.000 долярів не менше 5) акцій по 100 долярів кожна. Акціонери відповідають в розмірі рівному номінальній висоті їх вкладів з додатком покупної ціни їх акцій (значить приблизно в подвійному розмірі). Заснування філій національним банкам заборонено. Кількість їх в 1913 році була — 7500. Дозволу на відкриття національних банків уділяє comptroller of the currency, відповідальний перед міністром фінансів і конґресом. Основний капітал їх має бути складений в боргових зобовязаннях Сполучених Держав. До висоти цього основного капіталу національні банки мають право емітувати свої ноти. Ноти видаються в купюрах по: 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000 і 10.000 долярів, мають всі однаковий зовнішній вигляд і відріжняються поміж себе лише підписами директорів. Вони мають силу законного платничого засобу майже во всіх випадках, циркулюють однаково по всій території Сполучених Держав і приймаються всіми банками та державною скарбницею по номінальній вартости, незалежно від того, яким з банків вони емітовані.

Національні банки крім нотної емісії провадять майже всі банкові операції — за винятком гіпотечних та спекуляції на нафтових теренах.

Прибуток від операцій кожного банку ділиться поміж його акціонерів, відповідно кількости посідаємих кожним з них акцій.

Свої взаємні активні й пасивні вимоги національні банки до недавнього часу вирівнювали в звичайних Clearing Hous-ах, а з 1913 року цю функцію перейняли на себе новоутворені областні »Federal reserve bank-и«. Ці союзні областні банки, числом до 12, являються областними центрами обєднуючими і координуючими діяльність окремих національних банків, не позбавляючи їх, одначе, цілковитої самостійности.

Капітал кожного з союзних областних банків має виносити не менше 4 міліонів долярів. Складається він в той спосіб, що кожний національний банк даної области мусить внести для його заснування 6% свого основного капіталу з резервами. Ці внески національні банки мають робити в золоті або в золотих цертифікатах. У випадку, коли сума ціх одчислень не досягає висоти 4 міліонів долярів — на решту відкривається публічна підписка або її переймає держава. Ніхто, крім національних банків, не має права посідати більше, як на 25.000 долярів номінальної вартости акцій союзного областного банку. За діяльність банку акціонери несуть відповідальність в розмірі подвійної суми акцій, які вони посідають. На чолі банку стоїть рада з 9-х осіб — 3 членів вибраних національними банками, 3 представників від торговельних, промислових і хліборобських кол даної области і 3 од Federal Reserve Board по її призначеню.

В обсяг діяльности ціх банків входить: веденя урядових касових операцій, прийом депозитів, торговля золотом і золотими монетами, цінними паперами і т. д. Дисконтувати векселі можуть вони лише в тому випадку, коли ці векселі жировані одним з національних банків — їх членів і походять з реального купецького обороту.

З чистого прибутку одчисляється перше всього 6% на внесений капітал в користь банків-членів, а решта припадає державі на зложеня спеціяльного резервного фонду.

Що до нотної емісії, то союзні областні банки не можуть провадити її на підставі депонування державних боргових зобовязань, як раніще робили це національні банки (за винятком згаданих 25 міліонів річно), а лише на ґрунті — 40% покриття золотом та 100% »банкового покриття — дисконту товарових векселів. Крім акціонерів за ці ноти відповідає в повній мірі й держава.

Цілью цієї реформи було відокремленя грошової системи від звязку зі станом державних фінансів, наданя їй — завдяки визнанню принціпу банкового покриття — більшої елястичности, яка дозволяла б емісії пристосовуватись до потреб кожного даного періоду в кредиті і разом з тим наданя їй — вимогою 40% золотого покриття — більшої опорности проти інфляторських тенденцій і зброї для »екзодромічної політики«.

Найбільшу кількість національних банків — 984 обєднує союзний областний банк в Чикаґо, найменшу — 372 в Атлянті. Найбільший капітал — коло 21 міліона долярів має Ню-Йоркський союзний областний банк.

Національні банки мусять протягом 22 літ замінити свої старі ноти новими нотами союзних областних банків і коли вони це зроблять, Америка затвердить свою грошову систему на нових підставах.

Технічне виготовленя нот, контроля і передача їх національним, або федеральним резервовим банкам переводиться найвищою центральною установою, що реґулює всі банкові і грошові справи Америки — Federal Reserve Board — союзною надзорчою радою.

Союзна надзорча рада складається з 7 членів: 2 члени — міністр фінансів і контрольор розрахункових засобів входять туди ex officio, 5 членів призначаються президентом Сполучених Держав по пропозиції і згоді сенату. Ці 5 членів призначаються на строк: один на 2 роки, другий на 4, третій на 6, четвертий на 8 і пятий на 10 літ. З ціх пяти членів не менше двох мусить бути досвідченими банковиками й фінансістами. З їх числа президент призначає управляючого і заступника. Міністр фінансів являється ex officio головою цієї установи.

Головними правами і обовязками союзної надзорчої ради є:

1. Контроля над діяльностю союзних областних банків і національних банків та публікація щотижневих звідомлень про їх стан.

2. Вона уділяє дозволів або вимагає від союзних областних банків редисконтування дисконтів инших союзних областних банків.

3. Вона може на короткий час (до 30 днів) одміняти постанови закону що до золотих резервів.

4. Може збільшувати число міст, які служать областними центрами цієї банкової системи.

5. Може призначати і звільняти членів ради й урядовців союзних областних банків.

6. Вимагати переробленя балянсів (рівноваг) союзних областних банків, коли вважає, що вони містять в собі сумнівні активи.

7. У випадку незаконної діяльности одного з союзних областних банків — припиняти його діяльність, брати цей банк в свої руки, реорґанізовувати або ліквідувати його.

8. Дозволяти, поскілько це не виходить за межі льокальних законів, окремим національним банкам виконувати функції ґарантійних товариств, душеприказчиків, управляти маєтками і т. д.

Взагалі виконувати функції вищого надзорчого і контрольного орґану над всією банковською системою Сполучених Держав.

* * *

Ця система — дивний синтез в одному гармонійному цілому зовсім ріжних і на перший погляд виключаючих один одного орґанізаційних принціпів. Тут і »free banking law« (вільний банковий закон) з його децентралізацією, цілковитою свободою займатися емісійними операціями для всякого ,хто схоче це робити тут і відсутність одного центрального нотного банку і тут разом з тим — не як протиріччя і руйнування ціх принціпів, а як їх синтез і необхідне доповненя, без якого всій системі грозила б анархія — верховна союзна надзорча рада з такою силою державної влади і авторітету над цілком самостійними приватними національними банками, якої не має ні одна держава з найстрогіще централізованою системою.

Тут, знов-таки в орґанічному синтезі, пляново еволюціонуючи зливаються в одну систему і фіскальний принціп — покриття нот борговими зобовязаннями держави і номіналістичний принціп еластичної емісії на ґрунті товарових векселів і металістичний принціп, вимагаючий присутности золотого покриття. В одну формулу змісту цієї орґанізації не вложити. Основної абстрактно-теоретичної доґми в ній не знайти — в ній нема ні краплі того фетишизму формули, який відограє таку велику ролю в життю старого світу взагалі, а зокрема в нашому життю. Ця система — саме життя, яке вміщає в собі всі протилежности і не в позбавлених змісту словесних, псевдоуніверсальних формулах, а в самому процесі, в повному реального, вічно текучого і змінливого змісту часі знаходять примирення протилежності. Ця система здібна до еволюції в якому вгодно напрямку, куди вестиме її життя, але вона, як і всяка система, призвана упорядкувати хаос життя — мусить стояти почасти над життям і свідомо вести його до майбутнього. Як обережно та тактовно вона це завдання виконує видно хоч би з того, що в найбогатшій на золото в цілому світі державі — вона розпляновує перехід на золоте забезпеченя банкнотів на двадцятилітній період, не бажаючи форсуванням цього процесу створювати непотрібні тетря в народньо-господарській машині.

Як бачимо, така поважність темпа зовсім не шкодить курсу доляра, який все більше затверджує за собою всесвітнє першенство.

Як корисно було би вдуматися в значіння ціх фактів тим, хто гадає, що відродити наше грошове господарство і поставити нашу валюту на золотий ґрунт — справа пари літ часу і пари десятків циркулярів!

Ця система послужила нам зразком для багатьох частин нашого проєкту, але, зрозуміло, пересадити її на Україну цілком — не можливо з тої простої причини, що Україна не є Америкою. Абсурдно, наприклад, було би думати, щоб у нас могли піти в оборот банкноти, »забезпечені державними борговими зобовязанями« — старі наші паперові гроші як раз такими прямими зобовязанями й являються.

Неможливо також у циркулярному порядку створити установи районних та областних союзних банків. Не можна ні в якому разі починати з того, щоб у центральному орґані — Всеукраїнській Раді Союзних Хліборобських Банків домінуючу ролю грали представники політичної влади — бо при наших обставинах це, в кращому випадку, лише загальмувало би розвиток Хліборобських Банків, а в гіршому — могло би привести до таких безглуздих експериментів, як спроби установленя »хлібної валюти, при чім пуд пшениці прирівнюється 100 рублям« (звістка львівського »Вперед у« про большовицькі реформи).

Уважний читач помітить ріжницю і в основному напрямку, який відріжняє наш проєкт Хліборобських Банків од останньої ступіні розвитку тенденцій американської нотної системи: ми одверто йдемо в напрямку класової орґанізації цієї справи і гадаємо, що втручання до неї держави може бути, принаймні зпочатку, лише шкідливим, тоді як американська нотна система має все більшу та виразніщу тенденцію до затвердженя прімату державної влади в реґуляції ціх справ.

Ми в принціпі також не проти цього, але:

1. Держава Українська і її Уряди нині є такі »ікси« (не в формальному, а в матеріяльному відношеню — бо зовсім не однаково для всієї нашої системи, чи на Україні правитиме Раковський, інтернаціональна демократія, чи український Гетьман), введеня яких може внести завеликі несподіванки.

2. Держава нині є економічним банкротом, звязувати з пасівами якого цієї справи не можна.

3. Саме головне — ми певні, що міцна орґанізація Української Держави може зявитися лише після того, як зорґанізуються і скріпляться її підвалини — продуційні класи.

Американці зробили свою реформу, яка збільшує вплив держави лише в 1913 році, а не 40 літ перед тім не тому, що тоді ще не могли до чогось подібного додуматися, а лише тому, що ч а с для цієї реформи тоді ще не наспів.

Нам також потрібен цей певний період часу, протягом якого ми могли би працювати при якнайменшому втручанню з боку політичної влади.

Велика ріжниця між нашим пляном і американською системою є також і в тому, що остання зпирається на міські дрібно- і великобуржуазні кола, тоді як наш плян чисто аґрарний. У звязку з цим і характер забезпеченя цертифікатів і поділ функцій поміж окремими Банками та Союзами у нас инший.

ОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

* * *

б) Нотна система Анґлії.

Правом емісії платничих засобів в Анґлії користуються: держава, 12 льокальних банків і Bank of England.

Лише діяльність останнього представляє тут для нас інтерес, бо державна емісія нічим не відріжняється від таких же емісій в инших країнах, а сума нот всіх 12 льокальних банків не перевищує 2% нот, емітуємих Bank of England і має дуже невелике значіння.

Bank of England юридично є чисто приватно-капіталістичною установою. Уряд лише уділив йому в свій час ряду привілеїв — головним із них є право емісії нот, — і з того часу зовсім не втручається в його діяльність. Основний капітал банка виносить 14,533.000 фунтів стерлінґів. Цей капітал склала ґрупа осіб, які заснували банк.

Банк управляється: 1. ґенеральним зібранням його пайщиків, яке скликається двічі на рік; 2. обраною цім зібранням радою директорів (board of directors) з 26 членів (кожний з них мусить посідати не менше, як на 200 фунт. стерл. паїв складового капіталу банка) і 3. призначаємим нею з числа своїх членів на 1 рік виконавчим орґаном з двох осіб — управителя (governer) і його заступника (depute governer), які спільно з старшим урядовцем банка — managing director — ведуть провід всією технічною стороною роботи банка. Представників уряду в управлінню банка немає ні одного.

Пайщиками його являються найвидатніщі представники анґлійських торговельних, промислових і фінансових кол.

По думці, яка була подана банкіром Самуелем Джоном Льойдом (пізніще він, як і багато инших жидівських банкірів, став льордом Оверстоном), а переведена Пілєм — банк адміністративно поділяється на 2 цілком взаємно незалежні відділи — емісійний (issue departement) і банковий (banking departement). Емісійний відділ немає иншої функції, як тільки технічне виготовленя нот і видача їх проти одержаня законом установленого покриття. Таким покриттям можуть служити:

1. Золоті монети і золото в сировому стані (gold coin and bullion). Проти їх внесеня емісійний відділ обовязаний видавати ноти по твердому курсу в необмеженій кількости і навпаки, проти внесеня нот — золоті монети також в необмеженій кількости (за винятком періодів, на які цей закон одмінявся).

2. Державний борг (governement debt) в розмірі до 11,015.100 фунт. стерл.

3. Державні цінні папери (в рівновазі виступають під рубрікою other securites) в розмірі до 7,434.900 фунт. стерл.

Таким чином загальна сума нот Bank of England, не покритих золотом по закону не може перевисшати 18,450.000 фунт. стерл., вся ж решта його банкнотів мусить бути на 100% покрита золотим запасом.

Уряд зі свого боку має право контролю над дійсною присутностю цього покриття.

Банковий відділ працює так само, як і всякий инший великий приватний банк, з тими самими кредитовими і комерційними функ-

ціями. Він же одночасно являється і банкіром уряду — (не урядовим банком). Всі гроші, які поступають од внесеня податків, мита і т. п. вносяться в банк на конто уряду, всі видатки по виплаті утриманя урядовцям, державним боргам, інтендантурі і т. д. уряд переводить через Bank of England.

Для нашого проєкту Хліборобських Банків орґанізація Bank of England була зразком в ось яких пунктах:

1. Від нього ми позичили принціп цілковитого розмежування емісійного відділу від комерційного. Можна сперечатися про те, чи таке розмежування необхідно для самого Bank of England — централізованого великого капіталістичного підприємства, але ясно, що для широко децентралізованої системи Хліборобських Банків такий поділ є по багатьом причинам необхідним.

2. Принціп абсолютного покриття нот, який вважаємо, принаймні протягом кількох перших літ діяльности Хліборобських Банків, одною з найголовнійших передумов для їх розвитку.

3. Той modus взаємовідносин між урядом і емісійним банком, який є в Анґлії, уявляється нам найбільше підходящим і для України: емісійний банк — установа перш усього приватно-господарська і уряд до неї не втручається. Але уряд, який тільки і може істнувати завдяки істнуванню приватно-господарських орґанізацій (в Анґлії великобуржуазних, у нас чисто хліборобських) спірається на ці орґанізації і їх для державного добра використовує. В цьому відношеню Хліборобські Банки, коли, як і Анґлійський банк, будуть служити скарбником і банкіром урядові, зможуть оказати Державі неоцінимі послуги, зберігаючи для неї кольосальні суми, які вона мусіла-б витрачати на збір, переховування, упорядкування і наданя мобільної форми тому майну в товарах, яке буде припливати до неї від збору податків натурою (а друга система податків на Україні часово не мислима).

Можливість конкретизації цього принціпу у нас буде залежати від того духу, який нашу Державу творитиме. Коли це буде старий російсько-татарський бюрократичний дух, то Держава все буде пробувати творити з себе і від себе все — в тому числі і свій власний державний урядовий банк. Колиж Держава збудується через попередню орґанізацію продукційних класів українського населеня і буде лише сінтезувати та обєднувати їх, то приняття нею і використування вигід, які дає цей принціп, буде цілком природним. Тоді Хліборобські Банки, бувши цілком приватно-класовою орґанізацією, будуть разом з тим виконувати функцію банків Держави (не державних банків).*)

* * *

*) Щоб уникнути непорозумінь зазначимо слідуюче: виконування функцій банкіра, скарбника і складчика товарів Держави немає нічого спільного з функцією фіскальної екзекутиви по збору цих податків, рівно як і з їх »разверсткою«. Перша є справою адміністрації відповідних виконавчих орґанів, друга — законодатних установ. Зрозуміло що ні одної з цих функцій Хліборобські Банки виконувати не зможуть і не схочуть.

в) Нотна система Німеччини.

Правом емісії платничих засобів в Німеччині користуються: держава, 4 приватних банки — Баварський, Саксонський, Баденський та Вюртемберґський і Райхсбанк.

Останній має домінуюче значіння й ми тут зупинимося лише на його орґанізації.

По свойму правному становищу Райхсбанк є чисто приватно-капіталістичним акційним банком. Але управління і догляд над ним лежить не в руках його акціонерів, а майже виключно в руках держави. Основний капітал його виносить 180 міліонів марок. Ноти його визнаються законним платничим засобом. Ціх нот він має право випускати таку кількість, »яка відповідає потребам його обороту« (закон 14. III. 1875 р., § 16), при умові, що вони будуть мати законом установлене покриття.

По закону 1. IV. 1909 р., § 17, Райхсбанк зобовязується постійно держати в своїх касах, як покриття своїх банкнотів, випускаємих в оборот, не менше, як на $^1/_3$ німецьких державних грошей, білетів державної скарбниці, або золота в сировому стані чи в закордонних монетах, рахуючи, що 1 фунт щирого золота = 1392 марки, а решту в дисконтованих векселях або чеках, строк виплати яких не довший від 3 місяців і по яким несуть відповідальність звичайно 3, але не менше 2-х кредитоздібних осіб.

В дійсности Райхсбанк, зокрема під проводом свого теперішнього президента Гавенштайна, ніколи не провадив нотної політики відповідно вимогам »свого« обороту, а завжди пристосовував її до потреб і вимог народньо-господарського обороту.

Критерій для опреділеня кількости нот, що вимагає цей оборот, давали йому завжди ті вимоги на кредит, які в вигляді товарових векселів припливали до нього для дисконту. Відповідно цім вимогам банк і вів свою нотну політику. З тих же мотивів народньо-господарської користи, Райхсбанк, хоч і не був до цього зобовязаний, відмовлявся дисконтувати векселі, які не походили з реального товарового обороту, а також не провадив емісії нот на ґрунті льомбарду.

Що до політики накопленя золотого запасу, то вона також не була для нього самоціллю, а служила лише засобом до удержаня твердого курсу нот на закордонних грошових ринках і опреділялася завжди потребами нотної емісії, а не навпаки.

Великій успіх цієї політики Райхсбанку і та творча роля, яку йому довелося відограти в історії розвитку німецького народнього господарства,*) багато спричинилися між иншим і до виясненя та поглибленя теорії грошового господарства в напрямку увільненя її від гіпнозу золотого покриття нот.

Не маючи змоги зупинитися тут над цим комплексом питаннь докладніще, відсилаємо заінтересованих до надзвичайно цікавих і поучаючих праць Ф. Бендіксена та К. Ельстера (які відкривають перед нами перспективи тих часів, »коли гроші стануть дійсно слугою, а не

*) Звичайно, тут говориться про довоєнні часи, коли Райхсбанк міг служити лише народньо-господарським, а не фіскальним інтересам.

паном народнього господарства« і доводять, що це і в теорії і в практиці можливо) і обмежимося лише тим, що звернемо увагу читача на схему його адміністративної орґанізації.

Ми вже згадували, що провід і догляд за діяльністю Райхсбанка належить державі. Цю функцію держава виконує через державного канцлєра, який являється відповідальним за обидва вищих керуючих орґани Райхсбанку — кураторію і директорію.

Кураторія Райхсбанка складається з пяти осіб: державного канцлєра, яко голови її і чотирьох членів — з останніх одного призначає Імператор, а решту Союзна Рада.

Кураторія збірається чотирі рази на рік на засідання, на яких розглядається status банка і важніщі принціпові питання банкової орґанізації та політики. Виконавчої влади кураторія не має, але тому, що державний канцлєр, який є її головою, одночасно являється і вищим керовником директорії, тому завжди може мати великий вплив на останню.

Практична робота Райхсбанку провадиться його директорією.

Директорія складається з одного президента, одного віце-президента і десяти директорів, які призначаються Верховною Владою по предложеню Союзної Ради н а в с е ж и т т я. Всі урядовці Райхсбанку призначаються і підлягають його директорії.

Акціонери, що склали капітал для заснування банка, не мають майже ніякого впливу на розвиток його діяльности. Ґенеральне зібраня їх, що скликається раз на рік, не має права вирішати питаннь ні про поділ дивідендів, ні про зміну статуту банка. Воно лише вибірає центральний дорадчий орґан з 15 членів, який збірається потім що місяця і вислухує звідомленя директорії про дисконтування, про стан вексельових і льомбардних операцій, про стан нотної емісії, стан готівки, депозитів, жирового обороту і т. д. Постанови і цього орґану для директорії не обовязкові, за винятком справ про купівлю цінних паперів за рахунок банка і про операції з урядами, на які потрібна їх згода. Цей орґан вибірає зі свого числа трьох депутатів, які мають обовязок постійно контролювати управління Райхсбанку і бути присутними на засіданях його директорії з правом дорадчого голосу.

Дивіденди розпреділяються в той спосіб, що з чистого прибутку в першу чергу одчисляється $3\frac{1}{2}\%$ на користь акціонерів, а решта прибутків розділюється між державою — $\frac{3}{4}$ і акціонерами — $\frac{1}{4}$.

Райхсбанк, остаючись централізованою установою, посідає дуже широко розвинену систему своїх філій, які мають велику автономію в своїй діяльности і можуть цілком добре пристосуватись до потреб областей, які вони мають обслуговувати.

* * *

Уже з цього дуже неповного начерку орґанізації трьох великих нотних систем видно, як багато вони ріжняться поміж собою в самих основних пунктах. В одному випадку емісія проводиться на принціпі абсолютного золотого покриття, в другому — на ґрунті державних боргових зобовязань, в третьому — найбільш характерним, являється емісія і на ґрунті товарових векселів. В одних випадках певному центральному банкові дається нотна монополія на всю територію держави,

в других — цим привилеєм користується невелика кількість банків, в третіх — емісійну діяльність проводить одночасно кілька тисяч окремих самостійних банків.

Нотна установа, чи установи можуть бути чисто державними, приватними з державним впливом і під державним кермом або чисто приватними без політичної участи держави.

Особовий склад кермуючих ними людей в одних випадках, через постійні і часті перевибори, міняється мало не що року, в инших випадках обірається або призначається на довший час, або, як це бачимо в німецькій системі — на все життя.

Питаннь про централістичну, чи децентралістичну систему, про забезпеченя і покриття нот, про приватний, чи державний характер нотних установ ми вже торкалися в иншому місці.

Але, по якому зразку мусить бути орґанізовано адміністративне управління системою »Хліборобських Банків«? Який метод — анґлійський, американський чи німецький — »кращий«?

При такім висновку оцінки дуже часто, на жаль, забувають про один основний і необхідний для нього елємент, а саме про попереднє питання — для кого і для чого »кращий«, а тому скоро загрузають у безплодних словесних суперечках.

Чи добре, що президент і директори Райхсбанку призначаються на все життя, а не обіраються на якийсь коротший чи довший срок? — Досвід Райхсбанку доводить що добре. — Чому? — Тому, що лише люде, які переймають певну роботу на все життя і являються незалежними від всяких виборчих махінацій, випадків і боротьби інтересів можуть віддатися цілком своїй праці, війти інтимно во всі її деталі, стати дійсними майстрами свого діла і бути цілком незалежними від усяких сторонніх впливів.

Чи добре, що провідники американської Federal Reserve Board призначаються на порівнюючи довгий час, але не доживотньо? — Досвід знов говорить що добре. — Чому? — Тому, що управління робиться більше елястичним, може краще пристосуватися до загально-економічних і політичних вимог часу та його провідних гасел, а не »застигає« і не віддається в »монопольне володіння« ґрупи людей, що може виявитись і не досить здібною до веденя роботи.

Часті зміни персонального складу вищого управління анґлійського банку викликали і викликають багато нарікань, але видно й ця система має де-що за собою, коли її досі не замінили иншою.

По якому зразку має бути зорґанізовано вище управління системою Хліборобських Банків, в який спосіб і на який час наділятиметься воно повновластями — все це дуже важні питання, але дати на них відповіді не можна, бо це є справа не теорії, а практики і a priori відповідь вирішена дійсно найкраще може бути лише тоді, коли виявиться конкретний матеріял людських сил, коли більш-менш ясною стане загальна політична та економічна ситуація, коли колєктивний розум хліборобського класу стане активною будуючою і творчою силою.

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

С. Томашівський.

Історія і політика.

Кілька думок із приводу книжки В. Липинського »Україна на Переломі«.*)

Хтось із дотепних новочасників зпарафразував відомий клясичний висказ про історію: вона, мовляв, така учителька життя, яка має самих тільки ледачих учнів... Ця остроумність зазнала скоро надзвичайного успіху; парафраза стала дуже популярною, і хто сьогодні не глузує над колишньою правдою, признаваною дві тисячки літ: »Якже, хіба ж ви не знаєте, що цьому учителька винна, що вона має самих тупих чи ледачих вихованців?« — говорить триумфально не один, кому поставити перед очі суперечність між його ділами й усім історичним досвідом.

* * *

В українськім громадянстві, з цього чи того боку Збруча, отся зреформована правда панує неподільно. Вона не тільки увільняє людей від обовязку знати основні моменти історії, шукати серед них орієнтацийних пунктів для сучасности та орґанічно вязати вчорашнє з сьогоднішнім; вона просто дозволяє ставитися неґативно до історії або що найменше іґнорувати її мову. Отся прірва між минулостю і сучасностю, перенесена на політичне поле, доводить у нас часом до справжнього, своєрідного парадоксу. Що адвокати exempli gratia, стаючи батьками народу, не бачать у політиці нічого більше, як тільки доручену їм процесову справу, яку можна б — на їхню думку — виграти почасти зручним притяганням параґрафів закона й оречень, почасти слезоточивою мольбою до судейських сердець; що комерсанти, попавши прим. в отамани, глядять на живе тіло нації як на мертві числові стовпці, які можна віднімати й додавати в усіх напрямах, врізувати і приставляти до волі, на те тільки, щоби здобути якийсь бажаний собі зиск; що поети, зробившись випадково міністрами, дивляться на будову держави, як на інтересний сюжет до пєси; — все те ще не велике диво. У нас бувають також історики, які в довголітніх дослідах витягли на божий світ і зпопуляризували тисячки забутих подій і явищ, оцінюючи їх зі становища національного добра, але перейшовши на поле актуальної політичної публіцистики навіть не завдають собі труду користуватись відомими їм історичними фактами і перспективами як арґументами, а вже ставши практичними

*) Стаття надіслана з кругів симпатизуючих Українському Союзові Хліборобів Державників. — Прим. Редакції.

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

політиками і засівши на курульних столах, тільки про це і дбають, щоб їхні діла були в якнайбільшій незалежности й суперечности з усім, що було у нас і у людей...

* * *

В цьому місці боюся малого непорозуміння з читачем — закиду, що буцімто вимагаю, щоб державні мужі не розставалися з історичним лексиконом, або щоб за істориками признати вищі кваліфікації до політичного проводу. Нічого подібного!

Історик і політик стоять у такому обопільному відношеню як прим. учитель фізики до архітекта: перший із них може не мати практичного поняття про будівництво, другий може слабо вже тямити теоретичні правила механіки, при цьому вони обидва можуть бути the right men on the right place; натомість осуд випаде цілком инакше, як-що перший не вміє добачити орґанічного звязку між правилами механіки і даною будівлею, та як-що другий нарушить у своїм творі закони фізики. Державна творчість, державне будівництво і державний провід — це також науково обґрунтована умілість, до якої братися не можна кому-небудь, починати звідки-небудь, вести як-небудь, не дбаючи ані трохи про те, що говорить про державну механіку і штуку дотеперішній, поданий історією досвід. Що думаєте про артиста, поета, ученого, ремісника, економіста, куховара і т. п., який не знає, або не хоче знати попереднього розвитку й результатів праці своїх попередників, і для якого єдиним джерелом знання і правилом є власне »я«? Що скажете про збори акціонерів, які віддали б справу утвореня й веденя банку людям, що не мають ні теоретичного ні практичного підготування до свого діла? Все це таке просте і ясне... одначе скільки у нас таких, хто думає, що збудування, удержаня й веденя найбільш складного орґанізму — держави — від долі якого залежить доля міліонів громадян, не потрібує жадного особливого підготування ні практичного ні теоретичного! Зовсім так, як у середніх віках усюди, а тепер у деяких примітивних племен, думано, що для здобуття й виконування лікарської вмілости доволі доброї волі й віри в певні чародійні слова-закликання та деяке зілля... Наші внуки не могтимуть також вийти з дива бачучи, як за наших часів ґенераліссімусами ставали і десятки тисяч молодого людського цвіту на смерть вели, люде, що справжньому вояці і в чури не годились, не маючи нічого спільного з військовим знанням і військовою штукою.

* * *

Ось вам і взаємина між історією і політикою. Льойд Джордж не мусить зачитуватись в Меколею, щоби правити британською імперією;*) маршал Фош не мусів щодня читати одну главу записок Це-

*) До речі: анекдоти про неуцтво анґлійського премієра або видумані, або сильно перекручені; в дійсности він не тільки наділений першорядним інтелектом, але також широко освічена й начитана людина, що своє знання неустанно поширює й поглублює та почуває себе найкраще — після урядових занятть — на юльфовій толоці й у своїй бібліотеці, з історичною літературою на почесному місці.

заря про війну з Аріовістом (хоч, без сумніву, мусів колись простудіювати їх дуже основно), щоб подиктувати Німеччині умови перемирря 1918 р.; ні, історична традиція, досвід минулих часів, свідомість нерозривного звязку з історично виробленим складним орґанізмом нації, її життєвими функціями і духовими змаганнями творять уже інтеґрантну частину психіки обох ціх будь-що-будь визначних людей, обмежують їх хотіння й контролюють їх діла. Завдяки цій орґанічній звязи сучасности з минулостю Льойд Джордж є для своїх земляків відродженим типом Пітта, Клемансо — типом Рішельє, Поенкаре — Люї XIV і т. ин. Можна навіть сказати, що керманичам справжніх націй (себ-то одиницям, що були в силі стати на чолі ціх націй)зовсім не легко бути в суперечности з історією, так само, як кожному з нас прийшлось би з великим трудом гризти, татарським звичаєм, сире мясо.

* * *

Чомуж це у людей орґанічний звязок сучасности з минувшиною такий тісний і чому в нас він такий далекий? Окрім загально-національної малокультурности, окрім хиб індивідуального і громадського виховання, нас побила ще инша язва: манія »поступовости« і страх перед »консерватизмом« — два демони, що протягом останнього покоління опанували українську інтеліґенцію й напоїли її вірою, що краща доля людства лежить в спекулятивних конструкціях будуччини, коли стрясемо з себе останню порошинку поганої минувшини і сучасности... Так виховане покоління опинилося в траґікомічній ситуації: йому прийшлося будувати національну державу, здійснювати практично два поняття цілком консервативні по своїй суті, змісту і формі! Це покоління виявилося на стільки безхарактерним, що не лише взялося до цього діла, а ще й віддало провід у »будівництві« одиницям, які ще вчора, з авторитетом пророків, кричали, що ідея національної держави — це синонім кріпацтва, нагайки і т. д. Одним словом — ведмедя приставили за пасішника. В таких обставинах не диво, що поступом у нас називається не зберігання і поліпшування істнуючих цінностей, а руйнування їх; що ретроґрадством у нас зоветься все те, що стоїть на перепоні руїнницьким інстинктам; якою ж повагою в таких обставинах може тішитись історія, сама по собі консервативна ідея і консервативна сила? Справді, вона ніколи не була в більшій поневірці, як саме в часі наших революцій.

* * *

Так і чую голос протесту: »Невже це справді так? Невже не віджило чимало наших історичних традицій саме в останніх роках?« — Признаюся, що коли користування історичною традицією обмежити тільки до минувшини власного племені (проти чого я мусів би застерегтися) і до наслідування (хоч би й під дзвінкими історичними іменами) деструктивних сил примітивної суспільности, в такому разі ми кість від кости і кров від крови певної частини наших дідів і прадідів, тільки менше чесні від них: вони не гралися такими кли-

чами як »самоозначеня«, »самостійність«, »воля«, »рівність« і т. и., для них коротке »ріж, бий, грабуй!« ставало за всі максимальні й мінімальні проґрами, при чому остаточний результат не був гірший від сьогоднішнього... Та всеж таки, хоч і як багата історія української землі такими проявами як болоховеччина, татарські люде, руїна, коліївщина, опришківство і т. ин., то було б несправедливо не бачити в ній також инших, протилежних, конструктивних, творчих сил. Очевидно вони є, і цей факт ізводить основне наше питання про взаємини між історією і політикою до того, на скільки наше громадянство взагалі, а наші політичні провідники зокрема, свідомі цеї ріжниці між обома катеґоріями наших історичних сил (творчою і руїнницькою) та чи у них є національно-політичне мірило для оцінки ціх і тих.

* * *

Що на цьому полі у нас панує повна дезорієнтація і хаотичність розуміння національно-політичних і соціяльно-культурних прояв у нашій історії — про це годі мати дві думки. В результаті — хоч у нас написано чимало книжок на історичні теми, хоч ми дуже любимо прикрашувати наші прилюдні виступи історичними ремінісценціями, — ми все таки нація зовсім не історична, як не історичною є темна селянська маса, дарма що вона живе здебільшого пережитками минулого; що більше, ми народ анти-історичний, як це буває звичайно у молоді, настроєної — по законам біольоґії — неприхильно до всякого досвіду й авторитету (пайдократія). Ось і одна з головних причин, чому ми, поставлені незалежними від нас випадками в можливість, а навіть необхідність замінити дотеперішню тюрму власною вільною хатою, не маючи майже жадного практичного досвіду з механіки сучасних нам культурних націй, не вміли гаразд покористуватись і власним історичним життям, відділити творче від нищительського, дійсне від уявленого, правдивий поступ від справжньої реакції, та вкінці опинились в обставинах куди гірших ніж у днях попередньої неволі.

* * *

Та я не хочу кривдити ні нашого громадянства, ні наших політичних провідників. Хто мав їм дати здоровий історично-політичний інстинкт і досвід? Очевидно наша історіоґрафія. Значить — коли треба докоряти когось за безплодність у виховавчій ролі історії, то не саму історію яко таку, а її товмачів-істориків. І дійсно, вони в першій мірі винні тому, що в нашім громадянстві так мало історичної свідомости, історичного змислу й орієнтаційної здібности, а так багато анти-історичних і деструктивних інстинктів. Це завело б задалеко, якби я хотів на цьому місці розглядати близче хочби самі тільки головні недостачі нашої історіоґрафії, але деякі з них мусять таки бути піднесені при цій нагоді. Поперед усього українська історіоґрафія вражає своїм археольоґізмом і відчуженостю від сучасного життя; тимчасом, як громадянство у своїх національних проявах і змаганнях

мусить бути в орґанічному звязку з досвідом минулих часів, так само історик, який не розуміє механіки сучасного життя і його цінностей, дасть — у найкращім разі — музейну ґалєрію більше або менше оригінального черепя й інтересних історичних мумій, але не буде ніколи здібний відтворити дійсного життєвого образу тих часів. Та сама хиба, зполучена з недостачею ширшого освітного горизонту, ніколи не дозволить історикові, знайти необхідно ясний, льоґічний і доцільний Wertmaßstab при порядкуванню й оцінці історичних людей, подій і явищ. В кінці наша історіоґрафія — переважно страшенно схолястична в методі, неорґанічна в конструкції і неможливо неартистична в формі — нездібна не тільки захоплювати читача а навіть роздратувати його в його поглядах, пересудах та уподобаннях. В результаті — дві брехні: одна — що історики збогачують духовий капітал громадянства, задовольняючись в дійсности інкасуванням авторського доходу; друга — що громадянство освідомлюється історично, обмежуючись в дійсности до купленя (в найліпшим разі) книжки і . . . хваленя її не читавши.

* * *

Як око мандрівника засяє втіхою, коли по цілоденній мандрівці відлюддям побачить живу оселю, так ізрадіє читач, який переглядаючи письменську продукцію наших »революцийних« років зупиниться на книжці В. Липинського, якої заголовок подано на вступі ціх уваг. Автор не новик на науковім полі, хоч і майже виїмкова поява у нас. Нащадок старинного українського роду, він мусів щотільки завойовувати собі право приналежности до української нації. Наділений живим, громадським, політичним чуттям, він за для ціх саме громадських інтересів звернувся до історичних питаннь, і хоч не був і не є цеховим »ученим« здобув собі відразу дуже поважне імя в нашій історіоґрафії, а іменно книжкою писаною в 1912 році (з громадських мотивів!) польською мовою під заголовком »Z dziejów Ukrainy«. Події 1917—18 кинули його у вир політичного життя, він зайняв високе становище, та дальший хід подій і виродженя т. зв. української революції в анархію і національне самовбивство, спонукало його вийти з »державної« служби та, сидючи на руїнах власних мрій і змаганнь, пустити в світ книжку про Україну в середині XVII в. Живучи далеко від потрібних матеріялів, джерел і технічних засобів, з підтятим здоровлям, він міг дати тільки перерібку своєї вище названої праці. Проте дав він книжку дуже цінну і дуже актуальну, хапаючи нею — кажучи драстично — за печінки однаково наших істориків і наших політиків.

Отся справді жива книжка, що з віддалі трьох близько століть дуже пророчисто промовляє до сучасного покоління, дає історично-політичний аналіз одного з головних моментів нашої історії — Хмельниччини і Виговщини — і вводить читача з одного боку неначе в лябораторію державного будівництва, до якого український нарід зірвався був уперше після упадку політичної самостійности княжих часів; із другого боку, розкриває руками анатома джерело, характер і розвоєвий процес тих сил, які те будівництво підривали і до повної руїни довели. Покищо вийшла тільки перша частина праці, що обнімає добу

з перевагою творчих сил, до смерти Богдана Хмельницького, якому — на думку автора — вдалося саме перед смертю довершити будову української державности, притягнувши на її службу соціяльно найсильніщий і політично найдозріліщий чинник — шляхецький; оглядові відворотного процесу, знищеня великого Богданового діла, присвячена буде друга частина моноґрафії. Коли вона появиться і коли буде змога, я сподіваюся перейти, може на иншім місці, до докладніщого обговореня змісту цеї праці, та покищо обмежуюсь вказанням її, як дуже відрадного і цінного зявища, нашій не-історичній і антиісторичній громаді. Читаючи »Україну на переломі«, вона побачить, як багато тотожности, подібности й анальоґії між переломом середини XVII в. і переломом 1917—1920. Коли б так притягнути сюди з одного боку ще перелом 1708—9, а з другого дати аналіз державного розвитку українських земель до XIV в., то в нашій убогій громаді може не було б так багато розбіжности в поглядах і оцінці того, які сили й методи конструктивні, творчі, а які деструктивні, руїнницькі.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

З життя хліборобських орґанізацій.

Сергій Шемет.

Огляд Українського Хліборобського руху на еміґрації в першій половині 1921 року.

»... Обєднати ті українські сили, яким орґанічно, а не на словах тільки, потрібна Держава Українська, — це мета нашого Видавництва. З поміж них ми в першу чергу звертаємось до тієї верстви, до якої самі належимо: до хліборобів українських. Ми певні, що наш клас, найдужче з Українською Землею традиціями своїми й працею своєю звязаний, найбільше заінтересований в тому, щоб на землі тій настав лад і порядок, щоб виросло й окріпло на ній українське державне життя....« (Передмова до І Збірника »Хліборобської України«. Рік 1920. Відень.)

»... добробут цілого Українського народу, а разом з тим і добробут найбільш численної продуктивної хліборобської класи, нерозлучно звязані з істнуванням власної національної держави....« (Відозва Союза Хліборобів України. Варшава. 1921 р.).

За часів Гетьмана Павла Скоропадського на Україні істнувало кілька хліборобських орґанізацій не обєднаних між собою: 1. Всеукраїнський Союз Земельних Власників, 2. Związek Ziemian na Rusi, 3. Партія Хліборобів-Демократів і нарешті 4. Всеукраїнський Союз Дрібних і Середніх Землевласників, який виділився зі складу Всеукраїнського Союза Земельних Власників підчас останнього загального зїзду цього Союза в серпні 1918 року в Київі.

За часи Гетьмана всі чотири хліборобських орґанізації не робили спроби обєднатися, хоч ґрунтом для обєднання їх вже тоді могла-би бути будова Української Держави і оборона в ній правного ладу проти руйнацької акції, як з боку своїх-же лівих: демократів — і своїх-же правих: москвофилів, — так і з боку ріжних російських політичних ґруп — кадетських, есеровських і инших. Обєднання українських хліборобських державницьких елементів безперечно вже назрівало під кінець Гетьманування Скоропадського і воно стало-б довершеним фактом, коли-б катастрофа на Всеевропейському фронті не настала так швидко.

Тепер, вже на еміґрації, серед ріжних хліборобських ґруп народилася свідомість того, що ціла хліборобська верства: дрібні і великі землевласники, католики і православні, симпатики тих чи инших політичних ідей, що носять на собі впливи тої, чи иншої культури, словом всі хлібороби України мусять мати один провідний ідеал — Суверенну Українську Державу, мати одну спільну класову по-

літику, мати один спільний провід і підлягати одній спільній, обовязковій для всіх хліборобській дисципліні, бо тільки при такій єдности хліборобського класу він зможе на своїй землі правний лад і порядок відбудувати, свій хліборобський клас і цілу націю українську від винищування врятувати.

Думка про необхідність обєднати весь хліборобський клас України на плятформі відбудови Суверенної Української Державности була вперше зформулована у відозві: »До українських хліборобів« видання Ініціятивної Ґрупи »Українського Союза Хліборобів-Державників« (Відень, 1920 р.) і на сторінках першого Збірника »Хліборобської України« (Відень, 1920 р.).

Ця думка зразу-ж знайшла відгук з боку Гетьмана Павла Скоропадського і ґрупи його близчих співробітників. Орґанізація хліборобів-католиків з України, відновлена на еміґрації в Польщі, з початком 1921 року також заявила себе солідарною з ідеєю єдиного хліборобського фронту і через своїх уповноважених Степана Подгорського і Станіслава Горвата навязала зносини з »Українським Союзом Хліборобів-Державників« у Відні і з иншими хліборобськими ґрупами закордоном.

Результатом всіх цих кроків було рішеня вище згаданих ґруп — стреміти до обєднання всіх хліборобських елементів на плятформі Незалежної Української Державности; стреміти до утвореня в близькій будуччині одного провідного орґану для всіх хліборобських ґруп закордоном, при чім вище згадані хліборобські ґрупи однодушно погодились на тому, що сильна Незалежна Українська Держава при даних тяжких обставинах може повстати і надалі себе оборонити тільки при умові, коли верховна влада в майбутній Українській Державі буде в руках невибіраного, дідичного Гетьмана-Монарха, а законодавча — належатиме Раді, зложеній з представників орґанізованих економічних ґруп. Всі погодилися на тім, що демократично-республіканський устрій з поділом на політичні партії штучно дробить суспільство на незчислимі, дрібні ґрупованя, дає простір для впливу демаґоґів і дрібних честолюбців і при теперішнім рівні культури і політичного виховання на Україні ослабив-би всяку орґанізацію нації на стільки, що Українська Державність не тільки не змогла-би повстати силами самої нації, але й повставши за стороннєю допомогою, не змогла-б удержатись і мусіла-б неминуче впасти від внутрішніх і зовнішніх розкладових чинників.

На таких підвалинах почали з початком 1921 р. на еміґрації обєднуватись ріжні ґрупи хліборобів з України. На еміґрації в Польщі хлібороби католики і православні, які раніще гуртувались все по окремих орґанізаціях, тепер, у квітні 1921 року, заложили спільний »Союз Хліборобів України«, який прийняв вище наведені основи всехліборобського обєднання. На чолі Союза стоїть »Рада« — яко орґан кермуючий і »Управа« — яко орґан виконавчий.

В Управу »Союза Хліборобів України« входять:

1. Голова Управи Союза — Михайло Ханенко;
2. Товариш Голови Упр. Союза — Станіслав Горватт;
3. » » » » — Олександер Руссановський;

4. Член Управи Союза — Андрій Білопольський;
5. » » » — Стефан Подгорський;
6. » » » — Гнат Щеньовський;
7. » » » — Сергій Шемет.

В Раду »Союза Хліборобів України« входять:

1. Член Ради Союза — Вячеслав Ґржибовський;
2. » » » — Ґраф Здіслав Ґрохольський;
3. » » » — Володислав Гуляницький;
4. » » » — Францішек Котович;
5. » » » — Леонтій Кочубей;
6. » » » — Витовт Кринський;
7. » » » — Професор Володимир Косинський;
8. » » » — Ґраф Адам Монтрезор;
9. » » » — Іосиф Полховський;
10. » » » — Ґраф Адам Собанський.

З наведених низче прикладів з виданого Варшавським »Союзом Хліборобів України« літературного матеріялу виявляється повна ідейна єдність його з »Союзом Хліборобів-Державників«.

Статут »Союза Хліборобів України« в Польщі в 1-м параґрафі своїм так опреділяє свої цілі: »Зорґанізувати хліборобів України для сотвореня в хліборобському класі опори Української Державности, для мирного розрішеня внутрікласових протилежностей, для оборони інтересів хліборобської праці зовні. Для близчих часів, поки ще не закінчена революція і не закінчена боротьба Українського Народу за свою Державу, завданям Союзу буде допомогти народові збудувати незалежну, суверенну Українську Державу в традицийних на Україні формах . . . .«

Точніще форму Української Державности Варшавський Союз опреділює в своїй »Відозві до братів хліборобів і всього українського громадянства«, де на стор. 16 сказано: »Союз Хліборобів України вважає, що Українська Держава може бути міцною тільки тоді, коли вона буде зорґанізована, як дідична монархія-гетьманство«. Далі, в тій-же »Відозві« Союз так пояснює необхідність заведеня на Україні монархічної форми влади: »Культурний стан України подібний до того, в якому Франція знаходилась у XVIII, а Німеччина у початках XIX віку, і сам собою накидає українському народу монархічний устрій« (стор. 18). » . . . . тільки дідичне гетьманство з усталеною конституцією утворить можливости найбільшого розвитку Української Держави і Української національної культури.« (Стор. 19).

Для порівнання з вище наведеним приведемо слідуючі місця зі Статута »Українського Союза Хліборобів-Державників«, надрукованого в Збірнику II, III і IV »Хліборобської України«:

» . . . . Український Союз Хліборобів Державників ставить своїм завданням орґанізацію тих сил, що хочуть збудувати незалежну і суверенну Українську Державу . . . .« (§ I. Статута. Ст. 261).

» . . . . У. С. Х. Д. ставить своїм завданням: . . . . . б) утворити таку форму Держави, яка була-б вища від дотеперішніх форм державности на Україні, більше відповідала потребам Української Нації

і тому могла-б забезпечити Українській Державі не ефемерне, а трівке істнування на цілий ряд поколіннь.« (§ II Статута. Ст. 261.)

»Вища і трівка форма державности оперта на сталій і природній силі автономних класів і автономних Земель, може бути збудована при умові: а) самоорґанізації кожного класу і кожної Землі в один суцільний і здоровий політично-економічний орґанізм; б) при обєднанні всіх класів і всіх Земель сталим і єдиним приціпом національної і державної єдности, персоніфікованим в особі незмінного і невибираного Голови Національної Держави . . . .« (§ IV Статута. Стор. 262.)

Ідеольоґічна єдність обох хліборобських орґанізацій з наведених місць цілком ясна.

Так само ідеольоґічно ідентичні з цими двома Союзами і ґрупа хліборобів у Німеччині і Гетьман Скоропадський.

Необхідно до цього додати, що хліборобські гуртки і одинокі розрізнені еміґранти з Чехії, Болгарії, Сербії і Естонії в листуваннях і надсилаючи формальні заяви про бажання вступити в число членів одної з вище згаданих орґанізацій зазначили загальне співчуття хліборобської еміґрації цілям і ідеольоґії цих двох Союзів.

В цій обєднуючій хліборобів акції приймав участь і Закордонний Комітет партії Хліборобів-Демократів в складі Івана Кобзи, Василя Совачова, Василя Плескацевича і Павла Нечитайла. Маючи своїх представників в Раді Республіки, що була зорґанізована вже на еміґрації в Тарнові при Українськім республіканськім уряді, Закордонний Комітет партії Хліборобів-Демократів зпочатку хотів служити звязуючим звеном між хліборобами і республіканським центром, намагаючись притягти всі хліборобські орґанізації до участи в Раді Республіки, але ці зусилля не мали успіху, бо решта хліборобів не вірила в конкретний успіх всіх цих заходів наших республіканців і рахувала одиноко доцільною — працю над орґанізацією і підготовкою своїх хліборобських сил. З розпуском Ради Республіки ця окрема тактика Закордонного Комітету партії Хліборобів-Демократів губить ґрунт під собою і з цієї пори Комітет також починає брати участь в спільній орґанізацийній і підготовчій праці хліборобів.

Таким чином можна вже тепер констатувати в думках цілої хліборобської еміґрації з України — солідарність.

Тому принціпово ухвалено було всіми вище згаданими хліборобськими ґрупами — зкликати загальний хліборобський зїзд з делеґатів від усіх Українських хліборобських орґанізацій і ґруп, які проявились на еміґрації, з метою зміцнити цю солідарність і виявити її в утвореню спільної хліборобської тактики, в заведеню спільної хліборобської дисципліни і в орґанізації спільного провідного орґану.

Ця думка про скликаня зїзду близька вже до здійсненя.

»Союз Хліборобів України« в Польщі мав нагоду кілька разів конферувати з представниками українських ґруп, що працювали весь час спільно з урядом Української Народньої Республіки. На цих конференціях ці ґрупи показали бажання, аби вже тепер, негайно втягнути »Союз Хліборобів України« в Польщі до спільної, з так званим

»Тарнівським республіканським центром«, політичної акції. Одначе Союз не міг піти на зустріч цим бажанням через те, перше, що рахує свою власну орґанізацію ще не закінченою, а тому поки що рахує себе до політичної акції в державнім масштабі не підготовленим; по друге, що обєктивні обставини в даний мент не дають можливостей для політичної акції в державнім масштабі; третя причина відмовної відповіді була та, що самі українські ґрупи, які працювали в рамках У. Н. Р., на думку Союза, за слабі для акції в державнім масштабі і причину слабости їх Союз бачить в орґанізацийних методах демократії і роздробленості її на численні партії. Союз, одначе, в цих конференціях цінить спроби порозуміння українських хліборобів з иншими українськими уґрупованями.

Союз також мав нагоду конферувати з представниками де яких російських еміґрацийних кол в Польщі. Ці конференції не мали ніяких практичних наслідків.

Необхідно відзначити ще одну річ в хліборобських орґанізаціях. Для того, аби між хліборобськими орґанізаціями, розкинутими по ріжних центрах еміґрації, був тісніщий звязок, рядом орґанізацій було вирішено установити живий звязок між собою, для чого члени, які довший час працювали в одній орґанізації, посилаються до другої. Найповніще, до цього часу, цей звязок зреалізовано при »Союзі Хліборобів України« в Польщі, а саме, тут маються два делеґати від »Українського Союза Хліборобів Державників« — Сергій Шемет і Андрій Білопольський—які належать до Ради і до Управи »Союза Хліборобів України« в Польщі, а також мається делеґат від »Союза Хліборобів« в Сербії — Павло Мацько. В останні часи Андрій Білопольський переїхав до Букарешту, аби, належучи до »Українського Союза Хліборобів Державників« і »Союза Хліборобів України« в Польщі, злучити живим звязком ці дві орґанізації з »Союзом Українських Хліборобів« в Букарешті.

Нарис цей я закінчу вияснення того, яке місце в ряді инших орґанізацій займає »Український Союз Хліборобів Державників«. Тепер, на еміґрації, ми маємо два типи орґанізацій: один — це орґанізації територіяльні, які стараються обєднати всі хліборобські елементи певного району еміґрації, звичайно в межах тої, чи иншої держави. До таких територіяльних орґанізацій належить »Союз Хліборобів України« в Польщі, а також ґрупи в Румунії, в Німеччині, в Чехії, в Болгарії, в Юго-Славії і в Естонії. Ці орґанізації, власне кажучи, продовжують працю повітових і ґуберніяльних хліборобських союзів часів Гетьманщини і підготовлюють відродженя цих територіяльних орґанізацій в майбутній Українській Державі.

Обєднання хліборобського класу доповнюється і зміцнюється істнуванням поруч з територіяльними обєднаннями такої орґанізації, як »Український Союз Хліборобів Державників«.

З наведених вище виписок зі Статута »Українського Союза Хліборобів Державників« і зі Статута і »Відозви«, випущених »Союзом Хліборобів України« в Польщі, з резолюцій, прийнятих на орґанізацийних зборах хліборобів в Букарешті, згаданих низче в кореспон-

денції з Букарешту, з постанов українських хліборобів в Сербії, якими Павло Мацько уповноважений служити звязком українських хліборобів в Польщі, з того зацікавленя і співчуття, які викликала серед українських хліборобів всюди на еміґрації думка скликати зїзд делеґатів від всіх українських хліборобських орґанізацій. Зі всього цього виходить, що українські ґрупи на еміґрації не тільки зближені між собою в своїх цілях і ідеольоґії, але й виявляють стремління до обєднання своїх сил в спільнім орґанізованім звязку.

Ті-ж спеціяльні завдання, які бере на себе »Український Союз Хліборобів Державників« і його роля поруч з територіяльними хліборобськими орґанізаціями стають зрозумілими зі слідуючих місць його »Статута«:

»При сучаснім розбиттю і розєднанню українського хліборобського класу його обєднання і орґанізація в своїх власних Хліборобських Радах можливі тільки тоді, коли наш клас виділить зо всіх своїх теперішніх розєднаних частин найбільше активні елементи, які самі обєднавшись, зорґанізувавшись і якнайпильніще виконуючи свої національно-державні і класові обовязки, здобудуть собі серед цілого свого класу авторітет, необхідний для його орґанізації і обєднання.

Тому У. С. Х. Д. першою метою своєї політичної діяльности ставить обєднання тих елементів зо всіх частин хліборобського класу, що бажають відповідальної громадської праці в таких формах орґанізації, які-би допомагали розвиткові орґанізаторських і громадсько-творчих здібностей своїх членів і які-б дали їм змогу, спільно і орґанізовано виконати якнайкраще свої обовязки супроти свого класу, своєї Землі, своєї Нації і своєї Держави . . . .« (Статут У. С. Х. Д., § VII, стор. 264, »Хл. Укр. II—IV.)

Другим завданням Союза є сприяти утвореню і розвоєві територіяльних хліборобських орґанізацій, сприяти тому, щоб, сітка таких орґанізацій покрила поки-що всі місця осідку хліборобської еміґрації, а в будуччині і цілу територію України. Тому члени »Українського Союза Хліборобів Державників« мають завданням, всюди підтримувати ініціятиву до орґанізації всіх елементів хліборобської верстви в територіяльні Союзи.

Про якусь конкуренцію »Українського Союза Хліборобів Державників« з територіяльними орґанізаціями не може бути й мови вже через те, що Хлібороби-Державники належать разом з тим і до територіяльних хліборобських орґанізацій, і особливо через те, що одним з головних своїх завданнь Хлібороби-Державники ставлять сприяти народженю і розвоєві територіяльних хліборобських орґанізацій.

Взагалі-ж від розкладової внутрішньої боротьби орґанізація хліборобського класу має бути забезпечена обовязковою для всіх хліборобів загально-хліборобською дисципліною і послухом спільному провідному орґанові.

В таких формах накреслюється і підготовлюється, поки що на еміґрації, класова орґанізація хліборобів, яка на нашу думку має відограти рішаючу ролю в відродженю Української Державности.

Варшава, 25 вересня 1921 р.

ПРАВОСЛАВНА ... УНІВЕРСИТЕТУ ... КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Допись з Румунії.

В Румунії перебуває велика сила збігців з України. Це головним чином втікачі з Херсонщини і з Таврії. Головна їх маса знаходиться в Кишиньові та по дрібніщих містах Бесарабії, а в Букарешті перебуває тільки невеликий гурт. До квітня біжучого року на території Румунії не було ніякої хліборобської орґанізації. В квітні та частина з них, що перебуває в Букарешті, кілька разів сходилась на збори. Говорилось про необхідність орґанізації і навіть було складене бюро, яке мало заснувати і леґалізувати Союз Хліборобів і Промисловців України. Праця цього бюра не була успішною, на що склалося кілька причин: з одного боку до бюра попали сторонні для хліборобського класу елементи, яким хліборобські справи не дуже лежали на серці, з другого боку була хибною думка притягати до тієї самої орґанізації і хліборобів і промисловців, які мають цілком відмінні класови інтереси і традиції. Очевидно, що було-б багато користніщим для справи, коли-б представники кожного класу орґанізувались окремо і, бувши в контакті між собою, ріжними шляхами йшли до одної мети. Найголовніще-ж значіння мала відірваність хліборобської кольонії від таких-же кольоній в других державах і повна відсутність обєктивних інформацій. Всі відомости поступали з офіціяльних українських джерел і тому були дуже тенденційні. З огляду на все це бюро завмерло, не розпочавши навіть своєї діяльности.

У вересні, з огляду на навязання контакту з Прагою і Варшавою і в звязку з приготуваннями до загального хліборобського зїзду, кольонія в Румунії оживилася. Тепер уже всі зусилля направляються на те, щоб заснувати чисто хліборобську орґанізацію на взірець істнуючих у Відні та Варшаві, яка вела-б роботу в контакті з иншими союзами, підтримуючи єдність хліборобського класу всієї України.

Ґрунт для роботи досить добрий. З одного боку велике значіння має близьке сусідство з Україною, з другого боку уряд Румунії до справи української державности взагалі, а до хліборобської ідеї з окрема не є ворожий. Крім того значна скількість збігців дає можливість надати орґанізації відповідне значіння і силу. Правда умови праці через тутешній адміністрацийний режим складніщі. Багато часу відбірають всякі дозволи на переїзди, збори то що.

Головна маса перебуваючих тут втікачів політичними справами мало цікавиться. Ждуть змін на Сході, а тимчасом пристроюються хто як може, щоб добути засоби для істнування. Через відсутність обєднуючого центру робота досі велась досить слабо і розєднано.

Військові зорґанізовані ліпше завдяки специфічним умовам їх життя. Між інтернованими по монастирях позакладались хліборобські гуртки, які істнують в Secu, Tismana, Cozia, потім великий гурт знаходиться в Букарешті й околицях, де вони працюють дружинами по ріжних фабриках. Останні мають драматичний та співочий гуртки і готуються до вистав. Військові проявляють великий інтерес до хліборобської орґанізації та ждуть леґалізації Союза, щоб вступити в контакт. Ціллю їх самоорґанізації являється не тільки боротьба за

істнування, але й підготування до загального обєднання всіх Українців для захисту суверенної державности і налагодженя сталого спокою та ладу в зруйнованій Україні. Все це головним чином старшини й козаки з армії Вранґеля; попадаються Гетьманські сердюки і навіть люде з отряду Бермонта. Переважна їх більшість родом з Полтавщини.

Інтерновані з народньо-республіканської армії знаходяться в Брашові і почасти у Фараґоші. Там інтерновані поділилися на »хліборобів« і »республіканців«, при чому відношеня між цими течіями настільки ворожі, що часто доходить до гострих лайок. Представники українського уряду замість примиреня розятрюють цю ворожнечу та всякими способами стараються переслідувати тих, хто не їхньої віри. З огляду на це хлібороби з Букарешту не тільки не навязують з цими таборами зносин, а навіть не посилали своєї літератури, щоб не наразити людей на переслідування, знаючи добре, що, коли дійде до реальної державної роботи, то ці люде самі знайдуть своє місце.

Букарешт, 18. вересня 1921 р.

А. Херсонець.

Орґанізацийні збори українських хліборобів в Букарешті.

Після попередньої дописі ми одержали повідомленя про те, що 30. вересня б. р. в Букарешті відбулися збори українських хліборобів в Румунії, які уформували Союз під назвою: »Союз Українських Хліборобів у Букарешті«.

Головою Союза обрано П. В. Новіцького, Заступником Голови — А. А. Білопольського і на другого Заступника запрошено п. Рейхерта.

Членами Управи обрано: ґр. А. В. Капніста, І. М. Корнієнка, М. С. Яроша і запрошено проф. Сапіжко.

До Ради Союза входять: А. В. Вассал, В. А. Уразов, І. П. Романюк, В. К. Андрієвський, п. Яковенко і запрошено перебуваючих в Кишиньові ґен. Леонтовича, Флеммера і Ів. Лауера.

Союз постановив працювати в тісному контакті з анальоґічними хліборобськими орґанізаціями у Відні, Варшаві, Празі і т. д.

Привітання.

Новозаснований »Союз Українських Хліборобів« у Букарешті обмінявся з нами ось якими привітаннями:

Букарешт 1/X 1921.

До Укр. Союза Хліборобів Державників.

Дорогі Земляки.

30 вересня цього року одбулися в Букарешті орґанізацийні Збори Союза Українських Хліборобів, який з цього числа юридично почав

істнувати. З огляду на те, що цілі і завдання наших орґанізацій ті самі, ми з увагою і щирим співчуттям слідкуємо за Вашою діяльностю і просимо тримати з нами контакт.

Сповіщаючи Вас про початок своєї праці, ми щиро бажаємо Вам успіху в нашій спільній роботі на користь Суверенної Української Держави і на культурний та матеріяльний розцвіт нашої Нації.

Союз Українських Хліборобів у Букарешті

Голова П. Новіцький. М. Ярош, Секретарь.

Райхенау, 14 Жовтня 1921 р.

До Союза Українських Хліборобів у Букарешті.

Дорогі Брати Хлібороби!

З великою радостю одержали ми повідомленя Ваше про заснування Союза Українських Хліборобів у Букарешті. Щирим серцем вітаємо Вас! Бажаємо успіху в Вашій тяжкій праці і обіцюємо піддержувати з Вами постійний звязок, а також чим тільки зможемо допомагати Вам. І Вас просимо так само бути весь час в контакті з нами, повідомляючи про Вашу працю і Ваші заходи.

Хай в спільній і братерській праці нашій виковується і гартується розбита було єдність нашого Великого Українського Хліборобського Класу. І хай піддержує нас в цих тяжких часах невміруща віра, що обєднання Українських Хліборобів дасть лад і порядок нашій Рідній Землі, що на єдности і силі хліборобській буде побудована правова, суверенна, всім трудовим класам потрібна, Монархічна Українська Держава.

За Раду Присяжних
Українського Союза Хліборобів Державників

Вячеслав Липинський. — Сергій Шемет.
Олександер Скоропис-Йолтуховський. — Сава Крилач.
Михайло Тимофіїв. — Микола Кочубей.

Для доповненя загальної картини подаємо тут деякі цікавіщі вийнятки з переписки У. С. Х. Д. з Українськими Хліборобами в Естонії:

Комітет Українських Еміґрантів в Естонії. Реваль, 26 травня 1921.

До Українського Союза Хліборобів Державників.

Дорогі Брати-Хлібороби.

..... Перш всього Комітет посилає Вам своє братерське привітання та щиру подяку за ті часописі, які ми одержуємо від Вас даремно. Ці часописі пересилаються нами в Нарвську та Юрівську Кольонії Українців і від них також є Вам сердешна дяка...

.... Поміж Українців в Естонії, а також і серед членів нашого Комітету, є багато хліборобів, гетьманців, що по своїй орієнтації цілком належать до У. С. Х. Д....

.... Вам мабуть відомо, брати, що в свій час на терені Естонії було багато Українців у Лівенському загоні та Волинському полку, а також у ріжних частинах північно-західнього війська. По ліквідації цього війська Українці цілком залишились тут.... Серед цих Українців є багато старшин, полковників, ґенералів і урядників, а також ріжних фаховців: інжинерів, аґрономів, техніків, лікарів та инших, що раніш працювали при Гетьмані П. Скоропадськім.... Загальні збори і анкети виказали, що більша кількість Українців неґативно відносяться до уряду Петлюри, а також і до бувшої у Відні Всеукр. Нац. Ради і тому наш Комітет не вступав у зносини ані з урядом Петлюри, ані з Віденською Радою....

.... В кінці ще раз звертаємось до Вас з щирим проханням не відкинути братерськи простягнути Вам руки і допомогти нам чим тільки мога, а з свого боку ми Вам обіцяємо зробити все, що тільки буде потрібним на користь Вашого Союза та нашої Матері України. Нехай живе Вона Вільна і Незалежна....

Просимо прийняти від нас щиру пошану і братерську відданість.

В. Потоцький, Голова Комітету.
Г. Гаркушенко, Заступник Голови. — І. Шевченко, Секретар.*)

У. С. Х. Д.
14-го Липня 1921 р.
Відень.

Дорогі Брати Хлібороби!

Листа Вашого з д. 26 Травня ми одержали тільки в початку Червня і тому не по нашій вині ми так запізнились з відповідю.

Від щирого серця дякуємо Вам за Ваш привіт і радіємо душею, що росте наша хліборобська сімя і просимо Вас прийняти наше братерське привітання і запевненя, що спільна праця з Вами єсть так само і нашим гарячим бажанням....

.... Обидва збірники »Хліб. Укр.«, що вийшли досі, послані Вам в більшій скількости примірників. В збірнику II—IV знайдете Ви Статут і Реґлямент нашого Союза, отже вислів тих орґанізацийних форм, які, при сучасних умовах ми вважаємо найкращими і найвідповідніщими для обєднання і доведеня до бажаної мети нашого гетьмансько-хліборобського руху. Коли цей Статут і Реґлямент відповідатимуть і Вашим переконанням, то можете заснувати в себе Місцеву Громаду

*) Інжинір Володимир Потоцький — відомий загальний діяч в Естонії, будівник ревальської фортеці і естонського парляменту; Григорій Гаркушенко — вчений аґроном, власник на Україні і земський діяч, працює в естонському Мін. Хліборобства; Іван Шевченко — кооператор, орґанізатор Комітету. — Прим. Ред.

У. С. Х. Д., а про дальші форми орґанізацийні вирішимо тільки тоді, коли матимемо змогу війти з Вами в звязок через Вашого Делеґата.

В посланих Вам збірниках »Хліборобської України« Ви знайдете перші наші спроби теоретично обоснувати і уґрунтувати нашу ідеольоґію. Її головні і найважніщі пункти подані в нашому Статуті і тому тут, в цьому листі, повторяти їх не будемо, додамо тільки до них невеличке поясненя про наші найблизчі завдання на теперішній час.

Ми думаємо, що ніяка навіть найкраща ідея не може бути проведена в життя, коли за нею — 1. не стоять люде їй безмежно віддані і 2. коли ці люде не мають сили, щоб свою ідею здійснити. Отже найблизчим завданням нашим зявляється — 1. поширеня і уґрунтованя самої ідеї нашої так, щоби вона своєю правдивостю і ясностю захоплювала не тільки наших хліборобів, але і всі инші українські класи, всю Українську Націю, і знаходила серед неї вірних їй до смерти прихильників, і 2. така орґанізація всіх наших однодумців, яка-б дала нам силу перевести нашу ідею в життя.

Знаючи саміх себе, тоб-то нашу власну хліборобську психольоґію і знаючи, що так думають всі українські хлібороби, які становлять $^3/_4$ нашої нації, а також всі дійсно віддані українській державній ідеї представники инших українських класів, ми певні, що тільки в державних формах нашого старого традицийного Гетьманства, прибраного в новочасній устрій Трудової Монархії, зможе істнувати Українська Держава. Другими словами, державний устрій на Україні може бути тепер тільки трудово-монархічний, в цьому ми не сумніваємось, але щоб це була українська а не якась инша монархія, щоб ми мали свою власну, а не чужу монархічну державу, для того ми українські хлібороби гетьманці-монархісти мусимо бути настільки сильними, щоб нарід наш при нашій допомозі зміг свою а не чужу монархічну державу на Україні збудувати.

Коли розглянемо причини, за для яких не могла удержатись Українська Республіка, то бачимо, що головною причиною її упадку було те, що українські республіканці, чи то большовицького чи демократичного толку, були за слабі, щоб цю свою Республіку удержати. Слабі-ж вони були тому, що не були зорґанізовані, що були розбиті на ріжні взаємно себе поборюючі партії і ґрупи, що серед них не було солідарности, взаємної любови і взаємної пошани, і що величезна більшість серед них — це були люде маловартні, які свої особисті інтереси ставили вище інтересу своєї громади і за для власних персональних цілей, за для »лакомства нещасного«, готові були кожної хвилини свою громаду покинути і її зрадити. Нічого дивного, що народ наш не пішов за людьми слабими і в своїй більшости маловартними.

Отже як що ми хочемо, щоб і нас українських хліборобів, визнавців української гетьмансько-монархічної ідеї, не зустріла така сама доля і щоб народ наш не одвернувся від нас, то ми мусимо бути сильні. Значить ми мусимо бути добре зорґанізовані і між нами не повинно бути дрібних, еґоістичних, нікчемних, руїнницьких людей.

Час тепер для такої нашої орґанізації саме підходящий. Тепер ми ще не при владі. Тепер ми бідні та загнані і прихильникам та однодумцям нашим, крім любови братерської, крім любови до своєї

ідеї і моральної піддержки, нічого иншого не можемо дати. Отже прийдуть до нас тепер тільки ті, кому дійсно не »чини і жалування« потрібні, а сама ідея наша дорога, і удержаться до слушного часу тільки ті, кому стане сили нашій ідеї не зрадити. Отже підшукування таких чесних наших хліборобів і міцне обєднання їх біля ідеї гетьмансько-монархічної, вільної і незалежної України — ось та єдина порада, яку ми можемо Вам, Дорогі Брати наші, дати.

Розуміється ідея наша, щоб здійснитись, мусить прибрати зовсім ясні, точно означені форми. Коли настане час нашого державного будівництва, будівничі мусять знати докладно цілий плян, по якому вони мають свою державу будувати. Теоретичному розроблюваню нашої ідеї, виробленю отакого точного, ясного пляну, присвячена »Хліборобська Україна«. Присилайте, Дорогі Брати до неї свої думки, свої проєкти і будьте певні, що вони будуть обговорені і обмірковані. Але поки що бережімся, щоб не ворогувати між собою ізза незгоди що до подробиць того пляну, по якому наша ідея має бути переведена в життя. Ми певні, що найкраща форма устрою нашої Гетьманської України буде знайдена, коли будуть люде для яких поза такою Україною життя немає і коли ці люде зрозуміють, що силу для життя і охорону від смерти дасть їм тільки приєднання і любов до таких самих, як вони....

.... Прийміть, Дорогі Брати, запевненя в нашій щирій до Вас пошани і братерської відданости.

За Раду Присяжних
Українського Союза Хліборобів Державників

Вячеслав Липинський. — Сергій Шемет.
Олександер Скоропис-Йолтуховський. — Сава Крилач.
Михайло Тимофіїв. — Микола Кочубей.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Д. Дорошенко.

„Історія Русовъ“ як памятка української політичної думки другої половини XVIII століття.

Небагато можна назвати творів, які б мали такий великий вплив на розвиток української політичної й національної свідомости, який мала у свій час загадкова »Історія Русовъ«, ця »перша памятка новоукраїнської політичної думки«, як назвав її Драгоманов. Минуло вже 150 років з часу її правдоподібного написання, ось мине незабаром сто літ, як вона стала відомою серед українського громадянства, а ще й досі, читаючи цей стародавній твір, писаний архаїчною мовою, почуваємо, як бється пульс живого патріотичного почуття його таємного автора, а між його й нашими думками простягається невидима нитка, що вяже нас з далеким поколінням, що так само як і ми тепер, боліло душею над справою державности української. В його палких тирадах, натхнених гарячим українським патріотизмом, в його сміливих історичних концепціях, що не стільки відповідають фактичній дійсности, скільки ідеальному представленю української державности й традиційним поглядам на неї того стану, до якого належав сам автор, — ми добачаємо прояв невигаслої традиції самостійної української держави, традиції, що через довгі десятки літ подає руку нашим теперішнім змаганням утворити велику державу українську, достойну великого українського народа. То ж хай не ремствують читальники нашого політичного видання, що я вивожу зо мли минулого призабуту тінь давнього українського патріота і розгортаю сторінку з української історіографії: ця сторінка малює нам цікавий мент з історії української політичної думки і має певний сучасний інтерес, як свідоцтво, що ми маємо за собою ясну традицію і стоїмо на історичному ґрунті.

* * *

»Історія Русовъ« стала відомою і надзвичайно швидко досягла великої популярности спочатку в рукописних списках. Історія її появи така: десь коло 1828 року члени стародубського повітового суду Лайкевич і Гамалія робили опис бібліотеки с. Гринева Стародубського повіту, що переходила як майно у спадщину князю Голіцину від попереднього власника села Гринева, князя Лобанова-Ростовського (Лобанов-Ростовський дістав його як віно за жінкою, уродженою Безбородьківною). Серед шпарґалів бібліотеки Лайкевич і Гамалія натрапили на рукопись »Історіи Русовъ«. Перечитавши її, вони показали рукопись губерніяльному маршалку Степану Шираю, і цей зараз же зняв з неї копію. З цієї копії поробили собі копії багато панів північної Чернігівщини, між иншим і Ол. І. Ханенко, який одіслав копію проф. Осипу Бодянському в Москву, а цей уже подбав, щоб »Історія

Русовъ« побачила світ в друку.*) Степан же Ширай від себе вислав копію автору »Історія Малой Россіи«, Дмитрові Бантиш-Каменському, і той встиг використати її для другого видання »Ист. Мал. Россіи«, надрукованого 1830 року. Проф. Мих. Максимович знав »Історію Русовъ« уже в 1829 році і каже в однім своїм пізніщім листі, що »Історія Русовъ« в 1830 р. »была уже въ ходу во многихъ спискахъ«.**) Не вважаючи на свій солідний розмір рукопись переписувалась і ширилась в численних копіях і знаходила величезний інтерес в усіх кругах українського громадянства. Вона заходила навіть на Білорусь, — покійний білоруський археольоґ Іван Луцкевич показував мені у Вільні білоруську копію »Історіи Русовъ«, зроблену в 30-х роках; одна копія знайшлась у Галичині.***)

Ми маємо цілий ряд літературних свідоцтв надзвичайної популярности »Історіи Русовъ« в 30— 40-х роках: Німець Kohl в своїх подорожніх споминах про Україну згадує про її надзвичайне поширеня; Шевченко згадує про неї в своїй російській повісті »Близнецы«, оповідаючи як вона »лежала завжди на столі в дорогоцінній оправі« в одного з діячів повісті; Ол. Кониський в своїй біоґрафії Шевченка і в автобіоґрафічній повісті »Молодий вік Максима Одинця« розказує, що списки »Історіи Русовъ« бачив він і в панських господах, і у попів, і навіть у одного простого чоловіка, столяра в Полтаві; скрізь оточувано було її великою повагою і шановано як святощі.†) Згадує про великий вплив »Історіи Русовъ« на уми українських панів 30—40-х років і М. Драгоманов, додаючи при цьому, що »не одну чоловічу думку закинула вона в їх голови«.††) В другому місці він каже, що »Історія Русовъ« мала деякий вплив і на спольщених українських панів на Правобережжу, будячи серед них українські традиції.†††)

Та найбільше може свідчити про вплив »Історіи Русовъ« на українське громадянство 30—40-х років відгук, який знайшла вона в тогочасній українській літературі і навіть в російській, по скільки ця остання торкалася українських тем. Уже Пушкин користувався з неї для своєї »Полтавы« (1828), а пізніще присвятив їй в журналі »Современникъ« цілу статтю, передрукувавши з »ІсторіиРусовъ« два уривки; він рівняв автора книги до Тита Лівія, назвав його »великимъ живописцемъ«, висловив сумнів, щоб »Історія Русовъ« була написана арх. Юрієм Кониським, зробивши дуже влучну увагу, що в автора »Історіи Русовъ« сердце дворянина бьется подъ монашескою рясою«. К. Рилеєв користувався з »Історіи Русовъ« для своїх дум з української історії; Гоголь читав її в рукописі і користувався з неї для своїх історичних повістей і »Тараса Бульби«. Цілком під впливом »Історіи

*) А Лазаревскій. Догадка объ авторѣ Исторіи Русовъ. „Кіев. Старина" 1891, кн. IV, ст. 113.

**) Чтенія Москов. О-ва исторіи и древностей россійскихъ, 1887, кн. I, ст. 177.

***) Ів. Франко: Нарис історії укр.-руської літератури, Льв., 1910, ст. 99 та.

†) Перегляд літературної історії „Ист. Русовъ" див. в статтях проф. Ол. Грушевського „Къ характеристикѣ взглядовъ Исторіи Русовъ" („Извѣстія Отдѣл. рус. яз. и словесности Имп. Академіи Наук", Спб., 1908, кн. 4) та „Къ судьбѣ Исторіи Русовъ" „Чтенія О-ва Нестора Лѣтописца", кн. XIX, вип. 2).

††) Громада, Жен., 1878, т. II, ст. 520-та.

†††) Историческая Польша и великорусская демократія, Ж 1882, ст. 64-та.

Русовъ« та її поглядів на наше минуле були Ізмаїл Срезневський в своїй »Запорожській Старині« (1832—38), Костомаров у своїх ранніх творах, Куліш в поемі »Україна« (1843), Гребінка, Метлинський, Микола Маркович (»Украйнскія мелодіи«, 1831); нарешті Шевченко весь історичний світогляд перших років своєї поетичної творчости засновує на »Истории Русовъ«: цілий ряд його історичних поем і поезій, таких як »Іван Підкова«, »Гамалія«, »Тарасова ніч«, »Гайдамаки«, »Вибір Наливайка«, »Ляхам« — писаний під вражінням думок »Історіи Русовъ« і черпає з неї теми й освітлення подій минулого.

В чому ж полягало джерело цього впливу, цієї притягаючої сили »Історіи Русовъ«, її нечуваної популярности серед українського громадянства? Перше ніж дати відповідь на це запитання, себ-то розглянути зміст і характер твору, спинимось на питанні про його автора, себ-то пригадаємо один з цікавіщих моментів української історіоґрафії. Рукопись було знайдено без імени автора, але з передмовою, яка давала такий ґенезіс твору: »извѣстный ученостью и знатностью депутатъ шляхетства малороссійскаго господинъ Полетыка, отправляясь по должности депутата въ великую Имперскую Комиссію для сочиненія проэкта новаго уложенія, имѣлъ надобность необходимую отыскать отечественную исторію. Онъ относился о семъ къ первоначальному учителю своему, Архіепископу Бѣлорусскому, Георгію Конисскому, который былъ природный малороссіянинъ и долголѣтно находился въ Кіевской Академіи префектомъ и ректоромъ. И сей то архіерей сообщилъ господину Полетыкѣ лѣтопись или исторію сію, увѣряя архипастырски, что она ведена съ давнихъ лѣтъ въ катедральномъ Могилевскомъ соборѣ искусными людьми, сносившимися о нужныхъ свѣдѣніяхъ съ учеными мужами Кіевской Академіи и разныхъ знатнѣйшихъ малороссійскихъ монастырей, а паче тѣхъ, въ коихъ проживалъ монахомъ Юрій Хмельницкій, прежде бывшій гетманъ малороссійскій, оставившій въ нихъ многія записки и бумаги отца своего, гетмана Зиновія Хмельницкаго, и самые журналы достопамятностей и дѣяній національныхъ, и что при томъ она вновь имъ пересмотрѣна и исправлена.

Господинъ Полетыка сличилъ ее со многими другими лѣтописями малороссійскими и нашелъ отъ всѣхъ превосходнѣйшею, всегда ея держался въ справкахъ и сочиненіяхъ по Комиссіи. И такъ Исторія сія, прошедшая столько отличныхъ умовъ, кажется должна быть достовѣрною . . .«

Отже з цієї передмови виходило, ніби дійсним автором »Історіи Русовъ« був Юрій Кониський, архієпіскоп білоруський (1718—1795). З його імям вона й пішла в світ. З іменем Кониського надрукував її 1846 р. в »Чтеніяхъ о-ва исторіи и древностей россійскихъ« у Москві проф. О. Бодянський (також і окремою книгою). Що »Історія Русовъ« своїми поглядами й тоном якось мало пасувала до православного архієрея, це дуже рано кинулось у вічі людям, що вміли прозирати в суть річи. Ми вже згадали увагу Пушкина. Перші сумніви виявились у проф. М. Максимовича, цього талановитого історичного критика. Свої сумніви він висловив у листі до самого видавця »Історіи Русовъ« — Бодянського, пишучи до нього: »нельзя ли дознаться,

гдѣ тотъ экземпляръ »Исторіи Русовъ«, который въ двадцатыхъ годахъ полученъ былъ Бантышемъ отъ Степана Ширая и съ котораго началась извѣсность въ книжномъ мірѣ этой замѣчательной исторіи. Мои бесѣды съ Судіенкомъ*) и покушенія проникнуть въ переписку Лубенскаго депутата Полетики не послужили дѣлу и вопросу; а чрезвычайно мнѣ интересно было узнать имя многоталантливаго анонима, сложившаго эту фактически не вѣрную, но высокохудожественную подмалевку исторіи Малороссіи. А что она написана не Г. Конисскимъ, а другимъ лицомъ, чуть ли не въ первой четверти XIX в. еще живымъ, — о томъ я такъ убѣжденъ, что и противъ Вашихъ возраженій готовъ выдержать диспутъ.«**) Але пройшло ще кілька десятків років, поки здогад Максимовича, що дійсного автора »Исторіи Русовъ« треба шукати десь в звязку з імям Лубенського депутата Полетики, не підкрепився даними, які відомому історикові Гетьманщини Ол. Лазаревському пощастило знайти дійсно в листуванні самого Полетики.

Виїмки з цього листування опублікував Лазаревський в »Кіевской Старинѣ«, 1891, кн. IV (»Отрывки изъ семейнаго архива Полетикъ«) і на підставі цього листування висловив свій здогад, що автором »Исторіи Русовъ« був сам Григорій Полетика (»Догадка объ авторѣ »Исторіи Русовъ«, в тій же IV-ій кн. »Кіевской Старины«, 1891 р.***). Пізніще він ще раз підтвердив свій здогад, публікуючи цілу переписку Гр. Полетики (»Частная переписка Гр. Андр. Полетики« (1750—1784). Изданіе »Кіевской Старины«, редакція А. Лазаревскаго, К., 1895). Розглядаючи листування Гр. Полетики, де раз-у-раз говориться про збірання ним матеріялів до української історії та на працю над цією історією, беручи на увагу гарячий патріотизм Полетики, який часто згадується ріжними його кореспондентами, які не раз навіть остерігають його, иноді прохають знищити їхні листи, з страху перед російським урядом,†) переглядаючи всю діяльність Полетики в катерининський комісії 1767 р., як палкого оборонця української автономії, Лазаревський зробив висновок, що автором »Исторіи Русовъ« був ніхто инший, як таки Григорій Полетика; а передмову, де авторство приписується Ю. Кониському, він уважав за навмисну містифікацію, вигадану, щоб укрити своє власне авторство. Свій здогад підкріпляв Лазаревський ще кількома міркуваннями, наприклад, беручи на увагу одне місце з самої »Исторіи Русовъ«, де описується смерть і урочистий похорон Гетьмана Многогрішного в Батурині; цю противну історії вигадку (як відомо, Многогрішний помер на засланні в Сибіру) пояснює Лазаревський родинними мотивами: дочка Многогрішного була одружена з одним з предків Поле-

*) М. Судіенко, поміщик Новгородсіверського повіту, видавець матеріялів по українській історії.

**) Чтенія, 1887, I, ст. 177.

***) Ці статті передруковані також в „Очеркахъ, замѣткахъ и документахъ по исторіи Малороссіи“ Ол. Лазаревського, К., 1892.

†) Один з кореспондентів радить Гр. Полетиці „не подавать безумнымъ меча“ і залишити оборону справи, яку вважає безнадійною: „оставимъ дѣла судьбою своею влекомые“... В кінці листа робить дописку: „раздерыте сіе письмо, ничего не значущее“ („К. Ст.“, 1891, кн. IV, ст. 114—115).

тики! Отже він пожертвував історичною правдою на користь родинної амбіції. Що Гр. Полетика писав якусь історію, підтвердженя тому знайдено недавно д. Онацьким в судовому листуванні фамілії Полетик.*) Але неясним зоставався час написання »Історіи Русовъ« (з тексту виглядає, ніби вона писана коло 1770 року) та деякі сумніви викликали окремі місця з листування сина Григорія Полетики, Василя, який також працював над історією України і в одному листі, згадуючи за батька, просто каже: »начертаніе малороссійской исторіи было его (себ-то батька), а подъ конецъ сдѣлалось моимъ предметомъ«. Це дало привід В. Горленкові зробити ревізію питання про авторство »Історіи Русовъ« і висловити здогад, що справжнім автором був не Григорій Полетика, а його син Василь, що укрив своє авторство »за двома українськими знаменитостями«, — Ю. Кониським і Гр. Полетикою.**) Одначе думки історіографів схилилися на бік здогаду Лазаревського, а розгляд літературно-громадської діяльности Гр. Полетики, зроблений М. Василенком (»Къ исторіи малорусской исторіографіи«, »Кіевская Старина«, 1894, кн. XI та XII), і майже одночасно російським ученим Л. Майковим (»Къ вопросу объ Исторіи Русовъ«, Журналъ Мин-ва Народн. Просв., 1893, № 5 і »Малорусскій Титъ Ливій« в »Историко-литературныхъ очеркахъ«, Спб. 1895) підтвердили думку Лазаревського. До того ж погляду схилився і проф. В. Іконніков у своїм »Опытѣ русской исторіографіи« (К., 1892, ст. 1230-та).

І справді, доволі приглянутись до життя й діяльности Гр. Полетики, щоб згодитись з Лазаревським, що почесний титул »українського Тита Лівія« належить власне йому. Григорій Андрієвич Полетика (1725—1784) походив з старого козацького роду Роменського повіту на Полтавщині. Предки його переселилися на лівий беріг Дніпра з Волині в пол. XVII ст. Батько його, Андрій Полетика (1682—1773), був бунчуковим товаришем. Григорій Полетика вчився в Київській Академії, по укінченні якої поїхав шукати щастя-долі на Московщину. Як знавець мов дістав р. 1746 посаду перекладчика при Академії Наук в Петербурзі. На іспиті, який робив йому відомий російський поет Василь Тредяковський, Полетика »показалъ, что онъ латинскій языкъ изрядно разумѣетъ и переводить можетъ, однако россійскій его языкъ есть по большей части въ переводѣ — діалектъ малороссійскій«. В 1748 р. перейшов Полетика на службу в Сінод також перекладчиком, а в 1764 р. був призначений інспектором Морського шляхетського корпуса і на цій посаді пробув до 1773 року. Живучи на чужині Полетика не поривав звязків з Україною, і це найкраще видно з того, що в 1767 році шляхта Лубенського полку вибрала його своїм депутатом в комісію »Сочиненія проекта новаго уложенія« в Москві. З працею у цій комісії звязаний найблискучіщий період діяльности Полетики, його так би мовити парляментська й публіцистична оборона автономії лівобережної України, т. зв. тоді Гетьманщини.

*) Е. Онацький. Ще про автора „Історіи Русовъ". „Наше Минуле", 1918, кн. I, ст. 146—148.

**) В. Горленко. Изъ исторіи южнорусскаго общества начала XIX в. „К. Ст.", 1894, передруковано в книзі „Южнорусскіе очерки и портреты", К. 1898.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Літературній праці віддавався Гр. Полетика й раніще; поруч збірання матеріялів до історії України, які він розшукував де тільки міг, звертаючись нераз через своїх знайомих і за кордон, він перекладав античних фільософів — Епіктета (1759) й Ксенофонта (1762), писав релігійні »Размышленія«, видав словник шости мов (1763). Літературні інтереси, видко, були властиві родині Полетики: брат у перших Григорія Андрієвича, Григорій Іванович Полетика, що служив радником російського посольства у Відні і уявляв по словам Ол. Лазаревського »рідкий тип українця-европейця«, як догадується В. Щурат, був автором статі »Saporoger Kosaken« у віденському календарі »Wiener Taschenkalender zum Nutzen und Vergnügen« на 1788-й рік, статті, що послужила джерелом для відомої брошури Гендльовика »Ausführliche und wahrhafte Schilderung der Saporoger Kosaken« (Pappenheim, 1789*). Григорій Андрієвич мав дуже цінну бібліотеку і архів, які почав збірати з 1741 р. в Петербурзі і які на великий жаль для української історіографії, згоріли підчас пожежи в його маєтку, с. Коровинцях Роменського повіту. Одружений з дочкою ґенерального судді Гамалії, одного з багатших людей Гетьманщини, Григорій Андрієвич міг, покинувши службу, цілком віддатися своїй улюбленій праці — студіюванню історії України. Свої наукові інтереси й любов до української старовини прищепив Григорій Андрієвич і свойому сину, Василю Григоровичу (1765—1845), якого, за порадою арх. Юрія Кониського, вислав для науки до університету у Вільні. Цей Василь Григорович потім писав у листі до гр. Н. Румянцева, що »начертаніе малороссійской исторіи« було ділом життя його батька а потім і його самого.**)

Помер Гр. А. Полетика р. 1784 в Петербурзі, куди був поїхав в справі судового процесу за один з маєтків. Там його і поховано.

Катерининська Комісія дала привод Гр. Андрієвичу взятись за писання цілого ряду трактатів, меморіялів і записок, в яких він заняв становище оборонця державно-правного становища Гетьманщини, як самостійного державного й національного орґанізму, добровільно злученого з російською державою на підставі міжнародніх трактатів. Ніхто з тодішньої української інтеліґенції не був підготовлений краще нього для цього завдання: під рукою він мав багату бібліотеку й архівні колекції; історію України він знав, як на ті часи докладно і студіював її вже здавна. Отже за короткий час з під його пера виходить цілий ряд праць. Передовсім пише він »Историческое извѣстіе, на какомъ основаніи Малая Россія была подъ Республикою польскою и на какихъ договорахъ поддалась россійскимъ государямъ, и патріотическое разсужденіе, какимъ образомъ можно бы оную нынѣ учредить, чтобы она полезна могла быть россійскому государству безъ нарушенія правъ и вольностей«. Цьому творові новіщий український історіоґраф закидає »тенденційність« і »антидемократичність«, добачаючи це в бажанні виставити на першому пляні інтереси україн-

*) В. Щурат. Жерело звісток Гендльовика про Запорожців, „Записки наукового тов. ім. Шевченка“, т. 128-й, Львів, 1919, ст. 46-та.

**) А. Лазаревскій. Догадка объ авторѣ „Исторіи Русовъ“, К. Ст., 1891, кн. IV, ст. 106.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ського шляхетства.*) Порівняння цієї праці Полетики з думками »Історіи Русовъ«, показує, що він зовсім не був таким виключним прихильником переваги шляхетського стану і вмів стати вище станових інтересів, боронячи інтереси цілої нації й її державного становища.

Одночасно з цим твором складає Полетика для комісії »Сборникъ правъ и привилегій малороссійскаго шляхетства«, пише »Записку, какъ Малая Россія во время владѣнія польскаго раздѣлена была и о образѣ ея управленія« (обороняючи тут думку про державну самобутність і самостійність українську), »Запись, что Малая Россія не завоевана, а присоединилась добровольно къ Россіи«,**) нарешті з під його пера виходить »Возраженіе депутата Гр. Полетики на наставленіе Малороссійской Коллегіи господину же депутату Дм. Натальину« (надруковано в »Чтеніяхъ Москов. О-ва Исторіи«, 1858, кн. III) і »Мнѣнія на читанный въ Комиссіи проектъ правамъ благородныхъ« (надруковано в »Сборникѣ Рус. Историч. О-ва«, т. 36).

Окремі політичні й історичні погляди, розкидані в усіх цих писаннях, виступають перед нами уложеними в одну струнку систему, в один суцільний історичний світогляд, коли ми звернемося до »Історіи Русовъ«. Порівнявши арґументи, звороти, мову всіх цих »записокъ« та »Історіи«, зникають сумніви, що автором і тих і другої була одна й та сама особа, зрозумілою стає й сама мета — дати історію України в освітленю державно-національної ідеольоґії. Автор »Історіи« не був з фаху істориком; сама історична наука в другій половині XVIII в. стояла на невисокому щаблі й історична критика ледве-ледве ставила свої перші, непевні кроки; матеріяли лежали невідомі, незібрані, невпорядковані й неперевірені; коли додати ще загальні погляди того часу на »поучаючі« завдання історії і палкий український патріотизм автора, — то нам не буде дивним, що його »Історія Русовъ« вийшла не науковим історичним твором, а політичним памфлетом; вона прислужилася дуже мало науковому дослідженю українського минулого, але допомогла пробудженю національної думки; коротко кажучи, вона мала значіння політичне, а не наукове. Для нас же тепер вона має інтерес, як покажчик найвищого рівеня, якого досягла українська політична думка в кінці XVIII століття; в її світлі стає зрозумілим для нас рух шляхти ніжинського полку в обороні автономії Гетьманщини в 1767 р. і таємна місія Капніста до Берліну в 1791 році.

Придивімось же уважніще цьому творові, не знеохочуючись ні його термінольоґією »русы«, »Малая Россія« — це має своє історичне пояснення — ні його крутою мовою, — літературною російською мовою другої половини XVIII в. з великою домішкою книжнього й народнього елементу мови української; Полетика писав тією мовою, що в його часи війшла в загальний ужиток культурних класів ліво-

*) Н. Василенко. Къ исторіи малорусской исторіографіи и малорусскаго общественнаго строя. „Кіев. Старина“, 1894, кн. XI.

**) Рукописі цих творів, як і вищезгаданої записки, зберігаються в Бібліотеці Київського Університета.

бережної України, і в яку українська стихія вложила велику долю своїх елементів.*)

Назва »Исторія Русовъ« вводить нас в круг понять XVIII-го віку, коли ще серіозно дивились на ріжні етноґрафічні та історичні комбінації, засновані на зближенню й схожости назв, коли козаків виводили від »козар«, славян од »слави«, Москву від »Мосоха« і т. п.

Автор платить данину свойому віку, коли каже, що »народъ славянскій произошелъ отъ Афета... названъ славянами по родоначальнику« і далі виводить назву »русы« від русявого волося, »печенігів« від того, що вони їли печену кашу, »полян« — тому, що жили на полях і т. д. Так само не ставимо на карб спеціяльної іґноранції або лехковірности нашого автора коли він покликається на Нестора та на инших академиків, »т. е. членовъ главнаго училища, заведеннаго въ Кіевѣ философомъ греческимъ Кирилломъ«. За те спинимось уважніще на вступному розділі, де вияснюються історіософічні погляди автора й мотиви, що спонукали його до написання своєї праці. Автор насамперед пояснює бідність (з його погляду) національних матеріялів для історії України: »историковъ и лѣтописцевъ сего времени было въ Малой Россіи довольно. Но какъ сія страна какъ бы созданная или осужденная для руинъ отъ частыхъ нашествій иноплеменниковъ и еще частѣйшихъ набѣговъ и браней отъ народовъ сосѣднихъ, и наконецъ отъ непрестанныхъ междоусобій и побоищъ претерпѣла всѣхъ родовъ разоренія, губительства и всесожженія и, такъ сказать, обагрена и напоена кровію человѣческою и покрыта пепломъ, то въ такой несчастной странѣ можно ли было что-либо сберечь цѣлое?« (ст. I**).

Тоді як через такі нещасливі історичні обставини збереглося дуже мало національних памяток старовини, чужі історики писали про Україну багато, але писання їх наскрізь тенденційні, ворожі й тому минувшину нашу малюють в зовсім фальшивому світлі: »историки польскіе и литовскіе, справедливо подозрѣваемые въ баснословіяхъ и самохвальствѣ, описывая дѣянія нашего народа русского, якобы въ подданствѣ у поляковъ бывшаго, затмѣвали всемѣрно великіе подвиги ихъ, подъятые на пользу общаго отечества — своего и польскаго. Самыя даже постановленія и преимущества ихъ въ семъ отечествѣ скрывали, сближая, какъ можно, народъ сей къ рабскому состоянію и ничтожеству. А когда дошла повѣсть ихъ до временъ гоненій и тиранствъ польскихъ, на народъ рускій произведенныхъ,

*) Питання про мову, якою писана „И. Русовъ“ заслуговувало би спеціяльного розгляду. Драгоманов, напр., каже, що це була мова „близька до великоруської“. Та нехай це буде й великоруська, чи правильніще російська книжна мова другої половини XVIII. в., але вона має в собі таку силу українізмів у зворотах і чисто українських слів, що видавці 1846 р. мусіли додати до книги спеціяльний словничок українських слів. Та не тільки що до слів та зворотів, як наприклад: „Польшѣ набрыдло“ (ст. 122), „тѣло Самойловича зарыто абы-якъ (ст. 182) і т. п., — виклад „И. Русовъ“ пересипаний цілою масою українських приказок, уривків пісень, просто цілих фраз у розмовах. На зразок ужитих приказок подаєм: „женится не страшно, а страшно еднать попа“ (39); „москалики-соколики, поилы наши волыки, а коли вернетесь здорови, поисте и останни коровы“ (242); „якихъ створылысьте, таких и маєте“ (245) і т. п.

**) Цифри в скобках і на далі визначатимуть сторінки по виданню 1846 року.

поводомъ выдуманной отъ ихъ уніи, а паче какъ дошло до освобожденія народа сего отъ ига польскаго собственнымъ своимъ мужествомъ и безпримѣрною почти храбростію, то тутъ изрыгнули писатели оные всѣ свои поношенія и всѣхъ родовъ неправды и клеветы на народъ сей и на ихъ вождей и начальниковъ, называя ихъ непостояннымъ и бунтливымъ хлопствомъ, по своевольству будто и буйству своему бунты и нестроенія поднявшимъ. Но дѣла гетмановъ рускихъ: Косинскаго, Наливайка, Остряницы и наконецъ — великія дѣла Хмельницкаго, переписки ихъ и декларацiи, доказываютъ тому весьма противное, и всякъ здравомыслящій человѣкъ увидитъ въ нихъ истину несомнѣнную и подвиги благородные и справедливые; увидитъ притомъ и признаетъ умный, что всякое твореніе имѣетъ право защищать бытіе свое, собственность и свободу« (ст. III).

Це невідповідне представленя української історії у чужинців, надає власній праці автора до певної міри характер апольоґії. Але основна ідея поставлена виразно і проходить через увесь твір. Ідея ця: повна самобутність українського народу і відрубність його державної орґанізації, що зберігається при всяких формах державних союзів та сполучень. Оборона цієї відрубности, в формі автономного гетьманського ладу, ґарантованого державними трактатами, в часи, коли політика російського уряду вела до скасування цього ладу, — правдоподібно й спонукала автора написати свою »Історію Русовъ«. Отже ця історія має свою політичну мету: знайти і показати в минулому базу для обґрунтування ідеї української державности, показати її на весь зріст в минулому, і оборонити ті форми, які вдалося зберегти досі — в сучасному. Власні погляди автора, його провідні думки висловлюються ним головним чином у тих промовах, які він вкладає в уста історичним діячам, наприклад Наливайкові, Хмельницькому, Мазепі, Полуботкові; ця старосвітська манєра, починаючи од античних часів, панувала, як відомо, в історіоґрафії до початку XIX віку і зникла вже під ударом нових методів історії яко науки. Промови ці дають нам ключ для зрозуміння власних поглядів автора на минуле свого краю і на характер українського історичного процесу. Розуміється в них треба шукати і його оцінки історичних діячів, як наприклад Мазепи.

Стоючи на принціпі державної відрубности України, автор весь час підкреслює добровільний характер злуки України попереду з Литвою та Польщею, потім з Москвою. Прилучення України приносило насамперед користь тим державам, до яких вона приєднувалася, зпочатку Польщі, а потім Москві: Полуботок в своїй промові до Петра І-го говорить: »народъ нашъ, бывши единоплемененъ и единовѣренъ твоему народу, усилилъ его и возвеличилъ царство твое... когда еще все въ немъ младенчествовало и выходило изъ хаоса смутныхъ временъ и почти изъ самаго ничтожества... мы съ народомъ своимъ не преставали помогать вамъ всѣмъ во всѣхъ воинскихъ ополченіяхъ и пріобрѣтеніяхъ вашихъ« (229).

Говорячи про державні відносини України до Польщи, а потім до Москви, автор не забуває підкреслити, де тільки можна, моральну і культурну перевагу українського народу над його сусідами: велико-

душність, постійність, твердість Українців він протиставляє зрадливости та лехкодухости Поляків. Некультурність Москви він кілька разів ставить як антитезу до Українців; найбільш різку характеристику московської некультурности він вкладає в уста кримському ханові в його промові до Б. Хмельницького: »тамъ (у Москві) всѣ чины и народъ почти безграмотны и множествомъ разновѣрствъ и странныхъ мольбищъ сходствуютъ съ язычествомъ, а свирѣпостію превосходятъ дикихъ; не смотря на невѣжество и грубіянство, отличаются они самомнѣніемъ« (134). В другому місті він каже, що »вся вѣра ихъ (Москалів) состоитъ въ разборѣ образовъ и крестовъ«; релігійні погляди московських старовірів — »одинъ бредъ мужичій, взятый изъ самаго грубаго язычества и умноженный безумнымъ суевѣріемъ«. Московські соціяльні порядки, а особливо кріпацтво, автор »Исторіи Русовъ« осуджує рішучо: »сіи крѣпостные«, каже він про кріпаків на Московщині, »продаются на торжищахъ и въ жилищахъ отъ владѣльцевъ и хозяевъ своихъ на ряду скота, а нерѣдко и на собакъ промѣниваются (98). В другому місці, козаки віддають перевагу в своїх симпатіях Туркам, тому що »у нихъ нѣтъ крѣпостныхъ и продажныхъ людей или крестьянства, какъ въ Московщинѣ тое видится« (118). В уста відомому Богуну вкладається така характеристика московських порядків: »въ народѣ московскомъ владѣтельствуетъ самое неключимое рабство и неольничество въ высочайшей степени, у нихъ кромѣ Божьяго да царскаго ничего собственнаго нѣтъ и быть не можетъ, и человѣки по ихъ мыслямъ производятся въ свѣтъ будто для того, чтобы въ немъ не имѣть ничего, а только рабствовать« (98).

Отже не диво, виходить, що при такій культурній ріжниці, виявлялись непорозуміння і навіть ворожнеча між Українцями й Москалями: »козаки запорожскіе крайне были недовольны соединеніемъ ихъ съ Россіей, а паче обращеніемъ . . . а подавали причины къ тому, кажется, ничего не значущіе, но много подѣйствовавшіе на умы народные. Въ бытность сихъ козаковъ въ походахъ вмѣстѣ съ стрѣльцами и сагайдачниками россійскими, терпѣли они отъ сихъ солдатъ частыя и язвительныя насмѣшки по поводу бритья своихъ головъ. Солдаты оные, бывшіе еще тогда въ сѣрыхъ зипунахъ и лычаныхъ лаптяхъ, небритыми и въ бородахъ, т. е. во всей мужичей образинѣ, имѣли о себѣ однако непонятное высокомѣріе или какой-то гнусный обычай, давать всѣмъ народамъ презрительныя названія, какъ-то: полячишки, нѣмчурки, татаришки и т. д. По сему странному обычаю называли они козаковъ чубами и хохлами, а сіи сердились за то до озлобленія, заводили съ ними частыя ссоры и драки, а наконецъ нажили непримиримую вражду и дышали всегдашнимъ отвращеніемъ« (145).

Історичний процес український представляє собі автор таким способом. У Київі виникла і скріпилася українська держава. Татари завдали їй тяжкий удар, і вона, ослаблена, мусіла шукати союза з Литвою, а пізніще добровільно сполучилася в союзі з Польщею. Події до половини XVI в. переповідає автор коротко. Зупиняється довше тільки на Стефані Баторим, до якого, в дусі старої української історіографії, ставиться дуже прихильно, рівняє його з римським цезарем Титом, а відносини польсько-українські за його панування ма-

лює, мов якусь райську іділію: тоді »не слышно было никакихъ споровъ ни о породахъ, ни о преимуществахъ, и ниже о религіяхъ, умы народные часто возмущающихъ. И что всего восхитительнѣй, то было согласіе чистое и обѣихъ главныхъ религій, римской и руской. Когда отлучался надолго епископъ римскій, то поручалъ паству или правленіе своей епархіи епископу рускому; когда же напротивъ отлучался епископъ рускій, то также поручалъ епархію свою въ правленіе римскому епископу, и все у нихъ было въ послушаніи и любви прямо христіанской . . .« (28).

Кінець цій іділії поклала церковна унія, вигадана папою Климентом VIII: »она явилась въ лисьей кожѣ, но съ волчьимъ горломъ«. Частина православного духовенства спокусилась на особисті користи й вигоди, але опозиційна частина, зібравшися в Бересті, заявила, що само духовенство не може вирішати такої важної справи, не маючи »отъ чиновъ націи и отъ народа никакого полномочія на введеніе въ нихъ вѣры и обрядовъ, перемѣнъ и новостей, а безъ того не имѣетъ оно власти обременять народъ своевольными правилами и измышленіями и что сіе духовенство, бывъ избрано отъ чиновъ и народа, и содержано на ихъ же коштѣ, можетъ всего того лишиться отъ тѣхъ же чиновъ и народа при ихъ неудовольствіи« (34).

Унія і заходи польського уряду коло польонізації державного українського життя й повели до довголітнього та запеклого польсько-українського ворогування. Становище погіршало ще через відступництво »чиновнаго шляхетства малороссійскаго«, яке »не стерпя гоненій отъ поляковъ и не могши перенесть лишенія мѣстъ своихъ, а паче потерянія ранговыхъ и нажитыхъ имѣній, отложилось отъ народа своего«. Частина шляхетства, правда, вернулася за Б. Хмельницького, але, на думку Полетики, не щиро, і тому-то Б. Хмельницький зробив помилку, прийнявши цю стару шляхту »на правахъ равныхъ съ природною шляхтою и подъ протекцію войска всѣмъ замѣшательствамъ«, каже про неї далі Полетика, »нестроеніямъ и побоищамъ въ Малороссіи послѣ Хмельницкаго происходившимъ, они то были причиною, и сколько ихъ ни скрыты сѣти и коварства отъ народа, но онъ узналъ виновныхъ, нѣсколькихъ истребилъ, и воспѣлъ наконецъ сію утѣшительную для себя пѣсенку, значущую больше, чѣмъ ея простота:

Да не буде лучьче,
Да не буде краще,
Якъ у насъ на Вкраини:
Нема панивъ,
Нема ляхивъ,
Не буде й измины . . . (120).

В цих словах ясно почувається відгук думок і настроїв того нового українського шляхетства, що за Богдана Хмельницького »шаблею козацькою скасувавши« права і привелеї шляхетства давнього, поділивши між собою його маєтности і занявши його місце в суспільній ієрархії, стало тільки себе вважати за »природную шляхту« і виправдувало нищення старої аристократії її »ізміною« москофільській і цареславній політиці, якої опорою на Україні стала власне оця нова шляхта; противників цієї політики вона називала, от

як Мазепу, »ляхами«. Полетика — прямий нащадок козацької старшини, що запанувала після Руїни на Лівобережжу, як нова аристократія, — вірно відбиває погляди своєї верстви на ролю старої аристократії, її недовірря до таких діячів, як Виговський та Юрій Немірич, що повернувшись до своєї національности і ставши під стяг української державности, помогли творити цю державність Богдану Хмельницькому, але після його смерти, замість піти по лінії монархічних настроїв козацької черні та її проводирів, задумали утворити на Україні на зразок польської Річи Посполитої аристократичну республіку; за це вони й наложили своїми головами. На жаль, автор »Історіи Русовъ«, не бачив, що знищеня старої аристократії, викорінивши »ізміну« цареві, одночасно привело до повної руїни утворену Богданом Хмельницьким козацьку державність.

Вороже відношеня до унії, яка, до речи, для Українців Лівобережжа за часів Полетики була справою зовсім академічною, єсть також, на нашу думку відгук традиційних поглядів нового козацького шляхетства, яке колись, в половині XVII віку дійсно виставляло на своїм прапорі боротьбу з церковною унією, як одно з головних гасел. І це тим імовірніще, що ворожнеча до унії, як зауважив ще Драгоманов,*) зовсім не сполучується в автора »Історіи Русовъ« з якоюсь православною виключностю; навпаки: в области релігії це був вільнодумець цілком в дусі ліберальної фільософії другої половини XVIII віку. Сама унія, а особливо способи її заведеня на Україні, уявлялись йому проявом релігійного фанатизму й нетерпимости.

Так само, цілком в згоді з традицією української історіографії XVII—XVIII віків, в дусі козацьких літописців Величка і Грабянки, малює автор боротьбу української козаччини проти Польщи: це ряд національно-визвольних війн, що висувають ряд надзвичайних героїв, »гетьманів«: Косинського, Наливайка, Тараса Трясила, Гуні, Остряниці та инших. В універсалі Наливайка подається надзвичайно яскраво й літературно виложена ідеольоґія цієї визвольної боротьби. Поруч цих героїв великими симпатіями автора користується Сагайдачний, »избирательный князь рускій или гетманъ«.

Та найбільш улюбленим героєм автора і, можна сказати, центральною фіґурою української історії в його викладі (що цілком згідно знову-таки з старою українською історіографією), являється Богдан Хмельницький; про його виховання оповідається, що »сей Зиновій Хмельницкій яко единственный сынъ отца своего, воспитанъ имъ въ Варшавѣ... всѣ тогдашніе классы изящныхъ наукъ прошелъ онъ подъ руководствомъ найлучшихъ учителей... природныя острота и дарованія оправдали старанія отеческія и учительскія. При другихъ его знаніяхъ, особливо искусенъ онъ былъ въ первѣйшихъ европейскихъ языкахъ, а паче въ латинскомъ и греческомъ, за что отмѣнно любили его и почитали римское духовенство и польскіе вельможи, да и самъ король Сигизмундъ лично его зналъ и всегда отличалъ между сверстниками« (49—50). Загальна характеристика Хмельницького (ст. 141—142) відзначається, одначе, певною трафаретністю і не має виразного індивідуального характеру: це єсть накопиченя всіх мож-

*) Ист. Польша и вел. дем., ст. 64-та.

ливих чеснот, яко воїтеля, політика і приватної людини. Доба Хмельниччини займає в »Історіи Русовъ« більше третини її обсягу. Цікаво, що оповідаючи про Переяславську Умову, автор каже, ніби московські посли »подтвердили присягою своею отъ лица царя и царства московскаго о вѣчномъ и ненарушимомъ храненіи условленныхъ договоровъ« (119).

Доба Руїни не притягає особливої уваги автора, а її діячі не користуються його симпатіями. До Виговського й до Дорошенка ставиться він неприхильно; останньому ставить у провину буйства його сердюків і загальну руїну краю. Дуже цікаве і складне відношеня автора до Мазепи. Про походженя Мазепи він каже, що це був »лях«; характеристику його подає по Вольтеру (184), підкреслює його вченість і військові заслуги (185), його »глубочайщую мудрость« (201); оповідаючи про смерть Мазепи він зазначає його »великодушный поступокъ«, що виявився у знищеню таємних паперів, що могли компромітувати спільників Мазепи (217). Взагалі, вдумавшись в текст і порівнюючи тон, в якому говориться про Мазепу, а в якому про Москалів і Петра І-го, можна гадати, що власний погляд автора на Мазепу і на його політику треба читати між рядками, відгадувати. Ключ до оцінки автором Мазепинського пляну утворити за допомогою Шведів самостійну державу українську він сам подає нам в промові Мазепи, говореній ним до козаків по переході Десни в осени 1708 року; ця промова — це ціла політична проґрама, подана автором без усяких коментарів, бо говорить вона сама за себе: »не должны мы воевать ни со Шведами, ни съ Поляками, ни съ Великороссіянами, а должны, собравшись съ воинскими силами нашими стоять въ приличныхъ мѣстахъ и защищать собственное отечество свое, отражая того, кто нападетъ на него войною . . . а при будущемъ общемъ мирѣ всѣхъ воюющихъ державъ положено поставить страну нашу въ то состояніе державъ, въ коемъ она была прежде владѣнія польскаго, при своихъ природныхъ князяхъ и при всѣхъ прежнихъ правахъ и преимуществахъ, вольную націю значущихъ. Споручительствовать за то взялись первѣйшія въ Европѣ державы: Франція и Германія; и сія послѣдняя сильнымъ образомъ настаивала о таковомъ положеніи нашемъ еще во дни Богдана Хмельницкаго при императорѣ Фердинандѣ III, но не сбылось оно по междоусобію и необдуманности предковъ нашихъ . . .

Извѣстно, что прежде были мы то, что теперь Московцы: правительство, первенство и самое названіе Руси отъ насъ къ нимъ перешло. Но мы теперь у нихъ, какъ притча во языцѣхъ!« Згадавши про союз України з Швецією за Б. Хмельницького і про участь українського корпуса в здобутті Варшави й Кракова, ця знаменна промова кінчається апострофою: »да и что жъ то за народъ, когда о пользѣ своей не радитъ и видимой опасности не упреждаетъ? Такой народъ неключимостью своею уподобляется по истинѣ безчувственнымъ тварямъ, отъ всѣхъ народовъ презираемымъ!« (204).

Коли поруч цієї промови поставимо славнозвісну тираду з приводу звірства Москалів при здобутті Батурина і мордування мазепинців у Лебедині та Ромні, то, гадаю, не буде жадного сумніву, чиї думки

висловлював автор »Исторіи Русовъ«, вкладаючи наведену промову в уста Мазепі. Ось ця тирада: »ежели въ человѣчествѣ славится тотъ великодушіемъ, кто презираетъ ужасы и опасности, то уже нѣтъ для тѣхъ и титуловъ, кои были орудіями и участниками лебединскихъ тиранствъ и звѣрских лютостей, ужасающихъ самое воображеніе человѣческое. Остается теперь размыслить и посудить, что ежели по словамъ самого Спасителя въ Евангеліи описаннымъ, которыя суть непреложны и не мимо идутъ, ежели всякая кровь, проливаемая на земли, взыщется отъ рода сего, то какое взысканіе предлежитъ за кровь народа руского, пролитую отъ крове гетмана Наливайка до сего дне, и пролитую великими потоками за то единственно, что искалъ онъ свободы, или лучшей жизни въ собственной землѣ своей и имѣлъ о томъ замыслы всему человѣчеству свойственные?« (213).

В протилежність лютости Москалів ставить автор гуманність Шведів (207, 208, 209, 211). Перемога Москалів під Полтавою стає зрозумілою після порівнання чисельного стану ворогів (215); при цьому автор не забуває зазначити, що козаки Мазепи держали »строгій неутралитетъ« (215), — щоб не було закиду, ніби вони билися з своїми одновірцями. Але через таку свою льояльність Українці нічого не виграли. Описуючи урочисте святкування Ніштадтського миру в Москві і загальну радість з його приводу, автор з тонкою іронією вставляє увагу, що одних Українців за їх »вірність« не було нічим нагороджено; навпаки — »воздали имъ злая за благая, и ненависть за возлюбленіе« (218), і козаки українські пошилися простісінько в дурні. Постать Петра І-го не викликає симпатій нашого автора; розуміється, він не може сього висловити одверто (не забуваймо, що писав він усього яких 50 років по смерти Петра!), хоч справжні почуття його не раз прориваються, наприклад при згадці про суд над царевичем Олексієм або в оповіданні про те, як ввічливість арештованого українського шляхтича через незнання української мови була стрінута Петром як зухвальство; але поруч Петра виводиться фіґура Меньшикова, і все те, чого не зважився сказати автор про Петра, говориться одверто на адресу Меньшикова, під чим безперечно криється осуд московського царя. З великою симпатією змальована постать Полуботка, в уста якому вкладається знаменита промова, що висловлює погляди українського автономізму і яка сама по собі являється твором значної літературної вартости.

Починаючи з доби Скоропадського автор пише, як сучасник, що чув про події од живих свідків, а пізніше і сам був свідком того, що діялось. Подув життя почувається в змалюванні подій XVIII віку і політики московського уряду що-до гетьманської України. Канальські роботи, постої московської армії, ґвалти і насильства московських начальників (»кои считая козаковъ на ряду лопарей или камчадаловъ, вгоняли ихъ въ чахотки или ипохондріи за одно свое нарѣчіе, и что они не скоро понимали выговаривать тогдашнія преизящныя реченія: намнясь, намѣдни и придомковъ ихъ: ушъ и кабышъ«), звірства »тайної канцелярії« — все це оповідається, як свіжа бувальщина, і виклад автора досягає часом високого драматизму.

Фіґура гетьмана Розумовського не має за собою симпатій автора; правда, головну вину за невдалу політику Розумовського, що довела

до скасування Гетьманщини, автор приписує Гр. Теплову; в цьому порадникові гетьмана й аґентові московського уряду він бачить головне зло, але не хвалить і Розумовського, обвинувачує його в невдячности що-до рідного краю. Говорячи про скасування Гетьманщини, з іронією зазначує автор, що Розумовський знайшов собі потіху за позбавленя булави в гетьманських маєтностях, подарованих йому на власність. З неменшою іронією каже він і про старшину козацьку, що »спокойно ожидала событія«, себ-то скасування гетьманства, »льстя себя надеждою содѣлаться на счетъ націи хорошими владѣльцами, оставивши сію націю ожидать обѣтованія Отча свыше; но и сами во мнѣніи своемъ грубо ошиблись: ибо въ послѣдствіи сбылось съ ними не тако« (255).

Кінчиться »Історія Русовъ« звісткою про початок російсько-турецької війни: »въ началѣ 1769 года послѣдовалъ войскамъ всеобщій походъ и открылась дѣйствительная съ Турками война, которая чѣмъ кончится, Богъ вѣсть!« (257). Ся звістка більш-меньш позначує час, коли була написана книга.

Зроблений нами короткий перегляд змісту »Історіи Русовъ«, думаємо, зясовує загальний характер твору, і показує, як уявляли собі українські патріоти кінця XVIII в. історичний процес рідного краю, як малювали собі свій політичний ідеал. Цей перегляд показує також, що автор »Історіи Русовъ« зовсім не був виключним ідеольоґом шляхетського стану, для якого рідний край замикався в межах певного соціяльного класу, як це було колись для старої польської шляхти: у нього було далеко ширше поняття »нації« і в своїх громадських поглядах він стояв безперечно на висоті поступових ідей свого часу; особливо виразно виступає його думка про політичну свободу і його велика гуманність, в чому не можна не бачити яскравого виразу ідей визвольної французької фільософії другої половини XVIII століття. Незалежно навіть від питання про авторство, — чи написав книгу Григорій Полетика, чи його син Василь, чи може хто инший, — »Історія Русовъ« показує нам, що серед українського громадянства кінця XVIII в., серед його інтеліґентніщих кругів зовсім не зникли державно-національні традиції українські; і коли маса цього громадянства пасивно ставилась до руйнування автономії краю і »спокойно ожидала событія«, то знайшлись серед нього і такі люде, що суворо осудили цю пасивність і серед заміраючої політичної громади піднесли голос протесту. Цей голос зробив своє діло аж через цілих пів століття, коли він став одним з факторів національного відродженя, а в свій час він рятував честь свого покоління, яке допустило себе бути німим свідком руйнування останків державної самостійности рідного краю.

Видання »Історіи Русовъ« друком було подією української історіоґрафії і справедливо було поставлене в заслугу Бодянському, хоч історична критика скоро, розуміється, вказала її фактичні помилки й невірности, застарілість її історичних понятть і методів. Такий дилєтант історії як М. Маркевич ще повною жменею черпає для своєї »Исторіи Малороссіи« (5 томів, Москва, 1842—43) матеріял з »Исторіи Русовъ«. Але вже Максимович складає їй вірну оцінку, називаючи її фактично невірною, але високо-художньою картиною минулого України, а в другому місці даючи дуже влучне порівняння її

з думами: »она такъ же, какъ народная историческая дума, полна животвореннаго художественнаго одушевленія и чуткаго вѣрнаго разумѣнія о сущности событій и лицъ«. Російська історична критика поставилась в особі С. Соловйова,*) а особливо Г. Карпова**) до »Исторіи Русовъ« дуже неприхильно і навіть вороже за її »тенденційність«. Так само неприхильно, хоч з иншого штандпункту осудив автора »Исторіи Русовъ« за його »антідемократизм« М. Костомаров (уже в пізніщі часи свого віку, в фелєтонах »Поѣздка въ Батуринъ«, в газеті »Порядок«, 1881 р., № 97). Закиди в шляхетській тенденційности робив автору »Исторіи Русовъ« (правда, за инший його твір, а саме за згадане вище »Историческое извѣстіе« Гр. Полетики) і новіщий український історіоґраф М. Василенко, але в загальній своїй оцінці він став на вірний історичний ґрунт, кажучи про автора »Исторіи Русовъ«, що »съ него надо начинать малорусскую исторіографію« і ставлячи йому в заслугу ,що він »несомнѣнно прямо или косвенно содѣйствовалъ пробужденію въ малорусской интелигенціи того стремленія къ самосознанію, которое выразилось въ изученіи прошлаго и настоящаго малорусскаго народа«.***)

Та найбільш повно зрозумів і оцінив вагу історичного діла автора »Исторіи Русовъ« історик українського письменства С. Ефремов, пишучи про нього в огляді української літератури XVIII віку: »серед українського громадянства будив він (автор »И. Р.«) приспану думку про волю рідного краю, він перший виразно поставив ідею автономії України†), він зберіг автономістичний принціп і через голови недолугих зрадників та перекінчиків переніс його в пізніщі часи, коли його можна було вже до нового дерева прищепити й на нових підвалинах заснувати. »Історія Русовъ« була немов пророкуванням про близьке національне відродження України й оправданням її нового письменства, з якого те відродження почалося«.††) На цій оцінці, гадаю, зійдуться усі, що розглядатимуть діло автора »Исторіи Русовъ« з історичної перспективи, яка доволі ясно вже вималювалась за ці майже 150 років з того часу, як »Історія Русовъ« була написана.

*) Очеркъ исторіи Малороссіи до подчиненія ся царю Алексѣю Михайловичу. „Отечеств. Записки“, 1848, ч. 11.

**) Критическій разборъ источниковъ, къ исторіи Малороссіи относящихся. М., 1870.

***) Къ исторіи малорус. исторіографіи, „К. Стар.“, 1894, кн XI, ст 249-та.

†) Не забуваймо, що ці рядки д. Ефремов писав ще в 1911 році, коли можна було згадувати без того, щоб це стягнуло обвинованчення в „руйнуванні істнуючого ладу“, — лише про автономію України. Взагалі термінольоґія в українській історіографії, в тім числі і в автора „И. Русовъ“ мала під російським пануванням дуже умовний характер.

††) Історія Українського письменства, Київ, 1911, ст. 117-та.

ЛІТЕРАТУРНА ХРОНІКА.

Український видавничий рух в першій половині 1921 р.

Не маючи поки що докладних відомостей про Велику Україну, ми примушені обмежитись оглядом українського видавничого руху поза її межами, — в Галичині й на еміґрації. Не маємо також повних відомостей і про видання в Америці й на Буковині, отже наш огляд виходить по-неволі неповний. Але все ж таки подаємо його і в такій неповній формі, гадаючи, що може він таки буде цікавий для тих, хто стежить за розвитком нашого видавничого руху.

Яко відрадне явище помічаємо, що оживає видавнича діяльність і взагалі культурна робота в Галичині, на рідному українському ґрунті, і закордонні осередки українського духового життя, такі як Відень, відступають уже перше місце по числу виданнь Львову. Та й взагалі зростає число українських книжок, появляються нові видавництва, засновуються нові часописі, хоч, на жаль, нема досі солідного літературного орґану; в той час як Росіяне відновили вже і „Русскую Мысль“ і „Сѣверныя Записки“ та инші свої місячники, у нас не чути про заходи відновити, наприклад, видання „Літературно-Наукового Вістника“, хоч, здається, всі головні співробітники давнього „Л.-Н. В.“ на чолі з редактором і видавцем перебувають тепер за кордоном, і може на полі чисто літературної праці удалось би знову обєднати ті українські культурні сили, що ніяк не можуть обєднатись на ґрунті політики . . .

Як певний показчик зросту українського видавничого руху являється вихід спеціяльних бібліоґрафічних журналів: один під назвою „Книжка, неперіодичний вістник українського книжкового руху“ вже почав виходити в Станіславові, накладом видавництва „Бистриця“ (досі вийшло три випуски), другий, під назвою „Книга“, видаваний спілкою українських видавництв під редакцією Д. В. Антоновича, почне скоро виходити у Відні. Дуже вітаємо появу обох цих виданнь, які безумовно принесуть свою користь хоча б тим, що звяжуть наше роспорошене громадянство з нитками українського літературного життя

Періодичні українські видання, як в Галичині так і на еміґрації, служать здебільшого політичним і чисто фаховим цілям. Одинокий літературний журнал „Життя і Мистецтво“ (у Львові), вже перестав виходити, а ріжні заходи видання літературного орґану в осередках української еміґрації в Польщі досі ще не здійснені.

На території Галичини тепер виходять такі українські часописі: 1. „Український Вістник“, щоденна ґазета; 2. „Вперед“, соціяль-демократична щоденна ґазета; 3. „Рідний Край“*), щоденна ґазета — всі три виходять у Львові; 4. „Український Голос“, тижневик, виходять у Перемишлі; 5. „Основа“, тижневик у Львові; 6. „Батьківщина“, тижневик

*) Бойкотований Українцями польонофільський орган. — Прим. Ред.

(Львів); 7. „Господарський Часопис“ (Львів); 8. „Визволення“, тижневик (Львів), орґан Українців з Наддніпрянщини; 9. „Лікарський Вістник“ (Львів); 10. „Нива“, перковний місячник (Львів); 11. „Будяк“, сатиричний місячник (Львів); 12. „Поступ“, студентський місячник (Львів); 13. „Учительське Слово“, місячник (Львів); 14. „Світ Дитини“, дитячий двохтижневик (Львів); 15. „Світло“, учительський місячник (Львів); 16. „Службовик“, місячник, фаховий орґан урядовців (Львів); 17. „Соціялістична думка“, двохтижневик (Львів); 18. Українське життя“, двохтижневик (Станіславів); 19. „Обєднання“, двохтижневик (Перемишль); 20. „Покуття“, тижневик (Коломия); 21. „Вільна Україна“, неперіодичний місячник, орґан укр. соціяльдемократів (Львів); 22. „Книжка“, неперіод. місячник (Станиславів); 23. „Записки Наукового Товариства імени Шевченка“ у Львові (вийшов 131-й том); 24. „Хроніка Наукового Т-ва ім. Шевченка“ (вийшло чч. 63—64); 25. „Воля Народа“, тижневик для народа, москвофільського напрямку (Львів); 26. „Прикарпатская Русь“, москвофіл. тижневик (Львів); 27. „Робітнича Газета“, тижневик (Перемишль); 28. „Музичний Вістник“, видаваний т-вом „Ліра“ (Станиславів); 29. „Часопись спілок рільничих“, орґан Краєвого Патронату Спілок рільничих (Львів).

На Буковині виходять пять часописів (усі в Чернівцях): 1. „Громада“, народня часопись соціялістичного напрямку; 2. „Промінь“, місячник; 3. „Каменярі“, учительський орґан, двохтижевник; 4. „Буковинський робітник“ і 5. „Воля народа“, соціялістичні тижневики.

На Прикарпатській Руси виходить досить значне, як на тамошні відносини, число часописів: 1. „Урядовый Вѣстникъ“, офіціяльний орґан шкільного відділу Цивільної Управи Підкарпатської Руси (Ужгород); 2. „Карпаторусскій Вѣстникъ“, тижневик видаваний хліборобським союзом (Ужгород); 3. „Кооператива“, місячник (Ужгород); 4. „Русская Земля“, тижневик для народа (Ужгород); 5. „Вперед“, соціялістична часопись (Ужгород); 6. „Народ“, орґан руської соп.-дем. партії (Ужгород); 7. „Руська Нива“, орґан хліборобської партії (Ужгород); 8. „Наука“, церковна часопись (Мукачів); 9. „Правда“, тижневик, орґан комуністів (Ужгород); 10. „Вѣночокъ“, часопись для дітей; 11. „Учитель“, педаґоґічна часопись; 12. „Зоря“ і 13. „Народна школа“, учительські часописі (вих. в Ужгороді); 14. „Село“, народня часопись (Мукачів); 15. „Русская Молодежь“ (Пряшев); 16. „Русин“, офіціяльний орґан губерніяльної Управи, вих. двічи на тиждень (Ужгород); 17. „Господарь“, двохтижневик, офіціяльне видання для селянхліборобів (Ужгород); 18. „Наша оборона“, орґан т-ва інвалідів „Надія“ (Ужгород).

Українська преса в Америці представлена такими виданнями: А) Сполучені Штати: 1. „Свобода“, щоденна ґазета, найстарший з укр. часописів в Америці, виходить уже 29-й рік в Ню-Йорку, орґан „Укр. Народного Союза“; 2. „Базар“, місячник для справ промислу, торговлі й освіти, видаваний „Січовим Базаром“ (Ню-Йорк); 3. „Дніпро“, тижневик (Ню-Йорк); 4. „Прикарпатская Русь“, орґан „Карпаторусской Народной Организаціи“, виходить двічи на тиждень (Ню-Йорк); 5. „Голосъ Народа“, тижневик (Ню-Йорк); 6. „Проломъ“,

гумористична часопись (Ню-Йорк); 7. „Ілюстрований Тижневик“ (Ню-Йорк); 8. „Американско-русскій Вѣстникъ“, тижневик видаваний союзом греко-католицьких братств (Гомстед); 9. „Українські щоденні вісти“, газета робітничої партії (Ню-Йорк); 10. „Народне Слово“, тижневик видаваний т-вом „Народна Поміч“ (Пітсбург); 11. „Народна Воля“, виходить тричі на тиждень, вид. „Україн. Робітничого Союза“ (Скрантон); 12. „Оса“, гумористична часопись (Чікаго); 13. „Америка“, орґан т-ва „Провидіннє“ (Ню-Йорк); 14. „Нове життя“, орґан т-ва „Злука братств“ (Оліфант); 15. „Січові Вісти“, вих. двічі на місяць в Чікаго. — Б) У Канаді виходять: 1 „Канадійський фармер“, тижневик (Вінніпеґ); 2. „Український Голос“, тижневик, орґан учительських і кооперативних спілок (Вінніпеґ); 3. „Українські Робітничі Вісти“, тижневик ремісничих та робітничих союзів (Вінніпеґ); 4. „Заморський Вістник“, літературно-науковий місячник (Торонто). — В Південній Америці, в Бразилії, виходить в м. Прудентополісі тижневик „Праця“.

Ми маємо відомости, що на початку року виходили українські часописі і на Далекому Сході: „Щоденний Національно-Народоправний Вістник“ у Владивостоці і „Ранок“ в Харбині; але чи виходять вони тепер — не знаємо.

Що до виданнь по осередках нової еміґрації, то перше місце займає тут Відень. Маємо тут такі відання: 1. „Український Прапор“, тижневик, орґан уряду З. У. Н. Р.; 2. „Воля“, тижневик; 3. „Наша Правда“, комуністичний тижневик 4. „Молоде життя“, місячник української академічної молоді (вийшло досі 4 випуски); 5. „Хліборобська Україна“, неперіодичний збірник, видання Укр. Союза Хліборобів-Державників; 6. „Боритеся-поборете“, неперіодичне видання партії укр. соціялістів-революціонерів; 7. „Наш Стяг“, неперіодичний журнал соціялістичної студентської молоді.

У Берліні виходить двічи на тиждень „Українське Слово“.

У Варшаві з травня місяця почала виходити щоденна газета „Українська Трибуна“ і там же виходив якийсь час „Син України“, часопис для війська.

Окреме місце в нашій журналістиці займає „таборова література“, часописі видавані по таборах Чехії й Польщі, де інтерновано рештки українського війська. Деякі з цих часописів друкуються на друкарських станках, инші на гектографі; для широкої громади вони майже недоступні, вже з огляду на дуже мале число примірників, обрахованих на свої власні таборові потреби. З по-між цих часописів можна назвати: „Український Стрілец“, „Нове життя“ та кооперативну „Зірницю“, видавані в Александрові; „Запорожську Думку“ і гумористичний „Аванс“ у Вадовицях; „Нашу Зорю“, що виходить у Ланцуті; „Думку“ і гумористичну часопись „Колючки“, обидва видавані в Ченстохові; „Військова Думка“, неперіодичний часопис, видаваний гуртком старшин Генерального Штабу та ин. Дуже цікавий огляд української таборової літератури подав М. Литвицький в ч. 42 „Української Трибуни“.

В Чехії, в Німецькій Яблонній (Deutsch-Gabel) виходить „Український Стрілець“ (двічи на місяць), а в Ліберці*) неперіодичний місячник „Український Скиталець“.

*) Тепер у Йосифові. — Пр. Ред.

Отже маємо по-за межами Великої України коло 80 періодичних виданнь, як що не рахувати таборової літератури.

Що-до книжок, то подаємо просто їх реєстр, поділивши на дві ґрупи: 1. красне письменство і 2. видання наукові, політичні, популярні та инші. Року видання не зазначаємо, бо всі вичислені тут книжки видано в 1921 році.

Красне письменство.

Артемовський Семен. Запорожець за Дунаєм. Опера в 3 діях. Український театр. Видання книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів. Ст. 24, 16°.

Бабій Олесь. Шукаю людини. Нариси з часів війни. Львів. Ст. 31, 8°. Ціна 25 м. п.

Бабій Олесь. Ненависть і любов. Львів. Видавництво „Русалка". Ст. 31, 8°. Ціна 40 п. м.

Бабій Олесь. Воєнна любов. Жарт на одну дію. Львів. В-во „Русалка". Ст. 16, 8°. Ціна 25 п. м.

Білоусенко О. Пригоди Вовка-Неситого. Ілюстрації Ол. Кульчицької. Накладом Видавництва „Світ Дитини". Львів. Ст. 68, 16°.

Бедний Демян. Піп Панкрат, тітка Домна та явлена ікона в селі Коломна. Поетична сатира. Перекл. П. Д. Видання б-ки „Молота" ч. 1. Ню-Йорк-Відень. Ст. 24, 8°.

Буш Вільгельм. Максим і Марко. Для дітей. Львів. Накладом В-ва „Світ Дитини". Ст. 64. 16°.

Буш Вільгельм. Нечемне вороня. Накладом В-ва „Світ Дитини". Львів. Ст. 50, 16°.

Вишиваний Василь. Минають дні... (Поезії). Відень. Ст. 32, 16°.

Вороний Микола. За Україну. Збірка віршів. В-во „Син України". Вип. І, ч. 1. Варшава Ст. 32, 32°.

Горобець Тиберій. Дикий виноград. Нариси й замітки з дороги життя. „Новітня Бібліотека" ч. 35. Видавництво „Нові шляхи". Львів-Київ. Ст. 102, 8°. Ціна 80 п. м.

Гуцульська Читанка „Чорногора". Неперіодичне письмо для робітного народа під ред. д-ра К. Трильовського. Том І. ч. 1. Відень. Накладом „Чорногори". Ст 32, 8°.

Давидович-Кренжаловський. Не п велося. Фарса на 1 дію. Театральна Бібліотека Русалки. Видавництво „Русалка", в. II. Львів. Ст. 16, 16°.

Дікенс Чарльс. Свердок на печі. Домашня казка. Переклад з англійського. Перли міжнародного красного письменства. Серія англійських клясиків. Ч 1. Видавництво А. Амонеста. Відень Ст. 133. 8°.

Залуквич. Звичайне горе в модній формі. Наша вдача. Дві сатири на сучасні теми. Зшиток І. Львів. Ст. 8.

Залозецький Володимир. Під осіннім небом. Новелі Вид. т-ва „Вернигора". Відень. Ст. 160, 8°.

Калинець Сильвестр. З під рідної стріхи. Вибрані вірші. Накладом „Селянської Бібліотеки". Львів. Ст. 32, 32°.

Карпенко Елисей. Едельвайс. В-во „Театр". Відень-Київ. Ст. 20, 8°.

Карпенко Елисей. Земля. В-во „Театр". Відень-Київ. Ст. 61, 8°.

Карпенко Елисей. В долині сліз. Драма. В-во „Театр". Відень-Київ. Ст. 59, 8°.

Кравченко Уляна. „Проліски". Жмуток поезій для дітвори. Перемишль. Накладом „Народнього Базару". Ст. 64, 16°.

Кропивницький М. Л. Дай серцеві волю, заведе в неволю. Драма в 5 діях. Український Театр. Видання Книгарні Наукового Товариства імени Шевченка. Львів. Ст. 52, 16°.

Кропивницький М. Л. Невольник. Драматичні малюнки у 5 одмінах. Український Театр. Видання Книгарні Наукового Товариства імени Шевченка. Львів. Ст. 36, 16°.

Крушельницький Антін. Цар Лев. Народні байки. З малюнками Олени Кульчицької. Видання Літературного Інституту. Київ-Відень Ст. 32 + 30 ілюстр, 4°.

Крушельницький Антін. Ірена Оленська і инші оповідання. Вид. „Літературного Інститута". Київ-Відень. Ст. 296, 8°.

Крушельницький Антін. Рубають ліс. Повість. „Українська Накладня". Берлін. Ст. 380, 8°.

Конан-Дойль. Пес Баскервілів. Роман. Переклад з англійського. Українська Накладня Київ-Ляйпціг. Ст. 279, 16°.

Кузьма Колцуняк Марія. Проти филь. Оповідання. Накладом В-ва „Бистриця". Станиславів-Коломия. Ст. 106. 16°.

Лімниченко Василь. Хортовина (поезії). В-во „Добра книжка". Львів. Ст 56, 16°. Ціна 60 п. м.

Лотоцький Лев. Смерть Довбуша. Поема. Народна Українська Бібліотека ч. 6. Накладом книгарні А. Бардаха. Львів. Ст. 32, 32°.

Лотоцький Антін. Смертне зілля. Історичне оповідання з р. 1189. Львів. Ст. 38, 8°.

Лятерлєв З. Різдвяна ніч Криниця трьох мудрців. Дві леґенди. „Добра книжка“ II серія, випуск 1. Львів. Ст. 24, 32⁰.

Май К. Проклятий. Цікаве оповідання. В-во „Добра книжка“ II. серія. Випуск 2. Львів. Ст. 52, 32⁰.

Май Карло. Воскресення Оповідання для молоді. З німецької мови переклав Петро Молодший. В-во „Добра книжка“. Львів. Ст. 31, ціна 50 п. м.

Маковей Осип. Кроваве поле. Нариси. Львів-Київ. „Новітня Бібліотека“ ч. 28. Ст. 69, 8⁰.

Марусин Гр. Хоч раз його правда. Жарт на 1 дію. Театральна Б-ка „Русалка“. Львів. Ціна 15 п. м

Махар Ян Сватоплюк. Голгофа. Переклав Остап Луцький. Київ-Львів Видавництво „Чорногора“ ч. 1. Ст. 24, 16⁰.

Нечуй-Левицький Іван. Кайдашева сімя. Повість. Повне видання. Київ-Ляйпціг. Українська Накладня. Ст. 234 8⁰.

Нечуй-Левицький Ів Хмари. Повість Українська Накладня. Київ-Ляйпціг. Ст. XI + 488, 8⁰.

Опільський Юл. Танечниця з Пібасту. Нарис зі XIII віку до Христа. Львів. Накладом Укр Видавничої Спілки. Ст. 47, 8⁰.

Орлівна Галина. Шляхом чуття. Новелі. Львів. В-во „Русалка“. Ст. 43, 8⁰.

Островський Володимир. Веселі оповідання. Бібліотека „Сина України“. Вип. I, ч. 3. Варшава. Ст. 30, 32⁰.

Павлусевич Володимир. З пісень кохання. Поезії. Видання Літературного Інститута. Львів-Київ-Відень. Ст. 136. 8⁰.

Пиль — ч О. Сини народу. Картини боротьби українського народу з Москалями в революції 1917—1919 рр. Пєса-хроніка на IV дії. II видання. Київ-Камянець-Львів-Перемишль. Ст. 80, 16⁰.

Поліщук Клим. „Звуколірність“. Поезії. Книга друга. В-во „Бистриця“. Станиславів-Коломия. Ст. 64, 16⁰. Ціна 30 п. м.

Поліщук Клим. Червоне марево. Нариси й оповідання з часів революції. Новітня Бібліотека ч. 37. Наклад м Видавничої Спілки „Нові шляхи“. Львів-Київ. Ст. 174, 8⁰.

Полянський В. П. Дядько Тарас. Діточий сценічний образець з життя Шевченка на одну дію. „Діточий театр“, випуск I. Львів. Ст. 30, 32⁰.

Руданський Степан Співомовки. Видання т-ва „Просвіта“. Львів. Ст. 48, 16⁰. Ціна 25 п. м.

Савич Клим. Ворожбит-Чародій-Сонник. Книжечка для забави і розривки. Другий наклад. Львів. Ст. 48, 32⁰.

Січовий співаник. Зібрав д-р Кирило Трильовський. Відень. Накладом д-ра К. Трильовського. Ст. 95, 12⁰.

Синодик славних лицарів. В-во „Українська автокефальна церква“. Тарнів. Ст. 4, 16⁰.

Стах П. У бурі білій. Різдвяна мозаїка. Поезії. Накладом автора. Київ-Відень. Ст. 32, 12⁰.

Старицький М. Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці. Народна драма в 5 діях. Український Театр. Видання Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів. Ст. 56, 16⁰.

Тобілевич Іван (Карпенко-Карий). Мартин Боруля. Комедія на 5 дій. Український Театр. Видання Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів. Ст. 48, 16⁰.

Турянський Осип д-р. По-за межами болю. Відень. Ст. 237, 8⁰.

Український сміх. Збірник гумористики і сатири українського письменства. Зібрав Омелян Карашкевич Книга I. Літературна бібліотека ч. 5. Накладом В-ва „Бистриця“. Станисл.-Коломия. Ст. 112, 16⁰.

Флірт Народний. Весела товариська забава. З народніх пісень зладив Г. Марусин. Накладом „Селянської Бібліотеки“. Львів. Ст. 32, 32⁰.

Фосколо Уго Останні листи Якова Ортіса. Роман. З італійської мови переклав Петро Карманський. „Всесвітня Бібліотека“ ч. 18. Відень Ст. 148, 8⁰.

Франко Іван. Перехресні стежки. Повість. Київ-Ляйпціг. „Українська накладня“. Ст. 477, 8⁰. З портретом.

Франко Іван. З вершин і низин. Збірник поетичних творів 1873—1893. Українська Накладня. Київ-Ляйпціг Ст 720, 8⁰.

Чайковський Андрій. Одарка. Оповідання для дітей. З 6 малюнками А. Монастирського. „Бібліотека для української молодіжи“ в. 86. В-во „Бистриця“. Станиславів. Ст. 74, 32⁰.

Чайковський Андрій. З татарської неволі. Історичне оповідання для дітей. У Львові. Накладом Книгарні Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові.

Чайковський Андрій. Оповідання. В. I. Накладом автора. Коломия. Ст. 128, 32⁰.

Черкасенко Спиридон. Твори. Том. III Видавництво „Дзвін“. Київ-Відень.

Чубатівна Ст. Прогулька. Комедійка на 1 дію. Накладом В-ва „Бистриця“. Станиславів.

Шевченко Тарас. Назар Стодоля. Видання Книгарні Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові. Ст. 36, 16⁰.

Шевченко Тарас. Історичні поеми. Пояснив Дмитро Николишин. Друге,

доповнене видання. Накладом „Загальної Книгозбірні“. Коломия. Ст. 148, 16⁰.

Шевченко Тарас. Кобзарь. Народне видання з поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича. Заходами Евг. Вирового Українське Видавництво в Катеринославі. Катеринослав-Камянець-Ляйпціґ. Ст. XXIX + 431, 8⁰.

Шевченко Т. Малий Кобзарь. З портретом. В-во „Бистриця“. Станиславів. Ціна 15 п. м.

Шевченко Т. Гайдамаки. З поясненнями. В-во „Бистриця“. Станиславів. Ціна 50 п. м.

Яцків Михайло. Танець тіней. Роман з рідного побуту. Українська Накладня. Київ-Ляйпціґ. Ст. 472, 8⁰.

Книжки змісту наукового, політичного, популярного та ин.

Анко. Аматорський театр. Підручник для культурно-освітних організацій та аматорських гуртків. Накладом автора. Львів. Ст. 48, 16⁰.

Андрієвський Віктор. До характеристики українських правих партій. Берлін. Ст. 24, 16⁰. Ціна 1 м. 50 ф.

Барвінський Александер. Читанка для 1 року учительських-семінарій. Друге справлене видання. Накладом видавництва шкільних книжок. Львів. Ст. 258 + 2, 8⁰. Ціна 76 п. м.

Богданов А. Діалектичний матеріялізм. Переклав Юрій Сірий. Видання Бібліотеки „Нової Доби“ ч. 21. Відень-Київ. Ст. 80, 16⁰.

Білецький Л. Поезія та її критики. У Львові. Накладом Української Видавничої Спілки. Ст. 24, 16⁰.

Біднов В. проф. Церковна справа на Україні. Видавництво „Українська автокефальна церква“ ч. 15. Тарнів. Ст. 47, 16⁰. Ціна 40 п. м.

Бородиєвич Евген. В чотирьутнику смерти. Причинки до трагедії У. Г. А. на Великій Україні. Видання Української Накладні „Нове Життя“, ч. 1. Київ-Львів. Ст. 88, 8⁰.

Відозва Союзи Хліборобів України до братів-хліборобів і всього українського громадянства. Варшава. Ст. 36, 8⁰.

Віппер Р. проф. Джерела нашої культури (Нові відкриття в історичній науці). Переклав В. Дорошенко. Львів. Накладом Української Видавничої Спілки. Ст. 30, 12⁰.

Винниченко Володимир. Українська комуністична партія (УКП) і комуністична партія (большевиків) України (КПБУ). Видання бібліотеки „Нової Доби“ ч. 27. Відень-Київ. Ст. 32, 16⁰.

Волошин Авг. О письменном языцѣ подкарпатских русинов. Выдавництво Товариства „Просвѣта“ в Ужгородѣ. Литер.-Наук. отдѣл. ч. 1. Ужгород. Ст. 42, 16⁰.

Воронець А. Український буквар Ярина. Київ-Ляйпціґ „Українська Накладня“. Видання Министерства Народньої освіти. Ст. 74 + VI, 8⁰.

Возняк Михайло. Кирило-Методіївське братство. Львів. Накладом фонду „Учітеся, брати мої“. Ст. 238, 8⁰.

Возняк Михайло. Історія української літератури. Том II. Віки XVI—XVIII. Перша частина. Львів. Накладом Товариства „Просвіта“ ч. 4. Ст. 416, 8⁰.

Галущинський М. Шевченко — поет життя й чину. Львів. Накладом Української Видавничої Спілки. Ст. 19, 8⁰.

Галущинський М. Михайло Драгоманів, ідеольог нової України. Літературно-наукова бібліотека, ч. 163. У Львові. Ст. 16, 16⁰.

Гольдельман Соломон. Листи жидівського соціяль-демократа про Україну. Видавництво „Гамойн“ („Народ“) на Україні. Відень. Ст. 80, 8⁰.

Грицай Остап д-р. Василь Стефаник. Спроба критичної характеристики. Відень. Ст. 24, 16⁰. Ціна 12 корон.

Грушевський Михайло. Всесвітня історія. Том II. Приладжена до програми вищих початкових і низших кляс шкіл середніх. Вид. „Дніпросоюза“. Київ-Відень. Ст. 270, 8⁰.

Грушевський Михайло. Ілюстрована Історія України. Видання Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України „Дніпросоюз“. Київ-Відень. Ст. 575, 8⁰.

Давний Р. Про січових стрільців. Народна Бібліотека „Чорногори“ ч. 1. Під редакцією д-р К. Трильовського. Відень. Накладом „Чорногори“. Ст. 79, 12⁰.

Даймер Роберт д-р. Німецька кооперація. Друга частина. Видання „Дніпросоюза“. Київ-Відень. Ст. 144, 16⁰.

Донцов Дмитро д-р. Підстави нашої політики Відень. Накладом Донцових. Ст. 216, 8⁰.

Дорошенко Володимир. Василь Стефаник. З нагоди 50 ліття уродин. Львів. Ст. 24, 16⁰.

Дорошенко Володимир. Шевченко і його думки про громадські справи. „Знання“. Бібліотека популярно-наукових викладів під ред. О. Терлецького, ч. 4. Львів Ст. 24, 16⁰.

Єнзен Альфред д-р. Тарас Шевченко. Життя українського поета. Літературна студія. За дозволом автора з німецької мови переклав д-р Іван Мандюк. Перемишль. Накл. Народного Базару. Ст. XV + 106, 8⁰.

Єнзен Альфред д-р. Перелицьована „Енеїда“ Котляревського. За згодою автора з нім. мови переклав Павло Волянський. Перемишль. Ст. 31, 8°.

Єрузалем Вільгельм д-р. Психольоґія. Переклад проф. Гр. Кичуна. В-во „Бистриця“. Станиславів. Ст. 200 + 14 табл. мал. Ціна 300 п. м.

Ейхельман О. проф. Проєкт конституції основних законів Української Народньої Республіки. Тарнів.

За державну незалежність Галичини. Чому українська Галичина не може прийти під Польшу. Відень. Ст. 56, 8°. Ціна 30 корон.

Збірник Львівської Ставропигії. Минуле і сучасне. Том І. Під ред. д-ра Кирила Студинського. Заходом Ставропигійського Інститута. Львів.

Зібликевич Евген. Зі споминів січовика Відень. Ст. 36, 16°.

Звіт з діяльности Українського Товариства Прихильників Освіти у Відні від поч. марта 1920 до кінця марта 1921. Відень. Ст. 18, 8°.

Звѣтъ изъ дѣяльности Товариства „Просвѣта“ Подкарпатскоѣ Руси за часъ одъ 9 мая 1920 до 31 мая 1921. Ужгородъ. Ст. 36, 8°.

І. К. Мала історія України. В-во „Історичні листки“ ч. 9. Львів. Ст. 32, 16°.

Катальоґ „Української Накладні“ Київ-Ляйпціґ. Берлін. Ст. 16, 16°.

Катальоґ видавничого т-ва „Вернигора“ у Київі. Відень. Ст. 36, 12°.

Калинович Іван. Показчик до української соціялістичної і комуністичної літератури. Бібліотека „Нової Доби“ ч. 20. Відень-Київ. Ст. VI + 112, 16°.

Костомаров Микола. Книги битія Українського Народу. З передмовою Михайла Возняка. Львів-Київ. „Новітня Бібліотека“ ч. 36. Ст. 24, 16°. Ціна 24 п. м.

Кревецький Ів. і д-р О. Назарук. Як писати мемуари. Пояснення і практичні вказівки. Відень. Ст. 34, 16°.

Крушинський Ф. Червоний імперіялізм. Видання „Нашої Зорі“. Ст. 41.

Кузьма Орест. Як друкується книжку? Про повстання та розвій паперу й друкарської штуки. Станиславів-Коломия. Накладом В-ва „Бистриця“. Ст. 63, 16°. Ціна 30 п. м.

Кунфі З. Пролетарська культура. Відень. Бібліотека „Нової Доби“ ч. 25. Ст. 32, 16°.

Кучкуда Осип Документи українського мучиництва під Польщею. Бесіда українського священика перед судом польських наїздників у Галичині. Вид. „Українського Прапору“. Відень. Ст. 24, 16°.

Липинський Вячеслав. Україна на переломі (1657—1659). Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті. Частина перша. Видання „Дніпросоюза“. Відень. Ст. 304, 8°. [Позначено рік видання 1920, але вийшло 1921 р.]

Левицький Осип. Галицька армія на Великій Україні. (Спомини з часу від липня до грудня 1919.) Відень. Ст. 194, 16°.

Левицький Іван. Нарис історії музики. Львів. Накладом Михайла Таранька. Ст. 64, 16°.

М. С. Як треба провадити збори. В-во ім. Драгоманова. Коломия. Ст. 14, 16°.

Мицюк О. „Комуністична Україна“. В-во „Життя і Мистецтво“. У Львові. Ст. 24, 16°.

Мицюк Ол. Земельні реформи на Україні. Бібліотека „Знання“ ч. 3. Львів. Ст. 24, 16°.

Мишуга Лука д-р. Підкарпатська Русь. Сучасний стан. Накладом „Українського Прапору“. Відень. Ст. 24, 16°.

Мегас Осип. Траґедія Галицької України. Матеріяли про польську інвазію, польські варварства і польську окупацію Східної Галичини за кроваві роки 1918, 1919 і 1920. Вінніпеґ. Ст. 253, 8°.

Назарук Осип д-р. Студентство й політика. Накладом „Українського Прапору“. Відень. Ст. 16, 16°.

Назарук Осип д-р. Корупція в державнім життю. Накладом „Українського Прапора“. Відень. Ст. 16, 16°.

Наторп Павль д-р. Народня культура й культура особистости. Шість викладів. З німецької мови переклав М. Галущинський. „Бібліотека педаґоґічних творів“ ч. 1. Накладом т-ва „Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів. Львів. Ст. XV + 106, 8°.

Огієнко Іван проф. „Початкова граматика української мови. Часть І. Вид. т-ва „Вернигора“. Київ-Відень. Ст. 48, 8°. Часть II. Київ-Відень. Ст. 107, 8°.

Огієнко І. проф. Як Москва взяла під свою владу вільну українську церкву. В-во „Українська автокефальна церква“ ч. 6. Тарнів. Ст. 18, 16°. Ціна 25 п. м.

Огієнко І. проф. Українська вимова церковно-славянського богослужбового тексту. В-во „Укр автокеф. церква“ ч. 3. Тарнів. Ст. 18, 16°. Ціна 25 п м.

Огієнко І. проф. Світовий рух за утворення живої народньої національної церкви. В-во „Авт. укр. церква“ ч. 11 Тарнів. Ст. 52, 16°. Ціна 40 п. м.

Охримович В. д-р. Чому я навернувся до християнської віри, або як віднайшов Бога і душу Христа і церкву.

Прилюдна сповідь. У Львові. Ст. 48, 16⁰ (Відбитка з „Ниви“).

Пачовський Василь проф. Історія Подкарпатскоѣ Руси. Часть І. Выдавництво товариства „Просвѣта“ въ Ужгородѣ, ч. 4—7. Ужгородъ. Ст. 144, 8⁰. Цѣна 12 кч.

Польська кольонізація Східної Галичини. Відень. Ст. 22, 16⁰. Ціна 10 корон.

Полтавець-Остряниця, полковник. Війна. Стратегічно-політичний нарис. Зальцведель. Ст. 24, 16⁰. Ціна 1 м. 50 ф.

Про пекло та муки пекольні. „Чорногора“ Не періодичне В-во під ред. К. Трильовського, ч. 2. Відень. Ст. 32, 8⁰.

Просвіта до Українського народа. Народня бібліотека „Просвіти“ ч. 5. У Львові Ст. 72, 16⁰ Ціна 40 п. м.

Прохання до патріярха царгородського благословити автокефальну українську церкву В-во „Укр. автокеф. церква“ ч. 1. Тарнів. Ст. 10, 16⁰.

Рац Л. д-р. Прикарпатська Україна і світова революція. Відень. Бібліотека „Нової Доби“ ч 23. Ст. 29, 16⁰.

Революція в небезпеці! Лист закордонної групи У. К. П. до комуністів і революційних соціялістів Европи та Америки. Відень Б-ка „Нової Доби“ ч 24. Ст. 94, 16⁰.

Сальський В. Ген. Шт. Генерал-Хорунжий. Наші воєнні завдання на майбутнє і воєнна наука. Тарнів-Львів. Накладом автора Ст. 14, 16⁰.

Свєнціцкий І. д-р. Культурно-освітня праця в міжнародньому робітничому рухові. Львів. Ст. 24, 16⁰.

Серошевський Вацлав. Юзеф Пілсудський. Переклад М. Вороного Видання „Сина України“ Варшава Ст. 23, 16⁰.

Сімович Василь д-р. Ґраматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одміненими додатками. Українська Накладня. Київ-Ляйпціґ. Ст. 584, 8⁰.

Спис книжок української книгарні при Всеславянській Експедиції Б. Гавлічка в Празі. Прага. Ст. 16, 16⁰.

Тарас Шевченко. В роковини смерти. Народня Бібліотека Просвіти, ч 7. Накладом т-ва „Просвіта“. Львів Ст. 32, 16⁰.

Тисовський Олександер Ідея самостійности Укр їни в творах Шевченка. Станиславів Накладом видавництва „Ватра“. Ст. 28 16⁰.

Тисовський Олександер д-р. Мир і війна у мурашок. „Знання“. Бібліотека популярно-наукових викладів під ред. Ом. Терлецького, ч. 2. Львів.

Терлецький Омелян. Як будував і як руйнував український народ. Бібліотека популярно-наукових викладів „Знання“ ч. 1. Львів. Накладом української книгарні і антикварні у Львові.

Український православний молитовник. На укр. мову перекладе проф. І. Огієнко. Тарнів. Ст. 64, 32⁰. Ціна 30 п. м.

Українська школа під польським ярмом у Східній Галичині. Відень. Ст 28, 16⁰.

Франко Тарас. Огляд історії римської літератури. З покажчиком Івана Калиновича. Вид. „Всесвітня Бібліотека“ ч. 18. Львів-Київ. Ст. 214, 8⁰.

Христюк Павло. Українська Революція. Розвідки і матеріяли до історії української революції. 1917—1920 рр. Том І. Відень. Ст. 152, 8⁰. Том II. Відень. Ст. 204, 8⁰.

Христюк Павло. Українська Революція. Розвідки і матеріяли до історії української революції 1917—1920 рр. Том III Відень. Ст. 160, 8⁰.

Цьокан Іл Від Денікіна до большовиків. Фраґмент споминів з Радянської України. Вид. „Укр. Прапору“. Відень. Ст. 20, 16⁰.

Чайківський Богдан д-р. Організація і завдання нашої культурно-освітної праці. Львів. Ст. 24, 16⁰.

Чубатий Микола д-р. Державний лад на Західній Области Української Республіки. Львів Накладом автора. Ст. 40 16⁰.

Шаповал М. Ю. Революційний соціялізм на Україні. Книга І. Відень. Накладом Видавництва „Боритеся-поборете“. Ст. 256, 8⁰.

Шкільні молитви. На українську мову перекладе проф І. Огієнко. В-во „Укр. автокефальна церква“ ч. 20. Тарнів. Ст. 4, 16⁰. Ціна 5 п. м.

Що таке і чого хоче інтернаціонал комуністичної молоді? З німецького переклав П. Д Бібліотека соціялістичної молоді ч. 1. Відень-Львів. Ст 8, 8⁰.

Шурат Василь д-р. „Голос Галичан.“ Перші друковані поезії Маркіяна Шашкевича. Памятка з сотих роковин уродження. Львів. Накладом Руського Інститута для дівчат в Перемишлі.

Усього нараховано нами понад 160 виданнь, з котрих більше половини припадає на Галичину. Ми маємо відомости, що засновано видавництво українських книжок на Підкарпатській Руси — „Просвіта“, що вже видала кілька кни-

жочок, але ми їх окрім згаданої в нашім реєстрі „Історіп“ Пачовського не могли добути; так само не бачили ми й книжок видавництва „Будуччина“ в м. Острозі на Волині, яке випустило вже пару книжочок А. Павлюка. Взагалі реєстр наш, повторюємо, дуже далекий від повноти, але це залежало не від нашої доброї волі, а від загально неупорядкованих ще відносин книжкового обміну між ріжними частинами української землі й осередками української еміґрації.

М. Жученко.

З літературного і наукового життя.

З діяльности „Наукового Товариства імени Шевченка“ у Львові. Недавно випущені чч. 60—62 і 63—64 »Хроніки« Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові і »Касові справоздання« дають змогу близче ознайомитися з життям цієї найстаршої і найбільше заслуженої наукової інституції української за останні бурхливі роки.

Велика світова війна принесла Товариству великі шкоди: Москалі, займаючи в 1914—1915 роках Львів, страшенно понищили Академічний Дім, що був у завідуванні Т-ва, пограбували друкарню, забравши найцінніщі машини, шрифти й запаси паперу, знищили частину бібліотеки й архіва, при чому загинули неоціненої вартости етноґрафічні збірки М. Драгоманова, В. Гнатюка, М. Дикарева, знищили приватну бібліотеку й архів проф. С. Томашівського, переховувані в будинку Товариства, та поробили ще инші шкоди та збитки матеріяльного характеру. Цікаво зазначити, що в головному помешканні Т-ва були розташовані не звичайні військові частини (от як в Академічному Домі, обернутому в казарму), а містилася редакція »Военнаго Слова«, отже одна з »культурних« інституцій російської армії.

Польсько-українська війна 1918—1919 рр. і польська окупація краю, що потому наступила, теж тяжко відбилися на становищу Товариства: перш за все цілий ряд визначних і активних членів Т-ва мусів покинути рідний край; перервався звязок з багатьма співробітниками; матеріяльний стан дуже погіршав: Т-во позбулося піддержки з боку держави й краю (в 1914 р. воно дістало від Краєвого Сойму 17.500 корон субсидії, а від Мін-ва просвіти 20.000 кор.; в 1917 р. від Сойму 25.000 корон, а від Мін-ва 50.000 кор.), тимчасом як усі видатки безмірно побільшилися. Т-во володіє, вправді, двома камяними будинками у Львові, але ці будинки під теперішній час дають дуже мало зиску, українське ж громадянство в краю, саме зруйноване кількалітнім лихоліттям, не в стані допомогти своїй найвищій науковій інституції. Цим усім в значній мірі пояснюється зменьшення інтензивности роботи Товариства, особливо на полі видавництва.

Головою Т-ва до кінця 1913 був проф. М. Грушевський; після його зреченя обовязки голови до січня 1918 р. виконував проф. С. Томашівський, а потому д-р В. Щурат.

Наукова діяльність Т-ва в 1919—1920 роках виявилась головним робом на полі видавництва. Отже були випущені 128, 129 і 130-й томи »Записок«. Останній, 130-й том, позначений 1920 роком, вийшов в дійсности весною біжучого року і

містить в собі такі праці: 1. Філарет Колесса »Українські народні думи у відношеню до пісень, віршів і похоронних голосінь«; 2. Ярослав Гординський »Владиміръ« Теофана Прокоповича; 3. Іван Крипякевич »Український державний скарб за Богдана Хмельницького«; 4. Михайло Возняк »До історії почаївських видань XVIII в.«; 5. Іван Брик »Драма з Коліївщини на основі драми Кернера«; 6. Володимир Гнатюк »Рукописні гумористичні часописи«. Далі було видано: »Українсько-Руський Архів«, т. XIII—XIV, 1920 р., ст. 84 + 432, що містить матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795—1857 рр., зібрані й упорядковані проф. К. Студинським; »Матеріяли до української етнольоґії«, т. XIX—XX, 1919, ст. 394, містить збірку описів весільних та похоронних обрядів і розвідки: Гн. Колцуняка про народні хрести на Коломийщині, Я. Пастернака антропометричні досліди над укр. населенням Жовківщини і В. Гнатюка про пісню про покритку; ще в кінці 1918 р. вийшов т. XVI-й »Жерел до історії України-Руси«, що містить Ватиканські матеріяли до історії України (донесення римських нунціїв про Україну 1648 до 1657), зібрані проф. С. Томашівським.

Книгарня Наукового т-ва ім. Шевченка також провадила своє видавництво і випустила в 1919 та 1920 рр., окрім кількох підручників та книжок белетристичного змісту, збірку історично-літературних статей д-ра В. Щурата »На досвітку нової доби« (по історії відродження галицької України) і »Історію української літератури« (ч. 1-а, устна народня словесність) Ол. Барвінського.

Спроби Наукового т-ва влаштувати наукові курси для укр. молоді, позбавленої змоги слухати лекцій у львівському університеті, не були допущені польською окупаційною владою.

Бібліотека Наук. т-ва, не вважаючи на шкоди, заподіяні війною, зростає з кожним роком, і в кінці 1920 р. нараховувала 75.443 томи, не рахуючи дублетів. Музей т-ва було остаточно впорядковано і 31 жовтня відкрито для прилюдного вжитку. Музей міститься в 10 залях і має такі 8 відділів: археольоґія, етноґрафія, галерея сучасного мистецтва, галерея старого церковного мистецтва, кераміка, історичний відділ, архів карт та ілюстрацій і природописний відділ. Усього числить музей 15 047 чисел предметів. Тепер він має офіціяльну назву »Український Національний Музей імени Шевченка«.

Український Вільний Університет у Відні. Весною цього року гурток українських професорів у Відні орґанізував серію наукових викладів під назвою »Український Вільний Університет«. Виклади поділялись на два відділи: 1. фільозофичний (історично-фільольоґичний та природописно-математичний) і 2. відділ права і суспільних наук. Протягом трьох місяців були прочитані такі курси: проф. Д. Антонович прочитав курс »Історії українського мистецтва«; д-р А. Артимович »Історію римської поезії«; проф. Ів. Ганіцький »Розвиток промисловости України«; проф. Ол. Колесса »Історію укр. літератури«; проф. Ст. Рудницький »Ґеоґрафію України«; д-р М. Лозинський »Історію української політичної думки«; д-р М. Сабат »Грецький театр і драма«; пр.-доц. Д. Дорошенко »Українська історіоґрафія XVIII—XIX вв.«; проф. К. Лоський »Історія римського права«; проф. С. Дністрянський »Теорія права« і »Міжнароднє право«; д-р Д. Коропатницький »Теорія карного права«;

д-р П. Лисяк »Критичний огляд економічних теорій«; д-р В. Старосольський »Державне право«; сенатор С. Шелухин »Право, етика, релігія, справедливість«. Виклади відбувалися в помешканні одної з віденських мійських шкіл.

Українська Академія Наук у Київі. Про діяльність Академії доходять до нас дуже скупі відомости, але, вважаючи на загальні тяжкі умовини сучасного життя на Україні, трудно допустити, щоб робота в Академії розвивалась скільки-небудь нормально. Часописі подають звістку про появу „Звідомлення про діяльність Української Академії Наук у Київі до 1 січня 1920 р.“, ст. 95. Подаємо зміст цього звідомленя: I. Вступні уваги. II. Дійсні академіки і їх спільне зібрання. III. Історично-фільольоґічний (або „Перший“) Відділ. IV. Фізично-математичний (або „Другий“) Відділ. V. Відділ соціяльно-економічних наук (або „Третий“. — Згаслі вулькани України (промова на першому річному врочистому засіданню Академії 11 березня—26 лютою 1920 року академіка П. Тутковського). — Спис співробітників Української Академії Наук, які вели працю при Академії на протязі 1919 року.

Так само появилася звістка, що в Київі вийшов I-й том „Записок Історично-Фільольоґічного Відділу“ Академії, де, між иншим, надруковано „Нарис історії Київської Духовної Академії“ покійного академіка М. І. Петрова.

З літературного життя на Великій Україні. Нотуємо деякі відомости про літературне життя на Україні, взяті нами з ґазетних звісток. З цих звісток видко, що деяке життя виявляється й там, серед невимовно тяжких моральних і матеріяльних відносин. Так, цього 1921 р. вийшов у Київі збірник »Тарас Шевченко«, виданий під редакцією Е. Григорука і П. Филиповича. В збірнику, виданому дуже чепурно й прикрашеному ілюстраційними знімками, уміщено такі статті: Е. Григорук: Великий Бунтарь; проф. А. Лобода: Шевченко, як голос народньої душі; П. Филипович: Поет огненного слова; О. Дорошкевич: Природа в поезії Шевченка; П. Рулін: Драматичні спроби Шевченка; І. Щитківський: Памятник Шевченкові у Київі; Шевченківська виставка 1920 р. в Київі; Від художнього редактора. Книга вийшла коштами »Державного Видавництва«.

Львівська газета »Вперед« подає дуже цікаві відомости про діяльність »Всеукраїнского Державного Видавництва«, що має свої відділи у Київі, Харькові, Катеринославі, Одесі та по инших містах України. Протягом 1920 р. це видавництво видало кілька десятків книжок, переважно аґітаційного змісту, от як наприклад: »Проти польських панів — все для перемоги« Х. Раковського, »Проти Петлюри« В. Винниченка, »Кого в ради вибрати, а кого в шию гнати« Прилуцького і т. д. Всього 86 брошур, здебільшого перекладних з московської мови. Такого ж характеру 10 брошур »Аґітаційної Бібліотеки« і 10 брошур »Бібліотеки Комуніста«. По-за серіями видано книги: О. Кирило »Уваги до сучасної української літературної мови«; Н. П. Сільванський »Павло Іванович Пестель«; С Степняк »Джузеппе Ґарибальді«; В. Міяковський: »Революційні відозви до українського народа 1850—1870 рр.«; У. Перец »Народні оповідання«, переклад з жидівської мови Зерова і Гера.

Далеко цікавіша видана тим же самим видавництвом у Київі »Універсальна Бібліотека«. В цій серії видано такі твори: Іван Франко

»Вічний революціонер«; Леся Українка »В катакомбах«; М. Коцюбинський »Fata morgana«; В. Винниченко »Голод«; М. Коцюбинський »Сміх«; Іван Франко »Вівчарь«; »Нова українська поезія« (збірник); С. Васильченко »Чорні маки«; В. Винниченко »Голота« і Ів. Франко »Boa constrictor«.

Ucrainica в чужих виданнях:

В ч. 26 хорватського тижневика »Jugoslovenska Njiva«, що виходить у Загребі, надруковано статтю Д. Дорошенка »Nešta o srpsko-ukrajinskim odnošajima« (дещо про сербо-українські відносини). В тому ж числі уміщено статтю д-ра Гардового »Pitanje poljskog-ukrajinskog sporazuma« (питання польсько-українського порозуміння). В числі 30 того ж журналу надруковано початок статті д-ра М. Гардового »Iz povjesti ukrajinske revolucije« і дуже цікаву відповідь редактора журнала д-ра Б. Тругелки на лист до редакції якогось „русскаго кіевлянина“ де той висловлює незадоволення, що „Jugosl. Njiva“ містить статті про Україну.

Відомий шведський учений д-р Альфред Єнзен*) видав недавно книгу шведською мовою про Україну: „Ukrainarna“ (Stockholm, 1921, ст. 128), з відомостями про нашу історію, ґеоґрафію, фолькльор, письменство, театр і мистецтво.

В італійському місячнику „Italae vires“, що виходить в Римі, в кн. 1-ій уміщено статтю Е. Онацького „Il Natale in Ucraina“ (Різдво на Україні). Того ж автора в місячнику „Il testimonio“, 1920, кн. II, надруковано статтю „L'Architettura religiosa in Ucraina“.

Вийшло ч. 3—4 часописі „Mitteilungen des Deutsch-Ukrainischen Wirtschafts-Verbandes“ в Мюнхені, де між иншим надруковано цікаву статтю укр. консула в Мюнхені д-ра В. Оренчука „Der Wiederaufbau der Ukraine“.

В ч. 3—4 хорватського місячника „Zora-Luć“ надруковано статтю М. Фірака „Релігійно-культурний стан греко-католицьких українців у Східній Галичині“.

*) Помер у Відні 15. IX. 1921 р.

Нові книжки і рецензії.

Накладом »Української Народньої Бібліотеки« в Берліні має скоро появитися нове видання відомого роману П. Мирного »Хіба ревуть воли, як ясла повні.« Так само накладом цього видавництва вийде »Короткий нарис грецької історії« прив.-доц. К. Лоського.

Українська Народня Енціклопедія. Товариство Прихильників Освіти у Відні оповістило передплату на задумане ним видання »Української Народньої Енціклопедії«, яка має бути зложена на зразок малих лексиконів Мейера, Ляруcса, Брокгауза і т. п. Особливу увагу має бути звернуто на всі питання, що стосуються українознавства. Книга складатиметься з двох томів по 800 сторінок великої вісімки кожний. Редакційний комітет складається з таких осіб: проф. С. Дністрянський (Відень), проф. Ст. Рудницький (Відень), д-р С. Кузеля (Берлін), прив.-доц. Ів. Крипякевич (Львів), д-р В. Щурат (Львів) і д-р Ів. Раковський (Львів).

Тарас Шевченко: **Кобзарь.** Народнє видання з поясненнями і примітками Д-ра Василя Сімовича. Заходами Евг. Вирового Українське Видавництво в Катеринославі. Камянець-Катеринослав-Ляйпціґ. 1921. Стор. XXIX + 431, ч. 8⁰.

Перед нами нове, дуже гарно й чепурно виконане видання Шевченкового »Кобзаря«, яке видавці назвали »народнім«, — через те, що в йому всі поезії пояснено в спеціяльних примітках; пояснено не тільки що-до окремих, мало-зрозумілих слів, мало-відомих для широкої громади читачів імен або фактів, але виясняється самий зміст кожної поезії, її провідна думка. З цього погляду це дійсно перше у нас видання, як що не рахувати видання покійного Доманицького (Спб., 1907), де в кінці подано було багато поясняючих приміток. Безперечно, давно вже відчувалася в нашій літературі потреба такого видання. Редактор його, д-ій Сімович, цілком слушно каже в своїй передмові, що росповсюджений серед нашої громади погляд на Шевченка, як на »народнього« поета, себ-то такого, що його »розуміє всяк, хто тільки візьме його в руки«, — являється »непорозумінням і неправдою« (ст. V). Цю саму думку давно вже висловив Драгоманов, тільки більш ясно і виразно; він писав ще в 1878 році, що весь »Кобзарь«, так як він єсть, не може стати книгою ні цілком народньою, ні такою, яка б цілком служила проповіді »нової правди« між народом, та що політичні поезії Шевченка (Драгоманов каже про »найчервоніщі« і найменш »цензурні«, — назви, що вже втратили тепер своє значіння) найменш надаються до того, щоб їх пускати в народ цілком, без показчика й приміток.*)

Отже запобігаючи такій потребі дати народові поясненого, коментованого »Кобзаря«, видавці випустили це видання, призначене, як каже д. Сімович в своїй передмові, »для всіх земель, що заселює наш народ: і Наддніпрянщини, й Кубані, й західної України (Поділля, Галичина Буковина, Холмщина) й Полісся, й Підляшша, й Закарпаття (ст. VI—VII)'.

Ставлячись з високим признанням до нелегкого (уже тому, що це перша спроба) діла, виконаного д. Сімовичем, ми хочемо подати свої уваги до його праці: на нашу думку, в його примітках і поясненнях єсть чимало такого, що треба було би зробити трохи инакше і подекуди трапляються фактичні помилки. В народньому виданню їх не можна так полишити. Ми певні, що праця д. Сімовича матиме не одно і не два видання, що він сам буде дбати, щоб чим далі, то все більше її удосконалювати; отже й свої уваги подаєму йому на те, щоб він покористувався з них для будучих виданнь своєї корисної і загалом удатно виконаної праці.

Розуміється, я не маю що говорити тут про самий текст »Кобзаря«: редактор користувався з найкращих нових виданнь, і коли що й можна йому закинути, то хіба вибір того, а не иньшого варіянта тексту (найкраще було би видрукувати всі варіянти, це не так то багато забрало б місця) Предметом моїх уваг буде передмова редактора і його примітки.

*) М. Драгоманов: Шевченко, українофіли й соціялізм. »Громада«, 1879, ст. 189—190.

Маючи на увазі дати книгу для „всіх українських земель“, д. Сімович старається і мові своїй надати, так би мовити, всеукраїнський характер, зробити її не тільки цілком зрозумілою, але й близькою кожному українцеві, звідки, з якого б краю своєї широкої батьківщини він не походив. Це, треба признатись, дуже важке завдання, важке навіть для такого доброго знавця української мови в її ріжних діялєктах, як д. Сімович, один з нечисленних письменників — Галичан, що володіють живою народньою мовою Наддніпрянщини. Стремління до певного універзалізму, до збірности повело д. Сімовича до деякої, коли хочете, штучности мови: кожне слово, вживане ним, само по собі народнє; але часто він бере слова й вирази з ріжних діялєктів, що все вкупі позбавлює його мову індивідуальности, виразности, того кольориту, який має кожен діялєкт сам по собі з окрема. Чисто наддніпрянські слова й вирази безперечно (я не хочу вживати вислову „різатимуть“) будуть помічені читачем з Галичини або Закарпаття, а знов же таки, навіть зовсім „невинні“ властивости західних говірок, як от наприклад „зі словами“, „зі собою“, такий зворот, як „гонив собою світами“ (ст. XV), або „завели церковні драчки“ (ст. 131) — здадуться не зовсім звичайними для простого читача з над-Дніпра, особливо по контрасту з мовою самого Шевченка поруч приміток. Це саме стремління д. Сімовича до „збірности“ мови повело і до певної неясности стилю, що особливо помітно на першій же сторінці його передмови. Щоб показати це, я мушу навести три цілі речення з тої сторінки: „у нас усе ще вперто держиться погляд, що Шевченко поет народній, то й його розуміє всяк, хто тільки візьме його в руки — а отже це непорозуміння й неправда“.

Що, дозволю спитати, неправда — чи те, що Шевченка всякий зрозуміє, чи те, що він народній поет? Далі. Д-ій С. каже, що для зрозуміння Ш-ка, треба знати обставини його часу, погляди й думки його сучасників: „а то ж коли тодішні люде на яких сто років одросли (?) від Шевченка, коли тодішні люде так мало йшли за його словами . . . то що сказати про нас, що живемо зверх вісімдесять років після того, як появився перший „Кобзарь“? Усе ж це потребує великої науки (студій) — бо ж усе, що тоді діялося, все те відбилося в „Кобзарі“. Я запитаю: що саме потрібує науки? Що розуміє д. Сімович, кажучи „усе ж це“? Коли він має на увазі зовсім простого читача, який не звик до наукового викладу й зворотів, то мусить подумати, що такий читач уявлятиме собі, читаючи далі: „. . . саме життя Шевченка, й його треба добре знати, бо ж воно не було таке, як у всіх инших людей, і воно сильно завважило на творах поета — а це ж потрібує науки, бо ж і досі не все ще ясне. У нас багато вже дечого зроблено (Доманицький, Щурат, Зайцев), та ще куди більше треба ще буде зробити“. Що він уявлятиме собі в словах „у нас багато вже дечого зроблено“? Що він полумає про наведені в скабках без пояснення імена? Що то, мовляв, за люде? Мені здається, що д. Сімович мусів стати на одному з двох: або мати на увазі дійсно читача „з народу“, для якого він пояснює, що таке поема, баляда, що таке Гетьманщина, Унія, фільософія і т. д.; тоді непотрібно робити літературно-історичні натяки й наводити імена без пояснення, або мати на увазі читача, якому це все зрозуміло і звісно, — тоді відпадає багато з приміток і пояснень, а зостається історично-літера-

турний та естетичний коментарій. Д-ій Сімович не вибрав виразно ні того, ні другого, та ще хотів, щоб його однаково добре розуміли під Київом як і під Ужгородом (ст. VII), одже його спосіб викладу так само втратив ясність і виразність, як і сама мова.

Біографія Шевченка (ст. IX—XXIII) зложена взагалі добре. Я б зробив лишень одну маленьку увагу: говорячи про Кирило-Мефодіївське братство, д. Сімович каже, що заснував його Костомаров, а „пристало до нього багато молодих людей: Панько Куліш, Гулак, Білозерський . . .“ (XV). Я думаю, що навіть в короткій біографії Шевченка про Куліша, Гулака й Білозерського слід було би сказати трохи більше, ніж тільки те, що це були „молоді люде“.

Переходячи до приміток (деякі твори, особливо більші, редактор попережає вступною заміткою перед текстом, а до всіх взагалі подає примітки внизу під текстом), мушу сказати, що не збіраюсь вичерпати всього, що звернуло на себе мою увагу; для провірки деяких приміток треба було б мені книжок, яких зараз не можу добути. Отже подаю поки лишень деякі свої уваги, тим більше, що й розмір бібліографічної замітки вимагає певної стислости.

На ст. XIII сказано, що Тарновський — „дідич з Седнева“. Має бути — з Качановки. В Седневі жили инші приятелі Шевченка — Лизогуби.

В примітці до „Катерини“, д. С. каже (ст. 9), що москалями народ наш називає (лучшеб було сказати — називав) салдатів. Але ж у Ш-ка в даному разі це слово виразно вжите для означеня національности, а не соціяльного стану. Бровари лежать од Київа 19, а не „яких трицять верстов“ (ст. 15).

До „Тарасової ночи“ в примітці (ст. 22) сказано, ніби „народ склав собі переказ“ про те, що Наливайка спалено в мідному бику; правильніще було би сказати, що „тогочасні українські письменники склали“ таку леґенду або переказ.

Примітку про Унію (ст. 21) ми вважаємо незручно зредаґованою: „ненависний“ характер для народа мала унія в минулих часах, коли її силоміць накидали; але вже в XIX ст. вона зробилася для певної частини укр. народу національною релігією і мала навіть своїх мучеників (Холмщина). Це треба було зазначити.

У вступній замітці до „Гайдамаків“ обовязково треба було підкреслити гуманні тенденції Шевченка і його жаль над розливом славянської крови. Цього не зазначено навіть у примітках до відповідних уступів поеми. До фрази „Співай про Матрьошу . . .“, „Султан, паркет, шпори“ додано пояснення: „От що хотіли, щоб їм письменники писали про панянок, горнишних (покоївок), про собак (Султанів)“ і т. д. Мабуть д. Сімович не знав, що „султан“ — частина військового головного убрання, а зовсім не „собака“ (ст. 41).

В примітці до „Гамалії“ (ст. 101) пояснено, що Великий Луг — „низина, поперерізувана водами, балками, заросла плавнями, очеретами“; в низині не може бути балки; плавні і єсть — зарослі на водяній низині.

А. Радищев, автор „Путешествія изъ Петербурга въ Москву“ був на засланні в Сібіру не „в першій половині XIX в.“ (ст. 120), а в кінці

XVIII в. Вже за Павла I його повернуто з Сібіру і р. 1802 він помер.

Згадуючи царя Петра I-го д. Сімович кілька разів подає в скобках дату: 1682—1725. Коли він хоче подати роки народженя й смерти, то треба подавати 1672—1725, коли ж царювання, то 1689—1725.

Пояснення того, чому Гоголь „не дуже прихильно до Шевченка ставився: пан був, а Шевченко кріпак“ (ст. 129), на нашу думку, не зовсім вдатне.

Пояснення слова „заставляє“ у віршу: „не завидуй могучому, бо той заставляє“ (ст. 130) так, що це все одно, що „в банку заставляти“ також невдатне: тут просто русизм, „заставляти“ вжито в розумінні „примушувати“.

В одній з приміток до „Невольника“ сказано, що у старшини козацької був звичай: „синів насамперед учили в Київі, у брацькій школі, а потім на Січ висилали звичаю козацького набиратись“ (ст. 145). Про істнування такого „звичаю“ уявляли собі лише за часів Гоголя. Тепер ми маємо далеко більш точні уявлення про звичаї козацької старшини і взагалі про культуру на Україні в XVII—XVIII вв.

В Межигорському монастирі була фабрика порцеляни, але від 1870-х років уже не істнує. Отже лучше не казати в примітці, що вона „істнує тепер“ (ст. 149 і 431).

Про гетьмана К. Розумовського дуже вже загально й катеґорично сказано (дословно за „Ілюстр. історією України“ М. Грушевського), що він „для України був чужий, на Україні нудився... про Україну не дбав“ (ст. 154). Що він нудився спеціяльно життям у Глухові, се правда, але автор моноґрафії про Розумовського подає багато красномовних фактів про те, що гетьман любив свою Україну, дбав про неї, а особливо любив українську мову, пісні, звичаї *)

Богдан Хмельницький жив не „недалеко від Суботова“ (ст. 158), а таки в самому Суботові.

Відомий зрадник Іван Ніс, був не полковником, а сотником в момент своєї зради в Батурині (ст. 160).

Говорячи про декабристів, д. Сімович каже, що „багато з них потерпіло смерть на шибениці“ (ст. 163); лучше було би сказати точніще: пять душ.

Дивно згучать в устах ученого редактора такі уваги про походженя українського дворянства, як в примітці на ст. 166; невже йому невідомі твори Ол. Лазаревського, Ол. Ефіменкової, В. Мякотина?

Не видержує д. Сімович скрізь і серіозного тону в своїх примітках, відповідного до характера його праці. Ось приміром його примітка (зрештою мало зрозуміла) до фрази „Ворони“ з „Великого Льоху“:

А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки...

місце само по собі і по звязку з попереднім цілком зрозуміле. Д-ій Сімович дає таку примітку: „це стара, дурненька метода Польщі супроти України — муки“ (ст. 168).

*) Про це див. А. Васильчикова „Семейство Разумовскихъ“, т. I, Спб., 1880, ст. 397 і 464.

В замітці до „Посланія“, д. Сімович поясняє, що з словами „І Коляра читаєте . . . і в славянофіли претесь“ Шевченко звертається до українських панів свого часу. Нам здається, що більше рації має здогад Драгоманова, що Шевченко мав тут на увазі „своїх власних приятелів українофілів.*)

Цілком даремно приписує д. Сімович Шевченкові „помилку“ в „Іржавці“, гадаючи, що тут під „полковником прилуцьким поганим“, Шевченко мав на увазі Носа, а не Галаґана (ст. 243).

Незручно й неточно зредагована замітка про Пугачова — в примітках до „Москалевої криниці“ (ст. 243).

Реннін був не київським ґенерал-ґубернатором, а „малоросійським“; годилось би зазначити також, через що він попав у неласку до царя, а саме — за свій „український сепаратизм“ (ст. 283).**)

В примітці до „У Вільні, городі преславнім“ зовсім не було чого поясняти фрази „за те що шапки не здіймали у Острій Брамі“, як алеґорію: „під здійманням шапок треба розуміти те, що вчителі і студенти не хотіли коритись урядові“ (ст. 311). Кожен, хто бував у Вільні, знає що там є стародавній звичай зніймати шапку переходячи по-під „Острою Брамою“ з чудовною іконою Божої Матері. І я, сам, колись учень віленської ґімназії, пригадую, що нездіймання шапки уважалось серед школярів за свого роду лібералізм чи фронду проти „традиційних забобонів“. Закрет — не передмістя Вільни (ст. 312), а ліс недалеко від неї. Чому д. Сімович не навів власної примітки про це Шевченка?

Коли пояснено, що Борисполь (Баришполь) — містечко близько Київа, то слід було би зазначити також, що Оглав — село коло нього (ст. 317)

Пояснення, що фраза в „Юродивому“: „благосклонні пребували всегда к ефрейторам своїм“ — це „насмішкуваті слова царя до своїх службовців“ неправильне: це насміщка поета над прихильністю царя до таких службовиків як Бібіков або Долгорукий (ст. 378). Цілий цей вірш дуже мало пояснений взагалі, а тимчасом він то як раз один з тих, що вимагають коментарів.

Певна річ, що всі читачі видання д. Сімовича з Наддніпрянщини зрозуміють його слова в замітці до „Марії“, що „Марія не вийшла такою (у Шевченка), як у християнській церкві голосять“ (ст. 390), — не так, як би йому хотілось. Простіще було б сказати: „як християнська церков учить або навчає“.

Цілий ряд поезій, що безперечно вимагають вступної поясняючої замітки, зовсім її не мають (наприклад „Сон“). Не пояснено багато слів, таких, як наприклад „етап“, „прафос“ і т. д.

Ніяк не можна погодитись з поясненням вірша „Сичі“ (ст. 288), мов би тут поет змалював „становище мужиків до революціонерів“; уже сама дата віршу — 1848 рік вказує на те, що писано його тоді коли не було ще й мови про „хожденіє в народ“ революціонерів, а через

*) Див. його примітки до статі Ф. Сірка про Шевченка в ч. 4 „Громади“, 1879, ст. 98-та.

**) Порівн. у Драгоманова в „Листах на Наддніпр. Україну“, ст. 24-та віденського вид. 1915 р.

те й не могло бути випадку, який хоче бачити тут д. Сімович. Так само фантастичною здається нам примітка на ст. 422 до віршу „О люде, люде небораки“ про „задріпаних дівчат“, що їх „заганяв сердешний інвалід“, ніби се були діти з сирітського захистка.

Звертає на себе увагу транскрипція д. Сімовичем чужих імен: він намагається писати не так, як досі було прийнято в нашій літературі, а так як пишуться або вимовляються чужі ймення в їх мові; отже імена поляків пише: „Собієскі“, „Сіціньскі“, „Понятовскі“ і т. д. Мадяра Баторія — „Батори“ (ст. 44); москаля Потьомкина пише „Патьомкін“, Щепкина — „Щепкін“ і т. п.; замість „Румунія“ пише „Ромунія“ (ст. 170), а вже короля Генриха Валуа (Valois) пише „Вальоа“ (ст. 44).

Кінчаючи свої уваги, ще раз підкреслюю, що завдання д. Сімовича було не таке то легке, що взагалі він його подужав і що на будуче треба буде робити лишень виправки і зміни в деталях.

Д. Дорошенко.

М. Грушевський: **„Ілюстрована Історія України.“** Видання Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України »Дніпросоюз«. Київ-Відень 1921. Ст. 575, 8⁰.

»Ілюстрована Історія України« проф. М. Грушевського по справедливости уважається найкращим до сього часу популярним курсом нашої історії, відповідаючим так би мовити останньому слову вкраїнської історичної науки, а її ілюстрації — по-над 400 знимків з старих портретів, памяток старовини й мистецтва, з рукописів, печаток, ґеоґрафічних карт, підібрані рукою великого знавця, все це вкупі ще збільшувало інтерес і значіння книги проф. Грушевського. Цю книгу можна було рекомендувати кожному, хто хотів в доступній для не-спеціяліста формі познайомитися з історією України. З цього погляду загальна думка наукової й літературно-мистецької критики вже твердо встановилася щодо »Ілюстров. Історії України«, і тепер може було би запізно вказувати на деякі її хиби, як наприклад: проф. Грушевський зовсім проминає питання про участь української шляхти в повстанні Б. Хмельницького та в його державному будівництві; цілу історію XIX-го століття він трактує тільки як історію національного українського руху, що як звісно, був »інтеліґентським« рухом і не мав зовсім масового характеру; отже трактуючи так історію України XIX-го ст., проф. Грушевський зовсім не торкається фактичних обставин життя українського народу під російською державою, не згадує навіть такої події, як скасування кріпацтва 1861 р. або земську реформу і т. д.

Таке звуженя рямок історії, хоча й протирічило завданню, поставленому собі самим істориком »показати, як жилося народові, в якім напрямі розвивалося його життя громадське і культурне« (ст. 5, передмова), але могло бути виправдане за російських часів, коли малася на увазі, при викладі історії XIX-го століття національно-аґітаційна мета. Тепер, коли російський період життя українського народу належить уже до історії (принаймні в його старих формах), то в загальному курсі української історії повинні знайти місце всі головні факти й обставини життя нашого народу в межах колишньої царської імперії.

Говорячи про нове видання праці проф. Грушевського, що появилося вже на чужині, і яке ми щиро вітаємо, хочемо зазначити тільки його відміни від виданнь попередніх. Отже треба перш за все занотувати, що в цьому новому виданню виправлено деякі дрібні неточности й недогляди, що кололи очі в попередніх виданнях »Іл. Історії« (маю для порівнання видання 1912 р.), але на жаль, не всі (наприклад учасники церковної унії 1595 р, епіскопи Полчицький та Збіруйський усе ще фіґурують як »Пельчицький і Зборівський«, ст. 232). Та головна одміна нового видання »Іл. Історії« — в її останніх двох параґрафах, що трактують про події 1918 р. Розуміється, думка про ці події проф. Грушевського, людини, що стояла на чолі української офіціяльної політики того часу, має високий інтерес. Але саме тому, що він був учасником подій і провідником політики, що повела до такого фатального упадку відродженої державности української, його виклад не може бути зовсім обєктивним; і так воно справді єсть: представленя подій 1918 р. з партійного »ес-еровського« погляду, самий масштаб і характер останніх параґрафів — зовсім не пасують до цілої книги, і лучше було би зовсім цих розділів не містити, ніж надавати книзі зовсім невідповідний для її ваги і значіння »партійний« характер. Тим більше, що те закінчення, яке дав своїй історії проф. Грушевський, не є жадним закінченям навіть найновіщої історії України. За те невідомо чому, в цьому новому виданні зникли таблиці українських князів, їх родоводи, спис гетьманів і поясненя до ілюстрацій.

Що-до самих ілюстрацій, то через погіршеня паперу вони не мають і десятої частини того гарного вигляду, що в попередніх виданнях, а деякі виглядають просто, як плями або якісь карикатури. Великий жаль, бо ілюстраційна частина могла служити справжніми гордощами попередніх виданнь. Число ілюстрацій трохи збільшене проти видання 1912 р. (тепер 423, було 400); одміни в малюнках, про які згадує автор у передмові, зовсім незначні. Загальний зверхній вигляд книги далеко не той, як у виданнях київських. Коректа теж не на висоті, і тому що реєстру помилок нема, не можна знати, де коректурний недогляд, а де помилка самого тексту.

Та по-за тим усім, і по-за спірними місцями викладу і нечепурним виглядом книжки, появу нового її видання вважаємо за цінний і корисний факт українського видавничого руху на еміграції.

Д. Дорошенко.

Др. Альфред Єнзен: **„Тарас Шевченко. Життя українського поета.“** Літературна студія. За дозволом автора з німецької мови переклав. Др. Іван Мандюк. Перемишль 1921. Накладом Народного Базару. Ст. XIV + 106, ч. 8⁰.

Книга відомого шведського ученого-славіста А. Єнзена є безперечно одною з інтересніщих появ в новіщій літературі, присвяченій Шевченкові. Автор її (1859—1921 р.), член Нобелевського Інституту і бібліотекарь славянського відділу бібліотеки Інститута, належить до найліпших знавців славянських літератур в Европі. Зїздивши весь славянський світ

вздовж і впоперек, володіючи кількома славянськими мовами, Єнзен засновує свої праці з славянознавства на ґрунтовному досліді оригінальних джерел, широко використовує літературу предмету на славянських мовах; тому то його студії про російських письменників, про чеський романтизм, про Міцкевича, про словінських та болгарських поетів, про Гундуліча та про дубровницьку літературу взагалі — мають вагу і значіння самостійних розвідок а численні переклади з славянських літератур (кілька десятків томів прозою й віршом) роблять Єнзена одним з найбільших популяризаторів славянських авторів серед европейської публіки.

Україна також займає своє місце в студіях Єнзена. Він написав спеціяльну моноґрафію про Мазепу (роскішно видану з ілюстраціями в Упсалі 1912 р), розвідку про Енеїду Котляревського (в Літературно-Науковім збірнику в честь Франка, Льв., 1914) і студію про Шевченка (1916), український переклад якої оце перед нами.*) Розуміється, це забагато сказано, що своєю книгою Єнзен »дав нам перший повний образ діяльности Шевченка«, як це говорить перекладчик книги, др. Мандюк (ст. V-та передмови), але, беручи на увагу хоча б ті загальні риси письменницької діяльности А. Єнзена, які ми вище зазначили, його книга заслуговує на особливий інтерес та признання.

Автор добре простудіював життя і творчість Шевченка і склав про них свій власний погляд, який свідчить про його глибоке розуміння ваги Шевченкової творчости та її ґенезісу. І тим цікавіще для нас читати його книгу, що це голос і думки чужого вченого, не звязаного ніякими тенденціями, симпатіями чи антипатіями серед славянського світу. Давши дуже яскравий і влучний образ життя Шевченка і його письменницької діяльности, попередивши його загальним історичним та історично-літературним вступом про Україну, д-р Єнзен головну увагу присвячує характеристиці поетичної творчости Шевченка; він розглядає цю творчість в кількох розділах, де самі назви показують вже нам, які важніщі мотиви складають, на його думку, зміст поезії Шевченка: »Будучий кобзарь. Поет України. Маляр краєвидів. Елєменти з народньої творчости. Народний епік. Поет як політичний борець. Апостол справедливости. Поет жіноцтва.«

Найбільшу силу Шевченка добачає д-р Єнзен в ліриці; наш поет, на думку шведського вченого, був »занадто ліричною натурою, щоб бути правдивим епіком, і йому бракувало може також здібности опанувати артистично обширнійшею матерією«. Але він признає, що окремі епічні твори Шевченка мають дуже високу вагу; поему »Кавказ« він уважає за верх поетичної творчости Шевченка, а баляду »Лілея« називає твором, який міг би й самому Гете принести честь. Д-р Єнзен каже, що »Лілея« має, на його думку, символічне значіння для українського поета: »він сам впав жертвою насильників, але з руїн повстала його поезія як чиста лілея, над якою вітає божество, щоб його земляки тішилися його небесною красою« (ст. 66). »Гайдамаків« Шевченка ставить д-р Єнзен

*) В »Записках Наукового Товариства імени Шевченка« за 1909 р. уміщено також статю д-ра Єнзена про мазепинців у Швеції

не високо: він вважає, що характеристика й композиція в них слабі, фарби занадто яскраві, а описи дуже монотонні. Гуманна ідея, що просвічує через понурий та страшний зміст поеми, зосталася доктором Єнзеном не доглянута. Тому-то він гадає, що »Гайдамаки« »не видержують жадного порівнання« з поемою хорвата Мажураніча »Смерть Ізмаїл-Аґи«.

Але взагалі д-р Єнзен підкреслює високу ідеальність творчости Шевченка, їх дійсну гуманність, — прикмети, що поширюють значіння нашого поета по-за межи української національности і запевнюють йому певне і трівке місце у світовій літературі, бо »Шевченко, каже д-р Єнзен, був не лише національним поетом, але також універсальним духом, світильником людськости« (ст. 88).

В книзі д-ра Єнзена стрічаємо чимало дрібних неточностей чи недоглядів, допущення яких в українському перекладі ставимо цілком на карб перекладчикові. Бо коли д-ру Єнзенові, все ж таки — чужинцеві, можна пробачити деякі фактичні помилки, то не можна пробачити українському перекладчикові, коли він залишає в тексті вказівку, ніби Гетьманщину скасовано 1761 р. (замість 1764-го); фразу, начеб то »з кінцем XVIII в. передано українські краєві справи московській канцелярії Приказъ Малыя Россіи« (коли звісно, що прикази в Москві вже за Петра І-го замінено колеґіями); іменування відомого знайомого Шевченка й батька його приятельки, князя Миколу Репніна — »графом Миколою Уваровим« (ст. 10); Петро Кальнишевський зовсім не засновував Межигорського монастиря, а Катерина II не »казала його спалити« (ст. 77); Хортиця лежить зовсім не проти устя Чортомлика, і на ній були не пізніщі Січи, а одна з перших (ст. 67); Полуботок був не ніженським, а чернігівським полковником, і його не »вислано на Сібір за українську непохитність«, а вмер він, як звісно, в Петро-Павловській фортеці (ст. 76) і т. д. Не менше прикро бачити перекручування на кожному кроці імен: Пинін замість Пипін; Страдов зам. Страхов; Ликера Полузмаківна зам. Полусмаківна; »Нечос« замість »Нечоса« (прізвище Потьомкіна) і т. д. Українському перекладчикові монографії про Шевченка випадало би виявити більше знання імен осіб, що так або инакше стосуються до біоґрафії Шевченка та до його творів.

Можна зробити чимало закидів і що-до самої мови перекладу д-р Мандюка: дуже прикро вражають вухо його численні москалізми й польонізми, от як: ошибка (зам. помилка, ст. 64), знеслий (величній, ст. 68, 84, 88), пятно (зам. пляма, ст. 79), на всякий случай (випадок, ст. 82), щасливий случай (ст. 102), перевід (переклад, ст. 102 та ин.), або взагалі незручні звороти: »молиться молодець до Бога« (було б краще: молиться хлопець, чи юнак, Богові), »дивуєся із-за многих причин« (ст. 80); »Шевченко приставав з поляками« (ст. 99); або галицькі провінціялізми: »она«, »домів« і т. п. Взагалі шкода, що і мова перекладу, і дуже нечепурний зверхній вигляд, не відповідають внутрішній цінности книги д-ра Єнзена.

М. Жученко.

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Ювилеї.

Ювилей В. Щурата. В 1920 році минув 30-літній ювилей талановитого українського поета і заслуженого вченого — Василя Щурата, а оце недавно — 24 серпня — святковано 50-ті роковини його народженя. Тяжкі обставини життя його рідного краю не дали змоги відсвяткувати обидва ці ювилеї скількинебудь голосно і прилюдно, але чимала літературна праця, виконана письменником на протязі 30 років, вповні заслуговує на те, щоб нагадати про неї нашим читальникам. Василь Щурат родився 1871 р. в селі Вислобоках у Галичині. Ґімназію скінчив у Львові, а університет у Відні, де був учнем знаменитого славіста проф. В. Ягіча. Свій громадський світогляд (радикального напрямку) виробив Щурат під ідейним та особистим впливом Івана Франка, з яким був звязаний приятельськими відносинами. Та політиком Щурат не зробився, а віддався літературній та науковій праці. Умови вчительської служби по середніх школах на провінції, в стороні від бібліотек та умового життя, мало сприяли науковій роботі, та проте Щурат від своєї першої моноґрафії про „Слово Данила Заточника“ (Львів, 1896) і до нині дав цілий ряд дуже цінних розвідок по історії як давнішого, так і нового українського письменства — українською і німецькою мовами („Ґрунвальдська пісня“, 1906; „Із студій над почаївським Богогласником“, 1908; „Ю. Словацький в українськім письменстві і перекладі“, 1909; „Коліївщина в польській літературі до 1841 р.“, 1910, та цілий ряд инших, друкованих в „Записках“ Науков. Т-ва ім. Шевченка у Львові та др. виданнях). Цілий ряд праць Щурата присвячено спеціяльно Щевченкові: „Замітки до поеми Шевченка «Чернець»“, Львів, 1894; „Святе письмо в шевченковій поезії“, Львів, 1904; „З життя і творчости Т. Шевченка“, Львів, 1914; „Шевченко і поляки“, Львів, 1917; особливо цінна остання студія, в якій автор на підставі аналізу сучасної Шевченкові польської революційної літератури точно установлює залежність світогляду Шевченка від ідей цієї літератури та її безпосередній вплив на його поетичну творчість, що досі ставилось на карб поезії Міцкевича. З весни цього 1921 р. Щурат є головою Наукового Товариства імени Шевченка у Львові.

Щурат не тільки писав про літературу: він сам — талановитий і ориґінальний поет, з глибоким фільософським настроєм, з тонким ліричним почуттям. Його поезія:

Моє серце не тут, моя дума не тут!
Вони ген на Поділлі, над Збручем, —

обійшла усі українські альманахи та хрестоматії. Свої поезії Щурат випускав окремими томиками: „Lux in tenebris“ (1895), „Мої листи“ (1897), „На трембіті“ (1904), „Історичні пісні“ (1907). Може ще більше значіння, ніж ориґінальні поезії, мають його прекрасні віршовані переклади „Пісні про Нібелунґів“, „Пісні про Роланда“, „Горацієвих од“, „Слова о полку Ігоря“, окремих поезій Уланда й Гейне, В. Гюго, Верлєна, Козлова, Надсона та ин. чужих поетів. Особливо гарний та вірний з фільольоґичного боку переклад „Слова о полку“. Між иншим, переклав Щурат на укр. мову й російські поеми Шевченка. З прозових річей переклав Щурат на українську мову „Дитячий, хлопячий та юнацький вік“ Л. Толстого та

„Леґенду про Юліяна Милосердного“ Г. Флобера. З усіх галицьких письменників (окрім Франка) Щурат найкраще володіє загально-українською літературною мовою: його поезії й переклади читаються у нас на Наддніпрянщині без найменшої запинки; видко, що він пильно і з любовію студіював нашу мову і таких наших письменників, як Шевченко та Куліш.

Бажаємо шановному Ювилятові довгого віку і дальшої успішної діяльности на ниві української культурної праці! Ждемо з великим інтересом, що він опублікує свої студії над творчостю П. Куліша, про які недавно була звістка в часописях.

50-літній ювилей Володимира Гнатюка. 22 мая минуло 50 літ від дня народженя відомого українського ученого й етнографа Володимира Гнатюка. Діяльність шановного Ювилята тісно звязана з його працею в Науковому Товаристві імени Шевченка у Львові, де він вже багато літ виконує обовязки секретаря т-ва і голови етноґрафічної комісії. Гнатюкові належить кілька десятків томів науково обробленого фолькльорного матеріялу, друкованого здебільшого в »Етноґрафічному Збірнику« Наук. Тов. ім. Шевченка, багато розвідок і статей. Особливо багато зробив він для дослідженя народнього життя, мови й статистики Угорської Руси. Він був також довголітнім співредактором »Літературно-Наукового Вістника«. За наукові заслуги на полі етнографії Петербурґська Академія Наук обібрала В. Гнатюка своїм членом кореспондентом.

40-літній ювилей письменницької праці Уляни Кравченко. Цього року минає 40 літ, як у-перве виступила на літературному полі визначна письменниця галицької України Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер, родилася 1862 р) умістивши в »Зорі« 1881 р. оповідання »Калитка«. Найбільше відома вона як поетка (збірки »На новий Шлях«, 1891 р та »Prima vera« 1886 р.). Її поезії багато разів передруковувались в збірниках та альманахах Наддніпрянської України.

Роковини.

Трохим Зіньківський (1861–1891). 20 червня минуло 30 років зо дня смерти талановитого українського публіциста й великого патріота Трохима Зіньківського. Покійний народився в сімї бідного портового робітника в Бердянську над Азовським морем. З великими зусиллями й труднощами, тяжко бідуючи, здобув собі середню освіту в юнкерській школі в Одесі, служив якийсь час піхотним офіцером, а потім скінчив вищу військове-юридичну академію в Петербурзі. Але скоро потому занедужав і передчасно зійшов у могилу маючи усього 30 років віку.

Зіньківський був багато обдарованою, ріжносторонньою натурою, але умовини російського життя, часи найглухіщої реакції 80-х років, давали йому дуже малу змогу виявити свій письменницький хист і громадські здібности. Свої публіцистичні статті й белєтристичні спроби містив Зіньківський у галицьких виданнях, у »Зорі« та »Правді«; в Росії вийшла всього одна невеличка книжочка оповіданнів »Малюнки справжнього життя«

(Петербург, 1889). Більша частина його праць залишилась в рукописах і вже по смерти письменника була зібрана й видана Б. Грінченком в двох томах: »Писання Т. Зіньківського« (Львів, 1893—1896). До першого тому додано докладну біоґрафію письменника.

Важніщі статті Зіньківського друковані ним за життя або виголошені як реферати в Петербурзі на зборах тамошньої української громади: »Національне питання в Росії«, »Тарас Шевченко в світлі европейської критики«, »Молода Україна, її становище й шлях«. Крім того написав він обширну розвідку про штундовий рух на Україні, зредаговану до друку в названому вище виданні також уже покійним о. Л. Скачковським. В своїх політичних поглядах стояв Зіньківський на становищу національно-територіяльної автономії для України у перебудованій на федеративній основі Росії. Вважаючи державну самостійність за »найкращу і найпевніщу запоруку національного життя«, він думав, що утвореня самостійної української держави »виходило із порядку річей реальних«. В цих його поглядах відбився загальний занепад української політичної думки і громадського життя у 80-х роках, і треба тільки дивуватись невтомній енерґії і тому ентузіязмові, з якими боронив Зіньківський українську справу в часи загальної зневіри і апатії.

30-ти літні роковини смерти Олександра Потебні. 29 падолиста минає 30 літ, як помер у Харькові великий український учений, один з найбільших фільольоґів славянського світа, проф. Олександер Потебня. Імя його мало звісне серед широкого громадянства, але спеціялісти-вчені високо цінять його, як ориґінального фільософа-язикознавця, талановитого дослідника законів людської мови, як орґану думки, видатного знавця української народньої словесности й українського письменства. Олександер Олександрович Потебня, родився 1835 р. в дворянській сімї Роменського повіту на Полтавщині. 1856 р. він скінчив харьківський університет, оборонивши дісертацію на тему: »Первыя годы войны Хмельницкаго«.

Залишений при університеті, Потебня надрукував свої перші фільольоґичні праці »О нѣкоторыхъ символахъ въ славянской народной поэзіи« (Харьків, 1860) і знамениту свою статтю »Мысль и языкъ«. Р. 1862 університет вирядив його за кордон і він цілий рік студіював санскрит в Берліні у відомого професора Вебера. По повороті до-дому оборонив докторську дісертацію на тему »Изъ записокъ по русской грамматикѣ« і 1874 р. став професором харьківського університету, займаючи катедру до самої своєї смерти в 1891 р. Біоґрафія Потебні нескладна і все життя його пройшло за тихою кабінетного працею. Але ця праця була обширна і глибока змістом. Ми згадаємо тут тільки важніщі його праці, не торкаючись їх оцінки, що зроблено було у свій час такими знавцями, як наприклад проф. Овсянико-Куликовський (у »Кіев. Старинѣ«, 1893, VII – IX): »О мифическомъ значеніи нѣкоторыхъ обрядовъ и повѣрій«, М., 1865; »Замѣтки о малорусскомъ нарѣчіи«, Вороніж, 1871 р.; »Слово о полку Игоревѣ«, текст і замітки, Вор., 1878 р. (в 1913 р. вийшло нове видання); рецензія на »Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси« Я. Головацького — ціла моноґрафія в обороні української національної самобутности (надрукована 1880 р. в »Отчетѣ о 22 присужденіи Уваровскихъ премій«); »Объясненіе

малорусскихъ и сродныхъ съ ними пѣсень«, 2 т., Варшава, 1883 – 1887; »Языкъ и народность«, посмертна праця, опублікована в 1895 р. на сторінках »В. Европы«. Глибокий знавець і любитель українського слова, Потебня видав під своєю редакцією 5 томів творів Гр. Квітки (видання харківського земства 1887 1894 рр.), твори П. Гулака-Артемовського (Київ, 1888) та деякі памятки старого українського письменства. Його ж заходами побачили світ »Степові думи та співи« Ів. Манжури. Сам Потебня переклав на українську мову кілька пісень »Одісеї«. В 60-х рр. Потебня приймав дуже живу участь в діяльности харківської української громади (про це дуже цікаві спомини надруковано в харківському науковому збірнику »Пошана« 1909 р), пізнійше він одійшов од громадського життя і віддався цілком науковій роботі. Його учнем і наступником по катедрі в харківському університеті є також відомий український учений, проф Микола Сумцов.

Митрофан Олександрович. (До 40-літніх роковин смерти.) Митрофан Миколаєвич Олександрович родився в с. Калиті остерського повіту на Чернігівщині. Походив він із старої козачої сїмї; по матері був правнуком київського козацького полковника Антона Танького й його жінки Параски Семеновни, дочки відомого Семена Палія. Освіту здобув в артилерійській школі в Петербурзі, але на військовій службі пробув не довго і повернувся додому, де занявся господарською працею в своїм маєтку в с. Калиті. Коли заведено було на Україні земство, Олександрович узяв гарячу участь в його орґанізації; депутати від селян та козаків вибрали його головою земства, і він сім років сповняв цей уряд.

Літературну діяльність свою почав Олександрович в »Основі« 1861 р., посилаючи до неї кореспонденції й оповідання (друковані під псевдонімом »Митро Олельковичь«). Ці твори були видані згодом окремою книжочкою у Львові 1895 р. під назвою »Українські писання Митра Олельковича«. Крім того написав Олександрович російською мовою розвідку »Гетьманство Дорошенка«, надруковану в журналі »Вѣстникъ Западной Россіи«, а в 1881 р. вийшла окремою книгою у Київі його монографія »Остерскій уѣздъ« (історія Остерщини до 1669 року), дуже високо оцінена таким знавцем, як проф. В Антонович. Се була тільки перша частина задуманої праці; докінчити її авторові не довелося: того ж року, як вийшла книжка, Олександрович позбавив себе життя в один з нападів психичного розстрою.

10-ти літні роковини смерти Ганни Барвінок (Олександри Михайловни Кулішевої) минули 5 липня ц. року. Покійна була дружиною й вірним товаришем життя славного українського письменника П. Куліша. Походила з старинного роду Білозерських, що мали своє гніздо в Борзенському повіті на Чернігівщині. Один брат її, Микола Михайлович, був видавцем українських літописей 1856 р., а другий — Василь Михайлович, членом Кирило-Мефодієвського брацтва і редактором »Основи«. Олександра Михайловна родилась 1828 року і вийшла заміж за Куліша весною 1847 року; весілля відбулося в її родовому маєтку Оленовці, а бояриним на весіллі був Тарас Шевченко. На полі українського письменства виступила Ол. М-на у-перве в збірнику »Хата« 1860 р., де умістила під псевдонімом Ганна Барвінок два оповідання: »В осени літо« і »Ли-

хо не без добра«, видані того ж року і окремими книжочками та тоді ж переложені й на російську мову. В »Основі« 1861 р. уміститла кілька оповіданнь під псевдонімом Нечуй-Вітер. З того часу письменниця на довго замовкла і озвалась тільки в 1884 р. в київському альманаху »Рада« (2-го частина). З того часу все частіще й частіще появляються її твори на сторінках українських виданнь: в альманахах »Складка« 1887 р., »Перший Вінок« 1887 р., в »Кіевскій Старині«, пізніще в »Літературно-Науковому Вістнику«. В 1902 р. Б. Грінченко видав у Чернігові збірник її писаннів під назвою »З народніх уст«. Ця назва дуже підходить для характеристики творів Ганни Барвінок, які здебільшого малюють сільське життя з точністю фотографії або етнографічного запису. Улюблений мотив оповіданнь письменниці— жіноча доля, радощі й горе жінки-селянки; ці оповідання, овіяні теплою, щирою любовію, якимось особливим мягким ліризмом, заслужили Ганні Барвінок в нашій літературі імя »поета жіночого горя«. По смерти П. О. Куліша в 1897 р., Олекс. М-на цілком віддалась культу його памяти, заходжуючись коло видання його творів, упорядженя музею його імени, живо відгукуючись на все, що появлялось в друку в звязку з особою її покійної дружини На упорядженя музею Куліша в його будиночку на хуторі Мотронівці віддала вона свої останні кошти і сама померла в літі 1911 р. серед дуже невідрадних матеріяльних обставин. З юних літ і до кінця віку зберегла вона високий ідеалізм і ентузіястичну любов до рідного слова. Поховано її в Мотронівці поруч з могилами П. Куліша і В. Білозерського.

Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія»
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ "КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"
109662